

UKRAINIAN SOCIAL INNOVATION SOCIETY
ATLANTIC COUNCIL OF UKRAINE
INFORMATION AND LIBRARY DEPARTMENT
OF THE SECRETARIAT OF THE VERKHOVNA RADA
OF UKRAINE

Series: Open Research Conception

SOCIAL DEVELOPMENT AD

Translated by V. V. Kukhtin

Parliamentarian Publishing House
Kyiv • 2000

ББК 60.5
УДК 316.42. 051
А94

Рекомендовано до друку експертною радою
Українського товариства сприяння соціальним інноваціям

Рецензенти

С. Б. Кримський, доктор філософських наук, професор
Л. Л. Кістерський, доктор економічних наук, професор
В. А. Гошовська, доктор політичних наук, професор
Б. О. Чечнев, кандидат філософських наук

The present work is referred to sociology-wide elaborations, being rare at present, in the field of conceptual analysis of the world history, which have attracted increasing interest of the scientific community after the crisis of the marxist and positivistic models. The authors are working at the intersection of the fundamental problems of sociology, psychology, historical science, and social forms of economic development. A significant attention is paid to the analysis of transient processes, key and critical points of the world history. As an analytic tool and means of prognostication, the original model of universal epochal cycle is proposed.

For researchers, lecturers and students of chairs of social and humanitarian disciplines, for all who is interested in the past, the present, and the future of the world development.

Запропонована праця належить до рідкісних нині загальносоціологічних розробок у галузі концептуального аналізу всесвітньої історії, які після кризи марксистської і позитивістської моделей стають предметом зростаючого інтересу наукової громадськості. Автори працюють на перетині фундаментальної проблематики соціології та психології, історичної науки та соціальних форм економічного розвитку. Значну увагу приділено аналізу перехідних процесів, ключових і переломних циклів всесвітньої історії. Як аналітичний інструмент і засіб прогнозування пропонується оригінальна модель універсального епохального циклу.

Для дослідників, викладачів і студентів кафедр суспільних і гуманітарних дисциплін, усіх, хто цікавиться минулим, сучасним і майбутнім світового розвитку.

ISBN 966-611-052-0

© Афонін Е. А., Бандурка О. М., Мартинов А. Ю., 2000
© Бібліографія, Відділ інформаційно-бібліотечного
забезпечення апарату Верховної Ради України, 2000
© Оригінал-макет, Парламентське видавництво, 2000

Contents

Зміст

Experts about the project	7
Проект очима рецензентів	151
Foreword	11
Передмова	155
<i>Chapter 1</i>	
Social development at the boundary of millennia	17
<i>Глава 1</i>	
Суспільний розвиток на зламі тисячоліть	161
<i>Chapter 2</i>	
Problem of historical-sociological reflection	23
<i>Глава 2</i>	
Проблема історико-соціологічної рефлексії	166
<i>Chapter 3</i>	
Idea of cycles in the context of periodization of social development	29
<i>Глава 3</i>	
Ідея циклів у контексті періодизації соціального розвитку	171
<i>Chapter 4</i>	
Choice of methodological foundations for the study	33
<i>Глава 4</i>	
Вибір методологічних підстав дослідження	175
<i>Chapter 5</i>	
Universal epochal cycle of social development: structure and contents	37
<i>Глава 5</i>	
Універсальний епохальний цикл суспільного розвитку: структура і зміст	178

<i>Chapter 6</i>	
Periodization of the world history in the light of a new conceptual construction: global (macro) level of analysis and prognosis	45
<i>Глава 6</i>	
Періодизація всесвітньої історії у світлі нової концептуальної побудови: глобальний (макро) рівень аналізу і прогнозу	187
<i>Chapter 7</i>	
Regional-continental (medi) level of analysis of the historical development	53
<i>Глава 7</i>	
Регіонально–континентальний (меді) рівень аналізу історичного розвитку	194
<i>Chapter 8</i>	
National-state (micro) level of analysis of the history	63
<i>Глава 8</i>	
Національно–державний (мікро) рівень аналізу історії	204
<i>Chapter 9</i>	
Glossary of main notions and social theories	99
<i>Глава 9</i>	
Глосарій основних понять і соціальних теорій	238
Instead of conclusion	129
Висновки	268
Bibliography	275
Бібліографія	275
Appendices	135
Додатки	295

Experts about the project

1

The project by E. Afonin, O. Bandurka, and A. Martynov is referred to general sociological elaborations, being rare at present, in the sphere of conceptual analysis of the world history, which attract a growing interest of the scientific community after the crisis of the marxist and positivistic models. The authors are working at the intersection of the fundamental problems of sociology, psychology, historical science, and social forms of economic development. Of importance is the separation of the analysis of transient processes, key and critical points of the world history.

The project quite rightfully substantiates the look at post-modern as not only a philosophical but generally cultural conception of the post-industrial epoch. In this connection, the question arises on the replacement of paradigms of the theory of historical process. Here, the authors connect new possibilities with the methodology of synergetics as a science on the dynamical regularities of interaction between order and chaos. It is shown that the social development moves neither in the direction of a growth of order (as O. Comte considered) nor in the direction of degrees of freedom (H. Spencer) which requires a loosening of regular situations and creative possibilities of chaos, but is defined by the evolution of dissipative structures which synthesize chaos and order in view of a growth of stability of social systems.

According to the synergetic methodology, the socium is embedded into cycles of various hierarchies from cosmic processes to «long waves» of the economic development and vital activity of generations and individuals. A creative result of such an approach lies in the separation of universal epochal cycles of the history as units of the social analysis of specific countries and regions.

By ideas of the authors of the project, universal epochal cycles are composed from 4 transformations: 2 normative states – involution and evolution, and 2 transient processes between them – co-evolution and revolution. As a merit of the authors, we mention the empiric substantiation of 8 such universal cycles basing on the consideration, which is encyclopedic by its size, of facts of the world history. Unfortunately, the authors use the own nontraditional terminology which can lead to misunderstanding at some points. For example, the period covering I and II World Wars, cold war, the appearance of the People's Republic of China,

Islamic revolution in Iran, disintegration of the USSR and Yugoslavia, etc. is called the «evolutionary stage» of the history. In fact, the term «evolution» in the project means not gradual transformational changes but a development of innovative activity, freedom, etc., i.e., radical changes.

The authors promise to utilize the analysis of epochal cycles for solution of the prognostic problems posed by contemporaneity, though it remains to be unclear what procedures and methods will be used for these purposes. But, to this end, further investigations will be carried out.

On the whole, the project presents a conception which is modern by orientation and methodology, empirically balanced by material, heuristic by promised potentialities and deserves a support.

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Honored Scientist of Ukraine
S. Krymsky

2

The appearance of a new conception concerning the complicated problems of scientific reflection of the social-historical development is a remarkable event in the domestic social science.

By positively estimating the idea of the work on the whole, I emphasize the originality of the approach advanced by the authors' team to analysis of the world-wide historical process. The utilization of the idea of cyclicity, which is laid to the basis of the approach, is rather fruitful not only for general studies in social science but for the economic analysis of world-wide processes.

The actualization of such an analysis is quite obvious under conditions of globalization of the economy and strengthening of tendencies to the formation of the world economic system. In this context, the problem concerning the perspective of development of national states as components of the world economy becomes acute. Authors' research interdisciplinary conception is directed to a wide circle of the questions arising at the contemporary stage of social-economic development.

As very interesting, we consider the comparative basis of the study and its orientation, in particular, to the comparison of the data of economic statistics in the frameworks of separate epochal cycles for countries-leaders of the historical process, on the one hand, and developing countries, on the other hand.

Economic indices can become a weighty complementary factor for the general conception of social development which, after its publication by the Parliamentarian publishing house, can present an integral basis for

elaboration of the whole complex of studies of the humanitarian and social profiles within the declared paradigm.

At the same time, the reviewed conception gives a wide place for a substantial discussion on actual fundamental-theoretical and prognostic-applied problems.

In view of the above-mentioned, this work deserves to be published to create the critical mass of new ideas whose lacking makes it impossible to perform a qualitative break-through in the field of theoretical and applied social investigations.

Director of the Institute
of International Business Cooperation,
Doctor of Economic Sciences, Professor
L. Kistersky

3

The age of the human history fixed in writing is about 5000 years, and the mystery of the history as a quintessence of the unknown past, apparitional present, and undefined future remains to be sacral.

The open conception proposed by the authors' collective is a rather successful attempt to set a number of important problems of social development in the plane of determination, which has no, unfortunately, proper explanations. In particular, the authors prove a basic possibility to develop a scientifically grounded prognosis of principal trends of development of the society.

By rejecting a vulgarly linear approach to the study of the historical process, the authors skillfully use the idea of cyclicity, in particular by considering the development of the civilization, for construction of a periodization of social-historical development within the conceptual model.

At the same time, it is worth to note that the chapter devoted to the choice of a methodological tool for studying needs a further elaboration. This is especially important from the viewpoint of tasks of identification of objects, whose investigation on the global, regional, and national-state levels requires a creation of the system of special empiric indices. It is the definition and application of just this system of indices that can give, in my opinion, the possibility to the authors to implement an efficient verification of the research conception.

I say a few words about the applied meaning of the theoretical approach proposed by the authors. First of all, the question is the possibility, in principle, to forecast main tendencies of development in a prescribed perspective. This is, at present, a very important science-wide problem and a sharp need of national and world cultures. Second, the authors have

presented, in fact, sketches of a new paradigm of social-historical studies. Third, authors' attempt of a hypothetical periodization of the world-wide historical process opens a real possibility for realization of specific political-legal, economic, culturological, and philosophical scientific investigations.

A publication of the presented conception, indeed, can become an important step to expansion of the discourse not only in the domestic social science. Under certain conditions, this conception would attract attention of representatives of the foreign social science.

Head of the Committee
of the Verkhovna Rada of Ukraine
on Problems of Social Policy and Labour,
Doctor of Political Sciences, Professor
V. Hoshovs'ka

4.

All who dare to give a new seeing of the two-millennium past history can be divided into three principal categories: great reformers, encyclopedists, and adventurers.

Being acquainted with the creative potential of the authors, I surely assert that they do not belong to the first and to the last. They are loyal followers of encyclopedists.

Their desire – to give a possibility to the distressful mankind to look at old dimmed mirrors of its history in order that it could see a new outline of time – deserves a deep respect and all kinds of support.

The authors of the conception are advantageously distinguished by the feature which was not seen in the others for a long time, namely, a brilliant expressive pride (in the best, positive sense of this word) setting in motion their aspiration to present a new logic, a new Ariadne's clue, to the XXI century for orientation in the labyrinths of social memory. Just this pride led the authors to such an immodest desire. However, in my opinion, it is this quality that should characterize the conceptual reinterpretation of the Epoch, because the Epoch requires an epochal (nonstandard, nontraditional, nonordinary, immodest) reinterpretation.

Such a conception has to get a chance and has a right to exist.

Candidate of Philosophical Sciences,
Member of the Union of Journalists of Ukraine
B. Chechnev

Foreword

The idea of the research project «Social development AD» ripened in the authors' collective during the last decade marked by radical changes in the world: downfall of the Berlin wall, disintegration of the USSR, subsequent economic decline in new sovereign states of Central and East Europe, and, on the contrary, economic jump of «south-asian tigers».

A new social situation, first of all in the regions of the so-called transformation, its uncontrollable and unpredictable, in many respects, character, and the need in minimization of negative consequences of the transient period cannot help to stimulate a growth of interest in new conceptual approaches and attempts to reinterpret the past, explain the present, and foresee the future. Imperceptibly, rather quickly, and unconstrainedly, such terms as macroeconomy, world economy, geopolitics, geostrategy, globalization, international standards, all-mankind norms and priorities enter into the common use of politicians of the countries in transition. New tendencies also actualize the problem of integral indices of social (personal and social) development, without which any verification of appearing conceptual constructions is hardly possible.

Though the problem of integral indices in sociology remains unsolved, quite reassuring perspectives have arisen, in our opinion, at the last time. In this connection, we mention numerous works performed at the Institute of Sociology of the NAS of Ukraine in the 90s. From the first years of the existence of the Institute (October 1990), one observed the formation of scientific trends, unusual for the soviet sociological school, such as «the theory of catastrophes», «social synergetics», «sociology of gender», «socionics», etc. Achievements of the American and West European sociological thought found an increasing recognition there. All this together along with a growing activity of the Institute in the fulfillment of empiric sociological studies and difficulties caused by a nonlinear character of transformational processes have transferred the problem of integral indices directly into the plane of practical decisions. A rather large group of researchers was engaged by its solution (Vorona V. M., Ruchka A. O., Golovakha E. I., Panina N. V., Saenko Yu. I., Donchenko O. A., et al.).

Among works devoted to the problem of integral indices, we mention the monograph by Donchenko O. A. «Societal psychics» (1994), in which he substantiates a model of societal psychics, its intrinsic properties, states, and processes. Though this work has met an ambiguous attitude, however, the societal indices grounded in it seem to be sufficiently productive. They are able, in our opinion, to correctly describe typological «static» features of the socium (in a normative stable state) and to establish the presence of points of discontinuity in its genesis – the «dynamics» (transient state).

Experiments performed by E. A. Afonin (1990-1999) became a certain supplement to the theoretical generalizations of Donchenko O. A. The former were based on the projective psychodiagnostic test, developed by E. A. Afonin, with colour preferences, which was approved on the random sampling of a volume of more than 1000 persons of both sexes, with various ages, education, and nationality in Ukraine, Russia, Belorussia, and abroad. The test reveals a sufficient technological workability and efficiency in sociological polls carried out in the frameworks of military-social investigations in the Armed Forces of Ukraine (1992-1995). A definite modification of the test ensures the realization of the sociological monitoring in Ukraine from 1992, which has established the beginning (1994) of societal (system-wide) changes, situational (short-term) formation of a rationalistic behavioural typology in the country (spring of 1995, 1996, 1998), and appearance (1999) of cuspidal tendencies related to the withdrawal of Ukraine from the crisis. These circumstances allow one to solve a number of applied prognostic problems connected with elections of people's deputies of Ukraine, Head of the Verkhovna Rada of Ukraine of the third convocation, Kyiv's mayor, and President of Ukraine. High technological potentialities of the methodics open wide perspectives for it in solution of a number of traditional problems of the normative period (establishment of limits for age categories – for optimization of budget social payments; harmonization of relations in social institutions; dynamization of the governmental policy, etc.).

The experiments performed and their results on the whole gave the necessary basis for statement of the question on the application of the new procedure to the analysis of large social systems. The first attempt of such an analysis was made in papers: «Development of Ukraine: macrosocial approach [in Ukrainian] // Viche. – 1996. – No. 1. – P. 45-55; Ukraine – Europe – World: on the way of co-evolution [in Ukrainian] // Visnyk Kharkiv. Derzh. Univer. – 1999. – No. 433. – P. 13-16. The most integral conceptual exposition of the idea of this project was given in the final part

of the scientific report «Social relativism or sociology of social changes» presented by one of the authors on October 22, 1998 at the conference hall of Vernadsky National Library of Ukraine (see Appendix 1). As a certain incentive to the beginning of an immediate development, we mention the decision of two public organizations (Ukrainian Social Innovation Society and Atlantic Council of Ukraine) and Information and Library Department of the Secretariat of the Verkhovna Rada of Ukraine to initiate works on realization of the idea of the project. According to the adopted decision, the preparatory stage of development and, at the same time, the campaign on attraction of the attention of the scientific community including the west one.

From the first steps of the project statement, its working group informs the scientific community in a proper way about the course of implementation of the main idea. The project booklet (see Appendix 2) was spread among the institutes of the NAS of Ukraine and colleges of Ukraine. For the purpose of a search for foreign partners, the project announcement was spread at meetings of the Section of libraries and research services of parliaments of the world in the frameworks of the 65th Conference of the International Federation of Librarian Associations (August 1999, Bangkok, Thailand) and among the participants of the Conference of correspondents of the European Center of Parliament Studies and Documentation (October 1999, Bern, Switzerland). Special letters were sent to the Representatives of UNO in Ukraine and, in particular, the coordinator of the PRUNO project Mrs. Mridula Ghosh who expresses the readiness to render support to this project. The composition of the working group is presented in Appendix 3.

We would like to say a few words about the general scheme of organization of our research project.

The project includes two research blocks. The first is a historical-sociological one. It constitutes the basis of the scientific direction, whose conception, properly, presented in this publication. The principal goals of this block consist in a periodization of the historical process and its substantial analysis at the global (macro), continental (medi), and national-state (micro) levels of analysis from the positions of the proposed approach. Here, the question is mainly the verification of systems of periodization, which are constructed by using the ideas of universal epochal cycle of the social development. The analysis of the level of national-state formations is represented by the history of the following 50 countries:

Europe (Austria, Belorussia, Belgium, Bulgaria, Czech Republic, France, Germany, Greece, Hungary, Italy, The Netherlands, Poland,

Portugal, Romania, Russia, Spain, Sweden, Ukraine, The United Kingdom, Yugoslavia);

Asia (Afghanistan, Bangladesh, China, India, Iran, Iraq, Israel, Japan, Korea (North), Korea (South), Malaysia, Pakistan, Saudi Arabia, Turkey, Vietnam);

Australia;

Africa (Algeria, Egypt, Ethiopia, Kenya, Libya, Nigeria, South African Republic);

North America (Canada, Mexico, The United States);

South America (Argentina, Brazil, Chile, Peru).

In this work, the authors do not pretend to create an absolutely exact chronology of cycles of the historical development of countries, continents, and the world history. In the work, we only make attempt to illustrate potentialities of the approach. A solution of the problem of historical periodization in the frameworks of the conception will become immediately possible only after the application of appropriate procedures (elaboration of particular indices of development, their application, and systematization of results of the study),

The second block of the project will be composed from special investigations aimed at, on the one hand, the analysis of behavior of individuals, small groups, generations, and the society on the whole as subjects of the historical process. On the other hand, as an object of research interest, we take the evolution of the most important social institutions and spheres of vital activity. In particular, we will study cycles of development of policy, economy, science, education, language, literature, arts (music, theater, architecture), etc. The working group of the project will be engaged by coordination of such investigations and will promote the publication of the results received.

Thus, the second block of the project will comprise specific disciplinary investigations in the field of social and humanitarian disciplines. At the beginning, we plan to initiate studies in the following directions:

- Policy and power institutions (the analysis of cycles of development);
- Armed Forces as an institution (the analysis of cycles of development);
- Institutions of collective safety (the analysis of cycles of development);
- Legal systems and traditions (the analysis of cycles of development);

- Legal culture (the analysis of cycles of development);
- Right-protecting institutions (the analysis of cycles of development);
- Economy and economic institutions (the analysis of cycles of development);
- Demography (the analysis of cycles of development of the models of reproduction of the population; phenomena of the demographic transition);
- Religion as an institution (the analysis of cycles of development);
- Science as an institution (the analysis of cycles of development);
- School as an institution (the analysis of cycles of development);
- Library as an institution (the analysis of cycles of development);
- Study of arts (music, theater, architecture – the analysis of cycles of development of the stylistic paradigms);
- Studies of language and literature (the analysis of cycles of development of the notions and stylistic paradigms).

In the frameworks of particular research conceptions, we plan to develop methodological foundations, to define a system of indices and information, and, on this base, to perform each of the objective-disciplinary investigations. It is, perhaps, the most complicated part of the study in such directions, for example, as demography because the statistical data on censuses of population have a limited historical depth (mainly, the XIX and XX centuries) and the total limits of the study are 2,000 years. In other words, difficulties in the provision of objective investigations by statistical information require that participants of the project reveal much creative and inventive activity.

Note that both the verification and measurement of societal (system-wide) indices involve a definite complexity. For example, it is known that the cost of a necessary empiric material according to the price list of the «Gellap-International» company equals about 400,000 USD. Therefore, by seeking alternative variants, the research group plans a special complex of experimental works on approbation of new Internet-technologies, in particular, organization of a separate web-site in the Internet. Such a site allows one to solve, on the whole, three important problems: first, it will give the alternative way «to gather» empiric data; second, it will ensure the open communication between the involved participants of the project; third, we obtain the perspective to edit the electronic specialized journal

guaranteeing the operative publication and discussion of the most substantial results received during the realization of this project.

Openness of the project supposes both a free access to solution of its problems and a support of initiative researches on places. The working group of the project foresees an organizational assistance to similar investigations. On the web-site of the project, we intend to organize a powerful informational support to research initiatives in the field of social globalistics. More exactly, we assume to realize the informational-librarian support (the disposition of on-line librarian resources, data on authors, institutions, and countries carrying on relevant investigations, publication of main results, conduct of conferences, discussions, etc.).

The authors of the basic conception and working group of the project express their sincere gratitude all who promoted preparation and establishment of the project in various ways.

We thank the Expert Council of the Ukrainian Social Innovation Society, Secretariat of the Verkhovna Rada of Ukraine, Atlantic Council of Ukraine, Scientific Council of the University of the Ministry of Internal Affairs (Kharkiv), Institutes of Sociology and History of Ukraine of the NAS of Ukraine, Parliamentarian Publishing House, whose constructive participation allows us to publish this open conception.

We are thankful to the companies «Socis-Gellap» and «GfK-USM» for the significant help in gathering the empiric data during 8 years.

We thank the company «Clear Water» and Ukrainian foundation for law defence Institutions for financial support this publication.

We should like to express our hope that the publication of our open conception will give a positive pulse to a wide scientific discussion. Moreover, we expect to meet a constructive criticism which «comprehends» difficulties which were encountered by the authors' team and have led to the insufficiently rigorous form of presentation of the essence of the conception.

We ask to send propositions and remarks to the executive secretary of the project, Martynov Andrei Yur'evich [off. tel. (380 44) 229-8704], and to the supervisor of the project, Afonin Eduard Andreevich [off. tel. (380 44) 226-2145; e-mail: afonin@rada.gov.ua].

CHAPTER 1

Social development at the boundary of millennia

Under the conditions of the planetary crisis, that has emerged on the eve of the third millennium, the humanity is faced with the problem of globalization of transformational processes. Beginning as the «Great Depression» of 1929-1934 in North-American and West-European countries, these processes received a new powerful impulse at the end of the XX century, by spreading their influence on the countries of the Central and Eastern Europe and a significant part of Asia.

The new tendencies of social development and the problems of growth connected with them, actualized the research activity of representatives of social sciences. For example, by the late 60s of the XX century, A. Peccei, a famous public figure in Italy, organized the Rome Club that initiated systematic researches of global problems. The first report of this club, called «The limits of development», has become a futurological sensation. Presented by D. Meadows in 1972, at the peak of «Energetic crisis», this report pessimistically stated that social forms within which the economic growth is realized, do not lead to the overall welfare but sharpen social antagonisms and conflicts.

Demographic problems, unemployment, incomplete exploitation of social and economic potentialities of the society, deficit and irrational management of resources, inefficiency of various measures, inflation, lack of security and arms race, pollution of the environment, and the destruction of biosphere – all these tendencies of a new stage of development were considered in the reports of the Rome Club¹. No less pessimistic was Lindon Laroush's² forecast of the near future, related to the new wave of transformational processes in the former USSR.

The globalization of threats may be the price paid by the humanity for its achievements. In the latter half of the XX century, the man landed on the Moon, which can be compared to the discovery of America by Columbus.

¹ *Oizerman T. I.* Scientific-technical progress: possibilities and limits of a forecast [in Russian] // *Sotsiol. Issled.* – 1999. – No. 8. – P. 9.

² *Laroush L.* Memorandum: Prospects of revival of Russia's economy [in Russian]. – Moscow, 1995.

The technical-scientific revolution radically alters everyday life. The achievements of genetics put the man in one line with the Creator, though the man is hardly ready to that fact morally. The Internet is transforming our ideas of time and space.

In the frameworks of new tendencies of social development, we observe the steady establishment of the liberal world economy system based on the principles of monetarism. At the same time against this self-intensifying background, the phenomenon of the so-called “ trophy economy” is becoming remarkable, when the mechanism of overconsumption, not balanced with the adequate quantity of constructive production, is gaining strength under the conditions of moral corruption³. The controversies of the industrial development remain actual. A particular anxiety is brought up, in particular, by inevitable climatic changes caused by the extensive economic management and irreversible utilization of natural resources. The demographic factor is still fraught with the potential threat to social development: as of December 12, 1999, the world population has reached 6 billion people, having risen by 1 billion for as little as 12 years⁴.

Since the Gulf War of 1990-1991, the conflicts for redistribution of resources (natural, energetic, economic, cultural, and informational) are again becoming the reality. In the process of political, economic, and social changes, which are one of the manifestations of the essence of historical development, the new world policy is becoming more expansive. This fact is revealed by the recent events in Kosovo (Yugoslavia) that took place in 1999. The countries of the advance-guard of social development have reached the postindustrial stage of development by the end of the XX century, when human intellect and various forms of information are becoming the leading factors of the reproduction of economy.

The new postindustrial epoch has given birth to its own ideology – post-modernism. This term was introduced at the beginning of the 1980s by the French philosopher J.-F. Lyotard for the formalization of the phenomenon of skepticism relative to the rationalist tendencies of Enlightenment. The «generic features» of post-modernism are: agnosticism, pragmatism, eclecticism, and anarchodemocratism⁵.

³ *Neklessa A. I.* End of civilization or conflict of history [in Russian] // MEMO. – 1999. – No. 5. – P. 76.

⁴ Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 1999. – 12 oktober.

⁵ *Khoros V. G.* Post-industrial world – hopes and fears (to the statement of the problem [in Russian] // MEMO. – 1999. – No. 12. – P. 112.

post-modernism is the phenomenon of wide character, including all spheres of intellectual activity. It is based on egalitarian tendencies, contraposed to any hierarchic constructions⁶.

The emergence of post-modernism on the horizon of social development stimulated the need in development of new paradigms, since post-modernism denies the very possibility of the social theory. Particularly, it concerns the problem of forecasting the social development.

The history is permanently demolishing prognostic scenarios, however it has its own logic. What was considered sane, was not historical, what was considered historical, was not sane⁷. This can be reproduced by the social theory, that, of course, does not give exhaustive knowledge of objective reality but allows us to distance ourselves from the absolute relativism.

The end of the millennium, the formal beginning of the new historical epoch, stimulates the imperative need of a substantially new paradigm of the social theory. The history, being the existence in action, always goes beyond the narrow frame of temporal conceptual constructions in reality and, at the same time, often denies socio-philosophical prognoses. That is why, the revision of existing concepts and prognoses of social development offered before becomes actual. As known, futurological constructions are formed, as a rule, at a definite moment. With a change of the situation, rendering a substantial influence on the foreseen tendencies, the gap between the foreseen and the real is widening. That is why, the noncomprehension of a new social-political topology of the world becomes a source of faults and mistakes, a corollary of the absence of a future «far-horizon» project⁸.

In this context, significant is the discussion on the role of the social science in the contemporary world between former Presidents of the International Association of Sociologists I. Wallerstein and M. Archer. Whereas Wallerstein poses a new global problem of highlighting the fact of the end of one epoch and the beginning of another one as well as various

⁶ *Trofimova E. I.* Stylistic reminiscences in the Russian post-modernism of the 1990s [in Russian] // ONS. – 1999. – No. 4. – P. 170.

⁷ *Ortega y Gasset Kh.* History as a system [in Russian] // Vopr. Filos. – 1966. – No. 6. – P. 102.

⁸ Actual problems of globalization [in Russian] // MEMO. – 1999. – No. 4. – P. 40.

forms of the transition to the latter, M. Archer accentuates the fact that the social science cannot play the role of radical transformer⁹.

At the same time, the discussion of the correlation of Belief and Knowledge is becoming actual for the western science. «There is no conflict between the religion and science in the East, since science is not based on the predilection to facts, and religion – only on the belief; there exist the religious cognition and cognitive religion» – states Carl-Gustav Jung¹⁰.

We emphasize the point that the society «goes through» radical social transformations in the transitional phase of development – the reform of social structures, relations and correlations, hierarchy of factors, etc. which take an important part in the system of the reproduction of social life. The processes of transitional conditions of social systems are followed by a sharp weakening of the influence of cause-effect relations which form the basis of the rational method in science. From our point of view, the realization of this fact explains a drop in efficiency and, in some cases, unsoundness of both scientific (rational) knowledge and the method of solving the task of overcoming the social crisis. Those are transitional periods (the times of «disturbance» and crises) when one can observe the growing importance of the traditional knowledge and practices backing on the intuition, popular orientations and methods, coming from ancient times, for solving vital tasks and for prognoses of the future.

It is obvious that the investigation of social development should be carried out on the principles of integration of the ancient and temporary, traditional and innovative knowledge and methods, which only together are able to give the adequate results under conditions of the transitional period of social development on the boundary of millennia.

The main scientific problem of the present research is the social development in the spatio-temporal continuum.

As the object of our analysis, we take the life cycle of the society as a subject of the historical process. We also shall investigate the genesis of societal processes, their characteristics and conditions.

⁹ *Romanovsky N. V.* Sociology and sociologists before global cataclysms [in Russian] // *Sotsiol. Issled.* – 1999. – No. 3. – P. 67.

¹⁰ *Jung C.-G.* On the psychology of east religions and philosophies [in Russian]. – Moscow, 1994. – P. 99.

We note that the analogous trend in social philosophy gives no any distinctive criteria for the rational construction of a system of classification and periodization as integral elements of a scientifically grounded foresight. In this connection, a new wave of the «traditional» discussion about progress is very significant. For example, A. Nazaratyan separates five through tendencies (vectors) of changes (on sufficiently large temporal intervals):

- 1) rise of technologic power;
- 2) demographic growth;
- 3) intellectual development;
- 4) growth of organizational complexity;
- 5) enhancement of tolerance.

Such an approach to the progress is criticized by A. Korotaev. He states that we do not know whether the humanity is approaching its apotheosis or abyss¹¹. Indeed, the utilitarian ideal of progress formulated by Jeremy Bentham (1748-1832) is as follows: the sum of individual profits gives the overall profit – «the biggest happiness for the largest number of people»¹². But it still remains just a philosophical utopia for the largest part of the population over the world.

The theoretical constructions continue to be created at the corresponding levels of abstraction upon the analysis of objects of various scales. It is necessary to remove the contradiction between the forms of development on the basis of the formulated universal laws and all the variety of achievements of natural sciences. The question is the social science striving to become an exact science normative for the political sphere, especially in the context of social engineering.

The solution of this main task should promote the attainment of the main objective of this research – creation of a universal and, at the same time, applied model of epochal historical cycle as the unit of analysis and the means of prognostics at the level of the specific countries, regions, and civilizations.

¹¹ *Korotaev A. V.* Tendencies of social evolution [in Russian] // *Obshchest. Nauki Sovrem.* – 1999. – No. 4. – P. 112.

¹² *History of political and legal doctrines* [in Russian]. – Moscow, 1988. – P. 366.

The research has a polydisciplinary character, which is related to the development of the main concept of cyclicity of social development in the historical context.

The expected results, which are of hypothetical character prior to a receipt of empiric data, may become a subject for further specific researches in the sphere of the sociology of history, social philosophy, politology, psychology, right, geopolity, philology, etc.

Thus, the contemporary macrosocial situation and the condition of theoretical developments stimulate the formation of a new research paradigm of the social science on the basis of integral societal indices. Of course, unless the corresponding empirical information is received, the offered concept is a hypothesis.

CHAPTER 2

Problem of historical- sociological reflection

A historical-sociological conception is represented as a synthesis simultaneously containing the analysis of the most important tendencies of development of specific countries and regions, interpretation of the contemporary epoch, and forecast of long-term historical development. As is well known, the history of sociological science includes similar theories. In the period of the transition from a traditional to industrial society, this problem was solved by the conceptions of O. Comte, E. Durkheim, and K.. Marx. A detailed characteristic of the industrial society was given by M.. Weber¹³, and that of the post-industrial society by D. Bell, A. Toffler, and others.

We have already noted that, on the boundary of the third millennium, the global transformation stimulates changes in the spiritual sphere, and actual problems become sharper due to a greater nonpredictability of behaviour of subjects of the historical process. Similar social phenomena stimulate the necessity of harmonization of interdisciplinary scientific studies, new theoretical approaches, adequate methodologies for analysis and forecast which would be relevant to the historical challenge.

Since the history of sociological thoughts is a pure source of principal ideas of the sociology of history, we turn to the analysis of the state of scientific interpretation of the problem of social development.

This problem can be solved by considering the main conceptions of social development in the historical context through the prism of problematic-chronological discourse, which allows one to show the self-identification of the main doctrines and a scientific-critical dialog between them.

On the theoretical level, the basic contraversivity was already considered in the doctrines of O. Comte (1798-1857) and Ch. L. Montesquieu

¹³ History of theoretical sociology [in Russian]: In 4 Vols. – Moscow, 1997.

(1689-1775). The latter, as distinct from O. Comte, did not trust in the idea of progress¹⁴. At the same time, Ch. L. Montesquieu advanced a fruitful idea on the influence of geographical environment on the social development and definition of a historical situation. Here, we can find the origin of geopolitics and geo-economy which, in the period of globalization, render a growing effect on the historical situation not only in specific countries and regions but on development of the whole civilization.

As distinct from Ch. L. Montesquieu, O. Comte was a supporter of the idea of unity of the whole history of the mankind, because the single intention of the history consists in the progress of human intellect¹⁵. Therefore, sociology should be a system of positive knowledge on the society. One of the moving forces of the history was a disorder of thinking at every individual historical stage. The process of development was described by O. Comte in terms of «statics» and «dynamics». The last is characterized as a sequential change of the necessary stages of establishment of the human intellect and society for attainment of a static state, i.e., social order. Therefore, progress is comprehended as a development of the rational in persons. As for the progress of a society, O. Comte connected it with the evolution of social (human) consciousness, the sequential change of three dominating types of outlook:

1) theological one, when the leading tendency of social development is the competitiveness between religious ideas and an originating scientific knowledge;

2) metaphysical one, which characterizes speculative-philosophical consciousness;

3) eventually at the highest stage, the scientific positive consciousness and positive style of thinking are established. This is related with the well-known optimistic aphorism of O. Comte about the creative role of science: «To know in order to foresee, and to foresee in order to be able»¹⁶. The positivistic tradition, beginning from O. Comte, is connected with ideas of

¹⁴ Aron R. Stages of development of sociological thought [in Russian]. – Moscow, 1992. – P. 76.

¹⁵ Aron R. Stages of development of sociological thought [in Russian]. – Moscow, 1992. – P. 104.

¹⁶ History of political and legal doctrines [in Russian]. – Moscow, 1988. – P. 377.

social engineering, i.e., a more or less conscious definition of the vector of social development.

The all-embracing conceptualization of the history was developed by Hegel who considered the historical process as that of establishment of the notion of freedom.

The most characteristic doctrine during establishment of the evolutionary-materialistic approach to the history was that of K. Marx (1818-1883). In the marxist conception, the history is considered as a progressive natural-historical process of variations in and change of social-historical formations. This mechanism was formulated as follows: «Every social formation does not die until all productive forces, for which it presents a sufficient place, will have developed, and no new higher production relations appear until the material conditions for their existence in the midst of the very old society will have ripened»¹⁷. Such an evolutionary approach became a theoretical foundation of the activity of social democracy.

On the other hand, we recall that Marx inferred in the work «Lui Bonaparte's brumaire, 18»: all previous revolutions improved the state apparatus, but it should be broken for the sake of establishment of the dictatorship of proletariat. Class struggle is already represented as a moving force of the history. Such a revolutionary marxism became a practical guide to action in countries with outdated rhythm of industrialization. However, the appearance of the socialist system after the II World war, which included the USSR and its satellites, did not become «the end of the pre-history». At the same time, the dogmatization of the social-philosophical theory of marxism dealt a fatal blow at it. On the other hand, the new phase in development of the industrial society, which was related with marginalization of the class structure where the proletariat formally represented a major part, has transformed the social structure of countries being in the advance-guard of the historical process.

The comprador capitalism in developing countries did not create a proletariat in the classical marxist sense of this term. Similar tendencies

¹⁷ *Marx K.* On the criticism of political economy [in Ukrainian] // *Marx K., Engels F.* Works. – Vol. 13. – P. 7.

limited the creative potential of marxism, though impetuous events in the second half of the XX century (for example, youth riots in the Western Europe in 1968) allowed one to say about neo-marxism for some time¹⁸. In the former USSR up to the period of «perestroika» (1985-1991), the severe ideological control gave no possibility to freely develop even for a nonorthodox marxist thinking. The flow of denunciatory literature did not allow one to separate cereals from weeds. In fact, neo-marxist theoretical investigations were terminated without any real start. One of the last attempts was the book of S. Platonov, where the author comprehends the notion of communism and seeks for an answer to the rhetorical question about what can occur after communism. He analyzes the development of the mankind from the pre-history, i.e., the epoch of estrangement, through the epoch of destruction of private property, every of the production means of which is a stage of withdrawal of one of the layers of estrangement, to the epoch of «positive humanism», a free association of universally developing individuals¹⁹.

The notion of historical process in the materialist tradition is based on the stadial interpretation of the human history as a unit global process of development and change of formations. In the marxist paradigm, there were yet no attempts to theoretically explain the contemporary social situation of breaking the soviet model of socialism. This testifies to that marxism remains on pages of the history but on the periphery of an actual scientific discourse related with the positivistic solution of the problem of social engineering.

Comte's positivistic tradition was developed by the English sociologist and philosopher H. Spencer (1820-1903) who connected sociology with the idea of evolution. The basis of his conception was the analogy of state with biological organism.

Similarly to a biostructure, a state has its own life circle: birth, growth, ageing, and downfall. This idea was developed by O. Spengler²⁰ who

¹⁸ *Anderson P.* Thoughts about the west Marxism [in Russian]. – Moscow, 1991.

¹⁹ *Platonov S.* After communism. The second advent. Talks [in Russian]. – Moscow, 1991. – P. 52-53.

²⁰ *Spengler O.* Decline of Europe [in Russian]. – Moscow, 1993. – P. 623.

considered the historical fate of the European civilization and by L. N. Gumilev who analyzed ethnogenesis²¹.

On the boundary of the XIX-XX centuries, a positivistic interpretation of social mechanisms was presented by E. Durkheim (1858-1917). The main idea of his conception reduces to a search for social harmony under objective conditions of division of social labour. As distinct from Marx who accented attention on the estrangement of a worker from results of his/her work under conditions when division of labour is based on private interests, Durkheim considered this problem from the viewpoint of relations between the individual and group. Since collectivistic societies are historically primary, the individual arises from the society but not the society from individuals. Social mechanisms are regulated by a search for the harmony of agreement. Moreover, organic solidarity is caused by labour division²². From the methodological viewpoint, it is worth to note the approach of Durkheim to the definition of social roles.

The absolutization of rationalization and the linear progressive theory are opposed by the conception of W. Pareto (1848-1923). Whereas O. Comte considered the evolution of the man, on the whole, as the motion from fetishism to positivism through the theological and metaphysical stages regardless of certain delays, these four images of thinking, according to Pareto, normally interact at various levels in all the time. For the whole mankind, there is no obligatory transition from one type of thinking to another in the form of a single and irreversible process, but there are transient oscillations, defined by societies and classes, relative to the influence of each of these means of thinking²³. It follows that definite tasks related to the development of the society are solved at specific historical stages through a change of governing elites. New elites are formed from lower strata, flourish, and then decline²⁴. The idea of cyclicity becomes pivotal for the social theory.

²¹ *Gumilev L. N.* Ethnogenesis and biosphere of the Earth [in Russian]. Leningrad, 1989. – P. 495.

²² *Durkheim E.* Division of social labour [in Russian]. – Moscow, 1996. – P. 119.

²³ *Aron R.* Stages of development of sociological thought [in Russian]. – Moscow, 1992. – P. 440.

²⁴ *History of political and legal doctrines* [in Russian]. – Moscow, 1988. – P. 367.

The rationalistic conception of M. Weber (1864-1920) approaches the history and sociology not as two different disciplines but as a whole methodological system. In his study, the historian aspires to define a causal significance of various elements having created a unique conjuncture, but the sociologist tries to establish interconnections (in their temporal sequence) which were observed many times or can repeat²⁵. On the boundary of the XXI century, the discourse of social-historical reflection remains open.

²⁵ *Weber M. Sociology: general historical analyses. Policy [in Ukrainian]. – Kiev, 1998.*

CHAPTER 3

Idea of cycles in the context of periodization of social development

The object of conceptual analysis is the life cycle of the society as a subject of the historical process. This allows one to create an universal applied model of epochal historical cycle as the means of analysis and prognosis at the level of the history of the whole world, separate continents, and countries.

The idea of cyclicity is characteristic of the sociologic theory of Pitirim Sorokin who investigated social phenomena common for all social-cultural phenomena repeating in time and space²⁶. Sorokin suggested the following division of the rhythms of cultural changes of the European history into periods:

Period	Epoch
Greece, VII-VI centuries BC	Speculative
Greece, V century BC	Idealistic
Rome, IV century BC – IV century AD	Sensual
Europe, IV-VI centuries AD	Idealistic
Europe, VI-XII centuries AD	Speculative
Europe, XII-XIV centuries AD	Idealistic
Europe, XIV century AD to the present days	Sensual

Sorokin distinguished the full cycle and the relative cycle. In the first case, the end phase turns into the initial phase and then the cycle begins again. But, in the relative cycle, the direction of repeating process does not fully coincide with the direction of a series of similar anterior processes²⁷. This concept helps to explain the existence of interrupted cycles in the history of development of various nations and civilizations.

²⁶ Sorokin P. A. Man. Civilization. Society [in Russian]. – Moscow, 1992.

²⁷ Sztompka P. Sociology of social changes [in Russian]. – Moscow, 1996. – P. 187.

The dominant theme in the contemporary sociologic theory is the movement to the theoretical synthesis²⁸. The exploitation of efficient methods of various conceptual origins will help to explain the key events and turning points of history. In this context, the attention is attracted by the latest concepts of cyclicity of the social development, worked out in various spheres of social sciences²⁹. In particular, it concerns the development of the methodology of a research of long cycles. For instance, G. Taylor suggested the theory of a periodic change of the global historical process every 500 years. Moreover, the phases of a political cycle, that are under the influence of 60-year economic cycles (Kondratiev waves), change every 120 years. On the basis of analysis of these cycles, countries-hegemons for various historical periods are defined³⁰.

Society as a complex living system, whose structural elements are permanently changing, is involved into life cycles of various hierarchies: from cosmic cycles to the life cycles of generations and separate individuals.

A. L. Chizhevsky (1897-1964) introduced the *socium* into cosmos, having connected the human history with the history of the Universe. By that, the correlation between the world historical process and cyclic solar activity was revealed. It is not the Sun that forces people to do something – those are social conditions that urge them to it. The Sun initiates the chain reaction of actions, whose specific sense has ripened by that moment. The Sun leads the social system, strained in a complicated way, out of the state of relative balance and serves like an exterior signal for switching it into another condition³¹. The concept of Chizhevsky gives objective grounds for using the methodology of natural sciences for the research of social development. The influence of the Sun's activity upon the process of ethnogenesis is represented in the most adequate way in Gumiliev's conception³². The development of an ethnos is shown for three existentialistic phases of the life cycle: the origin, growth, and death. The biosocial mechanism, connected with the genesis of these processes, is

²⁸ *Ritzer D.* Current state of the sociological theory: new syntheses // Current sociological theory [in Russian]. – Kiev, 1994. – P. 37.

²⁹ *Gills B., Frank A.* – World System Cycles, Crises and Hegemonial Shifts (1700 BC to 1700 AD) // Review. – 1992. – No. 4; *Fontvieille L.* Long Cycle Theory: Dialectical and Historical Analysis // Review. – 1991. – No. 2; *Burrlin W.* Why Study Political Cycles? // Eur. J. Polit. Resear. – 1987. – No. 2.

³⁰ *Taylor J., Brill H.* Methodology of Long Cycles: A Debate // Review. – 1988. – No. 3.

³¹ *Chizhevsky A. L.* Cosmic pulse of life [in Russian]. – Moscow, 1995. – P. 24.

³² *Gumilev L. N.* Ethnogenesis and biosphere of the Earth [in Russian]. – Leningrad, 1989; *Gumilev L. N.* Geography of ethnos in the historical period [in Russian]. – Leningrad, 1990.

focused on the idea of passionarity, namely on the phenomenon of energetic pulse received by an ethnos in a definite spatio-temporal field.

The variety of the existing ethnoses is provided by the geographical differentiation.

The historical complement of Gumilev's conception is the fundamental research by A. J. Toynbee (1889-1975). His theory of historical development is described in his 12-volume «Research of History»³³. The concept of cycles is represented by the analysis of the origin, growth, and death of civilization. To define the main characteristics of the rhythm of existence of civilizations, A. Toynbee introduced the term «call-reply» explaining changes in the main stages of a life cycle of civilizations: origin, growth, fracture, and decay. The search for an efficient reply to calls of the environment is characteristic of the «father civilizations», and to calls of the natural and social nature – for subsequent civilizations. The history of 36 civilizations is represented. They are classified into three groups:

*	flourishing
civilizations (28);	
*	not developed (5);
*	frozen civilizations

(3)³⁴.

Toynbee researched the problem of historical development at two levels: definite civilizations and definite countries. The most arguable hypothesis of Toynbee's concept is the possibility of emergence of a universal civilization. On the other hand, his colossal theoretical work has become the well of philosophical, historical, and social ideas.

The presented above opinion concerns also the scientific heritage of Oswald Spengler (1880-1936). His book «Decline of Europe. Essay on Morphology of World History» has become the classics of modernism³⁵. Such is the contraposition of the culture and civilization, which, being the progress of history, presents a gradual development of nonorganic and perished forms. A civilization is the inevitable destination of a culture³⁶. Spengler compared the civilization with an organism experiencing the periods of childhood, youth, maturity and senility.

The idea of comparison of the social development with the ontogenesis of an individual is theoretically prospective. There appears a possibility of

³³ *Toynbee A. Comprehension of history [in Russian]. – Moscow, 1991.*

³⁴ *Toynbee A. Comprehension of history [in Russian]. – Moscow, 1991. – P. 724-725.*

³⁵ *Spengler O. Decline of Europe [in Russian]. – Moscow, 1993.*

³⁶ *Philosophy of history: Anthology [in Russian]. – Moscow, 1995. – P. 176.*

involvement of methodological concepts of psychology and societal psychology in the research. This will allow us to show the correlation between the socium and an individual. The main problem of social engineering that has something in common with the ideas of cyclic development is connected with the tasks of prognostication of social-historical processes³⁷.

Karl Popper, giving the name of «poverty of historicism» to the attempts of prophecies concerning the universal history which follows its predestined way, turns his attention to a principal impossibility of scientific forecast with the use of rational methods. First, there is no universal history of the mankind at all (there are only varied histories of different parts of the society). The second reason is that there exists a random, irrational, and unstable personal factor within the history, and, third, the human history is a unique and inimitable process³⁸. However, the theoretical denial of Popper's prognostic agnosticism is given by social synergetics – the science of regularities of the interaction of a social order and chaos. According to this theory, the essence of development of the social reality reduces neither to the one-sided enlargement of order (O. Comte) nor to the one-sided growth of a degree of freedom (chaos) (H. Spencer). The evolution of a dissipative structure (the synthesis of chaos and order) is the growth of a degree of synthesis of order and chaos, conditioned by the aspiration to a maximum stability³⁹.

Social synergetics has showed the groundlessness of the mixing of terms «aim» and «sense»: the absence of any aim does not mean the absence of any sense (movement to the superattractor or to the limit state. Has reached it, the system can return to none of the former states). It is the mistake that was made by Popper in «Poverty of historicism»: by assuming that the history has no aim, he inferred that it has no sense.

We emphasize that social synergetics, looking at the social-historical development through the prism of «whirligig» of order and chaos, allows one to synthesize the ideas of social engineering and cyclicity of social development, which, from the viewpoint of applied meaning of the suggested conception, is one of the most important tasks of authors' collective.

The state of scientific development of the problem of social-historical development presents the theoretical grounds necessary for the conceptual

³⁷ *Yakovets Yu. V.* Cycles. Crises. Prognoses [in Russian]. – Moscow, 1999.

³⁸ *Sztompka P.* Sociology of social changes [in Russian]. – Moscow, 1996. – P. 232.

³⁹ *Bransky V. P.* Social synergetics as the post-modernist philosophy of history [in Russian] // *Obshchest. Nauki Sovrem.* – 1999. – No. 6. – P. 121.

construction of a new model of historical development in the historical context.

CHAPTER 4

Choice of methodological foundations for the study

Methodological bases of the new paradigm have to ensure the analysis of social-historical development at the level of specific countries, regions, and civilizations, to adequately interpret important events of the contemporary epoch, and to allow one to foresee principal tendencies and perspective of the historical development.

In the modern sociological science, there occurs an actual global transformation stimulating a change of basic categorial characteristics, which implies a change in representations of the common and the single.

Objectively, the time of a change of the paradigm of social-historical development came. By a paradigm, we mean theoretically and practically important scientific achievement which give a model, statements of problems, and their solution to the scientific community for a certain time⁴⁰.

A result of study will depend on the basic choice of a methodological approach. The criterion of objectivity and universality of sociological knowledge requires to study a situation in all regions and countries of the world in view of global tendencies. This allows one to clarify the fact of the termination of one epoch and appearance of the other and possible ways of the transition to it. In this context, the American sociologist I. Wallerstein outlines the aspiration of sociology to become the exact science normative for the sphere of policy⁴¹.

M. Archer comprehends conceptual problems of sociology in the opposite manner. She outlines that social science cannot play the role of radical transformer from the viewpoint of Comte's programming of the society⁴². On the other hand, a use of the methodology of social engineering is connected with the orientation of scientific tools to mathematical logic⁴³.

⁴⁰ *Burgin M. S., Onoprienko V. I.* Social stereotypes and scientific paradigms as regulators of scientific activity [in Russian]. – Kiev, 1996. – P. 22.

⁴¹ *Romanovsky N. V.* Sociology and sociologists before global cataclysms [in Russian] // *Sotsiol. Issled.* – 1999. – No. 3. – P. 4-5.

⁴² *Romanovsky N. V.* Sociology and sociologists before global cataclysms [in Russian] // *Sotsiol. Issled.* – 1999. – No. 3. – P. 7.

⁴³ *Ryzhkov V. A.* Conception as a form of scientific knowledge [in Ukrainian]. – Kiev, 1995. – P. 17.

In the context of the present investigation of social-historical development, we assume an applied utilization of appropriate methods in the process of analysis of indices of societal characteristics. After the derivation of empiric indices, they should be undergone to comparative analysis.

A realization of the methodological approach to the study must ensure the possibility of a harmonic transition from the common to the partial (civilization – country) and conversely, with the purpose to determine regular ties between social-historical phenomena and their specificity. In this case, all our positions will be restricted the time and experience we have cognized⁴⁴.

On the basis of representations of cyclicity of the social development, the main methodological idea of the project proposes the instrumental possibility, which is adequate to tasks of the study, to reconstruct the objective logic of principal historical changes, which are characterized such events as «revolutions», «transformations», state overturns, diverse social protests, numerous civil conflicts, local and global wars. Similar phenomena, as a rule, appear in the so-called transient states of social development, which can serve hypothetical indicators of epochal changes.

For analysis of these phenomena, we consider the study of A. L. Chizhevsky⁴⁵ as methodologically acceptable. He demonstrated the interrelation between a historical process in the form of the social-historical activity of the mankind and processes in the Sun, a degree of its astrophysical activity. Having established a direct connection, Chizhevsky proved his hypothesis on the actual historic data starting from 500 BC and till the XIX century. Moreover, he emphasized that non every maximum of solar activity unconditionally stimulates the corresponding maximum of the historical activity. In order that happens, the proper immanent conditions should be available as a necessary requirement (in Chizhevsky's opinion, these are social-economic and political along with, possibly, spiritual or social-psychological conditions).

An important methodological basis of the present investigation is the idea of cyclic character of the psychical development of the man because a personality is one of the main elements of any social structure. In this

⁴⁴ Aron R. Stages of development of sociological thought [in Russian]. – Moscow, 1992. – P. 413.

⁴⁵ Chizhevsky A. L. Cosmic pulse of life [in Russian]. – Moscow, 1995.

context, we distinguish theoretical-practical generalizations made by D. Feldshtein⁴⁶, which are substantial for our approach. By basing on the occupational approach (S. Rubinshtein, A. Leont'ev, A. Brushlinsky, et al.) and age periodization of psychological development of a personality in ontogenesis (D. El'konin), which were advanced in psychology, Feldshtein demonstrated a cyclic (periodic) character of changes in the psychological structure of a personality and, respectively, in the psychological structure of activity, in which the communicative and objective plans are alternatively actualized.

The historical origin of leading activities allows one to rationally explain (rather than to simply state) analogies to the psychical development of the mankind and, in addition, sets reasonable limits for such analogies by differentiating a true cause-effect connection and an analogy based only on the general features similar for any process of development of a large system⁴⁷.

Every epoch in the psychological development of a personality consists of two periods regularly connected between themselves:

1. The mastering of tasks, motives, norms of human activity and the development of emotional-consumptional sphere;

2. The mastering of means of actions and the formation of operational-technical possibilities. In this case, the transition from one epoch to the next one occurs under the appearance of a discrepancy between operational-technical possibilities and problems and motives of the activity, on whose base they were formed⁴⁸.

Social changes can be considered in the context of societal processes, states, and features, which are realized in the frameworks of a unit epochal historical cycle. By societal psychics, we mean the most integral generalizing characteristics of social processes, a distinctive collective dictionary of the historical-cultural heredity of a society⁴⁹. The analysis of societal characteristics is related with the methodological problem of

⁴⁶ *Feldshtein D. I.* Psychology of development of personality in ontogenesis [in Russian]. – Moscow, 1989. – P. 208.

⁴⁷ *Feldshtein D. I.* Psychology of development of personality in ontogenesis [in Russian]. – Moscow, 1989. – P. 96.

⁴⁸ *Feldshtein D. I.* Psychology of development of personality in ontogenesis [in Russian]. – Moscow, 1989. – P. 140.

⁴⁹ *Donchenko E. A.* Societal psychics [in Russian]. – Kiev, 1994. – P. 50.

decipherability of the historical-cultural code keeping the solution of properties of the societal psychics, which are objectified in all things encountered by the man in the historical-cultural space⁵⁰.

However, the largest methodological problem arising in the process of investigation is identification of the subject of analysis, whose objective societal indices should give exact data for theoretical constructions of periodization of the social-historical process both in retrospect and prospect.

Methodological approaches used upon the elaboration of the basic conception in studying the social-historical development will be mainly conserved during the investigation of a specific applied field for further analysis in the sphere of political, legal, philological, and other sciences of the social and humanitarian profile.

⁵⁰ *Donchenko E. A. Societal psychics [in Russian]. – Kiev, 1994. – P. 33.*

CHAPTER 5

Universal epochal cycle of social development: structure and contents

The informative characteristic of the conception may be presented in two main aspects: through defining the theoretical principles of the social-historical development and the hypothetical periodization of the world historical process on this basis.

The society as a subject of the history and civilization goes through a large life cycle in its development. In the context of the social philosophy and the philosophy of history, this thesis has already become a trivial truth. A prominent scientist Nils Bohr said that the truth may be trivial and deep. A statement, opposite to the trivial truth is simply false, and the statement, opposite to the deep truth, is also true⁵¹. The failure to perceive the idea of cyclicity of historical processes is mainly connected with the vulgar idea of progressive development that will inevitably lead the mankind from the «kingdom of necessity» to the «kingdom of freedom», despite regressive tendencies. The perception of the idea of cyclicity in the spirit of the circuit of Ecclesiast is also connected with this conceptual approach: what took place then, is taking place now; what will take place, already took place. We conceive that the historical development of a socium is, in fact, a realization of epochal cycles, each consisting of two periods.

The first epochal period, «involution», has the semantic content of mastering the societal qualities acquired by the society in the previous period of development. The simplification of a social structure, traditionalism, and a reduction of social processes in space is characteristic of the involutory stage. Such a society has «closed» character, helping to maintain the social stability. In such a socium, the degree of freedom of an individual is limited by influence of the collective. The emotional-sensitive psychotype of a personality is determining.

The second epochal period (evolution) is characterized by the development of social processes in space, complication of the social structure, and innovative activity. One of the tasks of the evolution is a modernization of the traditional society. The historical indication of the evolutionary period is the acquisition of new social characteristics by the

⁵¹ *Mayers D.* Social psychology [in Russian]. – S.-Petersburg, 1998. – P. 264.

society, including the actualization of signs of the own preceding period of development or attributes, characteristic of the societies at a higher level of historical development. The social balance is maintained by innovative accumulations. «Involution» and «evolution» are the normative conditions of a society⁵². The liberation of an individual and the strengthening of the objective-cognitive component in the psychological structure of a personality becomes the fundament of the innovative activity in the involutory period. The main characteristic of the evolution is the stability of changes.

Normative periods in the history of the society alternate with transient periods, when the structures of the socium and fundamental institutions are transforming.

An increase in the historical activity depends on the interaction of three fundamental factors: the social-political, social-economic, and natural-cosmic. Moreover, the significant influence of the spiritual sphere should be added to the mentioned above. Let us emphasize that the absence of the preconditions for intensive activity of one of those factors does not launch the mechanism of transformation on the whole.

An important role in a change of the periods of an epochal cycle is played by the social-historical phenomena of wars. The subjects of military actions make and finish wars at various moments of the historical development. The correction of the rhythm of a cycle, defining the destiny of the whole region, or even global changes may take place in the case of invasion of a country as, for example, after world wars.

The transient periods of social development are characterized with historical phases opposite by the direction of changes: «coevolution» and «revolution». For example, the «co-evolution» is the phase of transition from the normative period of «involution» to the normative period of «evolution». This period is realized within the single epochal cycle, that is why only the polarity of the system qualities of the society or «vectors» of social development are changing under such conditions⁵³.

As distinct from «co-evolution», «revolution» is a qualitative transformation of the entire social structure of the society. It creates the mechanism of transition from the normative condition of «evolution» to the «involution». At the same time, this process is connected with radical changes of the societal characteristics. The «revolution» as if generalizes the

⁵² *Afonin E. A.* Development of Ukraine: macrosocial approach [in Ukrainian] // *Viche*. – 1996. – No. 1. – P. 45-55.

⁵³ *Afonin E. A.* Development of Ukraine: macrosocial approach [in Ukrainian] // *Viche*. – 1996. – No. 1. – P. 54.

results of development of the society during the entire epochal cycle and opens a new cycle⁵⁴.

The characteristic of a subject of history is changing in the process of development. In fact, various types of subjects are acting. For example, during the «revolution», the role of a subject-individual is activating. Let us recall the fact that, in the period of the Great French Revolution of 1789-1794, there were the most characteristic personalities acting on the political stage. Such names as Mirabeau, Danton, Robespierre, Napoleon became denominative for each stage of the mentioned revolution, and the roles played by them became typical of the analysis of similar processes. The same phenomena may be observed in Russia of 1905-1917, when the cohort of revolutionary activists actually «exceeded the demand» of the history. During the transformation of the «co-evolutionary» type, the role of the subject-socium becomes more significant. Let us emphasize that, under conditions of the involutory process, the temporal space of the society is deformed in the direction of the future that, respectively, makes the society a mythological one. In the process of the «evolution», one observes the displacement of attention to the past.

The information about the number of social roles confirms the relevance of the research hypothesis concerning the different levels of complexity of the social structures of the «involuntary» and the «evolutionary» societies. Whereas the number of social roles is about 70,000 in the countries that went through the Great Depression of 1929-1933, this number is about 30-40 thousand in the domestic area.

The discrepancy between the calendar-historic time of development of the society and the levels of biological and societal development are fundamental for antroposociogenetic development. Of adequacy for the social-historic analysis is the universal epochal cycle consisting of four interrelated elements (two opposite historical periods and two transient periods), which form the conventional scheme: «involution»–«co-evolution»–«evolution»–«revolution».

Now let us try to define specific «beacons» (the most important events in the spiritual or material spheres) on the historical material (after receiving the empirical data, this hypothesis may be reviewed). These «beacons» will give grounds for defining the possible chronological frames of every phase and the epochal cycle on the whole. After this analysis, we define an approximate number of cycles, already «processed» in the world historical

⁵⁴ *Afonin E. A.* Development of Ukraine: macrosocial approach [in Ukrainian] // *Viche*. – 1996. – No. 1. – P. 55.

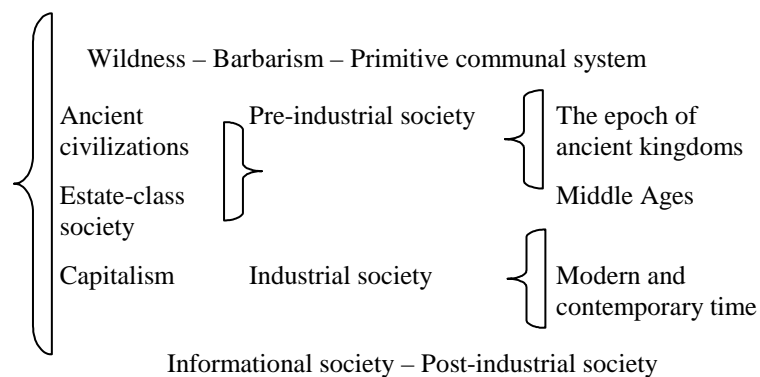
process. On the grounds of such a research, it would be possible to create an adequate model of periodization of a change of epochal cycles.

Such a periodization should reflect the mechanisms of interaction at the three hierarchical levels: global, regional, and of certain countries. In this case, one may assume that the higher the hierarchical level, the later the transformational changes begin at it (for example, at the global level).

But, first of all, we make an approximate list of the elements (classifications) of the social-economic formations. The Marxist «five-element structure» – primitive communal, slave-owning, feudalist, capitalist, and communist systems – «works» to the «post-capitalist» formation.

The «three-stage» classifications are quite popular. They are presented by Morgan [wildness (since the appearance of the primitive people), barbarity (since the emergence of the primitive forms of agriculture), civilization (since the emergence of the state)] and by Bell [the pre-industrial period (the production is human-powered or animal-powered), the industrial (the basis is the work of mechanisms), the post-industrial period (the life of a society is maintained mainly by the means of the reproduction of information)]. These classifications are provided with chronological characteristics: the prehistoric epoch (before the creation of writing), antique, mediaeval, modern and contemporary time. However, this approach is too scholastic and conditional.

The creation of a more adequate single system of classification is complicated by the controversial semantic loads carried by the corresponding terminology. However, such an attempt can be undertaken.

We emphasize that the model by Spengler⁵⁵ is the most developed system of periodization in a strong accordance with the cyclic approach.

Table 1

«Simultaneous» spiritual epochs

	1500-1200 BC	1100-800 BC	0-300 AD	since 900 AD
	Vedic religion Indian culture	Hellen-Italic “demetrian” culture The Olympic myth Antique culture	Arabic culture syncretism (Mithra, Boal)	Western Culture Germanic Catholicism
The birth of a myth of the big style as the expression of the new God perception. The world’s fear and the world’s sorrow. (Spring)	Aryan heroic legends	Homer. Legends about Heracles and Tess	Apocaleptics	Bernard de Clairvaux Knightly epos. St. Francis of Assisi.
The early mystico- metaphysical formation of a new view on the world. High scholasticism. (Summer)	The most ancient parts of the Veda	The Orphic, cosmogony	Origen (254 AD) Mani (276 AD) Avesta, Talmud	Thomas Aquinas (1274) Dante (1321) scholasticism
Reformation: the protest within the national religion against the great forms of the early epoch	Brahmins	The religion of Dionysus	Augustinus (430 AD) Nestorians, Mazdak	Hus (1415), Savonarola, Luther, Calvin

Continued

⁵⁵ Spengler O. Decline of Europe [in Russian]. – Moscow, 1993. – P. 189-200.

	1500-1200 BC	1100-800 BC	0-300 AD	since 900 AD
The beginning of the pure philosophical formulation of idealistic and realistic systems	Upanishads	Great pre- Socratics	Byzantine, Hebrew, Syrian, Coptic, Persian literature of (VI-VII centuries)	Galileo, Bacon, Descartes, Leibniz (XVI - XVII centuries)
The creation of a new mathematics. The conception of a number as the reflection of the sense of the world form	lost	Number as measure. Pythagor (540 BC)	Indefinite number. Algebra	Number as function. Descartes, Pascal, Fermat (1030)
	Traces in the Upanishads	Pythagorean union	Mohammed (622 AD), the Paulicians, the iconoclasts	English Puritans (1620), French Jansenists (1640)
Autumn Intellectuals of big towns. The culmination of strictly intellectual creativity				
«Enlighten-ment»: the faith in the omnipotence of intellect, the cult of «nature». «Reasonable religion»	The Sutra, Buddha	the Sophists, Socrates	Sufism	Locke, Voltaire, Rousseau
The culmination of the mathematical thinking. The enlightenment of the world of number forms	Null as a number	Eudox (conic section)	Number theory, trigonometry	Euler (1783), Laplace (1827)

Continued

	1500-1200 BC	1100-800 BC	0-300 AD	since 900 AD
The great concluding systems				
of idealism:	Yoga, Vedanta	Platon	Al-Farabi	Goethe, Schelling
of epistemology:	Nyaa	Aristotle	Avicenna	Hegel, Kant, Fichte
Winter The beginning of outward-looking civilization. The dying of the spiritual creative power. The very life is becoming problematic				
The materialistic view of the world: the cult of science, profit, happiness	Sankhaya, Charvaka	the Cynics	Epicurean sects of the Abbasids' epoch	Bentham, O.Comte, Darwin, Spencer, Marx
Ethico-social ideals of life: the epoch of «philosophy without mathematics»	Currents of Buddha epoch	Hellenism	Currents in the Islam	Schopenhauer, Nietzsche
The inner completion of the mathematic world of forms. The concluding thoughts	lost	Archimedes	Al-Khoresmi, Al-Biruni	Gauss, Riemann (1866)
The decline in abstract thinking up to the professionally-scientific cathedra-philosophy	«Six classic systems»	Academy	Schools of Baghdad and Basra	Comteans
The spread of the last outlook	Indian Buddhism	Hellenistical-Roman Stoicism	Practical Islamic fatalism	Ethical socialism

Then O. Spengler presents the tables of the «simultaneous» art epochs and «simultaneous» political epochs.

The division of large historical periods into periods is presented in the book by N. A. Chmykhov⁵⁶. For example, the duration of a historical epoch is approximately 532 years. In the context of the offered system of periodization, the contemporary epoch began approximately in 419 AD and will continue till 2015. It is conventionally divided into three 532-periods: 419-951 (the early feudalism), 951-1483 (the developed feudalism), 1483-2015 (the modern time).

The content of the historical process is opened through the 133-year half-stages: 419-552 AD, the migratory processes in Europe, making the lands, invaded by the Barbarians, to be habitable; the first signs of feudalism; 552-685 AD – the victory of the feudal relations, the disappearance of the signs of the early iron epoch; 685-818 – the consolidation processes, the completion of the main migrations; 818-951 – the early feudal society; 951-1084 – the transition to the feudal disunity; 1084-1217 – the peak of the feudal disunity; 1217-1350 – the transition to centralization; 1350-1483 – the establishment of centralized feudal societies; 1483-1616 – the origin of «capitalist» relations; 1616-1749 – the coming of capitalism; 1749-1882 – the transformation of capitalism into the power acting throughout the world; 1882-2015 – the blossom and the crisis of the contemporary epoch. Despite the immanent controversy, the existing systems of periodization give «beacons» that help to continue the work.

⁵⁶ Chmykhov M. O. Old culture [in Ukrainian]. – Kyiv, 1994. – P. 512.

CHAPTER 6

Periodization of the world history in the light of a new conceptual construction: global (macro) level of analysis and prognosis.

Let us return to the problem of definition of hypothetical periodization of the world's historical process according to the conception of the research. The assumed chronological frames may constitute up to 5000 years, i.e., from 3000 BC to 2000 AD.

It is natural that the subject of historical activity will change during this period of history, but the approach to three levels of analysis should remain unchanged. These levels are: the global level that must reflect a change of epochs at the level of civilizations; the regional level (continents and their most important territorial parts), and specific countries. The problem of the co-existence of the state and the society, the interaction of the individual (including the most prominent historical personalities) and the society – should be at the focus of attention.

The revolutionary period of the first epochal cycle characterizes the emergence of the first civilizations (Egypt, Mesopotamia, India, China), which is connected with the establishment of the counting of (astronomical) time. Let us cite the most prominent «eras». The 1st January 4713 BC is the beginning of Scaliger's era, whence the uninterrupted counting of days is conducted. 3761 BC is the creation of the world according to the Hebrew calendar. The creation of the man is referred to 3113 BC by the Maya. The emergence of the most ancient (archeological) cultures is chronologically referred approximately to the same period. For example, they are the Trypillya culture (near 4000 BC), Mohenjo-Daro (India), Chatal Huyuk (Asia Minor), the first agricultural cultures in Mexico. The origin of the civilizations in Mesopotamia (Uruk) and Egypt (3000-2800 BC) (The Ancient Kingdom), the epoch of building the Pyramids, the sources of the Chinese civilization (the first legendary emperor Fu Hsi) – all this is referred to **the involutory stage** of the first epochal cycle.

The transition to **the co-evolutionary stage** of development is connected with the processes of territorial unification (Sargon I the Accadian united all Mesopotamian territories). In Sumer near 2000 BC,

punishments according to the principle of Taleon (eye for eye) are replaced by a ransom.

The mosaic migrations of ethnoses stimulated changes in the balance of force at the regional level. The Chaldean kingdom is the hegemon in the Interfluve. The Laws of Hammurapi (1750 BC). The strengthening of the Hittites. Near 1750 BC – the split of Egypt (The Upper and the Lower by the unification of nomes on the Nile). The processes of unification in China (near 1766 BC – the victory of Shan tribes over the Sia ones). The appearance of Shan-In dynasty. Social restoration processes take place in Crete (the Minoan civilization) (1700-1400 BC – the period of the «new castles»).

A growth of fight between the most ancient civilization centers of the Mediterranean region and Asia Minor for hegemony is connected with **the evolutionary period** of the epochal cycle. 1580-1314 BC – Egypt – the 18th dynasty – Yakhmosis I, Tuthmosis III – 15 invasive campaigns of the Pharaoh to Palestine, that turned Egypt into the «world's state», Akhenaten (the reformator of religion, the idea of monotheism – Aten, the God of Sun). The blossom of Mycenae. The fight of Egypt against the Hittites. The beginning of migration of Aryan tribes to India. The Trojan War (13th century BC). **The first epochal cycle** of the world's historic process terminated approximately at this time. The formation and struggle of ancient centers of civilization became the content of this cycle. (30-13th centuries BC).

The second epochal cycle begins with the revolutionary stage, connected with the following historical events. The political decline of Babylon (XI-VIII centuries BC), the fall of the Mycenaean civilization, the geopolitical changes in Mesopotamia. The struggle of Egypt with the «sea nations». The Western and Eastern Chou (China). The involutory stage of the cycle is connected with the beginning of the decline of the Israelite kingdom (after David and Solomon) (935 BC) and with the imperialistic policy of Assyria in the Interfluve. The social-innovative activity at the co-evolutionary stage of the cycle is connected with nearly simultaneous important events. 770-481 BC – the period of «Spring and Autumn», connected with the intensification of fight for hegemony between the leading Chinese kingdoms, 776 BC – the traditional date of conducting the First Greek Olympics, and 753 BC – the date of the foundation of Rome. Meantime, Assyria continued the war for preserving the invaded territories in Asia Minor, which was particularly successful during the rule of Sargon II (722-705 BC).

The evolutionary stage within this cycle is connected with important changes both in the spiritual sphere (Karl Jaspers called VIII-VI centuries BC as the «axial time») and in the sociopolitical sphere. India: Upanishads. China: Taoism. Persia: Zoroastrism. Avesta. Near 664-525 BC – The Later kingdom of Egypt. Saiss dynasty. Japan: 660 BC – the official date of appearance of the Yamato dynasty. 594 BC – the reforms of Solon in Athens, new principles of the polis structure, differentiated from the Asian tradition of a state structure. 612 AD – the downfall of Assyria. Thus, **the second epochal cycle** had the chronological duration of about 600 years (XII-VI centuries BC).

The third epochal cycle on the revolutionary stage is identified with the beginning of the new Old Testament tradition, which is connected with the Jews' being in the Babylonian captivity (597-586 BC) after the invasion of Judaea by the king Nebuchadnezzar II. (till 539 BC, when Babylon was captured by the Persians). One of the world religions – Buddhism – emerges at this stage (560-480 BC – Buddha). As known, the doctrine of transmigration of souls was characteristic of Pythagoreans.

The involutory stage is connected with the strengthening of the Persians (in the 6th century BC, they established their control practically over the whole territory of Asia Minor, including the Greek cities, and reached more than Assyria at its times). 525 BC – the Persians received the victory over Egypt. 510 BC – the establishment of a republic in Rome. China: written laws, money, Confucianism.

The co-evolutionary stage of the third epochal cycle is identified with the wars between the Greeks and the Persians (500-449 BC). At the same time, there happened the first great clash of the West and the East, the time of growth of the classic antique culture (Aeschyle, Sophocle, Pericles, Thucydides, Protagor: «the man is a measure of all things»). China: 481-281 BC – the period of «fighting kingdoms» of the «seven strongest»: Ch'in, Ch'u, Yuan, Ch'i, Wei, Chao, Han. The philosopher Mo-Czi (utopianism). The evolutionary stage of the characterized cycle is connected with the following historical events: the conflict of plebeians and patricians in Rome. 469-399 BC – Socrates. The dialectic thinking in the western civilizational tradition. 444-429 BC – the Athenian democracy. Pericles. 431-404 BC – the Peloponnesus war between Athens and Sparta for hegemony, the beginning of decline of a traditional Greek polis. The strengthening of Macedonia. The beginning of creation of the Great Chinese wall – the only artificial structure seen from the cosmos.

The third epochal cycle, impregnated with large-scale historical events, has the chronological frames of VI-V centuries BC. In fact, it is the «axial time» according to Jaspers.

The fourth epochal cycle took its start in the 6th century BC in the revolutionary phase and is connected with the sources of the Hellenism and the synthesis of the western and eastern traditions. 356-323 BC – Alexander the Great. 378-338 BC – the second Athenian naval union («The Gold Autumn of Athens»). 359-348 BC – the legist traditions (totalitarian model) of Shan Yan in the kingdom of Ch'in (China). The involutory stage of the cycle is characterized with the wars of Diadochi for the heritage of Alexander the Great; India: the Empire of Maurya. Arthashastra – the science of policy. Rome – the end of the struggle between plebeians and patricians, the strengthening of the republican system, the spread of the Roman hegemony on the entire Apennine peninsula. The co-evolutionary stage is connected with the recognition of Buddhism as the official religion in India (Asoka 268-231 BC). The end of the Diadochian wars, the consolidation of the Hellenistic kingdoms (near 281 BC). The unification of China at the time of the Ch'in dynasty (246-201 BC). The beginning of the Punic wars between Rome and Carthage for the dominance over the Mediterranean region (264 BC). 146 BC – Rome established its power over Greece. The downfall of Carthage. The transformation of the Roman republic into the most powerful state. China: 145-87 BC – Ssu-ma Ch'ien. The classical tractate «Shi Tzi» (The Historical Notes). The evolutionary stage of the fourth epochal cycle comprises about 200 years (a hundred years BC and a hundred years AD) and is characterized with important changes: the crisis of the Roman Republic (the problems of the land reform – the activity of the brothers Gracchus); the peasant's war in China under the guidance of Luban and the rule of the first dynasty of Han (206 BC – 9 AD). Near 165 BC: Judaea – the revolt of the Makoveii. The establishment of the «Great Silk Way» between the Empire of Han and Rome. Civil wars, the crisis of the Roman Republic. The 1st January 45 BC – the Julian Calendar. 30 BC – Rome – emperor Octavian Augustus. We recall that, in the era of Anno Domini, there is no null year. The date of Christmas was defined in 525 AD by Dionysus the Little. China: the revolt of the «Red Brows» in 18-29 AD. China: the invention of the rice paper. Resurrection of Jesus Christ. The beginning of the Christianity in the Roman Empire. The fourth epochal cycle – IV BC – I AD. The blossom of the Roman Empire. The spiritual crisis and the appearance of the new world religion of Christianity.

The fifth epochal cycle begins approximately in the 2nd century AD. The revolutionary stage is connected with the empire traditions of Rome. China: 220-265 AD – the «triregnum» period (hegemons), 3rd century AD – the spread of the Buddhist tradition from India. 313 AD Constantine acknowledged the Christianity as the official religion in the Roman Empire. The involutory stage of the cycle is identified with the war between Rome and Persia. 381 AD – the Ecumenical council – the censure of Aryanism, the fight with the Christian heresies. 395 AD – the division of the Roman empire to the Western and Eastern ones (the Byzantine Empire). 451 AD – the defeat of Huns on the Catalaun fields. 455 AD – the spoliation of Rome by the Vandals. Nestorians – Christianity moves to the East. The co-evolutionary stage is connected with the formation of Barbarian statehood (the Barbarization of the Western Roman Empire and the Romanization of the Barbarians). 481-511 AD – Chlodwig – the king of Franks. 419-554 AD – the Visigothic kingdom. 439-534 AD – North Africa: Vandals. Byzantine Empire: Justinian (482-565 AD). 568 AD – Langobards in Italy (in 757 AD, they were defeated by Pippinus Brevis). 407 AD – the Roman legions left Britain («the period of seven kings»).

The evolutionary stage of the fifth epochal cycle (6th century AD) is connected with important events in the development of the world religions. *Christianity*. Pope Gregorius I (590-604) – the attempt to strengthen the thearchy, which became the symbol of the struggle of Vatican as a universalistic force and secular feudalists for the hegemony over Europe till the period of the Reformation. *Islam*: 570-632 AD – prophet Mohammed, Koran. The 20th of September, 622 AD – Hegira (the emigration of the Prophet to Mecca) – the beginning of the chronology («the null year») according to the Muslim Calendar. *Buddhism*: the penetration to Japan, Cambodia, Korea, Tibet. *The Slavs*: the struggle against the Avars. 623-658 AD – the state of Samo (Czechia, Moravia).

Therefore, the fifth epochal cycle at the global level of the world historical process chronologically comprises the period from the 2nd to the 6th centuries AD.

The sixth epochal cycle is identified within the chronological frames of approximately VII-XII centuries: from Arabic invasions, the Islamic expansion, to the crusades, whose historical content was the continuation of the process of convergence between the West and East.

The revolutionary stage of the sixth epochal cycle is connected with the crisis of development of the early-feudalist state formations or, as the history of Byzantine and Chinese states showed, with the overexertion of

forces in the foregoing periods of unsuccessful wars for a regional hegemony. 618-906 AD – the dynasty of T'ang. The struggle against nomads. Peru: the state of Chimu. The involutory stage is connected with large Arabic invasions: 638 AD – Jerusalem is captured. The Persians are defeated. 643 AD – Cairo is founded. 661 – 750 AD – the Caliphate of Omayyads. The struggle between the Shiah (the followers of Ali) and the Sunni. 714 AD – the Arabs reached the Pyrenees (in 732, Carolus Martellus stopped them). 711 AD – India: Arabs captured Multan, the center of Hinduism. 751 AD – the victory of Arabs over the Chinese near the Talas river. 726-843 AD – the iconoclasm in the Byzantine Empire.

The co-evolutionary stage of the sixth epochal cycle is characterized by the strengthening of states, belonging to the advance-guard in various regions. 863 AD – Cyril and Methodius – the Cyrillic alphabet. 768-814 AD – Carolus Magnus – the king of Franks, since 800 AD – the emperor. Normans campaigns. 862 AD – Rurik in Novgorod, 879-912 AD – Oleg in Kiev. 803-814 AD – the Bulgarian Khan Krum. 829 AD – the unification of Anglo-Saxon kingdoms (Britain). 843 AD – Ludwig the German. 877-889 AD – Cambodia: the Empire of Angkor (Buddhism). 988 AD – Rus introduced the Byzantine Christianity. 966 AD – Poland introduced the Latin Christianity. France: 987-1328 AD – the Capetian dynasty. Germany: 919-1024 AD – the Saxon dynasty: the struggle for domination over Italy. North America: sources of the Maya civilization. 1054 AD – the split of the Orthodox and the Catholic. 1049 AD – Kiev – Illarion «The Word on the Law and Welfare». 1097 AD – the meeting of princes in Lubeck: «Let Everyone Keep One's Own Domain».

The evolutionary stage of the sixth epochal cycle is characterized with the important changes. The cities were becoming more powerful in Western Europe. Their economic life made competition to the traditional agricultural production. The first universities, the centers of free thinking that stimulated the Reformation, begin to appear. The war for power between the civil and church feudalists was becoming more intense. China: 1069-1086 AD – the reforms of Van Anshi; the substitution of working off by taxation, the administrative regulation of prices. Japan: the strengthening of samurai. 1068-1167 AD – the period of «insei». The spiritual content: 1048-1112 AD – Omar Khayyam. 1079-1142 AD – Pierre Abelard. 1096-1270 AD – the crusades for the deliverance of the Holy Sepulchre. Despite the defeat of the West, the crusades became, in fact, «a repetition» for future colonial seizures.

Approximate chronological frames of **the seventh epochal cycle** can be started from the 13th century – the period of the early Italian Renaissance (in fact, it was the revolutionary stage of the «return» to the best antique traditions) to the times of the struggle of the United States for independence (1774) and the Great French Revolution (1789-1794).

The involutory stage of that cycle is connected with the period of the Reformation of the Catholic Church, which promoted the origin of the «spirit» of capitalism. The contrasts between the «unique» West-European values and the «universal» Asian values became more apparent since that moment.

The co-evolutionary stage of the seventh epochal cycle is identified with the period of the Great geographic discoveries and the beginning of colonial seizures. The leaders in conducting the successful bourgeois revolutions – England and the Netherlands – became the organizers of these seizures. The emergence of the actually global colonial system influenced both the rhythms of the cycles of development of dependent countries and the development of colonial states themselves. The North-American United States were the first to have gained independence.

The eighth epochal cycle. Having appeared in the bosom of the global evolutionary tendencies of development, the French revolution (1789-1794) «opened» the prospect to new tendencies of the global social development that, apparently, could be connected with the notion of «modernism». As a new global tendency, it had its influence on the course of world processes by crossing the borders of a phenomenon of the purely national French history. Generating the ideals of liberty, equality, and fraternity, it was more and more apparently becoming the inheritance of the whole Europe and, with a growth of this tendency, becoming impregnate with new cultural traditions – the inheritance of the world. Its influence gave its shoots in Europe (revolutions of 1830, 1848-1849), in Russia (the revolt of the Decembrists in 1825 and the revolutions of 1905, 1917), in Japan (Meiji revolution of 1868), in China (The Sin-Hai revolution of 1911 and the revolution of 1949). In Latin America, this period comprises the time since the struggle for independence under the guidance of Simon Bolivar (19th century) to the revolution in Cuba (1959) and Nicaragua (1979). In Africa, this period began only since the time of the collapse of the colonial system (1960's).

The involutory period of the eighth epochal cycle may be referred to the latter half of the 19th – the first half of the 20th century. Its main content is the gradual transition from the industrial to post-industrial

civilization. It is connected with the formalization of the structure of the classic bourgeois society (the revolutions of 1848-1849) and the corresponding development of industry and free market. Monopolies appeared which sharpened the struggle for the sales and raw materials markets between the leading imperialistic states between the First and Second World Wars, which are viewed more and more often as two stages of one world war.

The co-evolutionary transition of the eighth epochal cycle is «opened» by the events of the Great Depression (1929-1933) which received the second breath in the period of the 1980's and 1990's, by giving universal and irreversible character to the tendencies. The most important events of the period were as follows: the end of the «cold war» that marked the end of the opposition of two superpowers – the USA and the USSR; the Gulf war as the result of the call of Iraq, the regional leader, to the coalition of the leading world states under guidance of the USA; the symbolic fall of the Berlin Wall and the unification of Germany (1989), the disintegration of the USSR (1990-1991) and the creation of new independent states. These events radically changed the geostrategic situation in the world. Whereas the UN Organization had only 51 member-states at the moment of its creation (1949), 185 ones enter it as of December 1994.

The dawn of the post-industrial civilization, related to a tremendous growth of informational technologies and genetic engineering and to the time named «post-modernism» by social philosophers, is only developing in the bosom of the eighth epochal cycle but will become the overall tendency in the new XXI century.

Of more complexity is the task of creating the hypothetical schemes of periodization of a change of epochal cycles for separate regions and specific countries.

CHAPTER 7

Regional-continental (medi) level of analysis of the historical development

Here, we present a scheme of periodization of epochal cycles for specific regions.

The approach to defining the corresponding territories can be developed on the basis of criteria of the cultural-civilizational approach or geopolitic determinants. We recall the scheme of classification of civilizations, given by Toynbee⁵⁷.

1. Blossomed civilizations.
 - 1.1. Independent civilizations.
 - 1.1.1. *Separated*.
 - 1.1.1.1. Meso-American (Mayan and Mexican).
 - 1.1.1.2. Andean.
 - 1.1.2. *Independent nonseparated*.
 - 1.1.2.1. Sumer-Akkadian (united Sumerian, Hittite, and Babylonian).
 - 1.1.2.2. Egyptian.
 - 1.1.2.3. Aegean (Minoan).
 - 1.1.2.4. Indus-based.
 - 1.1.2.5. Chinese (the ancient Chinese and the principal Far Eastern).
 - 1.1.3. *Son-kindred, the first group*.
 - 1.1.3.1. Syrian (from the Sumer-Akkadian, Egyptian and Aegean).
 - 1.1.3.2. Hellenic (from Aegean).
 - 1.1.3.3. Indian (from Indus-based).
 - 1.1.4. *Son-kindred, the second group*.
 - 1.1.4.1. Orthodox – Christian.
 - 1.1.4.2. Western.
 - 1.1.4.3. Islamic (all from the Syrian and Hellenic).
 - 1.2. Satellite Civilizations.
 - 1.2.1. Mexican (from Meso-American).
 - 1.2.2. Pre-Columbian: in the south-west of North America (from Meso-American).

⁵⁷ Toynbee A. J. *Comprehension of History* [in Russian]. – Moscow, 1990. – P. 724-725.

- 1.2.3. The Northern Andean (Colombia, Ecuador).
- 1.2.4. The Southern Andean (Chile, Argentina).
- 1.2.5. Elamic (from Sumer-Akkadian).
- 1.2.6. Hittite (from Sumer-Akkadian).
- 1.2.7. Urartu (from Sumer-Akkadian).
- 1.2.8. Iranian (from Sumer-Akkadian, then – Syrian).
- 1.2.9. Korean (from Chinese).
- 1.2.10. Japanese (from Chinese).
- 1.2.11. Vietnamese (from Chinese).
- 1.2.12. Italian (from Hellenic).
- 1.2.13. South-Eastern Asian (from Indian, later from Islamic in Indonesia and Malaysia).
- 1.2.14. Tibetan.
- 2. Undeveloped Civilizations.
 - 2.1. The first Syrian (absorbed by the Egyptian).
 - 2.2. The Nestorian Christian (absorbed by the Islamic).
 - 2.3. Monophysite Christian (absorbed by the Islamic).
 - 2.4. The Far West Christian (absorbed by the Western).
 - 2.5. The Cosmos of the Mediaeval City-State (absorbed by the Western).
- 3. Frozen Civilizations.
 - 3.1. Eskimoan.
 - 3.2. Nomadic.
 - 3.3. Ottoman.
 - 3.4. Spartan.

The development of the civilizational approach to the historical analysis is connected with the theory of «clash of civilizations», which is popular now. The American politologist Samuel Huntington argued this thesis by that the differences between civilizations were formed for centuries. Therefore, this differentiation is more fundamental and stable than differences between ideologies and classes and is subjected to variations less of all. That is why, the conflicts of the 21st century will shift from political and ideological borders to the lines of contact of civilizations.

The contemporary picture of civilizations is identified, first of all, with the main world religions – Christianity, Islam, and Buddhism. The mentioned spiritual systems spread to the whole continents, exerting their influence upon the past, the present, and the future of these megaterritories.

The following cultural regions may be distinguished in the process of research of the history of the world's culture: Arabian – Muslim, Far Eastern, Indian, African (including the regions of West Africa, Central Africa, East Africa, and South Africa), Latin-American, European and North American⁵⁸.

The differentiation of territories, which are under control of the naval or land forces, and marginal coastal areas is traditional for geopolitics. In the global context, the attention is focused at the level of separate continents.

In our opinion, the continental-civilizational approach will be the most optimal when researching the process of change of epochal cycles at the regional level. This approach is one of the grounds for the sample of separate countries, whose history will appear in the context of our research.

The first (the most unique from the standpoint of saturation with historical events, the population, and the presence of all three world religions) continent is Eurasia, consisting, from geographical point of view, of the western «peninsula» Europe (from the Atlantic to the Urals), West, Central, and South-East Asia.

The second object of our analysis will be America (North, Central, South). The dominant religion on the continent is the Christianity in the Catholic or Protestant interpretation.

The third continent – Africa (West, Central, East, and South). «The Black Continent» from the standpoint of religion is presented by the symbiosis of Islam, heathen beliefs, and Christianity.

And, finally, we analyze Australia in the context of our research. Christianity, Islam (a part of the immigrants from Asia), and the beliefs of native Aborigines are presented there. Thus, only Antarctica, «terra incognita» is out of the research. The chronological scale will remain the same – from 3000 BC to 2000 AD.

7.1. Eurasia

We have already noted that Eurasia, of course, has the most bright and impressive history. Abstracting from the formal civilizational differences, we define the contours of epochal cycles for Asia and Europe. First of all, the analogies with contrasts of the historical development of the West and the East arise in this context. From the point of view of relatively big cycles,

⁵⁸ History of the World Culture. Cultural Regions [in Ukrainian]. – Kiev, 1997. – P. 444-445.

«the Asian model» is universal and the Western one is unique hereat, however, on the boundary of the third millennium under the influence of the global process of westernization, everything is presented vice versa. We emphasize that the roots of the Ancient Greek civilization, traditionally considered to be an ancestor of the European civilization, are in the heritage of the Mycenaean culture (2900-1470 BC), which in fact is the symbiosis of the interaction between nations of the Mediterranean ecumene and nations of the Asia Minor.

The most ancient early state formations of China, Mesopotamia, and India (Mohenjo-Daro) (4000-3000 BC) emerged under conditions of the Neolithic revolution. Thereby, the first stage of the first epochal cycle begins, in fact, for both Europe and Asia. The second stage of the cycle – involutory one – is connected with the development of traditional agricultural civilizations in Mesopotamia (The Old Babylonian kingdom – near 1900-1600 BC), China, and India.

The co-evolutionary stage of the cycle is related to certain changes. China: near 1766 BC – the victory of the union of tribes Shan over Sa. Interfluve. The strengthening of the Hittites. 1750 BC – the Law of Hammurabi. Crete: 1700-1400 BC – the period of new palaces. Mynos.

The end of the first epochal cycle in Eurasia is identified with the evolutionary stage. The development of the Achaean civilization in Greece and Middle Assyrian Kingdom in Asia Minor (1500-1100 BC).

The second epochal cycle for Eurasia begins with the revolutionary stage of emergence of the polis system in Greece (13-12th centuries BC) that created the fundamental sociocultural distinctions between the «West» and the «East».

The involutory stage of the second epochal cycle is connected with traditionalism of the Shan-In period in Ancient China (XIII-XII centuries BC), and the co-evolutionary stage began with events of the Trojan War (1190-1180 BC). The second epochal cycle in Eurasia finished with the evolutionary stage, with the following events-beacons: IV Babylonian dynasty (1204-1072 BC) the new kingdom of Hittites (1400-1300 BC). Italy: the peak of the Etruscan culture. Greece: Homer, Hesiod.

The revolutionary stage started the third epochal cycle for Eurasia. Greece: 776 BC. The Olympic Era. The beginning of the ephor list in Sparta. 753 BC – the traditional date of foundation of Rome. China: IV-V centuries BC. Lao Tzu. Taoism. Persia: Zoroastrianism. Avesta. India: IX-VI centuries BC. Upanishads. 583-488 BC. Buddha. 551-479 BC. Confucius.

The involutory stage of the epochal cycle: Assyria and Persia: «the world powers» (VII-VI centuries BC).

The co-evolutionary stage is connected with the following historical events: Rome: 510 BC – the republican government. 500-449 BC – the wars between the Greeks and Persians. The rise of Athens, the «West» repulses the pressure of the «East», having defended its unique way of development. 444-429 BC – Pericles – the strategist of the Athenian democracy. 481-221 BC. China: the war for the hegemony between the largest seven kingdoms.

The third epochal cycle of historical development of Eurasia is completed by the evolutionary stage, which is identified with the following events of particular importance. Greece: 434-404 BC – The Peloponnesian war between Athens and the «totalitarian» Sparta. 427-348 BC – Platon. The Romans defeated the Etruscans and adapted their cultural tradition. China: near 400 BC – the beginning of creation of the Great Chinese wall. India – the Empire of Maurya. 378-338 BC – the Second Athenian naval union. «The Gold Autumn» of Athens. 384-322 BC – Aristotle. 356-323 BC Alexander the Great. The campaigns to the East. The first attempt of the «West» to create the universal empire by subordinating the East.

The fourth Eurasian epochal cycle is started by the revolutionary stage: 323-281 BC – the Diadochian wars. The emergence of the system of Hellenistic states, countervailing Rome in the Mediterranean region. India: 268-231 BC – Asoka. Buddhism – the official religion.

The involutory stage of the fourth cycle: near 200 BC – Ecclesiast: «What took place is taking place now, what will take place has already taken place». Rome: 201 BC – the victory over Carthage. 196 BC – Rome politically subordinated Greece, though the conquerors were conquered by the Greek culture, which favored the process of consolidation of the European civilization.

The co-evolutionary stage of the mentioned epochal cycle is identified with the beginning of the crisis of the Roman Republic – 133-131 BC – the Civil wars. 153-121 BC – Gaius Gracchus – an attempt of the agricultural reform. 101-44 BC – Gaius Julius Caesar. The incursions of Germanic tribes.

The conclusion of the fourth epochal cycle is connected with the submission of Hellenistic states to Rome in 66-62 BC. Pompey – the campaign to the East. The submission of Judaea to Rome.

The fifth Eurasian epochal cycle may be schematically presented in the following way. The revolutionary stage of the cycle began with the Rome's transformation into the «world superpower». 374 BC Herod I – the governor of Judaea. The beginning of the Christian calendar. 18-29 AD – China: The revolt of the «Red brows». 68 AD – Apostle Peter is executed. The persecution of the Christians in the Roman Empire.

The involutory stage of the mentioned cycle is identified approximately with three centuries, approximately since the rule of Emperor Trajan (98-117 AD), when the Roman Empire reached the peak of its power and had regular trade contacts with China.

The egression of Eurasia from the normative condition of development and the beginning of the co-evolutionary stage is connected with the peripetias of «the Great migration of nations». 375 AD – the incursion of Huns into Europe. 395 AD – the Western Roman Empire and Byzantine Empire. 445 the campaigns of Attila (died in 453 AD). 449 AD the beginning of invasion of the British Isles by the Anglo-Saxons. Byzantine Empire: 482-565 AD – the rule of Justinian. 481-511 AD – Chlodwig, the king of Franks. Besides the Great migration of nations, the most important events of this stage of the cycle are connected with the entrance of a new world religion, Islam, to the historical stage (570-632 AD – Mohammed, the 20th of September, 622 – the beginning of Islamic Chronology) and with the «awakening» of the Slavs (623-658 – the state of Samo on the territory of the contemporary Czechia and Moravia in the struggle against the Avar khanate). 661-750 – the Caliphate of Omayyads. (The control over the territory from Central Asia to Spain). 618-906 – China: the Dynasty of T'ang. 645-858 – Japan: the emperorship. 726-843 Byzantine Empire: iconomachy.

The evolutionary stage of the fifth Eurasian epochal cycle is identified with the rule of Carolus Magnus (768-814), who was the virtual emperor of Western Europe since 800. 756 – the papal States (Vatican) were created. Rus: 862-879 Rurik. The influence of the Varangians. 863 AD – Cyril and Methodius, the creation of the Slavic writing. 864 AD – Bulgaria accepted the Christianity. 843 AD – Verdun: the division of the Empire of Carolus Magnus (France, Italy, Germany). 966 AD – Poland: Latin Christianity, 988 AD – Rus – Byzantine Christianity. 1054 AD – Pope Leo IX and Constantinopolitan patriarch Michael Cerullary laid anathema upon each other. The split: the Catholic and the Orthodox. 1071 AD – the defeat of Byzantine Empire in the battle with Turks-Seljuks near Manzikert. 1077 AD – Canossa. Henry IV – Gregorius VII – the war between the civil and the spiritual authorities for the investiture.

The evolutionary stage of the fifth epochal cycle comprises eight crusades (1096-1270) that culturally lifted European monarchies to the level of development of West Asian nations and, at the same time, spiritually prepared West Europeans to the period of the Great colonial seizures of XVII-XIX centuries. In the Asian part of Eurasia, the evolutionary stage of

the epochal cycle is connected with the rise and decline of the Mongol domination.

1155-1227 – Temuchin (Chingiskhan).

1237-1240 – Mongol campaigns to Russia.

1274 – Khublai: the attempt to invade Japan.

1279-1368 – China: the Mongol Empire Yuan.

1206-1526 – the Delhi Sultanate.

1250-1517 – the Mamelukes: Egypt, Syria.

The sixth Eurasian epochal cycle began with the Early Renaissance in Italy: 1304-1374 – Francesco Petrarca; 1313-1375 – Giovanni Boccaccio. 1378-1449 – the great split in the Catholic Church. 1380 – the Kulikovo battle. The beginning of the growth of the Moscovian czardom. The Hundred Years' war between England and France. 1410-1431 – Joan of Arc. 1453 – the fall of Constantinople. 1440 – Johann Gutenberg: the technology of printing. 1371-1415 – Jan Hus. The beginning of the Reformation in Europe. 1492 – the «discovery» of America by Columbus. 1517 – Luther – theses. 1541 – the victory of Calvin in Geneva. 1556-1598 – Philip II the Spanish. 1581 – the independence of the Netherlands (1648). 1520-1566 – Suleyman I Kanuni.

The blossom of the Ottoman Empire. The involutory phase of the cycle comprises practically the 17th century, when Europe changed the rhythm of historical development of numerous nations of Asia, Africa, America by its colonial seizures. 1618-1648 – the Thirty Year's war between the Catholic and the Protestant unions in Europe. The genesis of the system of the European balance. 1683 – the defeat of the Turks near Vienna. The beginning of a decline of the Ottoman Empire (till 1918). The transition from the normative to transitive condition at the co-evolutionary stage of the cycle is connected with the European epoch of Enlightenment. 1700-1721 – the Northern War. The transformation of Russia to the Eurasian empire. 1756-1763 – the Seven Years' War that spread from Europe to the British and French colonies. 1789-1794 – the Great French Revolution. 1848-1849 – bourgeois-democratic revolutions in Europe. 1868 – the Meiji reforms in Japan. 1908 – the Young Turkish revolution. 1911 – Sin-Hai Revolution in China. 1917-1921 – Revolution in Russia.

The evolutionary stage of the sixth Eurasian epochal cycle is connected with the process of «globalization» and «modernization» of the entire Eurasian area. 1914-1918 – the First World War. 1929-1933 – the Great Depression. 1939-1945 – the Second World War. 1949-1989 – «the cold war». 1958 – the creation of the European Economic Community. 1978 – reforms in the People's Republic of China. 1985-1991 – the «perestroika» in

the USSR. 1979 – the Islamic revolution in Iran. 1990-1991 – the disintegration of the USSR and Socialist Federal Republic of Yugoslavia. 1999 – the operation of the NATO in Kosovo.

7.2. America

Unlike Eurasia, America has no such number of epochal cycles. The beginning of the first of them is connected with the ancient state formations in South America (1800-1500 BC – Peru). The revolutionary phase of the cycle is identified with the migration of nations on the continent (near 1100 BC). Maya. 1200 BC – 400 BC – the Chovine culture in Peru. 4th century BC – 8th century AD – the culture of Nasca (Peru).

The involutionary phase of the cycle on the boundary of our era is connected with the immanent development of the civilization of Maya (Northern Yucatan). The middle of the X century – the struggle between the Maya and Toltec. 1000 AD – the Vikings in Greenland, near 1200 AD – the Cusco valley. The overcoming of the normative condition is connected with the discovery of America by Columbus. The co-evolutionary stage started since 1492. 1438-1463 – Sapa Inca. 1490 – intestine feuds between the Incans: Uaskar against Atualpa. 1500 – the discovery of Brazil by Cobral. 1519-1521 – the invasion of Mexico by Cortes. 1531-1533 – Pizarro defeated the Incans. 1535 – Canada – the property of France. 1570 – the North American Iroquois league. 1607 – Virginia: Puritans.

The evolutionary stage of the cycle is ended with the colonization of North America by the Englishmen and Frenchmen, and South America – by the Spaniards and the Portuguese. For America, the first epochal cycle came to its end in the middle of the 18th century.

The second epochal cycle began with the revolutionary events. 1775-1783 – the War of Independence of the USA. 1810-1822 – the independence of the South American states from Spain. 1783-1790 – Simon Bolivar. 1823 – the Monroe doctrine. 1861–1865 – the Civil War in the USA. 1898 – the war of the USA against Spain. The establishment of the US hegemony in South and Central America.

The involutionary stage of the cycle lasts till the middle of the 20th century and is characterized by the domination of the military regimes in most South American countries. The period of 1900-1945 is connected with the immanent preparation of the USA to playing the role of «the single superpower».

The co-evolutionary stage of the second epochal cycle began with the revolution in Cuba (1959), 1973-1989 – the rule of Pinochet in Chile, 1979 –

the revolution in Nicaragua. For South and Central America, the end of the 20th century is connected with a gradual democratization of political regimes and integrational processes. 1995 – MERCOSUR: Brazil, Argentina, Chile, Uruguay. 1993 – NAFTA: USA, Canada, Mexico. The free trade area from Alaska to Tierra del Fuego is planned to be created by 2005. On December 31, 1999, the USA quitted the Panama Canal Zone (1914). In fact, America entered the evolutionary stage of the cycle.

7.3. Africa

Africa was the cradle of the man. The most ancient state formations belong to the Egyptian civilization. The revolutionary stage of the first epochal cycle began practically with the emergence of the Old Egyptian Kingdom (3000-2800 BC) and the period of building the Pyramids.

The involutory stage of the cycle is identified with the division of Egyptian nomes along the stream of Nile (near 1750 BC). It comprises about 1200 years substantially connected with the peak of might of the Ancient Egypt.

The co-evolutionary stage of the first African epochal cycle is connected with the history of the Late Egyptian kingdom (664-525 BC) and, in fact, ends with the war between Carthage and Rome for domination over the Mediterranean region and with the emergence of the Hellenistic Egypt near 200 BC. This event became the beginning of the evolutionary stage of the cycle that ended in the 7th century with the process of Islamization of Egypt.

The second African epochal cycle is connected with the history of the Negro-Australoid race (which consists of three subraces: Negritic, Negrilic, Bushman) and the transitional Ethiopian subrace.

The revolutionary stage of the cycle began on the boundary of Anno Domini with the emergence of the first state formations. West Africa: Ghana (III-XIII centuries AD), Mali (XIII-XVII centuries AD), the Songhai (Ghao) Empire (XIII-XVI centuries AD), Kanem-Bornu (VII-XVII centuries AD). Central Africa: Congo (X-XIII centuries AD), North-East Africa: the Acsum kingdom (III-IV centuries AD). Acsum embraced the Monophysite Christianity in the 4th century, which allowed Ethiopia to defend its independence in the colonial epoch. The 13th century – the peak of the might of Ethiopia.

The involutory stage of the cycle is characterized by the beginning of the colonial seizures of Europeans (XV-XVI centuries). The export of Negro slaves to America delivered the blow upon the social relations of the

African nations, which limited the possibilities of progressive development. In fact, the 300-400 years of colonial dependence deepened the external dependence of Africa by preserving the archaic social structure.

The co-evolutionary stage of the cycle is connected with the beginning of the process of decolonization. 1833 – the abolition of slavery in the British Empire. 1847 – the independence of Liberia (ex-American Negro slaves), 1858 – the Republic of South Africa. 1808-1830 – the reforms of Mohammed Ali in Egypt. 1869 – the opening of the Suez Canal.

The evolutionary stage of the second African epochal cycle began in the 1960's with the establishment of independence of African countries and will last about one century.

7.4. Australia

Australia has a specific history. The large territory, inhabited on the boundary of Anno Domini by Aborigines practically did not have any state formations till the discovery of the continent by the Europeans (1606 – the Dutchman Willem Jantz). In fact, the revolutionary stage of the first Australian epochal cycle begins in the middle of the 18th century (1768-1779 – James Cook). The involutory stage is identified with the war of the European immigrants against the Aborigines in the 19th – the first part of the 20th century. The co-evolutionary stage began in the latter half of the 20th century with the creation of a civilization that has an European identity.

7.5. Antarctica

Antarctica is the sixth continent of the Earth with the area of 50 million square kilometers, being twice more than the area of Australia. It is discovered in 1820 by Bellingshausen and Lazarev, the great Russian navigators. Prior to this moment, the history of the continent remained under the ice cover. The international-legal status of Antarctica is defined by the corresponding treaty of the 1st of December, 1959, which foresees the exploitation of the territory of Antarctica for peaceful purposes only, prohibits declaring the territorial claims in Antarctica, and ensures the freedom of scientific researches under the condition that natural resources be conserved and preserved⁵⁹.

⁵⁹ The International Law [in Russian]. – Moscow, 1995. – P. 556-557.

CHAPTER 8

National-state (micro) level of analysis of the history

Having viewed the main points of the scheme of development of epochal cycles at the global (macro) and regional (medi) levels, we focus our attention at the research of historical cycles at the national-state (micro) level, which corresponds to the scale of our research in general.

The criteria for construction of a similar sampling may be the following: various states should be represented, first, countries of all continents, second, countries belonging to various world religions, and, third, countries with the population of at least 8 million persons as of the end of the 1990's.

According to the criteria given above, the required sampling may be the following:

##	Country	Population (millions)	Religion	The beginning of development
E U R O P E				
1.	Austria	8.039	Catholicism	XIII century
2.	Belgium	10.190	Catholicism	1830 AD
3.	Bulgaria	8.628	Orthodox	680 AD
4.	Vatican	1 thousand	Center of Catholicism	750 AD
5.	Great Britain	58.550	Anglicanism	VI century
6.	Greece	10.560	Orthodox	VIII century BC
7.	Spain	39.220	Catholicism	VII century AD
8.	Italy	57.520	Catholicism	VIII century BC
9.	Netherlands	15.615	Protestantism	XIV century

Continued

##	Country	Population (millions)	Religion	The beginning of development
10.	Germany	83.870	Catholicism, Protestantism.	843 AD
11.	Poland	38.915	Catholicism	960 AD
12.	Portugal	10.800	Catholicism	1143 AD
13.	Russia	150.50	Orthodox	1147 AD
14.	Belorussia	10.204	Orthodox, Uniate.	XII century
15.	Hungary	9.963	Catholicism	1000 AD
16.	Romania	22.260	Orthodox	1859
17.	Ukraine	50.500	Orthodox	988 AD
18.	France	58.160	Catholicism	843 AD
19.	Czech Republic	10.320	Catholicism, Protestantism	X century
20.	Sweden	8.928	Protestantism	IX century
21.	Yugoslavia (Serbia)	10.635	Orthodox, Catholicism, Islam	IX century
A S I A				
22.	Afghanistan	23.230	Islam	XVIII century
23.	Bangladesh	124.17	Islam	1947
24.	Vietnam	74.570	Buddhism	VI century AD
25.	Israel	5.575	Judaism	XI century BC
26.	India	961.69	Buddhism, Islam, Hinduism	IV century BC
27.	Indonesia	208.06	Islam, Catholicism.	VI century AD

Continued

##	Country	Population (millions)	Religion	The beginning of development
28.	Iraq	21.810	Islam	VI century BC
29.	Iran	66.820	Islam	VI century BC
30.	China	1232.310	Confucianism, Taoism, Buddhism, Islam, Catholicism.	XIV century BC
31.	Korea	45.710 + 24.550	Buddhism	VI century AD
32.	Malaysia	20.770	Islam	XIII century AD
33.	Pakistan	133.572	Islam	XII century AD
34.	Saudi Arabia	18.835	Islam	VI century BC
35.	Turkey	63.050	Islam	1071
36.	Japan	125.580	Buddhism, Shintoism	VI century BC
A F R I C A				
37.	Algeria	29.505	Islam	1711
38.	Ethiopia	57.970	Monophysite Christianity	V century AD
39.	Ghana	17.895	Catholicism	III century AD
40.	Kenya	29.460	Islam	XIV century AD
41.	Nigeria	105.470	Islam	XIV century AD
42.	Republic of South Africa	42.120	Catholicism, Islam	1820
A M E R I C A				
43.	Canada	28.975	Catholicism	1608 AD

Continued

##	Country	Population (millions)	Religion	The beginning of development
44.	Mexico	96.630	Catholicism	VI century AD
45.	USA	266.890	Catholicism, Protestantism, Islam	1607 AD
46.	Argentina	34.845	Catholicism	XVI century AD
47.	Brazil	163.640	Catholicism	1500 AD
48.	Chile	14.420	Catholicism	X century AD
49.	Peru	23.565	Catholicism	VI century BC
A U S T R A L I A				
50.	Australia	18.350	Catholicism	XVII century

First of all, we would like to emphasize the existence of the most characteristic peculiarities of the microlevel of development of cycles. Firstly, ethnic differences are becoming more clear, secondly, the chronology is changing since various nations created their political organizations in different times, thirdly, the differences in the number of epochal cycles are defined more clear, which is the consequence, on the one hand, of the historical age of a nation, and, on the other hand, of the intensity of its history.

It is worth to note that the construction of schemes of the development of epochal cycles for all countries of the presented sampling is the subject of a special research. That is why, we only demonstrate the work of our conception by the example of 11 countries, included into the representative research sampling of 50 countries.

Now let us directly examine the scheme of epochal cycles of Vatican, Italy, Germany, Great Britain, France, Ukraine, Russia, Belorussia, China, India, Japan, and the USA, representing the historical advance-guard of Europe, Asia, and America in the sampling presented above.

8.1. Vatican

The papal States is the center of the catholic world. In the context of the offered conception, we deal with a specific object. The history of Vatican cannot be examined at the national level, as the territory of the state is only 4.4 km², and the population is about 1 thousand people, mainly Catholic chaplains and the Swiss Guards. However, the state of Vatican as the embodiment of spiritual authority of the Catholic Church that has a global spreading, exerted the influence on the course of history. That is why, in our opinion, it is rightful to show the hypothetical scheme of development of the epochal cycles of Vatican.

The first epochal cycle began on the boundary of Anno Domini since the revolutionary period, whose content was the birth of Christianity as a world religion and a gradual creation of Church structures. The specific event, symbolizing this phase of development, may be the Apocalypse of St. John the Divine (68-69 AD). The involutory stage of the first epochal cycle (70-313 AD) has, as its content, the struggle between the nascent Christian Church with the state machinery of the Roman Empire. That was the period of mass terror against Christians. In 313 AD, the Milanese edict on the latitude in religion, which turned Christianity into the state religion, was published, and the co-evolutionary stage of the cycle began. Chronologically, this phase continued till 395 when the Roman Empire split into the Eastern and Western Roman Empires. For the analysis, it is important that this event legalized the differences between the Western and Eastern Christianity.

The evolutionary stage is connected with the history of decline and downfall of the Western Roman Empire (395-476 AD). During this period, the temporal power of Roman Popes is strengthening. They tried to organize a rebuff to Barbarian attacks. But to realize such intentions without necessary material and military resources turned out to be impossible. The subsequent events of VI-VII centuries turned the papal throne into the small change of Barbarian kings, who occupied an ambivalent position. On the one side, in interests of the reinforcement of their political influence, they gradually Christianized, on the other side, they shamelessly robbed Christians.

The situation was overcome by the formal creation of the papal States (756), followed by the victory of the king of franks Pippinus Brevis over

Langobards and consolidation of the territory under Pope Stefan III⁶⁰. These events symbolize the revolutionary phase of the second epochal cycle. The content of the new involutory period (760-800) was a gradual strengthening of Pope's position in spiritual and civilian affairs of Europe, reaching its culmination with the coronation of Carolus Magnus (800). The co-evolutionary phase of the cycle may be the turn to the policy of intense Christianization of Barbarian nations of the Old continent (800-846). The evolutionary period lasts from 846 through 960 when the growing authority of Rome favored the organization of an attempt of giving a rebuff to the Arabian attacks at the Southern Italy (846) and stimulated the creation of the Holy Roman Empire in 960. In fact, it meant combining the dominative possibilities of Germanic emperors with the spiritual influence of the Holy See and represented «marriage of convenience».

At the same time, growing contradictions between the Eastern and the Western Christianity led to the disruption of the Church to the Catholic and Orthodox ones in 1054. These revolutionary events opened a new epochal cycle of development of Vatican. The Lateran Synod of 1059 concluded that the only electorate of the Pope is the College of Cardinals but not civil feudalist. The content of the involutory stage of the cycle is the exacerbation of struggle for the supremacy in the feudalist hierarchy between spiritual and civil powers. The most important event became the «travel» of Germanic emperor Heinrich IV to Canossa (1077), that led to a natural weakening of both the spiritual and civil powers and to the spread of heretical sects on the territory of Western Europe. The activity of Pope Innocentius (1198-1216), the symbol of the milestone in the history of Vatican and creation of the Dominican Society in 1215, which prepared the personnel for the Inquisition, was the co-evolutionary phase of development. The history of this period is marked by the activity of such prominent theologians as St. Francis of Assisi (1182-1226), Albertus Magnus (1206-1280), and Thomas Aquinas (1225-1274). In the following evolutionary period of the cycle (1216-1309), the fall of authority of the Catholic Church and its structures took place. It was favored by low moral qualities of Popes, the acquisitiveness of the church, and the growth of prices of indulgences.

The political subordination of the papacy to French kings became an obligate consequence of the events described above. It was the so-called Avignon capture of popes that became the symbol of social revolution and

⁶⁰ *Lozinsky S. G. History of papacy [in Russian]. – Moscow, 1986. – P. 55.*

marked the beginning of the fourth epochal cycle. The further events reflected the tendency to a strengthening of national hierarchies of the Catholic Church. The remarkable event of the involutory period of the cycle became the plague epidemic in Western Europe (1348-1349), which not only cut the number of parishioners but undermined the faith. The spirit of tendencies was reflected in the activity of John Wyclif, the professor of theology at Oxford (1320-1384), who demanded abolishment of the pope system and secularizing the property of the Church. His ideas did not gain a wide social support then. The co-evolutionary (reformist) phase of the cycle is connected with the activity of Jan Hus (1369-1415). He was the very person who created the necessary spiritual atmosphere for the future Reformation. The fight of the Catholic hierarchy, well-equipped by the civil authority against the Czech taborites defeated ultimately in 1434, became the repetition of religious wars in Europe.

The evolutionary phase of the cycle lasts from the Florentine Union (1439) – a formal union of the Catholic and Orthodox Churches, aimed to save Constantinople from the Turks – to the commencement of the Reformation (1517). In this period, the Inquisition becomes more active, as was guided by the instructions given in «Massacre of Witches» (1487). But a decrease of authority of the traditional Catholic Church structures was not stopped by any means.

The revolutionary stage of the fifth epochal cycle is identified with the beginning of the Reformation (1517) – the declaration of Martin Luther's 95 theses including the demand for abolishment of indulgences, justification of faith regardless of Catholic structures, cheap church, and the possibility of worship in national languages. As a result of the partial victory of the Reformation, the influence of the Catholic Church decreased. That is the content of the involution phase of the cycle. Vatican's attempts to restore its positions by means of the Counter-Reformation resulted in the mass terror of the Inquisition, prohibition of freethinking (during 1559-1966, «Indices of Prohibited Books» were regularly published). The involutory phase lasted to 1648, till the end of the war between coalitions of Catholic and Protestant states.

The co-evolutionary phase of the cycle (1648-1656) was connected, firstly, with the renewal of Vatican's control over national Catholic hierarchies of Spain, Portugal, France, and Italy and, secondly, with the creation of the Protestant church hierarchy. The evolutionary phase of the cycle (1665-1789) is connected with the fight of the papacy for preserving

its influence upon national states. The process became particularly critical because of the struggle for integration of Italy. The Great French Revolution (1789-1792) delivered a blow at the Holy See. The Italian campaign of Napoleon livened up the activity of Italian patriots, directed against the papal States. The Pope became the prisoner of the revolutionary situation which opened the sixth epochal cycle.

In the following involutory stage (1801-1870), the forces of the united Italy, notwithstanding the proclaimed principle of Pope's infallibility, liquidated the papal States. The co-evolutionary phase of the cycle (1871-1880) included a further desecularization of life in most European countries. The bright example was the Kulturkampf of Bismarck in the German Empire and the Pope's declaration of being a king's prisoner. In the evolutionary period of the cycle (1880-1928), the Catholic structures tuned themselves to the new tendencies of development. «The separation of the Church and the State», the forced refusal from attempts of dictating moral and law norms to parishioners, the acknowledgement of the principle «render to Caesar the things which are Caesar's» opened the way for reconciliation between Vatican and the Italian state.

The revolutionary phase of the seventh epochal cycle began with the Lateran agreements between Benito Mussolini and the Pope on creation of the State of the town of Vatican with the rights of a political subject (1929-1933). In the following involutory period, the Concordat with Hitler is realized, and a struggle with the godless Soviet regime grows. Vatican is trying to preserve the Church's institutions under the conditions of the Second World War and takes the function of the spiritual shield of the Christian civilization. The co-evolutionary phase may be hypothetically linked to the Second Vatican Synod (1962-1966), which became a successful attempt of modernization of the Catholic Church. During this period, the worship in national languages was allowed, national Episcopal conferences were established, the representatives of which formed the Pope Synod, and «The Index of Prohibited Books» was abolished. The evolutionary stage of development (since 1966) includes such important events as the election of Karol Wojtyła (John Paul II) to the Holy See against the 400-year monopoly of Italians, the display of new tendencies of the informational society – the creation of Vatican's web page in the Internet (1997), public discussions on virtual confession, women's right to be priests, permissibility of abortions, etc.

8.2. Italy

Italy has the most ancient historical tradition among the European countries mentioned above. This tradition made a significant influence upon the European civilization. The beginning of the first epochal cycle is identified with the following historical events: 753 BC – the traditional date of the foundation of Rome. King's period. The revolutionary stage of the cycle is associated with the proscription of Tarquins from Rome in 510 BC and the establishment of Republic. 494 BC – the beginning of a social fight between plebeians and patricians. 356 BC – the first plebeian dictator. The involutory stage is identified with the crisis development of the Roman republic. Wars against Carthage: 264-241 BC – the first Punic war. 232 BC – agrarian law of Flaminius. Land crisis. 218-201 BC – the second Punic war. Hannibal. «Delenda est Carthago». The third Punic war of 149-146 BC may be considered the turning point, the co-evolutionary phase of the first epochal cycle. This transient process covered the period when the political subordination of Greece and the crisis of the republican form of rule took place. Rome invaded the Hellenistic Egypt in 30 BC, and the evolutionary period of the first epochal cycle in the development of the country began since that time. The origin of Christianity (313 AD) and acknowledging Christianity as the state religion by Emperor Constantine were the social revolution phase and the change of the social-cultural code of development of the Roman Empire. The revolutionary stage lasted up to 395 AD – the breakdown of the Roman Empire to the Eastern and Western ones (Byzantium 1453 – the fall of Constantinople). The Western Roman Empire obtained a steady development of the involutory stage of the second epochal cycle during the period of «the Great migration of peoples», Attila's rule (435-453 AD), the fall of Rome (476 AD), the last attempt of restoring the unity between the Western and Eastern Empires, the rule of Justinian – the Emperor of Byzantium (482-565). According to M. Weber, the result of this rule is the culture that, on reaching its peak, loses the material base and turns into ruins⁶¹. However, the spiritual reincarnation will occur in the Renaissance period, at a new historical stage. The co-evolutionary phase of the second epochal cycle is connected with the «romanization» of Barbarian Europe, preservation of the Italian cultural area. Young nations «civilized»

⁶¹ Weber M. Sociology: General historical analyses. Policy [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 31.

by falling under the influence of this area. Characteristic is the history of the state of Langobards (568-774). With the proclamation of Carolus Magnus as the emperor, one may speak about the entrance of Italy into the steady evolutionary period of development. The proclamation of the Roman Empire by the Germanic nation in 962 may be associated with the same period. The South of Italy came under the Byzantine and Arabic influence. The decisions of the Lateran Synod (since 1059) were a new quality of development, a new social form, and the revolutionary phase. They symbolized the successful attempt to synthesize of spiritual and civil hegemony of Popes.

Therefore, the beginning of the **third epochal cycle** is identified with the development of capitalist relations in Italian towns-states. According to M. Weber, the mediaeval sea trade towns are the nearest to typical antique big ones, but there are principal differences between industrial towns and antique polises⁶².

The involutory stage (considering its results) was most productive for the South, which significantly lagged behind the North in social and economic development. These regional distinctions remain till the present moment. The Norman invasion of the Southern Italy and Sicily (1130) and transition of control over these territories to Aragon (Hispanic) dynasty also may be included to that involutory period. Later it became the reason for Italic wars of the XVI century.

The most important events in the history of the Northern Italy at the given stage are as follows:

1250 – Florence became a republic. The abolition of serfdom. 1378 - the revolt of ciompi (pre-proletariat). 1339 - Venice – lifelong rule of Doges. The control over trade in East Mediterranean is established. 1378 – Popes returned to Rome when «the Avignon imprisonment» came to its end.

The co-evolutionary stage of the second epochal cycle began in the early Renaissance period. 1365-1321 Dante Alighieri; 1304-1374 Francesco Petrarca; 1313-1375 Giovanni Boccaccio. The tyrants of Florence: 1434-1468 Cosimo Medici. 1469-1492 – Lorenzo the Glorious.

The evolutionary stage is identified with the high Renaissance. 1494-1559 – «Italian wars» with the French and Spaniards. 1469-1527 – Machiavelli; 1452-1519 – Leonardo da Vinci; 1483-1520 Raffaello Santi;

⁶² Weber M. Sociology: General historical analyses. Policy [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 35.

1475-1564 – Michelangelo; 1487-1576 – Tiziano Vecellio; 1568-1639 – T. Campanella – the ideas of utopian communism; 1548-1600 – Giordano Bruno; 1564-1642 – Galileo Galilei. The economic decline of Italy. Delayed unification of the country divided by controversial interests of Vatican, neighboring countries, and civil discord. 1648-1799 – deepening the gap in the social-economic development between the North and South of Italy.

The development of the **fourth epochal cycle** is connected with the revolutionary tendencies in Europe, initiated by the Great French Revolution (1799-1815 – the wars of Napoleon). And though Italy did not demonstrate the single act of social revolution, the results of this process appeared to be achieved in the chain of events – the organization of revolutionaries «Young Italy» (1831), activating the struggle for independence and national unity (1848-1849). And finally, since the moment of creation of the Italian Kingdom – Italy enters the involutory period of history, marked by the political activity of Garibaldi (1848-1871), the final unification of the country (1871), the seizure of Eritrea (1891) and stirring up its colonial policy.

The transformational stage of the cycle was practically realized during the rule of Italian fascists (1922-1943) under the guidance of B. Mussolini, who made an effort to realize the idea of the «Corporate» state, giving a new quality to the colonial policy, turning the Mediterranean Sea into the «Italian lake» in that period. The tendencies of the evolutionary stage of the cycle gathered momentum with the defeat of Italy in the World War II along with development of the democratic lines of the political process (1946 – proclamation of the Republic; 1957 – the Rome Treaty on creation of the European Economic Union; 1992 – «clean hands» operation, that transformed the political system of Italy, and so on).

Modern Italy is sure to be before the door of the revolutionary stage of the fifth epochal cycle.

8.3. Germany

The hypothetical scheme of epochal cycles in the history of Germany may be presented as follows. I-III centuries – the origin of a new subject of history in Europe (the revolutionary phase of the first epochal cycle), which is identified with the onset of Germanic tribes on the Roman Empire. IV-VII centuries – the involutory stage of development, with the content of

feudalization of Germanic tribes, their political subordination to the Empire of Carolus Magnus.

The co-evolutionary stage of development comprises the period of disintegration of the Empire of Carolus Magnus (772-804) which included most Germanic lands within its limits. Verdun (843) – the formal agreement on the division of Carolingian empire – became the symbol of the new geopolitical situation. Ludwig the German and the Saxon dynasty (919-1024), in fact, closed the transient process, and the country entered the evolutionary period of its history, that takes its beginning since the proclamation of the «Holy Roman Empire» by Otto I (962). The most important historic events are connected with the fight between Germanic emperors of the Franken dynasty (1024-1125) and the dynasty of Staufens (1138-1254) for control over the Northern Italy, and exercising the policy of «push to the East». The foundation of knightly orders (Teutonic, the Order of Sword-bearers), as the instruments of exercising the colonial policy against the Slavic lands in the East, occurred in the same period. These events became the beginning of the second epochal cycle of development of the country.

The following involutory period of the cycle is connected with a certain decline of the economy of Germanic lands, caused by the flood of Italian goods from the centers of rapid pre-capitalistic development in North-Italian towns.

The co-evolutionary phase of the cycle (since 1356) is connected with the establishment of the powerful Hanseatic trade league in the Baltic region. This league can be in some way compared with the present European Union by monopolizing markets and establishing the control over the neighboring eastern lands. Hanseatic League exerted its influence on the policy of Karl IV (1347-1378). The evolutionary period of the second epochal cycle began with his rule. The period is politically characterized with the growing political fragmentation of Germany, that was reflected in the «Gold bulla» (1356), later referred to by K. Marx as the constitution of split of Germany. The emperor was then elected by the college of electors. This situation remained practically till the middle of the 19th century. One of the reasons for such a situation was the differentiation of economic and political interests of various German lands between the North (Baltic), the East (Slavic lands), and the South (Italy, Mediterranean region).

The new chapter of the history of Germany and the revolutionary phase of the third epochal cycle are associated with the Reformation. Erasmus Roterodamus (1466-1536), who changed the point of view on the inner world of a mediaeval Christian, may be considered the spiritual precursor of

this process. The invention of printing by Johann Gutenberg in 1445 also favored this process. In 1517 Martin Luther (1483-1546) proclaimed his famous 95 theses, based on the absolution of faith. This event made the Catholic hierarchy unnecessary and practically established the direct link between the laymen and God.

The revolutionary sentiments quickly spread among the masses, and, already in 1524-1525, Germany was shaken with the Great Peasants' War. The involutory period of the third epochal cycle, characterized by the leveling of the «patched-up» Germany in the European affairs, begins since 1555, when the Augsburg peace between religions did away with the open enmity between the Catholic and the Protestant based on the principle «whose land – whose faith». The Holy Roman Empire became the object of expansion of the external forces during the 30-year war (1618-1648) between the European coalitions of Catholic and Protestant states.

Since 1804, with the beginning of wars against Napoleon, Germany enters its co-evolutionary stage of development (1804-1834), illustrated by a rapid development of capitalist relations, particularly in the south of Germany, connected with the economic interests of France. The idea of the political unity of the country, the first step towards which was the creation of the German customs union (1834), is reviving again. However, no nationwide market was created till the unification of Germany (1871).

European bourgeois revolutions of 1848-1849 chronologically concurred with the beginning of the evolutionary period of the third epochal cycle of the German history. That is why, they were not taken up by the inner logic of development of the country and had a formally superficial influence on it. The creation of the National Convent in Frankfurt (1848), that gave a push to the development of democratic ideas in Germany, connected with the national unity, constitutionalism, and other aspects, was put into practice only after 100 years during the creation of Federal Republic of Germany. The historical sense of the present evolutionary period in the history of the country was overcoming the historical inertia of the split of Germany, at first in the form of the German Empire (1871-1918), then in the Weimar republic (1919-1933), in the Third Reich (1933-1945), in the Bonn republic (1949-1990), and, at last, in the united Germany (since 1990).

Going by the programmed logic of development, Germany stimulated the European integration process. Especially, this line found its expression in its present status of leadership in European and transatlantic structures, in the «collective leadership in the contemporary world», as stated by Bill

Clinton in 1997. It became the actually incontestable second world leader and the reliable ally of the USA both in the European and world policy. At the same time, according to Jurgen Habermas, since 1960's, after the youth riots in May 1968, and particularly after the anschluss of German Democratic Republic, the tendency to augmentation of latent crisis phenomena is becoming more and more apparent: in the sphere of politics – the extinction of traditional political parties; in the economy – the growth of devastative globalization tendencies, difficulties of restructuring national industrial sectors, the problems of education and unemployment; in the social sphere – the problems of the European identity of the Eastern Germany, and the responsibility of Germany for forming a common defense and foreign policy of the European Union.

All this strengthens the assumption that Germany is approaching the commencement of the revolutionary phase of the fourth epochal cycle.

8.4. Great Britain

The peculiarities of the national historical process of Great Britain are connected with insularity of the country, its partial isolation from the European problems and the readiness to be the «Queen of seas», which have formed the peculiar national character of Great Britain.

The first epochal cycle began from the revolutionary events of liberation of the British Isles from the Roman rule and the entrance of Celtic tribes to the way of independent development (407 AD). Since the 5th century, Britain entered the involutory period, the most important events were the permanent struggle for hegemony between its seven kingdoms: Wessex, Sussex, Essex (Saxon kingdoms), Kent (Jutes' tribes), Mercia, Northumbria (Angles' tribes). The internal situation was complicated by the struggle against Normans (Vikings). All that created conditions for the unification of kingdoms under the rule of Alfred the Great (871-899).

However, the successes of Anglo-Saxon in the struggle against Vikings appeared to be temporary. In 1017, the Dutch king Knud den Store establishes the Norman domination over Britain. This event symbolizes the co-evolutionary changes in the country that lasted to the battle of Hastings (1066), when almost all Anglo-Saxon aristocracy was exterminated and William the Conqueror established a new aristocracy of the Norman origin in Britain. Being connected, the historical destinies of France and Britain showed themselves during the rule of Henry II Plantagenet (1154-1189). The beginning of the invasion of Ireland (1171) is connected with his name.

At the same time, one could observe growing social-political contradictions between landowners during that period, the inheritors of the Conqueror, and a new urban trade-craft elite striving for the political independence.

The mentioned social-political contradiction found its solution in the following revolutionary events, opening the beginning of the second epochal cycle – the Great Charter (1215), the creation of the first parliament (1236), the peripetias of the civil war (1236-1267), the actual defeat of the royal power which allowed one to preserve the idea of parliamentarism as a backbalance to the regality. Since the end of the 13th century, the involutory period, that lasted to the War of the Red and White Roses (1445), receives its normative background. The most important events of the involutory period were as follows: the creation of the House of Lords (the representatives of the aristocracy, knightage) and the House of Commons (the representation of urbanites), the epidemic of plague, «the black death» (1349), Peasants' Revolt (1381), the activity of propagandist and Reformer John Wyclif (1320-1384).

The change of the dynasties of Plantagenets and Lancasters on the king's throne of Britain and the dynastic war of Red (Lancaster) and White (York) roses (1455-1485) symbolized the transitional co-evolutionary phase of the epochal cycle. The political transformation from the limited monarchy to the absolutist monarchy occurred in this period, the process of primary capital accumulation was growing, and the conditions for the first overseas invasions were created.

The evolutionary development is identified mainly with the Tudor's absolutism (1485-1603) and lasted to 1648. The most important social-historical events are connected with the agrarian revolution, secularization, that stimulated the development of textile industry, with the «bloody» law aimed to create the free labor market for the nascent capitalist structure of the economy. As for the spiritual sphere, the Reformation and the process of creation of the Anglican Church took place at that moment. The most significant figures of the period were Thomas More (1478 - 1535), William Shakespeare (1564-1616), Francis Bacon (1561-1626). The joint-stock East India Company which organized external trade with colonies and stimulated the establishment of the British Empire, was created in 1600.

The revolutionary events (1648-1649), which marked the beginning of the third epochal cycle, were connected with the execution of King Charles I, the proclamation (1654) of Oliver Cromwell as the Lord Protector. In fact, the latter meant the establishment of a radical republican system which became an abnormal event, opening a radical break with the monarchy

traditionalism and paving the way to the Great French revolution. The normative involutory period was virtually established after Cromwell's death (1658) and confirmed with the restoration of constitutional monarchy (1689) and confirmation of the Great Charter and primary human rights and freedoms.

The main historical events of the involutory period were as follows: the fight of Great Britain for preserving the empire (the War of Independence of the USA, 1775-1783), the competition with the revolutionary France for the hegemony in Europe and for the repartition of colonies – Trafalgar battle (1805), the continental blockade organized by Napoleon (1806-1814).

The co-evolutionary transitional phase of development, which began in the first quarter of the 19th century, is connected with the transformation of Great Britain into the «world's workshop», the industrial revolution, the first parliamentary reform which extended the categories of people who had a right to vote (1832).

The evolutionary period takes its beginning since the middle of the 19th century and is marked by the following significant events: in political history – the classic confrontation between the Liberals (William Gladstone, 1809-1898) and the Conservatives (Benjamin Disraeli, 1804-1881), the concession of the dominion status to Canada (1867); the colonial Boer War (1899-1902), which virtually opened a new historical period of redistribution of spheres of the colonial influence and forestalled the First World War (1914-1918). In fact, it was the fight for preserving status quo of the British Empire. The main internal political event was the foundation of the Labour Party (1900). Its activity created an alternative to the liberals and Tories at the beginning of the 20th century. When this party came to power (1924), the accents of political struggle shifted from the confrontation «liberals-conservatives» to «labourites-conservatives».

The negative consequences of the Great Depression, the USA being its epicenter, cannot help to influence the situation in Great Britain. However, due to the developed democratic institutions and efficient mechanisms of regulation of the capitalist economy, the depression did not exert so great influence on this country as on the USA.

The evolutionary period of the third epochal cycle is also connected with the disintegration of the British Empire after the Second World War (1939-1945), the changes in the balance of power between Great Britain and the USA, its former colony, the transformation of London to the strategic partner of Washington in Europe. The most outstanding events of this period

are as follows: the Labourist government of C. Attlee entered the scene, marking the beginning of the end of colonial policy – the loss of India, a pearl in the crown of the British Empire, the independence of Pakistan (1945-1951); the creation of the British atom bomb during W. Churchill's second premiership (1951-1955); the Suez crisis (1952-1956); privatization processes in the state sector and expansion of the area for private initiative during the rule of Margaret Thatcher (1979-1990); the preservation of Britain's greatness – the war with Argentina for Falkland Islands (1982); the victory of T. Blair and the «new» Labourists at the parliamentary elections (1997), and a following exclusion of hereditary peers from the poll, the reform in the House of Lords, the peace process in Ulster, decentralization (devolution) – the creation of assemblies in Scotland and Wales; the confrontation between the eurooptimists and eurosceptics on the issue of entering the Monetary union.

The analysis of events of the last period gives grounds to assume that **Great Britain is standing on the threshold of the revolutionary stage of the fourth epochal cycle.** The definition of a new role of the monarchy, the solution of the problems of multiracial society, and the coexistence of various cultural traditions may become the content of that cycle.

8.5. *France*

The hypothetical scheme of development of epochal cycles of the national history of France may be presented in a following way.

The history of France goes back to the period of establishment of the state of Franks. It would be quite natural to assume that the beginning of the first epochal cycle is connected with the revolutionary stage of origin of a new subject of history in Europe. The inclusion of the Frankish state into the Christian civilization is connected with the acceptance of Catholic Christianity (496). The victories of Chlodwig over the neighboring Germanic tribes (481-511) extended geopolitical borders, forming the present territory of France.

The involutory stage of the cycle had the content of formation of classic West-European feudal system (511-843), which lasted practically to the Verdun division of the Carolingian Empire (843). The emerged historical events of the period are connected with the activity of Emperor Carolus Martellus (715-741). Due to his victory over the Arabs near Poitiers (732), the borders of Islamic expansion in Europe were finally determined. The next important figure of the period was Carolus Magnus (768-814). It is

his territorial aggrandizements that laid down the background for creation of the united Europe. At the same time, the Carolingian Empire was not a stable state formation, because it comprised various nations which were at different stages of historical development. All this predetermined the following differentiation of the single state formation and creation of the main states of Western Europe (France, Germany, Italy).

The Verdun division of the Carolingian Empire (843) became the turning (co-evolutionary) point in the history of France. The truly French dynasty of Capetians, which came into confrontation with the British dynasty of Plantagenets, was created in this period. The King of England Henry Plantagenet invaded the French territory from La Manche to the Pyrenees (1154).

The evolutionary period of development of France during the first epochal cycle is marked by the appearance of the urban (burgher) culture and the struggle of towns for trade privileges against feudals. The Sorbonne University arises in 1136. Pierre Abailard (1079-1142) was one of the most prominent professors at this university. Large heretic movements and religious wars with Albigenses (13th century) are also characteristic of the period. French kings gradually restored their control over the territories lost before. Philippe IV (1180-1223) regained Normandy from Britain. Louis IX concluded peace with England (1259), leaving, therefore, only Aquitaine and Gascony under the British rule. The new greatness of France is confirmed by the political control over the pontiffs – the so-called Avignon imprisonment of Popes (1309-1379). The peripetias of the initial stage of the Hundred Years' War (1337-1358) became the historic event of long-duration meaning which stimulated the revolutionary processes of the second epochal cycle. Standing on the edge of ultimate defeat and seeking the ways of attraction of broad masses to take part in the war, the King of France Charles II was forced to call classes in the General states (fore-parliament). The revolutionary processes were followed by Jacquerie caused by a growth of military exactions and the attempts to enslave the population.

France was on the edge of catastrophe when it was rescued by Joan of Arc, who liberated Orleans (1429). Since that event, France gained victories over the Englishmen, and, during the rule of Louis XI (1461-1483), the political unification of France came to an end, and the conditions for absolutist monarchy, which symbolizes the peak of the involutory period in country's development, were created.

Having revived after the Hundred Years' War, France got engaged in the war with Germany and Spain for control over Italy. The protestant heresy appeared during the rule of Francis I (1515-1547).

Social-political contradictions which became more evident due to wars and reformist tendencies of spiritual life, raised the Fronde of civil religious wars (1562-1598), which, in fact, became the expression of co-evolutionary transformational processes. The events of the transient period lasted practically to 1629, when the Edict of mercy gave the freedom of conscience to Huguenots.

The outstanding historical events of the evolutionary period (1629-1789) were as follows: the Thirty Years' War which defined the French hegemony in Europe, a subsequent growth of the French culture, coming back to the early-Italian Renaissance. The spiritual face of the epoch was defined by the works of Francois Rabelais (1494-1533), Pierre Ronsard (1524-1585), Michel de Montaigne (1533-1592), Jean Bodin (1530-1596) and R. Descartes (1596-1650).

The defeat of France in the Seven Years' War (1753-1760), the loss of colonial domains (the province of Quebec in Canada, trade outposts in India), and the ruin of country's economy, stimulated the deep political crisis of the absolutism system which ended in the burst the Great French revolution (1789-1794). This epochal event, which had a globally historical meaning (for Western, Central, and East Europe, and also for Asia in XIX-XX centuries) resulted in opening the area for development of capitalist relations. The export of revolution during Napoleon's wars (1799-1814), brought the bourgeois law by means of French bayonets to the most distant areas of Europe. The inability of a final victory of counterrevolution in France demonstrated all the radicality of changes.

The restoration of monarchy (1815-1848), opening the involutory period of the third epochal cycle, was unable to change the bourgeois-democratic character of the state. The efforts to reanimate the absolutism were ruined by the revolts of the people in 1830 and 1848-1849. The following political development of the country predetermined the formation of the Third presidential republic (1875-1940).

The victory of France in the First World War did not strengthen economic positions of the country. Moreover, the ruined Germany could not pay off French military expenses by its reparations. The beginning of the conjuncture economic crisis of the Great Depression (1929-1933) became

the turning co-evolutionary point in the development of France. The transient processes in France lasted up to the Algerian crisis (1958).

France enters the evolutionary period of the third epochal cycle with the return of De Gaulle to the political stage of the country.

The most important events of the period were as follows: the entrance of France into the European Economic Community (1958); French nuclear weapon test (1962); the reconciliation between France and Germany, put into life by the treaty between De Gaulle and Adenauer (1963). Student's disturbances (May 1968) were aimed at democratization of the country's political system and favored the rejuvenation of the country's political elite. The enlivening of left-centralist sentiments in the country does not hold any pronounced radical character. The modern policy of France is directed to preservation of the former greatness. Its real economic position among the leading seven industrial states has a tendency to a decline. It shifted from the 4th to the 5th place according to its economic indices in the recent five years.

Quite probably, the evolutionary period of development has not exhausted its potency and will last in the first quarter of the 21st century.

8.6. Ukraine

For Ukraine, the beginning of the first epochal cycle is identified with sources of Kievan Rus' history.

It would not be groundless to assume that the revolutionary phase of the cycle is connected with the seizure of power in Novgorod and Kiev by the Norman army of Oleg (882). The establishment of control over the trade way «from Varangians to Greeks» was the sense of the event. The campaigns of Svyatoslav (964-969) also became the content of the revolutionary phase. However, they did not provide for the territorial expansion of Rus to the West, and, moreover, they uncovered the southern borders of the state, exposing them to Khasarian attacks.

The entrance of Ukraine-Rus to the involutory period was connected with the choice of belonging to a civilization and the introduction of Christianity of the Byzantine model (988). The fight for the Kievan throne, which flared up after the death of Prince Vladimir, ended only during the rule of Yaroslav the Wise (1019-1054). The inner political situation in Kievan Rus stabilized in that period. At the same time, under the influence of the external factor, the split of the Christian church to the

Catholic (ecumenical) and Orthodox (right) ones, Ukrainian lands, according to Hrushevsky, lose their own civilizational rhythm of history. The insiccation of the Byzantine sources of culture, to what Ukraine-Rus belonged, did not allow that land to find the rhythm neither in the Catholic nor in Protestant civilizational cycles⁶³. In fact, the civilizational failure was marked along the Dnieper («East»– «West»).

The fight for political influence in the country stimulated the processes of feudal disunity, confirmed at the meeting of Princes in Lubich (1097), where they made a decision: «everyone holds his own dominion». The reinforcement of kindred North-Eastern Russian princedoms in the XI century stimulated their struggle against the parental culture of the Kievian Rus. This process was symbolized by the war for the Kievian throne between Izyaslav Mstislavitch and the Prince of Suzdal, Jury Dolgoruky (1147-1149). The situation was complicated with permanent confrontation with the nomadic nations of steppe. The assault of hordes of Polovtsians upon Kiev (1169) did not stimulate any uniting processes in the military and political spheres. Every prince strived for his own victories, trying to prove his right to be *primus inter pares*. The bright example is the campaign of Severian Prince Igor Svyatoslavich against Polovtsians, which ended in the defeat of Igor by the Polovtsian Khan Konchak (1185).

The peculiar correctives, amended to the historical development of the Ukraine-Rus by the steppian nations, finally weakened the political influence of Kiev as a uniting power of the Slav nations. The situation promoted the appearance of new centers of power – the beginning of a growth of the Galych-Volyn princedom (1199) and princedoms of the North-Eastern Rus.

Transient processes of the co-evolution of the first epochal cycle are identified with defeats of the North-Eastern Rus and the Mogul-Tartarian invasion of it (1237-1238). This period includes: the defeat of Kiev (1240), the creation of «Saga on Defeat of Rus» by monks. In fact, Ukraine-Rus turned into a distinctive defensive line for Europe.

The blossom of the evolutionary period is connected with the strengthening of the Lithuanian princedom that took Ukraine-Rus under its military cover: the campaign of the Lithuanian prince Gediminas to the Kievian princedom (1323). The power of the Lithuanian princedom allowed

⁶³ *Hrushevsky M.* History of Ukraine-Rus [in Ukrainian]. – Kiev, 1931. – Vol. 9, Part 2. – P. 1507.

it to inflict a defeat upon the Mogul-Tartaric horde near the Blue Waters in 1362. However, the military successes, strengthened by the Kievian Union (1385) of the Great Lithuanian principedom and the Kingdom of Poland, weakened the Orthodox hierarchy, especially after the metropolitanate had moved to Moscow (1326). It opened the doors for catholic missionaries to the Ukrainian land, by strengthening the western vector in its culture and, at the same time, stimulating the interconfessional confrontation.

The consequences of Tartar-Mogul destructions became the main reason for the lag of towns of Ukraine-Rus behind the West-European towns in richness, the level of development of guild handicraft, and self-government. Though the town of Vladimir-Volynsky gained the Magdeburg right (1324), in general, the urban culture had not yet reached the West-European level.

Despite the separation of the Crimean Khanate from the Golden Horde (1443), the incursions of nomads on the Ukrainian lands still took place, what favored the emergence of list Cossacks as a special military class, defending the southern borders of the state from incursions. Later, the formations of the Zaporizhzhian Sich appear on Dnieper rapids. The enslaving of peasants intensified in this period. Such a state of affairs cannot help to influence the social-political situation in the Great Principedom of Lithuania.

The growing political tension reached their critical point because of active policy of catholicizing the Ukrainian population, finding its expression in the decisions of the Brest synod (1596) on the creation of the Uniate Church.

The second epochal cycle. Revolutionary content had the events of the first quarter of the 17th century, connected with the struggle of Ukrainian Cossacks for extending their social rights, the struggle of peasants for liberation from the serfdom oppression of Polish magnates and the struggle of all Ukrainian population for the confessional equality.

The apogee of the events became the War for liberation of the Ukrainian nation under the guidance of Bogdan Khmelnytsky (1648-1654). This period became a divide in the history of Ukraine. However, the high point of restoration of the national statehood of the period of Bogdan Khmelnytsky did not end in success. The Andrusov Peace (1667) between Moscow and Rzecz Pospolita stimulated the geopolitic split of Ukrainian lands: the Left-bank Ukraine remained in the zone of Russian influence, the Right-bank one (except Kiev) – under control of Poland. According to the figural statement of Hrushevsky, the period of Ruin had come, when

Ukrainian lands were devastated by almost semicentenary uninterrupted wars.

The period involutory by its characteristics in the history of Ukraine is connected with its following existence in the borders of Russia. The last attempt of preserving its identity found its expression in the causes that led to events of the Poltava battle (1709). The spiritual front of the period was defined by the works of Hrigory Skovoroda (1722-1794).

Ukraine loses the foretype of its statehood of this period with the destruction of the Zaporizhzhian Sich by Russian troops (1775). The gradual erosion of its social-cultural grounds proceeded. The territorial enlargement at the expense of three divisions of Poland (1772, 1793, 1795) and accession of the Crimea (1783) led to the spread of serfdom on the peasants of the Left-bank and Slobodian Ukraine at the same time. The «reincarnation» of Ukrainian national spirit was realized in the works of Taras Shevchenko (1814-1861), what gave an ideological ground to the following generations of freethinking democrats.

The defeat of the Russian Empire in the Crimean War (1854-1856) stimulated reforms, beginning with the abolishment of serfdom (1861). In fact, it became the turning co-evolutionary phase of the third epochal cycle. The bourgeois reforming of economy opened the space for the private initiative. At the same time, the differentiation of the urban Russian-speaking and country Ukrainian-speaking cultures is intensified in the growing processes of russification of Ukraine: the Valuev (1863) and Ems (1876) edicts, that appreciably limited the publishing of books and prohibited the teaching at schools in Ukrainian. All these factors distinctively restrained national-cultural development of Ukraine and manifested in a drop in efficiency of country's cultural self-realization.

The evolutionary stage of the second epochal cycle was interrupted by the events of the Great October Socialist Revolution (1917-1921). Thus, any accelerated revolutionary processes appeared to be untenable for Ukraine on the whole, and the struggle for national liberation ended in defeat. Appearing in the unit multinational state, the USSR, Ukraine continued its development already in the involutory period of **the third epochal cycle**.

The involutory stage is connected with the realization of the policy of the «military communism» under conditions of the civil war (1918-1921). The objective specificity of the period, consisting in «acceleration» of the time of historical development and in unique peripetias of the process of mobilization of the «pursuit development», revealed later. Especially, it can be seen in the transformation of the traditional Ukrainian agrarian society to

the «noncapitalist» industrial one, preserving the specific features of «multistructureness»: from the forms of quasistate slavery in the concentration camps, «petty-bourgeois» agrarian production of the «new economic policy» times, to the elements of «state capitalism».

The Second World War (1939-1945) became a tragic trial for Ukraine. It questioned the very possibility of the following historical development as a subject rather than an object of the hostile expansion. On the other side, almost all ethnically Ukrainian territories were included to the Ukrainian Soviet Socialist Republic, what created the perspective for formation of a political nation.

At the same time, the involutory period was connected with solution of the tasks of industrial development. The overall nationalization of the objects of property, the collectivization of the agrarian and industrial production, the secularization of the spiritual life did not give any freedom of choice except that defined by the policy of the single governing Communist party and the plans for country's economic development. Possessing the enormous fertility of both the agricultural area and spiritual space, Ukraine represented an example of the fatigueless supplier of elite personnel to USSR's bodies. This directly influenced the condition of the national elite.

The co-evolutionary phase of the third epochal cycle for Ukraine is identified with the disintegration of the USSR (1991) and the third attempt (after 1648-1654 and 1917-1921) to create a sovereign state.

8.7. Russia

Speaking on the historical destiny of Ukraine, Russia, and Belorussia as a basis of the Eurasian civilizational area, one should pay attention to differences in the dynamics of development of epochal cycles of the national historical processes of three Slav nations.

The bright example of such a dissonance is the Russian history. By creating the hypothetical scheme of changes of the epochal cycles, one should pay attention to the «interference» of wave-like cycles of the historical processes within nations which were either forcibly or peacefully included in various times to the Russian Empire as the unique Eurasian geopolitic formation. The conception of Klyuchevsky (1841-1911) concerning the Russian civilization as a peculiar synthesis of the Orthodoxy and Islam seems to be efficient. This conception reflected the main peculiarities of the Russian history in the most adequate manner.

The beginning of **the first epochal cycle** may be identified with the revolutionary stage, whose political sense is connected with radical changes in the alignment of forces between the parental culture of the Kievian Rus and its northern princedoms. The following events may be referred to this period: the first mention of Moscow in chronicles (1147); the transfer of the «capital» princely throne from Kiev to Vladimir (1157). The seizure and destruction of Kiev by the troops of Andrei Bogolubsky (1169) was the symbolic end of the revolutionary phase.

The involutory period of the first epochal cycle was developing since the latter half of the 12th century. The Mogul-Tartar invasion (1237-1240) became the defining event for this cycle. The Moscowian state was also forced to stand up to the military threats from the West – the opposition of Alexander Nevsky to the Swedish and Teutonic pressure (1240-1242) – which virtually determined the Eurasian geostrategy of the North-Eastern Russia.

The identification of Moscow as a center of collection of lands (1326) is referred to this period – the transfer of the capital from Vladimir-on-Klyazma. The political reinforcement of the Moscowian princes was connected with the successful opposition to the Mogul-Tartars – the Kulikovo battle (1380); the defeat of the Gold Horde by Timur-Tamerlane (1395). The seizure of Constantinople by the Turks (1453) favored the emergence of the ideology «Moscow is the Third Rome, there cannot be the fourth». The collection of lands around Moscow was followed by the addition of the Great Novgorod (1478) and the Princedom of Tver (1485). The victory over the Great Princedom of Lithuania allowed one to annex Pskov and Smolensk to Moscow (1514).

The co-evolutionary transient period is connected with the beginning of the rule of Ivan IV the Terrible. The main events of this period were as follows: the publication of the code of laws (1550); the seizure of Kazan (1552); the establishment of oprichnina (1565-1572).

The evolutionary period of the cycle is connected with the Asian territorial expansion of Russia. In particular, with the campaign of Ermak to Siberia (1581), which ended in the join of the territory that had an area of three Europes. Klyuchevsky said: «The state fattened, and the people languished». The successes of Russia in the west were not so impressive. The destructive Livonia War (1558-1583) did not allow one to solve the task for the Russia to way out to the Baltic Sea. The country remained terrestrial in the geopolitic sense.

The symbols of the evolutionary period were: the establishment of patriarchy (1589) and «troubled times» (1598-1612), connected with cessation of the Rurik's dynasty and transition of the scepter to the Romanovs. At this time, the influence of the Moscowian czardom on the European part of Eurasia was strengthening, especially after the joining of Ukraine (1654). The new geopolitical situation on the West was legitimated by the «Eternal Peace» with Poland (1686). The analogous functions in Asia were played by the Nerchinsk Treaty with China (1689).

The reforms led by Peter I became revolutionary by the character of social changes. They began in 1698 with «the Great embassy» to Western Europe and ended with the victory over Sweden in the North War and exit to the Baltic Sea. Russia was proclaimed the empire. The involutory period of **the second epochal cycle** began with the death of Peter I (1725). This period lasted to the abolishment of serfdom (1861). The following half-way bourgeois reforms of 1870s can be viewed as the co-evolutionary phase of development.

The evolutionary period of the second epochal cycle is connected with Russia's finding solutions to the tasks of searching for a compromise between the feudal-monarchic form of governance and the nascent forms of bourgeois democracy. In fact, this process was interrupted by the Great October Socialist Revolution (1917-1921), which established the Soviet variant of the socialist system from Brest (Belorussia) to Vladivostok, from the Arctic Ocean to Kushka (Turkmenistan). In fact, the new economic policy, which became a peculiar pullback process in the USSR, was the continuation of revolutionary processes and had the aim to «make a step back in order to make two steps forward» as Lenin said. After a complete fulfillment of its tasks, the policy was changed with the series of tasks characteristic of the soviet (involutory) period such as «collectivization», «industrialization», «electrification», «chemicalization» and other programs of establishing an industrially developed society of the «quasiwestern» type.

The period (1954-1964) is famous with the reforms of N. S. Khrushchev and reflected all contradictions of the soviet social system. The following period of L. I. Brezhnev (1964-1982) led the country to the situation, when the USSR became the second superpower after the USA. But, at the same time, the social-economic stagnation and decline of morality became more and more obvious. Together with that, the inner potencies of intellectual and creative self-expression of the nation were growing. The period of Andropov (1982-1983) expressed itself by the attempt to start the «planned» economic transformations according to the

Chinese model, preserving the stability of political institutions. Then Gorbachev (1985-1991) expanded the reforms and drove the country to the modern uncontrolled transient processes of co-evolution – the fall of the Berlin Wall and downfall of the socialist system in Europe (1989), the disintegration of the USSR and emergence of new independent states in the Central and Eastern Europe (1990-1991), the catastrophic collapse of economies of these countries, which destabilized the world's financial system.

8.8. *Belorussia*

A few words about the development of epochal cycles in the history of Belorussia.

The Polotsk land was one of the first that tried to gain the political independence from Kiev. The revolutionary stage of the first epochal cycle began approximately in the 11th century with the first attempts of Kievian princes to liquidate the independence of Polotsk.

The involutory stage began in the second half of the 12th century with the gradual development of such towns within the Polotsk Principedom as Minsk, Vitebsk, Orsha. The neighboring states of Lets and Livs in Baltics paid the tribute to Polotsk. In the latter half of the 12th century, the land of Turov separated into the independent principedom. The principedoms of Pinsk and Slutsk politically depended on the more powerful neighboring Galych-Volyn principedom. The system of independent feudal principalities had formed. One of the main events of the involutory period became the inclusion of the Belorussia lands to the Great Principedom of Lithuania in the latter half of the 13th century and their political subdivision to Poland after the Krevs Union (1385). In the end of the 15th century, the territory between the rivers of Western Bug, Western Dvina, Sozh, and Pripyat received the name of «White Russia». The Lublin Union of Lithuania and Poland (1569) consolidated the European traditions of the history of Belorussia. Francisk Skoryna became the national enlightener of the country.

The influence of the Ukrainian history on Belorussia manifested particularly in the period of the revolt under guidance of Severyn Nalyvaiko (1594-1596), which started in the Left-bank Ukraine and spread to the Mohylev region (Belorussia).

The co-evolutionary stage is identified with the war between Russia and Poland for Polotsk, Minsk, and Vitebsk (1654-1655).

The evolutionary period of the first epochal cycle took its start since the beginning of the 17th century. The most important event of the period was the second division of Poland, which resulted in the inclusion of the Eastern Belorussia into Russia (1793). In fact, that meant a reinforcement of the tendency of changing the European vector of development of Belorussia to the Eurasian one. All territory of Belorussia was included to Russia as a result of the third division of Poland (1795). The processes of russification and spread of political and economic structures on the newly included territories became more active. The evolutionary period of the first epochal cycle chronologically comprises the latter half of the 19th century and the soviet period. The main historical events were as follows: the failed attempt to create the independent Peoples Republic of Belorussia (1918) and the declaration of the Belorussian Soviet Socialist Republic (1919). According to the Riga Treaty (1921), Western Belorussia was returned to Poland. However, in September, 1939, the soviet troops occupy Western Belorussia and return its territory to the USSR. The republic suffered the heaviest losses during the Second World War. After 1945, its economy was gradually recovered.

In the Soviet period, Belorussia substantively differed from its co-brother republics (Ukraine and Russia) in mentality and mass behavior, by somewhat reminding the behaviour of the West-European countries. The Soviet hierarchical mentality of servility and subordination did not get accustomed to this country. The figure of Masherov was a brightly expressed typology in this meaning. He did not review parades on the tribune, as did his colleagues in other republics, and was easily accessible to the broad masses. However, the Soviet mentality of the brother republics identified these peculiarities with consequences of the heaviest losses during the Great Patriotic War (1941-1945), calling the behavior of Belorussians the highest expression of internationalism in the Soviet Union.

The 1990's were the revolutionary expression of the historical peculiarities of the country and the transition of Belorussia to **the second epochal cycle**. In December 1991, Minsk became the formal capital of the Commonwealth of Independent States, emerging on the ruins of the USSR. That is not occasional. The following events in the country, the victory of Lukashenko at the presidential elections (1994), his behavior as a representative of the present political elite of the republic only confirms the hypothesis on the revolutionary character of the present social-political and spiritual processes in Belorussia. An attentive expert may, without any difficulties, behold the familiar contours of the revolutionary events in the

Soviet Russia of 1917 in the national events and facts of the 1990s («the conspiracy of ambassadors», political chase of opposition, very low level, not higher that in the NEP's period of the USSR, of spread of the private property, and so on).

8.9. *China*

The national-state epochal cycles have their own peculiarities in the countries of Asia and America. They are conditioned by the chronological differences and the specificity of the historical process. China is a bright example. 2397 BC is the beginning of the Chinese chronology.

The revolutionary stage of **the first epochal cycle**. 2205-1766 BC – the dynasty of Sa. The origin of the state tradition.

The involutory stage – 1600-1027 BC – the dynasty of Shan-In. 1027-771 BC – the dynasty of Western Chou.

The co-evolutionary stage, 770-481 BC, the period of «Spring and Autumn» – the obduration of fight between kingdoms for the hegemony over the Celestial Empire. Lao Tzu, Taoism. 551-479 BC – Confucius.

The evolutionary stage. 403-221 BC, the period of hegemony of three kingdoms – Han, Chao, Wei. The beginning of creation of the Great Wall of China. 221-210 BC, Czyn Shikhuan. The unity of China. The Empire of Han.

The revolutionary stage of **the second epochal cycle**. 316-588 – havoc in China. The Hunnish invasion. 618-907 – the dynasty of T'ang.

The involutory stage. 751 AD – the defeat by Arabs near the Talas river. The expansion of the Chinese to the West is sustained. The Celestial Empire lose its control over the Great Silk Way. 874-901 AD – the peasants' war.

The co-evolutionary stage of the second epochal cycle. 1130-1200 – Chou Si. The revival of Confucianism. 960-1279 – the dynasty of Sun. 1190-1206 – the Genghis Khan's invasion. 1234 – Khublai – the capital – Peking. 1271-1368 – the Mogul dynasty of Juan.

The evolutionary stage. 1368-1644 – the dynasty of Min. 1398 – the seizure of Korea. 1406-1428 – the military campaigns to Vietnam and Burma. 1405-1433 – the Pacific campaigns of Czhen Khe. 1516 – the Portuguese seized Aomin (Macao till 1999). 1624 – the Dutch in Taiwan.

The revolutionary stage of **the third epochal cycle**. 1639-1644 – the peasants' war. 1644-1911 – the Manchurian dynasty of Zyn. 1759 – Synczan – a new border. The expansion to the North.

The involutory stage – «the Opiate Wars». 1795-1838 – the British imported 27 million tons of opium to China. 1842-1997 – Hong-Kong (Xianggang) under the control of England.

The co-evolutionary stage. 1853 – Tai-ping revolt. 1894-1895 – the war between China and Japan. 1866-1925 – Sun-Yat-sen.

The evolutionary stage. 1911-1913 – the Sin-Hai revolution. The struggle for independence of China. 1937 – Japanese aggression. The civil war in China between the nationalists of Gomindan and the Communists.

The revolutionary stage of **the fourth epochal cycle**. 1949 – the declaration of the People's Republic of China. 1951-1953 – Korean war. The consolidation of Gomindan in Taiwan.

The involutory stage. 1958 – «the great jump». 1966 – «the cultural revolution». 1964 – China gained the nuclear weapon. 1976 – the death of Mao Tse-tung.

The co-evolutionary stage. 1978 – Den Xiao Ping – the beginning of reforms. 1989 – the suppression of democratic movement. The return of Hong-Kong (1997), Macao (1999) under control of China. In fact, **the People's Republic of China appeared on the threshold of the evolutionary stage of historical development**.

8.10. India

India is an example of the «nonhistorical» civilization, and the time is «afraid» of it. The chronology of the history of the Ancient India is eroded in distinction from the Chinese one. However, the hypothetical scheme of changes of the epochal cycles of the Indian history may be reconstructed.

The revolutionary stage of **the first epochal cycle**. Ancient civilizations of 2300-1700 BC. Harappa, Mohenjo-Daro near 2000 BC – the incursion of the Aryan tribes. Caste system.

The involutory period of the cycle lasted approximately since the 10th to 5th century AD.

The co-evolutionary stage. The appearance of Buddhism. 327-325 BC – the campaign of Alexander the Great. 268-231 BC – the rule of Asoka. The wide spread of Buddhism.

The evolutionary period of the first epochal cycle is connected with the emergence of conglomerate of political units, quarrelling with each other. III-VI centuries AD – the Empire of Gupta. 616-647 – the state of Harsha. The Hinduism extrudes the Buddhism from the spiritual life.

The revolutionary phase of **the second epochal cycle** is identified with the Muslim invasion of the Northern India, what gave another rhythm to the historical cycle. 998-1030 – Mahmud Ghaznavid. 1206-1526 – the Delhi Sultanate. The forcible Islamization of the country.

The involutory period of the second epochal cycle. The Southern India – 1347 – the Sultanate of Bakhmani. The Empire of Widjayanahar.

The co-evolutionary stage is connected with the double pressure of the Europeans (1498 – the discovery of India by Vasco da Gama) and the Mussulmans upon the Indian civilization. 1556-1605 – Akbar. The control over the Northern India, Afghanistan, Kashmir, Bengal, Gujarat, Orissa. 1451-1526 – the dynasty of Lody in the state of Bakhmani. The dynasty of the Great Moguls (moguls was the name given by the Hindu to the Mussulmans).

The evolutionary period. 1757 – the East India Company – the control over Bengal. 1784 – Pitt – the Law on the government of India. 1861-1941 Rabindranath Tagore. 1845-1846 – the first Anglo-Sikh war. 1869-1948 – Mahatma Gandhi. 1885 – the creation of the National Congress of India.

The revolutionary phase of **the third epochal cycle** is connected with the struggle of India for independence. 1948 – India – dominion. 1950 – the Constitution of India. The egression from the British Commonwealth.

The involutory stage. 1962 – the Indochina war. 1971 – the war between India and Pakistan. The Symla treaties. 1964 – the death of J. Nehru. 1965-1988 – Indira Gandhi.

The co-evolutionary stage. 1991 – the economic reform. May, 1998 – India carried its first nuclear weapon test.

The evolutionary period of the cycle is only taking its start and will develop in the 21st century.

8.11. Japan

The revolutionary phase of **the first epochal cycle** – 660 BC – the official date of establishment of the emperor's dynasty. Shintoism. The relation of the emperor with Amaterasu, the Goddess of Sun.

The involutory period of the cycle – V century BC – V century AD. Traditionalism. The influence of the Chinese social-cultural tradition. 572-621 AD – Shotoku Taishi. Ranks. The beginning of the co-evolutionary phase. The spread of Zen Buddhism. 887-1068 – the rule of the clan of Fujiwara. 895 – the «closure» of Japan for foreigners. 958-1587 – the prohibition of coinage.

The evolutionary period. 1192-1333 – the shogunate of Minamoto. The samurai is the backing of the state machine. 1274-1281 – the reflections of Mongol attempts to invade Japan. 1336-1477 – the wars between the clans of the samurai.

The revolutionary phase of **the second epochal cycle**. 1603-1867 – the shogunate of Tokugawa. 1615 – the political unification of Japan – Edo (Tokyo) is the capital. 1636 – the closure of Japan for the European missionaries.

The involutory period – 1688-1703 – the epoch of genroku – the blossom of the traditional Japanese urban culture.

The co-evolutionary phase. 1853 – Perry (USA) «opened» Japan for the foreigners. 1867-1868 – the «revolution of Meiji». A successful bourgeois-democratic revolution in Japan that turned the country into the industrial «West» in the «East». The evolutionary stage of the cycle is connected with the rapid modernization. The consolidation of the Japanese military power allowed it to conduct an active expansive policy in Asia. 1894-1895 – the war between Japan and China.

The evolutionary period of the second epochal cycle. 1904-1907 – the war between Japan and Russia. 1910-1945 – the annexation of Korea. 1931 - 1945 – the control over China. Conception «Asia for Asians». 1941 -1945 – the war with the USA. The defeat of Japan.

The revolutionary period of **the third epochal cycle**. 1946-1949 – the occupation by the USA – a new push to the industrial modernization of Japan, strengthening its strategic alliance with the USA. 1951 – San Francisco – the peace treaty. 1951-1953 – the Korean war. The involutory period, which began in the 1960's, turned Japan into an industrial superpower, the third financial-economic world center after the USA and the European Union.

Inner social processes are «pushing» Japan on the way to the co-evolutionary transient processes. The indications are as follows: the financial crisis of 1997 and the projected reforms in the country – preparations to a review of the Constitution dictated by the United States of America, the deep crisis of the Liberal-Democratic party guiding the country approximately fifty years, and so on.

8.12. The United States of America

The USA represent an unique phenomenon in the world's history. In fact, they have turned from a colony to the leading world's state for 300 years. This fact testifies the specificity of development of the national

epochal cycle. The country has come to the flourishing with a rapid rate of movement along the history. The other leading European countries «spent» millenniums to go through this process.

The revolutionary phase of **the first epochal cycle** is connected with establishment of the British colonies by the most «passionary» migrants from Great Britain (1607). The transportation of the social experience of emigrants from the Old World to the American soil created a generally favorable ground for the dynamic development of a new complex nation. The involutory period of its formation covered the latter half of the 17th century. The urban culture developed here faster than in Europe. Both the urban and country cultures were free from pre-capitalistic anachronisms. On the other side, the inner tendencies of the involutory period actively stimulated the development of the extensive slave-owning forms of the economic development of the Southern states of the country, creating pre-conditions to the following conflict between the slave-owning agrarian South and industrially growing North.

The co-evolutionary stage is identified with events of the War for Independence (1776-1783). A regular consequence of the transient moment in the development became the Declaration of Independence (1776). One could speak about the stable evolutionary-democratic development of the USA since 1783. The most outstanding historic personalities were as follows: George Washington (1732-1799) – one of the parents-founders and the first President of the USA; Thomas Jefferson (1743-1826), who strengthened the constitutional order in the USA; Benjamin Franklin (1706-1790) – the ideologist of the American pragmatism. The positions of the USA in the Southern America were consolidated by the Monroe Doctrine (1823) that gave an indirect support to the fight for national independence of Latin-American states against the European colonial powers. The foundation of the leading political parties of the USA, Democratic (1828) and Republican (1854) ones, and the political activity of the Abraham Lincoln (1809-1865) may also be referred to this period.

The revolutionary stage of **the second epochal cycle** is identified with the peripetias of the War between the States (1861-1865) which led to the abolishment of slavery by giving an additional impulse to development of the national market and accelerated the organic process of country's industrialization.

The strengthening of the involutory tendencies provided for the economic growth of the USA to the end of the 19th century and expanded the US possibilities in the sphere of external policy. After the war between America and Spain (1898), the expansion of the USA to Latin America is enlarging, which led to the establishment of political control over the majority of states of this continent. The following content of the evolutionary period became the participation of the USA in the First World War. However, the victory of isolationists over the line of President Woodrow Wilson (1919) weakened country's external political positions in the League of Nations for some time.

Events of the Great Depression (1929-1933) became a turning (co-evolutionary) point in the history of the USA. The country entered the evolutionary period of the second epochal cycle since the times of the «New Deal» of President Franklin Delano Roosevelt (1933-1945). After the Second World War (1939-1945), the country turns into a superpower. This process was favored by the creation of A-bomb (1942-1945), creation of the NATO (1949), and realization of the Marshall plan (1947-1953) provided for a significant growth of the West-European economies.

The war of the US in Vietnam (1964-1973), youth protests (1968-1975), the deepening of racial problems, the Watergate process that ended in the resignation of President Richard Nixon (1974), the victory in the cold war, the beginning of the transformational processes in Central and Eastern Europe and the disintegration of the USSR (1989-1991), the presidency of Bill Clinton (1992-2000) which led the USA to the maximally possible status of the «last world's state»⁶⁴ – all this gives serious grounds to assume that **the USA are standing on the threshold of revolutionary events of the third epochal cycle, their probability growing since the beginning of the 21st century.**

The overall prognosis of development of the situation in the above-mentioned countries of our research sampling may be presented as the following table.

⁶⁴ *Brzezinski Z.* Great chess-board: Supremacy of America and its geostrategical imperatives [in Russian]. – Moscow, 1999. – P. 248.

#	Country	Number of completed epochal cycles	Developing Epochal Cycle	Period (Phase of the Developing Epochal Cycle)	Probability of Actualization of the Prospective Transient Period (Revolution/Co-evolution) with the beginning of the 21st century
1.	Vatican	6	7	Evol.	High (Revol.)
2.	Italy	4	5	Evol.	High (Revol.)
3.	Germany	3	4	Evol.	High (Revol.)
4.	Great Britain	3	4	Evol.	High (Revol.)
5.	France	2	3	Evol.	It is difficult to define
6.	Ukraine	2	3	Co-evol.	Actual (Co-evol.)
7.	Russia	1	2	Co-evol.	Actual (Co-evol.)
8.	Belarus	1	2	Revol.	Actual (Revol.)
9.	China	3	4	Evol.	Actual (Co-evol.)
10.	India	2	3	Evol.	Low
11.	Japan	2	3	Co-evol.	High (Co-evol.)
12.	USA	1	2	Evol.	High (Revol.)

The analysis of the social development with use of the methodics of universal epochal cycle in the research of a situation at the level of specific national state formations gives certain grounds to assume that, with the beginning of the new millennium, there is a growing probability that Western countries (the countries of the European historical-cultural area, in particular, Italy, Germany, Great Britain, and the USA) «enter» the period of crisis – new social revolutions which will open new horizons of social development to the world. The establishment of a new-type policy, devoid of the former «party-class» heredity will be the semantic content of the naissant situation in this region. At the same time, the situation in the Asian region (taking into account the other characteristics of development and those over the whole world) will be defined by the growing tendencies, characteristic of the evolutionary period of the social development. According to the former Secretary of State of the USA James Baker, they will be as follows: «the liberalization of economies» and «the emergence of a truly world economy», «the weakening of the spirit of collectivism (communism)» and «expanding possibilities for less amplitudinous conflicts», «the development of democracy as not only the form of state

governance, but as a common set of norms and cultural values», and, in general – expansion of the conflict between «the nascent global democratic culture and the new movements»⁶⁵.

Thus, the hypothetical schemes of changes of the epochal cycles of the world's history, built on the global, regional, and partially national levels, are to be empirically verified. This work assumes the development of a system of empirical indices and the conduction of necessary measurements, including the measurement of the corresponding societal indices. However, even in such a condition, the work performed confirms, in our opinion, the rightfulness of the offered conception of historical development. This conception can become a theoretical ground for the development of new methodological approaches in the system of social sciences.

⁶⁵ Baker discusses historical changes in international affairs // ERF300 [Washington File, United States Informational Agency]. – 1999. – March, 24.

CHAPTER 9

Glossary of main notions and social theories

Anomy – state of a social system, which is characterized by the absence of commonly accepted values and norms as universal regulators of social behaviour of people. The phenomenon of anomy is inherent in social crises. The category of anomy is one of the key notions in the sociological conception of Durkheim. Under conditions of a global anomy, we observe the post-soviet society. A deepening of demoralization generates the normative reactions to the anomy: the traditionally archaic (requirement to return the old system of values) and authoritarianistic (to bring a strong personality to power, which will establish «a hard order») ones. There exist two types of nonnormed reactions to the anomy: social cynicism (ignorance of norms) and extremism (orientation to destructive means of achievement of political purposes)⁶⁶.

Asymmetry (asymmetria in Greek) – lacking or breaking of a symmetry as high equilibrium; a natural property inherent in all social structural formations including societal qualities, which reflect the corresponding binary indices (scales); it lies in the basis of the formation of epochal and vital historical cycles of the social development. A degree of asymmetry, e.g., of the distribution of two components of the binary indices of societal qualities of the society is historically variable and can reveal the state of evolutionary development of the society⁶⁷.

Berdyaev Nikolai Aleksandrovich (1874-1948) – Russian philosopher. Berdyaev's social theories are closely connected with his religious philosophy. He asserted that the historical process consists in a struggle of good against irrational freedom. When irrational freedom reaches a supremacy, reality begins to decay and return to the initial chaos. In the social life, a revolution is an extreme form of the return to chaos. Creation begins only in the period after the revolution, when new forms of life arise. But people never achieve the purposes they set before themselves even in creative epochs of the history. Historical failures pass the earthly time onto

⁶⁶ Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 26-27.

⁶⁷ Afonin E. A. Development of Ukraine: Macrosocial approach [in Ukrainian] // Viche. – 1996. – No. 1. – P. 52-53.

the eternal one in the divine life. The historical time can be symbolized with a line expanding forwards, but there is no difference between the past and the future in the existentialistic time (God's realm), between the beginning and end. Therefore, the life at God's realm is not a part of the history but is metahistorical. The metahistory is permanently present as a background of the history. All perversions of the personality, which are observed in the world, are overcome by means of a long-term process of development of reincarnations in many projections different from the projection of the objective world of phenomena⁶⁸.

Binary (binarius in Latin) – main characteristic of all natural processes since they consist of two opposite phases or sides. Under consideration of a social structure, duality represents a binary system basing on mutually balanced forces of opposite poles⁶⁹.

«**Call**» – «**Reply**» – notion introduced by A. Toynbee for designation of one of the defining characteristics of the rhythm of existence of civilizations. In Toynbee's opinion, the passage of main stages of the life cycle by a civilization (birth, growth, fracture, degradation, and decay) is regulated by the law «call-reply»: every stage of development of a civilization is an adequate reply to a call of the environment. The last is natural for the first parent civilizations and natural-social for subsequent ones.

Calls can be stimulated by severe conditions of life, unexpected blow of enemy, or unfavorable social status. A call is created, as a rule, by the action of several factors. The absence of any call stimulates regress. A call should not be neither very weak since it stimulates no active reply nor too severe, which can stop the birth of a civilization or terminate its existence at a certain stage.

The basis of an adequate reply is created by the activity of the creative minority inventing new constructive ideas of historical transformations corresponding to a call. The development of a civilization continues until the minority is able to reproduce replies adequate to a call. Having lost this ability, the dominating minority degrades. On the opposite pole, the majority is represented by the «internal proletariat» – marginals. On the external boundaries, one can observe the concentration of the «external proletariat» – younger peoples to be backwards as compared with the fractured civilization

⁶⁸ *Lossky N. O.* History of Russian philosophy [in Russian]. – Moscow, 1991. – P. 310-315.

⁶⁹ *Afonin E. A.* Development of Ukraine: Macrosocial approach [in Ukrainian] // *Viche*. – 1996. – No. 1. – P. 53.

by their level of development. However, a decline of civilizations can be postponed due to a rational policy of the governing class⁷⁰.

Civilization – level of social development, material and spiritual culture⁷¹.

1) form of existence of living creatures endowed by intellect, 2) synonym of culture, totality of spiritual and material achievements of the society, 3) process of establishment of a public society, 4) comparatively self-supporting integral social-historical formation localized in space and time, which can have hierarchical levels. The term was introduced by Mirabeau (1757) and used by A. Fergusson and later by L. Morgan and F. Engels for designation of the highest epoch as compared with wildness and barbarism. Spengler considered the civilization as a concluding stage of the existence of culture, and Toynbee as a unit of the historical process. The civilizational approach to study of the history is concentrated at the mosaic of cultural-historical forms classified in the proper manner. Every civilization enriched the mankind with its experience⁷². The American politologist S. Huntington believes that since differences between civilizations formed during centuries, they are fundamental and more stable than ideological and class differences, moreover, modern conflicts will move from political borders to the lines of contact of civilizations, especially to countries whose population is represented by different civilizational groups.

Co-evolution – phase transition opposite to a revolution (in the direction from the state of involution to the state of evolution). Co-evolution is realized under conditions of one epochal cycle and, therefore, changes only the polarity of system properties of the society or vectors of social development⁷³.

Cycle [from *kyklos* (in Greek) – circle] – totality of mutually connected phenomena and processes, which reflects a completed circle of development during a certain temporal period. All the natural processes are cyclic including both the process of development of a civilization or a single society in space and time and change of forms or conditions of their existence irrespective of whether the question is cycles concerning specific

⁷⁰ Toynbee A. Comprehension of history [in Russian]. – Moscow, 1991. – P. 736.

⁷¹ Brief dictionary of foreign words [in Russian]. – Moscow, 1979. – P. 322.

⁷² Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 675-667.

⁷³ Afonin E. A. Development of Ukraine: Macrosocial approach [in Ukrainian] // Viche. – 1996. – No. 1. – P. 54.

spheres of social life (policy, economy, and culture) or the evolution of social signs laying in the basis of these phenomena⁷⁴. Cycle is a totality of processes, works, and phenomena, which are interrelated and form a certain system or a completed circle of development⁷⁵.

Depression (depressio in Latin) – 1) dispirited blue psychic state; 2) stagnation of the economy after a crisis of overproduction, which is characterized by a stoppage of a further fall of production, trade, etc. and, at the same time, a slight demand for goods, mass unemployment⁷⁶.

Development of personality – process of formation of a personality as the social quality of an individual as a result of his socialization and education. By possessing natural anatomic-physiological preconditions to formation of the personality, a child begins to interact with the surrounding world in the process of socialization by mastering the achievements of the mankind. Aptitudes and functions of the personality, which are created during this process, reproduce historically formed human features. The child masters the reality during his activity with the assistance of adults. The process of education is a leading one for development of the personality, and the type of development of the personality is defined by a type of the group, in which the child is integrated.

East-West – geographical differentiation of the world-wide historical process attaching the civilizational and regional peculiarities to it. Objective-cultural adoptions as a consequence of peaceful contacts («Great silk way») or war conflicts (Greek-Persian wars, campaigns of Alexander the Great; crusades, great geographical discoveries; colonial captures) more often promote the acceleration of the historical development of «West» at the expense of subjection of «East». Approximately till the XV century when peculiarities of the historical development of West as a result of Reformation, Renaissance, and later Enlightenment were formed, the sociocultural values of East were universal, and those of West were unique. From the second half of the XX century, west values, conversely, are declared as universal. For example, Japan became «West» on East, and Turkey is «East» on West.

El'konin Daniil Borisovich (1904-1984) – soviet psychologist. By developing a position of the cultural-historical theory for solution of a wide

⁷⁴ Afonin E. A. Development of Ukraine: Macrosocial approach [in Ukrainian] // Viche. – 1996. – No. 1. – P. 55.

⁷⁵ Brief dictionary of foreign words [in Russian]. – Moscow, 1979. – P. 322.

⁷⁶ Brief dictionary of foreign words [in Russian]. – Moscow, 1979. – P. 88.

circle of problems of the child psychology, he advanced the conception of periodization of the psychical development of children, based on the notion of «leading activity»⁷⁷.

Epoch – period of time (usually long) in the historical development of the nature, society, science, etc., which is distinct by characteristic peculiarities and significant events, processes, and phenomena.

Epochal historical cycle in the context of the proposed conception is a hypothetical model of the scheme of a cyclic historical development from the revolutionary stage (radical qualitative overturn of the whole social structure of the society leading the development in the direction of progress or regress, which generalizes results of development of the society during the whole epochal cycle and brings it to a new stage of development, to the involution, which is the period of the mastering of new qualitative changes acquired by the society during the revolution, and further to the co-evolutionary stage. The last is a phase transition from the state of involution to the state of evolution, which conducts a epochal historical cycle to the state with maximum utilization of results of the previous stages of development, whereas evolution is preparing a new revolution opening the next epochal cycle. The approximate scheme of universal epochal historical cycle can be as follows: revolution – involution – co-evolution – evolution.

Era – 1) moment, from which one conducts the chronology, e.g., Christmas in Christians (our Era); 2) large historical period, epoch⁷⁸.

Erikson Eric (1902-1994) – American psychologist, the representative of ego-psychology. Contrary to the thesis of psychoanalysis on the antagonism of a personality and the society, he emphasized the biosocial nature and adaptive character of behaviour of a personality, whose central integral quality is the psychosocial identity. Being subjectively experienced as the feeling of continuous self-identity, the psychosocial identity is based on the acceptance by the personality of the own integral image in the unity with diverse social connections. A change in social-cultural conditions of the existence of the personality leads to the loss of the previous identity and the necessity of formation of a new one. Personal difficulties arising in this way can cause a hard neurosis («loss of himself»). On this basis, Erikson made conclusion about the conditionality of mass neuroses by deep shocks in the life of the society on turns of the history⁷⁹.

⁷⁷ Psychology. Dictionary [in Russian]. – Moscow, 1990. – P. 461.

⁷⁸ Brief dictionary of foreign words [in Russian]. – Moscow, 1979. – P. 344.

⁷⁹ Psychology. Dictionary [in Russian]. – Moscow, 1990. – P. 465-466.

Evolution – one of the forms of development in the nature and society – continuous quantitative change, as distinct from revolution, being a radical qualitative change; evolution prepares revolution and creates the corresponding soil for it, whereas revolution completes evolution, promotes a further development, and opens quantitatively new possibilities for evolution⁸⁰.

Formal group – consolidation of people for implementation of a socially prescribed activity under condition of their direct communication and interaction⁸¹.

Gender – one of the principal notions of the contemporary sociology meaning a collection of expected samples of behaviour (norms) for men and women. As distinct from the notion of sex, gender is referred, first of all, to socially formed features of «womanhood» and «manhood» (executiveness/intentionality). The term «gender» was proposed by the American psychoanalyst R. Stoller in 1968⁸².

Gender roles depend on culture. In nomadic cultures (of nomads and gatherers), education of boys and girls is practically the same since men and women perform almost the same work. In agricultural societies, roles are more differentiated; in industrial societies, gender roles are extremely diverse. Among administration, women constitute 20% in the South Korea, 17% in the USA, and 45% in Switzerland. Gender roles also depend on epoch. From 1960 till 1995, the share of American women in labour power has grown from one third to almost three fifths⁸³.

Gumilev Lev Nikolaevich (1912-1994) advanced a conception of development of the ethnic history. Ethnos is considered as a collective of people, which was naturally composed on the basis of an original stereotype and exists as an energetic system opposing itself to other similar collectives. Nonhomogeneity of the distribution of biochemical energy of the vital substance of the biosphere for a long-term historical time influences the behaviour of ethnic collectives in various epochs and in various regions. Gumilev called the effect performed by variations of this energy, as a specific property of the character of people, by passionarity. Passionarity is the irreversible internal aspiration to activity directed to the implementation

⁸⁰ Afonin E. A. Development of Ukraine: Macrosocial approach [in Ukrainian] // Viche. – 1996. – No. 1. – P. 55.

⁸¹ Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 112,115.

⁸² Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 680-683.

⁸³ Mayers D. Social psychology [in Russian]. – S.-Petersburg, 1998. – P. 261-262.

of some goal. A passionary person can consider this goal to be more valuable than even life. Ethnogenesis is regarded as a process of development of the ethnos from the moment of its origin till disappearance or the transition to the state of homeostasis. Gumilev distinguished the phase of stationary push (search for a success with risk for life), acmic phase (aspiration to the ideal of victory, sacrifice), fracture (aspiration to well-being without any risk for life), inertial phase or obscuration (quiet inhabitants adapted to the biocenosis of an areal). An approximate scheme of the phases of ethnogenesis, composed by Gumilev, has the following form: a growth – «Be by whom you must be»; the acmic phase (passionary overheating) – «Be by himself»; the passage to the phase of fracture – «We are tired of the great persons»; the phase of fracture – «Permit us to live!»; fracture – «Only not so as it was»; the transition to the inertial phase – «Be such as I»; obscuration – «Be such as we»; the transition to homeostasis – «But when will it finish?»; homeostasis – «Be satisfied by himself»; the transition to the memorial phase – «Not all is perished!»; the memorial phase – «Remember how it was nice»; and the degeneration – «We wish nothing».

Harmonization – process of achievement of the state of harmony or the dialectic «removal» of contradictions in the process of origin of the state of a self-organizing system, which is characterized by stability with respect to various destabilizing factors.

Harmony (harmonia in Greek) – 1) combination of music tones in a simultaneous sounding, consonance; 2) coordination, fine combination, commensurability of various properties, objects, phenomena, parts of the whole⁸⁴.

Hegel Georg W. F. (1770-1830) – German philosopher. In his works, he stated the comprehension of history as a development of spirit in time. By Hegel, the goal of the history is a development of the freedom of a citizen in the civil society. Since the realization of freedom necessarily includes the fact that the «world spirit» realizes itself as free, the history is also a progress in realization of freedom. In Hegel's opinion, the principle of historical development is the reflection of a state of the society. When the spirit of an epoch will realize itself, the form will be historically completed. Realization means the overcoming of the previously existing form of spirit and, by virtue of this, the starting point of a new spirit of the epoch. This constitutes the essential difference between Hegel's conception of history

⁸⁴ Brief dictionary of foreign words [in Russian]. – Moscow, 1979. – P. 66.

and Marx's conception. The last emphasizes a conditionality of the historical development by more dynamical production forces and less movable social relations. The development of the world spirit occurs not automatically. It cannot avoid the participation of people. By pursuing their private interests, people make more than they intend. Without comprehension of this fact, they realize regularities of the history by pushing its course forwards.

Historical sociology – trend of the sociological science studying social regularities of development of the society, its systems, institutions, phenomena of social life in the process of their historical evolution. In the comparison of historical phenomena and processes, one determines the common and the partial in them, changes, tendencies, stages of development. A subject of investigations of the historical sociology is the social history of a society since, according to the idea of F. de Coulange, «the history is not a collection of facts occurred in the past. It is a science of the human society». It is worth to note the tendency to synthesis of the history and the theory of sociology⁸⁵.

Historical time – process of equalization of energy potentials between elements of the ethnosphere disturbed by passionary pushes⁸⁶.

Involution (envolutio in Latin) – reverse development, diminution, simplification, and reduction, which are related with a loss of some function. Involution in a social development is the period of mastering the new qualitative changes acquired by the society in the course of the revolution. Involution conditionally reminds the period of socialization of the man, first of all, the period of his adaptation in the case of a change in profession⁸⁷.

Jung Carl-Gustav (1875-1961) – Swiss psychiatrist, psychologist, founder of analytic psychology. He advanced the assertion that, besides the individual unconscious, there also exists the collective unconscious. The foundation of spiritual life includes the inherited experience of the previous generations, which is formed by the totality of archetypes. Archetype is a means of connection of images passing from one generation to another. According to Jung, the archetype presents structural elements of human psychics, which are hid in the collective unconscious. The last is common for all the mankind. They are inherited like the construction of body. The

⁸⁵ Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 535-538.

⁸⁶ Gumilev L. N. Ethnogenesis and biosphere of the Earth [in Russian]. – Leningrad, 1989. – P. 495.

⁸⁷ Afonin E. A. Development of Ukraine: Macrosocial approach [in Ukrainian] // Viche. – 1996. – No. 1. – P. 53.

collection of archetypes is bounded; they lie in the basis of creation, assist to the internal unity of human culture, and make the interrelation of various epochs of development and mutual understanding of persons⁸⁸.

Karma – one of the cardinal positions of the Indian philosophical thought. Its essence is that a sum of good and evil actions of every man (its karma) defines the form of a subsequent reincarnation. The law of karma regulates the infinite process of circulation of vital bodies. The buddhist interpretation of the law of karma recognizes the possibility of improvement of karma under conditions of the current existence for the sake of achievement of nirvana in prospect. The highest justice of the karmic law consists in the requital to everyone by its merits.

From the historical view point, the notion of karma is associated with the process of overcoming the certain stages of development, with «reincarnation» of civilizations during a change of epochal cycles. For example, the West Roman Empire – Empire of Carolus Magnus – Holy Roman Empire. This notion is also related to the conception of Spengler on «maternal» and «daughter» civilizations⁸⁹.

Marx Karl (1818-1883) – German philosopher, the founder of scientific communism. He inferred that if every single process is a process of development, then the position of materialistic dialectics is all-embracing. Development is not a direct manifestation but the essence of processes occurring in the nature and society. The universality of development supposes the infinite variety of mutually conditioned interacting phenomena and transformation of some forms of motion of the matter to other ones. For this reason, the universal process of development is composed from a set of particular processes including those which by themselves are not processes of development. In that the development differs from a simple translation, reversible processes, and a recurrence, the universality of development does not limited. On the contrary, it can be interpreted as a contradictory unity of diversity, the unity of oppositions. The termination of development is a transition from one of its forms to the other. The ideal state would be such one, in which the free development of everyone is the condition of free development of all. A key role in social development is played by class struggle.

⁸⁸ Psychology. Dictionary [in Russian]. – Moscow, 1990. – P. 473.

⁸⁹ Vasil'ev L. S. History of religions of East [in Russian]. – Moscow, 1988. – P. 194-195, 205-210, 226-232, 380-383.

Mentality – structure, composition of the soul of men, ethnos, and socium, relation of their elements and states⁹⁰.

Methodology of history [from *Metodos* (in Greek) – way of cognition and *logos* (in Greek) – word, doctrine] – system of principles, methods, and procedures of formation and use of the methods of historical cognition and the doctrine about this system. In the course of development of the methodology of history, one can distinguish three stages: classical one – clear contraposition of a subject and an object of historical cognition and action, comprehension of the historical reality as, on the whole, «transparent» for the subject of cognition by rational means; nonclassical one – opposition to the scientific-centrist study of the history (personalism, phenomenology, hermeneutics, existentialism); contemporary post-nonclassical methodology of history, which is characterized by the synergetic paradigm, polyvariance, efficiency of scenarios, its pluralism, nonlinearity. Historical reality is considered not as objective and independent of the will and consciousness of a subject of the global natural-historical process but, on the contrary, the individual existence of the man is perceived as a unit authentic form of the historical being⁹¹.

Model – abstract representation of a theory, its operationalization which can be empirically verified. In this case, not every measurement can be implemented directly. Therefore, in the creation of models, one uses constructs and concepts. Constructs mean the representations which can be substantially defined and measured by using a certain number of indicators. Concepts are the most general notions which can be measured by using constructs. Social modelling is a scientific method of cognition of social processes and phenomena with the help of reproducing their characteristics on other objects. The need in social modelling is conditioned by the necessity of improvement of the technology of management of the social sphere, overcoming of difficulties in the sphere of social design and prognostication, prevention of negative consequences of certain administrative decisions. Successfulness of social modelling depends on the availability of a proper theory describing the phenomenon subject to modelling and on the degree of formalization of the basis of this theory. Specificity of the laws of development of a society makes the question of the

⁹⁰ *Donchenko E. A.* Societal psychics [in Russian]. – Moscow, 1994. – P. 31.

⁹¹ *Sociology: Brief encyclopedic dictionary* [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 318-320.

adequacy of social modelling to be more complicated than in natural sciences⁹².

Models of social action – means of action, which are typical of large social communities, are regulated by values and norms, and are characterized by social-economic resources as well as the level of adaptation of these communities to the institutional environment⁹³.

Modern (moderne in French) – trend in architecture and fine arts late in the XIX – early in the XX century, which aspired to creation of a new style free of historical adoptions and to use of new technical possibilities.

Modernization – totality of various economic, political, governmental-legal, psychological, and culturological changes in a specific society in the direction of bringing it up to date and a permanent improvement; making the social and political systems and their fragments to be close to the maximally possible level of development⁹⁴.

New economic policy (NEP) was carried on in the USSR in 1921-1929 as a mean to overcome the crisis generated by the policy of «war communism». NEP was a symbiosis of the restricted freedom for private initiative and regulated «state communism» under the political control of the Communist Party. The similar model is acting in China from the beginning of reforms introduced by Den Xiao Ping in 1978.

Ontogenesis [from ontos (in Greek) – existing and genesis (in Greek) – origin, development] – individual development of an organism from the moment of origin to the termination of life. The development of a personality is comprehended as a perspectively directed natural-historical process of formation of a subject with a definite form of vital activity, in which the psychical development of the man is interconditioned by a real development of the personality. A human individual reproduces achievements of the history of human culture during his intravital development. The development of activity is a condition and means of development of the personality. The historical origin of leading kinds of activity allows one to rationally explain analogies between the psychical development of an individual and historical development of the mankind. Every historical epoch and every society generate the own periodization of

⁹² Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 337-341.

⁹³ Diskin I. Russian model of social transformation [in Russian] // Tri veka otechest. reform. – Vol. 4. – Moscow, 1999. – P. 1.

⁹⁴ Gorbatenko V. P. Strategy of modernization of the society: Ukraine and world on the boundary of millennia [in Ukrainian]. – Kyiv, 1999. – P. 173.

the psychical development of childhood, whose limits and contents are defined by a specific-historical situation, accumulating requirements of a definite society to childhood and its limits, of development of a child⁹⁵.

Period –chronological interval, from the historical viewpoint, between definite important events which substantially influence the rhythm of change in stages of the social-historical development, for example, the periods of crusades, great geographical discoveries, Great French Revolution, etc.

Periodicity –periodic order of the derivative of mediated existence of a definite number of elements composing a continuous series. Periodicity consists of differences in the limits of a unit entity and is a variety of that is relatively distinct. Therefore, one should distinguish the following in any period: limits or poles of the period, b) bounded number of elements included in the period due to their properties to be between those two poles, c) internal sequence existing between two or more elements. This sequence reflects a relation between quantity and quality (i.e., the possibility of a transition of one to another). A representation of the period in the temporal dimensionality is equivalent to the definition of process. This process will be evolutionary if it exhausted and regressive (involutionary) if it ascending (or repeating)⁹⁶.

Personality – 1) system of self-regulation of the social activity of the man. Its establishment makes him by a subject of this activity and social relations, into which the man enters, 2) system of psychological mechanisms of the social subjectivity of the man, which are formed only through the interaction with other persons on the basis of that culture, whose carriers they are. The human personality in its occupational manifestations reveals for other persons as a certain totality of socially significant features of the personality. The formation of personality begins with the first contacts of a newborn child with the social world and occurs in the process of socialization of the individual due to, first of all, the intercourse with other persons. The personality is a complex polystructural polyfunctional system. Common functional subsystems are: 1) mechanisms of internal regulation of the orientation of a human activity, regulation of what he makes, 2) mechanisms of internal regulation of the means of his activity, regulation of how he makes. Social properties of the personality, which are historically determined, simultaneously define a further development of the society⁹⁷.

⁹⁵ *Feldshtein D. I.* Psychology of development of a personality in ontogenesis [in Russian]. – Moscow, 1989. – P. 208.

⁹⁶ *Afonin E. A.* Development of Ukraine: Macrosocial approach [in Ukrainian] // *Viche*. – 1996. – No. 1. – P. 54.

⁹⁷ *Sociology: Brief encyclopedic dictionary* [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 373-374.

Phase [from phasis (in Greek) – appearance] – 1) definite moment, stage in development, in the change of a form or state of something or somebody; definite period in development of the historical process; 2) separate component of some inhomogeneous physico-chemical system⁹⁸.

Plan of social development – scientifically substantiated system of indices of improvement of conditions of work and way of life, which is supported by corresponding calculations and forecasts of material-technical security.

Policy (politika in Greek –state social affairs) – sphere of activity related to relations between social classes, nations, and other social groups, whose kernel is the problem of conquest, retention, and use of the state power. Policy is a historical phenomenon arising with differentiation of a society. The contents of policy is defined by social relations. External policy is a continuation of the internal one with other means. Policy is a concentrated representation of the economy. However, since it is impossible to retain the economic supremacy without political power, policy has a superiority above economy⁹⁹. Policy (politike in Greek –state activity) – sphere of vital activity of the society, system of definite social relations, interaction of classes, nations, other social groups, states. It is a totality of actions, measures, and institutions, which put into agreement the interests of individual classes of a separated society, realize the preferential satisfaction of interests of the economically ruling strata by means of the representation of their interests as total ones. Policy is the art of the possible, a factor of conservation of the conditionality of a differentiated society¹⁰⁰.

Post-modernism – interdisciplinary intellectual movement, a new aspect of view and a collection of conceptual approaches to the sociocultural reality rather than a new theoretical paradigm. It involves: 1) a new tendency in self-consciousness of developed west societies, which was characterized by Lyotard as a distrust to metatheories, a refusal from «great tasks» of the mankind, which are oriented to future – ideas of progress, a sequential development of freedom, universality of knowledge, industrial-technical development, liberation of people from a burden of every-day work, 2) global state of the civilization during three last decades of the XX century.

⁹⁸ Brief dictionary of foreign words [in Russian]. – Moscow, 1979. – P. 297.

⁹⁹ Political dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1982. – P. 420.

¹⁰⁰ Brief politological dictionary [in Russian]. – Kyiv, 1992. – P. 63-64.

A schematic-semantic contraposition of modernism and post-modernism was developed by the American literary critic Ikhbar Hasan by the method of binary oppositions as follows:

Discourse of modernism	<i>Modernization</i>	Discourse of post-modernism	Post-modernization
Story	Universalization of history	Anti-story	Localization of history
Metatheories	<i>Dogma</i>	Antitheories	Discourse
Paradigm	Linearity	Syntagma	Nonlinearity
Monism	Standardization, mass-making	Pluralism	Polyvariance, individuality
Integrity	Homogeneity of time	Mottling	Heterogeneity of time
Purpose	Dehumanization	Play	Humanization
Hierarchy	Bureaucratization	Anarchy	Democratization

As distinct from positivism theoretically providing the process of modernization and aspiring to ground the system unity of the social world, post-modernism takes the diversity and mottling as a foundation of the contemporary world. As a distinctive feature of the corresponding conceptual approach, we consider eclecticism, equality of rights of various styles of thinking, pluralism of esthetic standards, negation of division into «high» and «lower» cultures, break with the cultural tradition of modernist enlightenment. One denies the expediency of creation of a unit theory but one recognizes the necessity to use all the theoretical heritage for implementation of a new synthesis¹⁰¹.

Prognosis – precognition or foreseeing based on definite data. If a prognosis is made at a certain moment and is not revised as circumstances, affecting separate elements of the prognosis, change, there are few chances for coincidence of the prognosis and reality¹⁰². Scientific prognostication of the future is a very complicated applied task of humanitarian sciences. Since

¹⁰¹ Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 407-409; Gorbatenko V. P. Strategy of modernization of the society: Ukraine and world on the boundary of millennia [in Ukrainian]. – Kyiv, 1999. – P. 173.

¹⁰² Oizerman T. I. Scientific-technical progress: possibilities and limits of a prognosis [in Russian] // Sotsiol. Issled. – 1999. – No. 8. – P. 5.

it is impossible to foresee neither a final result nor the moment of termination of historical processes (moreover, the single lesson being given by history consists in that just those do not learn on its lessons who do not wish to learn), any possibility for a futurological utilization of history seems illusory. However, the new paradigm of the sociology of history allows one to develop a methodics of scientific prognostication at the level of hypothesis, in particular, by using the principles of social engineering.

Progress (progressus in Latin) – development of the new and advanced; movement to a higher level of development, to a more modern state; change to the best¹⁰³.

Progress and regress – referential notions meaning the development of a society or its subsystems in the line of ascent from a less perfect state to a more modern one (progress) and the return to old obsolete forms of development, which testifies to the social stagnation and degradation (regress). Problematic is the definition of the scale of values of the criteria for the perfect state of a society. For example, marxism considers the development of a mode of production as a criterion of social progress. As for the definition of a degree of humanization of a society, one should use some other approach. All indices, fixing the movement of a society forwards and having no relation to regress (decline, degradation, and stagnation), can be empiric evidences for social progress¹⁰⁴.

Project (projectus in Latin) – 1) developed plan of a building, a scheme of a technological process, etc., 2) preliminary text of a document, 3) plan, intention¹⁰⁵.

Purposes of social development are defined depending on a specific historical situation, according to the reached level of development of social structures and institutions. The interpretation (not always rational one) of short- and long-term problems of social development fills in the social life by sense and allows one to define valuable orienting points in the context of the notions «aim» and «means».

Regress (regressus in Latin) – return, reverse motion, transition from higher forms of development to lower ones, change to the worse, opposition to progress¹⁰⁶.

¹⁰³ Brief dictionary of foreign words [in Russian]. – Moscow, 1979. – P. 222.

¹⁰⁴ Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 430-431.

¹⁰⁵ Brief dictionary of foreign words [in Russian]. – Moscow, 1979. – P. 222.

¹⁰⁶ Brief dictionary of foreign words [in Russian]. – Moscow, 1979. – P. 236.

Reincarnation – possibility to transform a died ancestor to its totem and backwards; potential possibility to a revival in various forms. For example, the revival of the ancient cultural tradition during Renaissance¹⁰⁷.

Results of social development – they can be different depending on achievement of the corresponding aims. The simplification of a social structure, regress under conditions of the transient periods of social-historical development can be a reason for negative results. On the other hand, the «price» of progress, e.g. in the case of a forcible modernization (industrialization in the USSR), can be too high, destroying the potential of social capital, i.e., the total possibility to implement the perspective of social development.

Rubinshtein Sergei Leonidovich (1889-1960) – soviet psychologist and philosopher, the founder of the occupational approach in psychology. He stated that the man and his psychics are formed and revealed in a primordially practical activity and, therefore, must be studied in their manifestations in main kinds of their activity. As the principal peculiarity of activity, Rubinshtein considered its sociality: activity is carried out only by a subject; activity as the interaction of a subject with an object is substantial and objective rather than pure symbolic and fictitious; activity is always creative and self-supporting. Activity is mediately defined by its object through its internal specific regularities (through purposes, motives, etc.) rather than directly¹⁰⁸.

Sense of social development – one of the most abstract and simultaneously valuable categories. In the book of Frankel «Man seeking sense», it is noted that the finding of the category of sense allows one to overcome the existentialistic emptiness and to fill in life with a holistic content. This can be said about social development. This category, besides a vulgar content like the notion «American dream» or Russian expression «from dirt on throne», has a deep historic-sophistic sense, especially clearly comprehended in the periods of social cataclysms, when the vector of social-historical development is radically changed. The loss of the sense of social development testifies to the profound valuable crisis, e.g., the time of the downfall of West Roman Empire, disintegration of the USSR, etc.

¹⁰⁷ Vasil'ev L. S. History of religions of East [in Russian]. – Moscow, 1988. – P. 32, 58.

¹⁰⁸ Psychology. Dictionary. – Moscow, 1990. – P. 347.

Small group – social group, whose members directly interact with one another. A quantitative composition of a small group does not exceed several tens of persons. A totality of small groups functioning in various spheres of vital activity of the society defines the social microenvironment immediately influencing the formation and development of a personality.

Social-economic policy as a conscious purposeful action is carried on along with rationalization of the state apparatus (M. Weber) and is aimed at the organic development. The need in an efficient social-economic policy as a regulative mechanism of the market element arises in crisis periods, e.g., the time of the «Great Depression» (1929-1933) and «New Deal» of President of the USA F. D. Roosevelt.

Social development – type of changes in the society which is characterized by a transition of all social relations to a qualitatively new state. Social development is a result of the interaction of the totality of social processes, whose base is a purposeful activity of persons – subjects of these processes. The mechanism of social development is functioning via both the arising of new needs in the process of activity of various social subjects and search for possibilities of their satisfaction. Social evolution as gradual quantitative changes in the social system prepares and completes the social revolution as qualitative changes in all social structures, which change due to a radical reconstruction of social relations and social institutions. A characteristic of social development is a social time, in which the direction of development reveals. The important role in the provision of stability of social development is played by social reforms and social planning¹⁰⁹.

Social efficiency. In the science-wide meaning, the notion of «efficiency» goes back to the notion «effect», which appeared in natural sciences and primarily denoted «phenomenon» accompanied by some results. With expansion of the sphere of scientific cognition, the term «effect» became a close synonym for terms «useful result» and «useful action leading to the desired result». Efficiency characterizes the relation between levels of some activity by the degree of approach to the final or prescribed goal. From this viewpoint, efficiency plays the role of the measure of activity and presents a certain property of the system object. By applying this notion, we qualitatively and quantitatively define how some theoretical possibility of approaching the purpose with respect to the very

¹⁰⁹ Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 457-458.

purpose is realized. By comparing this possibility with the very purpose, it is necessary to perform measurements and then to compare by some accepted criterion. As one of the possible scientific criteria of cognition of the existing systems, efficiency eventually has the valuable nature. The estimation of relations of means to an aim separates the valuable aspect of cognition of the reality from other gnostic reasonings.

Social engineering – notion introduced into the scientific turnover by K. Popper in the 40s of the XX century. It means a totality of systemized methods, means, ways of transformation of social sciences, first of all sociological knowledge, into social programs and projects. On the other hand, social engineering is a specific branch of sociology studying the methodological and theoretical foundations of social invention, and construction of new or improvement of existing social realities. In the first case, social engineering presents itself as a practical-applied activity, and, in the second, as the science on this activity, peculiarities, and tendencies of its functioning and development. K. Popper considered social engineering as a purposeful interference of the man with social processes by «the method of trials and errors». An analogous position was occupied by F. A. Hayek who considered that the order in a society is reached with the help of rationalized spontaneity rather than through a realization of programs. Main functions of social engineering are as follows: aim-forming (creation of a new reality produces new needs); constructive-prognostic (prevention of unfavorable phenomena); expert, control, design-constructive ones. Note that social construction and innovations are the most complex forms of social-engineering activity¹¹⁰.

Social genesis [from *societas* (in Latin) – society and *genesis* (in Greek) – origin] – process of origin, establishment, and further development of a society as the highest form of natural organization¹¹¹.

Social hierarchy – structural organization of a society or separate groups by the sign of levels with subsequent submission of lower levels to higher ones. Whereas the notion of stratification accents differences and makes every stratum (estate) autonomic, the notion of social hierarchy passes ahead the subsequent interrelation and co-submission between

¹¹⁰ Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 203-204.

¹¹¹ *Afonin E. A.* Development of Ukraine: Macrosocial approach [in Ukrainian] // *Viche*. – 1996. – No. 1. – P. 55.

different levels. Social hierarchy is characterized by: functional-purposeful unity of levels composing it; dominant of subjective organizational-administrative bases of its formation and existence; predominantly vertical connections and the pyramidal model of the structure of a socium; centralization of functions and structural components with their simultaneous polycentralism, which is an indicator of stability and vital ability of hierarchic formations¹¹².

Social law – category for designation of forms of manifestation of the social causality and universal dependence of objective, necessary, stable, and repeating ties between processes and phenomena in the society.

The social law is a law of functioning and development of the social reality. It is a law of the society not directly but only through the social reality. The social law reveals only through the activity of people since any ties between social processes and phenomena arise only due to the activity of people. Social laws are characterized by such notions and terms as type, contents and structure, mechanism, character, sphere, and direction of its action, forms of governance, functions, requirements of the law. The clarification of social laws is a necessary condition of control over social processes and prognostication of their development. The category «social law» is commonly accepted neither by the classical nor contemporary sociology¹¹³.

Social mechanism – totality of actions and deeds inalienable from their subjects-carriers, due to which various social phenomena occur and the social process is realized. A structure-forming element of the social mechanism is the interaction of social subjects, motivation of behaviour, legal and moral norms, political belief, social status and social position, institutional means. Social processes and phenomena can be a social mechanism of processes and phenomena in the wider context. The attachment of a conscious-controllable character to the social mechanism is realized through social technologies which help to attain the optimum variant of such an action. A social mechanism involves spontaneous factors complicating the prognostication of specific consequences of an action. The functioning of a social mechanism is an object of scientific investigation,

¹¹² Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 198-199.

¹¹³ Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 178-182.

and the social technology is designed with regard for the goal of a transformation, which is an object of the socioengineering activity¹¹⁴.

Social process –subsequent change of a state or movement of elements of a social system and its subsystems, or any social object; it occurs under influence of internal or external conditions, has a stable order of the interaction of its components, temporal duration, and orientation to one or another state of the social object. The mentioned processes are often conjugate and have symmetric structural mechanisms differing by the sign of orientation: integration and disintegration of a social system, stability (static character), mobility (dynamism) of a social structure¹¹⁵.

Social programs – presentation of principal positions of activity of social structures, political parties, and organizations in a definite perspective. Programs-maximum define the final aim, general problems, and give the theoretical foundation of principles and methods of their solutions. Programs-minimum define the nearest problems and specific plans of activity for achievement of the final aim. Subjects of social programming are bodies of state administration of various levels. The purposeful social programming can be an important directive planning document including the resource, executive, and temporal provision of the complex of social-economic, scientific-research, and organizational-administrative measures ensuring the most efficient and well-timed solution of the state-wide social problems¹¹⁶.

Social psychics – historical-cultural and psychological readiness of the socium to reproduction of definite behavioral models of reaction to a problematic situation and the necessity to solve new problems advanced by social life. The psychics of a community, i.e., a certain nonaccidental human formation (society, nation, ethnos, family, social organization) is also called by mentality, spirit of people. The societal psychics is a peculiar psychoculture realized in material phenomena (articles of culture and household, architecture, music, literature, painting, rituals, traditions), energy (rhythms of the socium reflecting in behaviour, facial expressions, rate of reactions), information («noosphere», social and natural metabolism).

¹¹⁴ Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 320-321.

¹¹⁵ Afonin E. A. Development of Ukraine: Macrosocial approach [in Ukrainian] // Viche. – 1996. – No. 1. – P. 54.

¹¹⁶ Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 506-507.

The societal psychics includes a group of properties, states, and processes, which are studied by using the structural-functional model due to their complexity and multidimensionality¹¹⁷. The societal psychics is a collective dictionary of historical-cultural heredity of the society¹¹⁸.

Social relations – relations between groups of persons, which occupy various positions in the society, take different participation in its economic, political, and spiritual life, differ in the life style, levels, and sources of profit, structure of consumption. Subjects of social relations are various communities of persons which actively interact on the basis of a certain means of social activity¹¹⁹.

Social revolution – radical qualitative changes of the social life guaranteeing a translational progressive development. One distinguishes social revolution as a social-political overturn covering the whole society and revolution as qualitative changes in separate branches of social life. Social revolution is preceded by a revolutionary situation – complex of social-economic and political preconditions for radical revolutionary changes. The intensification of political activity stimulates the appearance of revolutionary movements joining leading social-political forces at a certain stage of development of the society. Political forces of a revolution aspire to power as a means of realization of own interests. The basic sense of a social revolution consists in the redistribution of power and property. Pareto believed that the sense of a social revolution consists in a replacement of the personal composition of a ruling elite.

In the context of the proposed conception of universal epochal cycle, revolution is a phase transition, opposite to co-evolution, from one normative state (evolution) to other normative state (involution). Revolution is a final stage of development of the epochal cycle, in which the previous results are «generalized». At the same time, by changing the vector of social development and by presenting fundamentally new historical possibilities to the society, revolution «open» a new epochal cycle. In this phase, there occur radical changes of societal (system-wide) characteristics of the society, which implies the break of continuity of the epochal cycle and the

¹¹⁷ Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 437-439.

¹¹⁸ Donchenko E. A. Societal psychics [in Russian]. – Kiev. 1994. – P. 49-50.

¹¹⁹ Afonin E. A. Development of Ukraine: Macrosocial approach [in Ukrainian] // Viche. – 1996. – No. 1.

appearance of the social system at a new level and a new trajectory of development¹²⁰.

Social synergetics investigates the general regularities of social self-organization, i.e., interrelations of social order and social chaos. *Order* is a set of elements of any nature, between which there exist stable («regular») relations repeating themselves in space and time. Chaos is a set of elements, between which there are no stable (repeating themselves) relations. Since the self-organization is a qualitative structural change of some objective reality, synergetics is a *theory of development*. The traditional theory (dialectic conception of G. Hegel and K. Marx) considered a development as a process of transition from one order to another one. It is characteristic of synergetics that chaos is considered as the same regular stage of development as order. Synergetics looks at the process of development as a regular and, moreover, multiple alternation of order and chaos. The essence of development of the social reality reduces neither to a one-sided increase in order (O. Comte) nor to a one-sided increase in a degree of freedom (chaos) (H. Spencer). *Development* is a growth of the degree of synthesis of order and chaos conditioned by the aspiration to the maximum stability. The global process acquires a nonlinear and asymptotic character¹²¹.

Social time – fundamental form of social-historical existence of people and the condition for their activity. Large and small scales of the social life are connected with metric characteristics of time: duration, sequence, recurrence, one-momentariness, multi-momentariness, and rhythm. The time of existence of social subjects involves diachronic and synchronic components. The coexistence of various generations characterizes the historical sense of social reality, which makes the social time to be inhomogeneous. The social time dialectically characterizes the activity and intercourse. The social time in the modus of future can be an object of planning, prognostication, and social modelling. The relation to the historical past and future organically enters the ethnic (national) self-consciousness of individuals. The vector of social time is directed from the past through the present to the future¹²².

¹²⁰ Afonin E. A. Development of Ukraine: Macrosocial approach [in Ukrainian] // Viche. – 1996. – No. 1. – P. 54-55.

¹²¹ Bransky V. P. Social synergetics as a post-modernist philosophy of history // Obschest. Nauki Sovrem. – 1999. – No. 6. – P. 117-127.

¹²² Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 680-683.

Social transformation – conversion, transition, modification. The notion of social transformation is connected with the process of co-evolution, i.e., development opposite to revolution when the polarity of social properties of the society is changed.

In the soviet ideological system, the notion «transformation» was connected with criticism of the conceptions «post-industrial society» and «state of common prosperity» related to the theoretical substantiation of the evolution of capitalism under the influence of the scientific-technical revolution, change in the forms of production management, which excludes the necessity of revolutionary struggle of the working class. After the «perestroika» (middle of the 80s of the XX century), the notion «transformation» became to be related with democratic reconstructions and economic reforms dismantling the model of «barracklike socialism».

Societal [from *societas* (in Greek) – common] – term proposed in 1903 by sociologist A. Keller for description of the organizational aspects of the life of a society; it is used in the interpretation of social relations inherent in historically formed communities – nation, ethnos, class, social group, society on the whole – rather than artificially created ones. The synonym of the term «societal» is the notion «system-wide»¹²³.

Societal index – qualitative and quantitative characteristic of societal properties, states, and processes. The corresponding indices are a result of an empiric sociological study and perform the instrumental-methodological function with the purpose of verification of a hypothesis.

Societal process – sequential regular change of societal properties and states in the course of the historical development of nations, regions, civilizations. The varieties of societal processes are identification, investment, marginalization, deviation, individuation¹²⁴.

Societal properties – system of qualitative and quantitative characteristics of societal psychics. Having been expressed through the scales of binary oppositions, this system is formed by six couples of properties. The first – extroversion/introversion. Extroversion – the society is open for a dialog, is less traditional, intends to well look before others, is dynamic, is capable to assimilate large territories. Introversion – closed

¹²³ Afonin E. A. Development of Ukraine: Macrosocial approach [in Ukrainian] // Viche. – 1996. – No. 1. – P. 55.

¹²⁴ Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 438.

society, most comfortably feels itself on the own territory, alters itself but not a situation. The second pair of properties (rationality/irrationality) predestines behavioral priorities of the society – intellect or intuition. The third pair of properties (emotionality/pragmatism) characterizes the specificity of forms of a reaction – by basing on emotional-perceptible processes or on intellectual (cognitive) ones. The fourth pair (sensority/intuitivism) characterizes the aspiration to «earthly values» or to «abstract ideals». The fifth pair (externality/internality) characterizes potentialities from the viewpoint of self-definition. Eventually, the sixth pair of properties: intentionality/executivity. Intentionality is a quality characterizing the external activity of a subject. The signs of intentionality: will, self-sufficiency, organizational exactness. Executivity – property characterizing the dependence of a subject on external circumstances. Signs: slowness of actions, reflectivity of thinking. Societal indices can be represented in the form of the corresponding binary scales-oppositions, each of which is asymmetrically balanced in a stably functioning society with a prevalence of one of the parts of a binary opposition. In a transient state of the society, these parts of the index can briefly (situationally) acquire the form of symmetry and take the values of half-and-half, which is the sign of an extremely unstable (nonequilibrium) state of the society. Ukraine encountered similar states during the so-called «constitutional crisis» (II quarter of 1995), at the final stage of adoption of the Constitution (II quarter of 1996), and during elections of the Verkhovna Rada of the 13th convocation (I quarter of 1998), which outwardly manifested in the form of crisis sharpening.

Societal states – three mutually transient states of a social object in the process of development: conventional state – the reply to a call is «yes», correcting one – «no», and chaotic one – «other».

Society – complex multidimensional formation which is qualitatively different from the nature, internally divided, and simultaneously organically integral. It exists as a totality of historically formed means and forms of interaction and consolidation of individuals and their groups, in which one observes an all-round multilevel interrelation of persons. In the narrow sense: a) diachronically or synchronically fixed social organism, b) relatively self-supporting, stable, and integral part of such an organism, c) common basis, «field» of intersection and stratification of individual actions of persons (A. Toynbee), d) correlate of a state (civil society), e) correlate of a

community. From positions of the abstract philosophy, society is characterized as an all-embracing system limited by conditions of sociality and semantic communication and moving in the spatial dimensionality to a world-wide planetary formation. Sociology is studying a society through the prism of of social reality as a social system with a definite organization of its elements and structures¹²⁵.

Socionics –science arising at the joint of sociology, psychology, and informatics, which considers the personality, group, and nation as carriers of a certain type of informational metabolism (exchange). They interact with each other on the basis of objective laws related to the mental sphere of the man. Jung grounded the existence of 8 psychological types and introduced the notion of «psychical function» into science. Developed conscious functions of some types of personality «charm» the same functions of other types, just those which are not developed and hid into the subconsciousness. Psychical function is an ability of the man with particular skill to investigate one of the aspects of the informational flow.

Types of informational metabolism¹²⁶.

Irrational	Intuitive	Logical	Extrovert Introvert	Don Quixote Balzac
		Ethical	Extrovert Introvert	Huxley Esenin
	Sensorial	Logical	Extrovert Introvert	Alexander Great J. Gaben
		Ethical	Extrovert Introvert	Caesar Dumas
Rational	Logical	Intuitive	Extrovert Introvert	J. London Descartes
		Sensorial	Extrovert Introvert	Holmes Gorky
	Ethical	Intuitive	Extrovert Introvert	Hamlet Dr. Watson
		Sensorial	Extrovert Introvert	Hugo Dreiser

¹²⁵ Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 620-622

¹²⁶ Bukalov A. V., Boiko A. G. Socionics: mystery of human relations and bioenergetics [in Russian]. – Kiev, 1992.

Socium [from socium (in Latin) – common] – type of sociality existing as a stable community of persons, which is characterized by the unity of natural, social-productive, mental, etc. conditions of vital activity, genetic connection of generations, stability of a social organization, a certain level of culture. It reveals itself in the form of a society, large and small social groups. As a social reality, socium is an integral, self-organizing, vital, open system functioning due to the exchange of activity and information between individuals and communities. Production of material and mental goods is a means of existence of the socium rather than its goal. The historically appeared means of social organization is a form of solution of contradictions between individual and social bases¹²⁷.

Solov'ev Vladimir Sergeevich (1853-1900) – Russian philosopher, a creator of the orthodox Christian philosophy, being anthropocentric by its character. The doctrine of God-mankind as a source of the revival of the world is used by Solov'ev for interpretation of the history of the mankind and problems of social life. In its development, the world passes the following stages: first (prior to the man) – evolution of the nature, second (human activity) – history. Since the lower level does not disappear but joins with the more perfect activity, evolution is the process of gathering the Universe but not only a process of development and improvement¹²⁸.

Spengler O. (1880-1936) – German philosopher and historian, who conceptually connected ideas of development of culture and civilization. Culture is originated at the moment when the great soul awakes from the protospiritual state of the eternally infantile mankind, some face appears from the abyss of the featureless, something limited and coming from the infinity arises. Culture is flourishing on the soil of a strictly bounded landscape, to which it remains to be vegetatively bound. Culture dies when this soul realizes the full sum of its potentialities in the form of peoples, languages, dogmas, arts, states, sciences and, thus, again returns to the protospiritual element. If the purpose is reached and the idea along with all the completeness of internal possibilities is completed and realized outside,

¹²⁷ Sociology: Brief encyclopedic dictionary [in Ukrainian]. – Kyiv, 1998. – P. 585-586.

¹²⁸ *Lossky N. O.* History of Russian philosophy [in Russian]. – Moscow, 1991. – P. 146-157.

culture suddenly stiffens and die out, its blood coagulates, strengths are overtaxed – it become a civilization. In the materialistic comprehension, one believes that the laws of causal nature govern and the world history is filled by ideals of usefulness like enlightenment, humanity, peace over the world, which are denoted as aims of the history attainable with the help of progress. History is an eternal establishment and, hence, an eternal future; the nature is the appeared and, hence, the eternal past.

Stage – separate moment, interval of time in development of some movement, process, etc.¹²⁹

Sztompka Piotr – contemporary Polish sociologist. He systematized main conceptions of development, which are briefly presented in his book «Sociology of social changes. – Moscow, 1996». There, he gave the principal categories such as progress, social time, historical tradition and the most influential conceptions of historical development: classical evolutionism – idealistic conception of evolution of O. Comte; naturalistic conception of evolution of H. Spencer and materialistic conception of evolution of L. Morgan; sociological conception of evolution of E. Durkheim; co-evolutionism in the cultural anthropology and sociology. There are presented the theories of modernization and historical cycles as specific conceptions of development along with the criticism of conceptions of development, in particular, a disproof of «historicism» of K. Popper.

P. Szompka presents the own conception of historical development in the context of ideas as a historical force, activity of prominent persons as agents of changes, social movements as factors of social changes and revolutions as the peak of social changes. With the conception of A. Toffler, he grounds the refusal from the idea of progress with infinite number of the stages of growth, which was the basis for almost all theories of development in sociology in the XIX–XX centuries. Infinite industrial growth cannot be an actual purpose of the mankind. If to describe the historical development in terms of continuous wave motion, then the first and second waves are agrarian and industrial epochs, and the third is an attempt to create a new civilization with nonindustrial values based on the organic coalescence of nature and technique, which corresponds to direct needs of a single person.

¹²⁹ Brief dictionary of foreign words [in Russian]. – Moscow, 1979. – P. 347.

The idea of progress as a purpose of development of the society is connected with development of the human psychics as a regular change of psychical processes in time, which is expressed in their quantitative, qualitative, and structural transformations. The development of psychics is characterized the irreversible character of changes, orientation (i.e., ability to accumulation of changes, «building on» of new changes over previous ones) and their regular character. The development of psychics is realized in the form of phylogenesis (establishment of the structures of psychics in the course of biological evolution of a species or the sociocultural history of the mankind on the whole and its separate ethnic, social, and cultural groups) and in the form of ontogenesis (formation of psychical structures during the life of a single organism).

To modernize – to change something in accordance with contemporary requirements and tastes, to renew¹³⁰.

Toynbee A. J. (1889-1975) – English historian and sociologist. He advanced the conception of civilizational development, which has two degrees of continuity. One should distinguish continuity between sequential periods and phases in the history of the society and that as a connection of the very societies in time. Chapters of history of any single society remind sequential stages of the human experience. For example, the connection between one society and the other reminds relations between the parents and child. Civilizations develop due to a gust which leads them from a call through the reply to a further call: from differentiation through integration to a new differentiation. This process has no spatial coordinates because progress named growth presents a cumulative translational movement as mastering the external world and as the internal self-determination and self-organization. Growing civilizations differ from primitive societies by translational movement at the expense of the creative minority. Toynbee denied Spengler's idea on that the development of a civilization can be compared with the development of an organism passing the phases of childhood, youth, maturity, and senility. To dogmatically assert that some term of existence is predestined to every society is the same that to demand that every play consist of the same amount of acts. The growth of a society

¹³⁰ Brief dictionary of foreign words [in Russian]. – Moscow, 1979. – P. 175.

is interrupted by a fracture as a consequence of the internal burst which implies the loss of the property of self-determination by the society. The governing minority creates a universal state, internal proletariat – ecumenical church, and external proletariat – groups of armed barbarians. In the history of decline of any civilization, one can find a rhythm of decay. The formation of an universal state is a symptom of social decay, and a next fracture will stimulate a final decay.

Transformation – mutually stimulating changes of the models of social action, on the one hand, and functioning the social institutions related to a intentional purposeful effect of nominal establishments (formal norms, procedures, or rules), on the other hand.

Vector of social development. Vector is the segment of a straight line of definite length and direction, which represents some magnitude characterizing not only by a numerical value but also by a direction (e.g., force, speed, etc.)¹³¹. In the context of the conception under study, it defines a direction of the social-historical development at nodal and cuspidal points. A nodal point is a synonym of the notion of attractor – limiting state such that, having reached it, the system cannot return to none of its previous states. A cuspidal point – synonym of the notion of bifurcation – corresponds to a branching of some old quality into a finite set of quite definite potentially new qualities. A vector can be conditionally «positive» directed to the side of progress or «negative», which characterizes a «regressive» development. The definition of the vector of social-historical development is one of the methodological tools used in creation of a working hypothesis for development of epochal cycles¹³².

Vygotsky Leonid Semenovich (1896-1934) – soviet psychologist. He advanced a doctrine about development of psychic functions in the process of the mastering, mediated by intercourse, of cultural values by an individual. Cultural signs (first of all, signs of language) serve a kind of tools. By operating them, the subject can affect others and forms the own internal world, whose basic units are meanings (generalizations, cognitive

¹³¹ Brief dictionary of foreign words [in Russian]. – Moscow, 1979. – P. 59.

¹³² Bransky V. P. Social synergetics as a post-modernist philosophy of history [in Russian] // Obshchest. Nauki Sovrem. – 1999. – No. 6. – P. 117-127.

components of consciousness) and senses (affective-motivational components). Psychic functions given by nature («natural») are transformed into functions of the highest level of development («cultural»). By originating in direct contacts of a child with adults, the highest functions then root themselves in his/her consciousness. On the basis of this idea, there appears a representation about «the zone of nearest development» concerning the difference in the level of difficulty of problems solved by a child without assistance (actual level of development) and that under guidance of adults. Only that education is efficient which «runs ahead» the development¹³³.

¹³³ Psychology. Dictionary [in Russian]. – Moscow, 1990. – P. 70.

Instead of conclusion

The applied meaning of the presented conception is defined by the possibility of implementation of a social-historical prognosis. The problem of scientifically grounded prognostication, on the one hand, is very complex methodologically and, on the other hand, is also important both in political and social-economic contexts. A. Toynbee said: «The impossibility to define a final purpose of development implies the impossibility to exactly define a character of the very development»¹³⁴. As a methodological foundation of short-, middle-, and long-term prognoses, one can take the idea of formation of a universal epochal cycle. The use of this conception for futurological studies of the social-historical development at the global, regional, and national levels has certain peculiarities. However, first of all, we consider general regularities following from the proposed conception. It should be recognized that the largest methodological problem is created by a peculiar «migration» of the size of a subject under study. For example, assume that the influence of the subject «we» attains a maximum in the transient (co-evolutionary) phase of the epochal cycle as result of norms of «collectivistic moral» dominated in the previous involutory period. Then, in the revolutionary phase of the cycle, the subject individualizes and the cohort of « revolutionaries» becomes so mass that it exceeds the demand of the society for «shakers» of bases.

In the involutory period, the economy develops, as a rule, extensively at the expense of attraction of new irreplaceable resources. The evolutionary period of the cycle is defined by the tendency of intensive liberal development of the economy. The type of demographic reproduction also undergoes certain changes. For the involutory period, it is characteristic the model defined by rather high rates of birth and mortality, and the traditional family occupies dominant social positions. But in the evolutionary period of the cycle, inversely, we observe that the tendency to a decrease in the levels of birth and mortality becomes defining. As a consequence, the society encounters the effect of «ageing» of the population. Egalitarian intrafamilial relations become stronger.

¹³⁴ Toynbee A. Comprehension of history [in Russian]. – Moscow, 1991. – P. 34.

Of course, the proposed hypothetical scheme-prognosis can be only an illustration rather than the definition of all possibilities of the method. For example, in the political sphere, we can only say about the main tendencies of the future. Beginning from the boundary of our era (the epoch of Christ), the leading contradiction of social development is that between «the forms of religious and scientific consciousness». In this case, for countries of the West-European cultural area (modern advance-guard of the world-wide historical process), the dialectic overcoming of the mentioned contradiction occurred in the chronological frameworks of the epoch of Enlightenment. As for a new dialectic contradiction («moral – right»), it was overcome in these countries during the epochs of Modern and Post-Modern. Completing this historical period, the countries of the West Europe and North America meet a new epoch, whose content will be the contradiction between political and ordinary consciousness. Somewhat «shifted» (from the viewpoint of the global analysis, by 100-150 years) becomes the situation for the countries of the Central and East Europe and Asia, for which the contents of the epoch of Post-Modern will be still actual in the first half of the XXI century.

The change of tendencies laid in the basis of the prognosis will require the introduction of proper corrections in time. On the whole, the depth and detailed elaboration of a prognosis depend on the degree of progress in social sciences.

We have already noted that, on the global level, one can identify the completion of the involutory stage of the eighth (the fourth one from the Christmas) epochal cycle, which sums up, on the whole, the development of the industrial civilization and «leads» the world to active vital activity according to the tendencies of the evolutionary period of the epochal cycle. Moreover, if this situation is characteristic, to a full extent, of the countries of the Asian-Eurasian megaregion, then the main tendencies of development of countries belonging now to the advance-guard of the world-wide historical process consist in their approaching to conditions of the formation of a post-industrial (informational) civilization. By using mechanisms of the newest technologies, they stimulate the creation of a global economic system. At the same time, at the threshold of the XXI century, we have observed an increase in the global inequality between countries of the core and periphery of the new system¹³⁵.

Radical geopolitical changes in the 90s of the XX century transformed the system of international relations. After the disintegration of the USSR, the USA remained a single «universal» superstate and will conserve the

¹³⁵ *Arseenko A. G.* Globalization: Main contents and social-economic and political consequences on the eve of the XXI century // Ukrainian society on the threshold of the third millennium [in Ukrainian]. – Kyiv, 1999. – P. 23-51.

dominant position approximately up to the middle of the XXI century. At the same time, by virtue of the development of new centers of force, a new anti-American block headed by Russia and China will be objectively formed. The international system, based on competition of many centers of force, stimulates numerous wars and generates nonstability.

The perspective of an open conflict between forces of globalization (West-European enclave) and agents of localization – presented by the European nationalism in the XX century and Islamic fundamentalism in the XXI century – can cast the world civilization into the condition of «new barbarism». This, probably, «corresponds» to the content of the transient (co-evolutionary) phase of the mankind and its final transition to the conclusive evolutionary period of the eighth (fourth) epochal cycle at the global level.

We expect different futurological fates for separate regions. For Eurasia, the tendency of completion of the formation of the «Great Europe from French Brest to Belorussian Brest becomes clear, though we do not exclude breakdowns in the process of European integration, in particular, those related to the problems of establishment of the common, external, and defensive policy of the European Community, to the fate of the common monetary unit «euro», and to the redistribution of the economic power in the frameworks of the trans-Atlantic community. Of great importance is the fate of Russia for the future of Eurasia.

The strengthening of federative unity stabilizes a situation in the region. Asia is overcoming the consequence of the financial crisis in 1997. At the same time, the competition between China, new nuclear states of Pakistan and India, and Japan, which makes its geopolitical possibilities to be stronger by the military-political alliance with the USA, will become sharper. Simultaneously, the absence of the Asian system of safety increases the nonstability generated by long-term conflicts such as the interstate India-Pakistan conflict or ethno-religious contradictions destroying Indonesia. Political contradictions can stop the tendency to the Asian economic integration, which will affect the plans of creation of the Asian-Pacific free trade zone till 2025.

Being in the gloom of poverty and local regional conflicts, Africa has hypothetical chances in the system of the global economy. Dangerous becomes the tendency of ethno-political conflicts breaking Somali and Zaire and destabilizing the situation in the region of Great Lakes. A further growth of the population can turn into a regional demographic catastrophe.

By developing integrational structures of the North-American free trade zone (NAFTA), North America gradually realizes the economic expansion into South America with the purpose to create the zone of free trade from Alaska to Tierra del Fuego. Democratization of the power in the

countries of Latin America creates a common political field of both Americas. It is a further approaching of North and South America that will become a tendency of the next stage of the regional epochal cycle.

We note that the tendencies of social-historical development at the global and regional levels properly affect the national level of development. Moreover, the lower the hierarchical level of an «element» of the unit social system of the mankind, the stronger becomes the desynchronization of development, defined by own peculiarities.

After a withdrawal from the transformational crisis (2000-2012), Ukraine is fated, on the whole, to repeat the historical experience of West European countries and countries of North America of the post-war period but with own sociocultural peculiarities. It is expected that Ukraine will «arrive at» the revolutionary phase of the new epochal cycle in the second half of the XXI century.

From the time of disintegration of the USSR, Russia as well as Ukraine is in the stage of the transformational crisis (co-evolutionary phase of the epochal cycle). In this case, the probability of conservation of the historical «inertia» to the unification of Russia, Ukraine, and Belorussia by type of the European Union remains high. The conservation of uncertainty concerning the reformation of the federal structure (the fate of Russia-Belorussia union, definition of the status of Chechnya and other regions) of Russia stimulates the regional stress breaking the orthodox-moslem consensus.

Contrary to Ukraine and Russia, Belorussia is, in essence, in the revolutionary phase opening a new epochal cycle of development. In the behavior of the contemporary administration of Belorussia, we see rather expressive «revolutionary» features. In our opinion, one can say that processes and phases of development, which are opposite in orientation, occur in Belorussia, on the one hand, and in Russia and Ukraine, on the other hand. By using the symbolic language of N. Rerikh we may assume that Belorussia will become, probably, a peculiar «connective tissue» between three east-Slavonic peoples.

As for the leading states of the European Community, we note that France is completing the evolutionary stage of the cycle beginning from student disturbances in 1968. The identification of the national interests with imperatives dictated by the European Community remains problematic for this country. The main tendencies of the further social-historical development of France will be defined by the elections of President and Parliament in 2002. With the accession to power of the red-green coalition and after the national unification, stimulating the process of Integration of Europe, Germany approaches, in fact, to the revolutionary phase of a new epochal cycle. The first symptoms are a possible restructurization of the political system of the country which is related to the scandal concerning the

financing of parties. We clearly observe the tendency of gradual disappearance of traditional political parties of the industrial epoch and the objective formation of parties of a «new type» as a consequence of new post-industrial values of the time of «Internet». In Great Britain, the victory of the Labour Party in elections in 1997 marked the beginning of the final phase of the evolutionary stage of a new epochal cycle. This phase of development will be brought nearer by growing tendencies to the transfer of powers from the center to places (restoration of assemblies in Scotland, Welsh, and North Ireland). In this case, of importance is the geographical and economic closeness to Europe (launch of the tunnel under the Channel, intention to carry out the referendum on joining the European Monetary Union, etc.). Italy is also on the threshold of the revolutionary stage of development. One may expect the sharpening of contradictions between the rich North and poor South, which finds itself at the center of ways of illegal migration to Europe. The threat comes from the geographical proximity of Italy to conflict zones in Balkan Peninsula, Near-East, and North Africa. Vatican finds itself in front of the choice between the weakening of positions of the Catholic Church and attempts to join all existing orthodox confessions under the roof of the universal church, which will be one of the signs of approaching «the end of times» according to the system of esoteric knowledge.

Being characterized by the Confucian tradition and peculiarities of longer epochal cycles on the boundary of the XXI century, China is «flowing» in transformational processes (1978-?) of the co-evolutionary transient period and, without any doubt, will become one of the world «centers of force» (by Brzezinski). With the appearance of the Celestial Empire on these positions, there appears a possibility to solve the problem of Taiwan on new principles of the unification of countries with coinciding vectors of social development.

India along with China (with some delay) goes on the way of the co-evolutionary stage of development of the epochal cycle. This phase of development comprises the search for an agreement between moslems and hinduists with the purpose to conserve the unity of the country. The solution of this problem allows India following China to become one of the regional leaders, pretending to the influence both in South Asia and in the whole world, in the subsequent evolutionary period.

The situation in Japan approaches to the co-evolutionary stage of the epochal cycle by actualizing the synthesis of traditional and post-modernist values. It is seen that its content will be a transformation of the society, which is still industrial in its essence though comparatively more developed than in other industrial states. Possessing shorter cycles of development as compared with China and India, Japan is «doomed», respectively, on a more

radical manifestation of transformational processes. As for the last, we note the high probability of nonpredictability of events and noncontrollability of the transient situation in many respects.

The USA are on the threshold of the revolutionary phase of a new epochal cycle. A mechanism of these historical changes can be «launched» in the nearest period of 2000-2002 (the period of maximum solar activity). It is obvious that, in the first quarter of the XXI century like in the time of the «Great Depression», the USA are in prospect to be the leader of a new epoch and to open a new experience of the policy, eventually having «finished» with the traditional practice of a party-class paradigm, for the whole world.

In fact, already in the midst of the second half of the XX century with the active participation of the USA, the preconditions for such a policy were developed, the UNO being a possible precursor of the new world government. These preconditions strengthen the current tendencies to globalization of the economic development of the world.

A probable economic decline in the period of a revolutionary crisis will be compensated to a great extent due to prosperity of the economy in the 90s of the XX century and the contemporary level of the world financial control from the side of the USA. In this case, whereas nothing threatens the leadership of the country in the technological sphere, the probability of a decrease of its political influence is rather high. Indeed, the nation has already no wish to pay by lives of its soldiers for victories in local wars. At the expense of a growth of the amount of Afro-Americans, Spanish-Americans (immigrants from countries of South America), and Asian-Americans, the ethnic structure of the population of the USA will radically change in the first half of the XXI century. The situation will promote a growth of racist extremism and failures in the operation of the ethnocultural «melting crucible». In this case, it is rather probable that the «two-party» political mechanism will be broken. This can be stimulated by a possible splitting in the financial oligarchy, whose fractions can be oriented either to the conservation of workplaces in the USA or to the export of capital, which is formalized in the external strategical policy of isolation or expansion. The basis of the arising situation in the country will be formed by the new global contradiction of social development, the contradiction between the political and ordinary consciousnesses.

The verification of the working hypothesis with empiric data will allow one to refine the foreseen tendencies.

Appendices

APPENDIX 1

THEME OF THE PUBLIC LECTURE
PRESENTED BY DOCTOR OF SOCIOLOGICAL SCIENCES E. A. AFONIN
AT V. I. VERNADSKY NATIONAL LIBRARY
ON OCTOBER 22, 1998

THEME OF THE LECTURE: «SOCIAL RELATIVISM OR SOCIOLOGY OF THE TRANSIENT TIME OF SOCIAL DEVELOPMENT»

1. CYCLICITY OF NATURE AND NATURAL PROCESSES

1.1. Cycles «cosmic», «biological», «social» (by the terminology of P. Sorokin).

1.2. Cycles of development of a personality in ontogenesis (by the generalization of D. Feldshtein)

1.3. Experimental confirmation of the hypothesis of evolutionary changes of «sociopsychotype» (on materials of the complex of sociological and social-psychological studies performed at the system of bodies of the State Safety of the USSR in the second half of the 80s and during elections in 1994 and 1998 in Ukraine).

1.4. Epochal social-historical cycle (author's conception).

2. PROBLEM OF MACRO (INTEGRAL) INDICES IN SOCIOLOGY

2.1. Principle of L. Pasteur – P. Curie.

2.2. Societal processes, states, features. Societal indices (by O. Donchenko).

2.3. Statistical effects of «demographical transition».

2.4. Methods of mathematical statistics and their use in social studies during the transient time of social development.

3. SPECIFIC SOCIOLOGICAL (MONITORING) STUDIES IN UKRAINE: COMPARATIVE ANALYSIS (UKRAINE, RUSSIA, AND BELORUSSIA)

4. FACTOR OF SOLAR ACTIVITY AND ITS INFLUENCE ON SOCIAL-HISTORICAL PROCESSES. IS A SOCIAL BURST PROBABLE IN UKRAINE ?

5. APPLIED ASPECTS OF THE NEW APPROACH.

APPENDIX 2

TEXT OF THE INFORMATION EXTENDED DURING THE WORK
OF THE 65TH ANNUAL CONFERENCE OF THE INTERNATIONAL
FEDERATION OF LIBRARIAN ASSOCIATIONS
(*IFLA 99, BANGKOK, THAILAND*)
AND THE ANNUAL CONFERENCE OF
CORRESPONDENTS OF THE EUROPEAN CENTER OF PARLIAMENT
STUDIES AND DOCUMENTATION
(*ECPRD-CORRESPONDENTS
CONFERENCE, BERN, SWITZERLAND*)

Dear colleagues !

The group of scientists, representatives of nongovernmental nonprofit organizations such as the Ukrainian Social Innovation Society, Atlantic Council of Ukraine, and Librarian Department of the Ukrainian Parliament, has begun the initiative study in the context of the sociology of history, which covers the period of two millennia (AD).

PROJECT IS CONDITIONED BY:

- * globalization of transformational processes;
- * objectivity, irreversibility and cardinal character of current social changes;
- * noncorrespondence of the existing ideas to new conditions of social development;
- * growth of dangers which acquire extreme forms during the transient period;
- * decrease in efficiency of the activity of global, regional, political, economic, and other international and national institutions.

Now once again, we are faced with the urgent need to basically reinterpret the historical development, to introduce corrections to the existing ideas as for a periodization of the history, and to create efficient prognostic models of social development. Motives to the realization of these urgent needs become, in fact, the basis of our research initiative.

MAIN AIM of the basic stage of the research project is the development of an applied model of «universal epochal cycle» as a means of social analysis and prognostication. A further work on the project will be open and interdisciplinary due to the wide participation of experts in the

fields of political science, economy, right, psychology, ethnology, studies of religion, language, arts, etc.

RESEARCH PLANS will be carried out on a wide historical material, which represents 50 countries of the world community chosen by geographical, cultural-religious, and demographical signs. The sampling includes 20 countries of Europe, 15 of Asia, 3 of North America, 4 of Latin America, and Australia.

The research plan foresees the use of modern methodologies, methods, and technologies. In particular, the **use of Internet will be aimed at:**

- * telecommunication of participants;
- * publication of running results of the study;
- * diagnostics, etc.

GUARANTEES OF SUCCESSFULNESS OF THE PROJECT are ensured by the available methodological and methodical tools mastered by our group, which allow one to obtain a number of weighty applied results including those concerning the optimization of national budget social expenditures, international cooperation, and collective safety.

* * *

Dear colleagues, I hope for the constructive dialog and support of our research project.

Sincerely,

Doctor of Sociol. Sci. **Eduard Afonin**
Supervisor of the project,
Head of Information and Library Department
of Secretariat of Verkhovna Rada of Ukraine,
President of Ukrainian Social Innovation Society

Address:

Eduard Afonin
Head of Information and Library Department
of Secretariat of Verkhovna Rada of Ukraine,
3, Sadova Str., Kyiv-8, 01008
tel/fax: (380 44) 226-2145
e-mail: afonin@rada.gov.ua

APPENDIX 3

RECORD OF THE MEETING OF THE WORKING GROUP OF THE PROJECT, DEVOTED TO DISCUSSION OF THE BASIC HISTORICAL-SOCIOLOGICAL CONCEPTION «SOCIAL DEVELOPMENT AD».

RECORD NO. 1
OF THE MEETING OF THE WORKING GROUP OF THE PROJECT
«SOCIAL DEVELOPMENT AD»
KYIV SEPTEMBER 10, 1999

THERE WERE PRESENT: Afonin E. A., Dr. Soc. Sci., President of the Ukrainian Social Innovation Society (USIS); Bandurka O. M., Dr. Jur. Sci., Rector of the University of Internal Affairs (Kharkiv); Kokoshyns'kyi O. A., Vice-President of the Atlantic Council of Ukraine; Malyshko M. I., Cand. Jur. Sci., Prof., Head of Chair of the Kyiv National University of Culture and Arts; Martynov A. Yu., Cand. Hist. Sci., researcher of the Institute of History of the NAS of Ukraine; Ryabiko V. V., Ass. Prof., Vice-President of USIS; Salamatov V. O., Cand. Psych. Sci., Head of Depart. of the Academy of State Management at President of Ukraine; Chechnev B. O., Cand. Phil. Sci., Resp. Sec. of the All-Ukrainian weekly magazine «Zakon i Biznes» (Law and Business).

AGENDA

1. Introductory word about the idea and organization of the interdisciplinary project (IP) «Social development AD»

Speaker – Afonin E. A.

2. On the conception of IP «Social development AD as an object of the sociology of history (sociology of social changes)».

Speaker – Martynov A. Yu.

HEARD:

1. Introductory word «About the idea and organization of IP «Social development AD».

Afonin E. A. presented main positions of the proposed IP «Social development A.D.». In particular, he noted that the idea of IP was maturing during the last decade, which was marked by radical and mostly unpredictable changes such as, e.g.: «downfall of the Berlin wall», «disintegration of the USSR» and economic decline of countries-republics of the former USSR, economic jump of South-Asian «tigers», etc.

The first conceptual presentation of the project idea was given by the author in the final (applied) part of the scientific report «Social relativism or sociology of the transient time of social development» made at V. I. Vernadsky National Library of the NAS of Ukraine on October 22, 1998.

The main idea of the project is such that, on the basis of ideas on cyclicity of the social development, there appears a reliable instrumental possibility to reconstruct the objective logic of principal historical changes associated with such events as «revolutions», «transformations», state overturns, various manifestations of the element of social protest, numerous civil conflicts, local and global wars, etc. The last fall in the so-called transient conditions of the social development and can fully serve as peculiar indicators of epochal changes.

The author believes that the study of a connection between the historical process or social-historical activity of the mankind and a level of Sun's activity, which was performed by A. Chizhevsky at the beginning of the XX century, is methodologically necessary for the analysis of epochal changes. Having established the direct connection, the researcher found no exception beginning from 500 BC. We only remark that, according to Chizhevsky, not every «maximum» of the solar activity induces a peculiar «maximum» of the historical activity. To realize the last, it is necessary the presence of appropriate internal (in author's opinion, social-economic, political, and, we add, spiritual) preconditions.

Of important are ideas on the cyclic character of psychical development of a man since it is one of the main elements of the social structure. In particular, it is worth to note the theoretical-practical generalizations by D. Feldshein. Basing on the occupational approach (S. Rubinshtein, O. Leont'ev, A. Brushlinsky, et al.) and age periodization of psychical development of a personality in ontogenesis (D. El'konin) which were develop in the framework of psychology, This researcher proved the cyclic (periodic) character of changes in the psychical structure of a personality and, respectively, in the psychological structure of activity, where its communicative and objective plans are alternatively actualized.

I am sure that, by generalizing this idea on the theoretical basis mentioned above in the spirit of the anthroposociogenetic approach, it is quite rightfully to consider radical social changes in the context of societal processes, conditions, and features, which are realized within the limits of a unit epochal historical cycle. Indeed, the social history is composed from sequentially realized epochal historical cycles.

The above-presented and other aspects of the proposed basic conception are published in the article «Development of Ukraine: macrosocial approach [in Ukrainian] // Viche. – 1996. – No. 1. – P. 39-49. A. Yu. Martynov will report about all this in more details.

As for the general scheme of organization of the IP, we start from the necessity to distinguish two aspects of the work. One of them is related to development of the basic sociological conception, which is elaborated now by A. Yu. Martynov. B. O. Chechnev and I will also take part in development of the methodological foundation of the project. We also hope for a running participation of each of the members of the working group as experts in elaboration of the methodological basis of the IP. To the end to ensure the principle of openness of the IP, the authors plan a special stage of approbation and expansion of the information about the basic conception by means of its publication as a separate edition (in Ukrainian, Russian, and English), as articles in the domestic sociological journal of the Institute of Sociology of the NAS of Ukraine and others, in Russian and Polish social-political journals, and on the special site (devoted to the project) in the Internet. We hope that such measures allow us to optimize the content of the basic conception and stimulate wide interdisciplinary (in the field of social and humanitarian sciences) practical investigations.

Openness of the project and a «free» access to the work on its tasks do not remove the possibility to deepen into special applied studies. Thus, we foresee the organizational promotion to various theoretical and practical works in the field of disciplines of the social and humanitarian trends. In particular, we expect that every member of the working group on development of the IP will prepare some applied variant of the basic conception and will carry out the proper investigation. The last can be performed by the very member of the working group directly and with attraction of other participants, persons working for doctor's degree and post-graduates, students and lecturers, representatives of policy, economy, science, culture, and education. In the course of the basic conception of cyclic social development, as an object of special studies, one can take the development of separate social (including state ones) institutions. It is quite possible to study the cycles of development of policy, economy, science (natural or humanitarian one), education, literature, arts, sport, etc. The working group of the project takes in hands the obligation to coordinate such investigations and to promote a wide clarification of the results obtained within the frameworks of the project.

The working group is planning:

1. To carry out a wide discussion of the basic conception of the IP «Social development AD as an object of the sociology of history (sociology of social changes)».
2. To solve the problem of organization of the special web-site in the Internet, concerning the IP.
3. To prepare for publication the basic conception of the IP «Social development A.D. as an object of the sociology of history (sociology of social changes)».

QUESTIONS:

Salamatov V. – How can we take into account the contents of specific notions ? For example, in the cross cultural studies by the west-European criteria, Ukraine is a quite collectivist country. But here (in Ukraine), all say about the individualism of Ukraine's society.

Afonin E. – By societal (macrosocial or system-wide) criteria and ideas of cyclicity which consist the base of our project, Ukraine of the soviet period was characterized by such a societal quality as «executiveness, which define its behavior on the whole as «collectivist», indeed. The corresponding social normative reveals itself at all aspects of life of the population of the soviet Ukraine, stimulating the people to sacrifice. «First, think about the Motherland and then about yourselves» – we repeated by choosing a profession or an example to imitate and by estimating himself or surrounding persons. By basing on the results of the comparative analysis, one can even state that collectivism was manifested in Ukraine even more than in Russia. A good proof of this assertion is related to the widespread opinion known at that time that Ukraine was the first among the other republics of the USSR (first of all, in comparison with Russia and Belorussia) in developing the all-people initiative upon the fulfillment of recurrent decisions of the Political Bureau of the Communist Party of the USSR.

Now, the post-totalitarian Ukraine is attracted to the other social dimensionality, to the other social quality. The question is the «intentionality», whose manifestations are perceived by the ordinary consciousness, in fact, as individualism. These social normative are adequate to the formula specularly opposite to that presented above: «State is strong with strong citizens». New societal qualities are established by means of nonlinear social changes, creating the so-called transient condition

of the society which is characterized, for a certain time, by a fluctuation – oscillations between two normative states defined above.

Thus, it is quite justified that a west observer finds Ukraine as a «collectivist» country, and a domestic one as an «individualist» one.

Salamatov V. – I say about a different thing. The semantics of the same notions changes from one culture to another, therefore, we may meet a double and even triple context in the context of a study. Hence, it would be methodologically expedient to start from traditions of the Moscow school of logic and to consider specific notions only in the context. As known, we cannot establish societal characteristics of, e.g., the Trypillya culture.

Afonin E. – First, the approach accepted in this study allows, in principle, one to retrospectively define societal characteristics of any culture including the Trypillya one. I do not say that it is a simple task. To make this, we need a representative objective evidence, so to say, «traces» of the proper culture.

Second, the definition of societal characteristics of a modern social object is based, in our approach, on the universal, integral standardized, symbolic model, in which the mechanism of autocorrection is inherent, i.e., the ability to correct the used symbolic model with regard for natural geographical peculiarities of a specific cultural environment irrespectively of the desire of an experimenter. In other words, the apparatus complex, which is developed by us and will be utilized in the study, immanently involves the requirements of the Moscow school of logic.

In our opinion, the more serious difficulty for our investigation is its financial neediness. In fact, already at the first stage of study, we must perform the very important specific measurements of societal characteristics on the representative sampling (about 50 countries), defined in the project. These data and appropriate chronological tables allow us to reconstruct historical cycles of the countries of the sampling, region, and civilization on the whole. A total cost of derivation of the basic empiric material, by the estimates of the «Gellap-International» company, equals about 0.4 mln USD. But we hope to leave this situation with the help of an alternative procedure of measurement by using the Internet.

Salamatov V. – The comparative analysis should be performed with minimum of ideological (political) loads.

Afonin E. – The object of our analysis leaves the frameworks of political analysis since the societal level is an integral level of analysis of a holistic object, in which the political aspect emerges as a component.

HEARD:

2. On the conception of IP «Social development AD as an object of the sociology of history (sociology of social changes)».

Martynov A. presented the basic conceptual idea of the IP «Social development AD».

In particular, by characterizing the actuality of the project, he emphasizes that the mankind encounters the problems of globalization of transformational processes on the boundary of the third millennium A.D. under conditions of the planetary crisis. There appears the world economic system which influences the development of not only separate regions but the whole civilization. Ecological and demographic threats are strengthening, and wars for the redistribution of resources (natural, energetic, biological, cultural, informational, etc.) become a reality in the process of political, economic, and social changes, which are a manifestation of the essence of historical development of countries, continents, and the mankind.

In the context of the mentioned social changes and the strengthening of nonpredictability of behavior of subjects of the historical process, there arises the urgent need in harmonization of the existing ideas as for the historical development, search for new approaches, methodologies, and models for analysis and forecast, which would be adequate to the historical call.

To the basis of conceptual construction of authors' approach, the following ideas are put:

The development of the nature and natural processes, including psychical processes in a person and social-historical ones, has a cyclic character.

Social activity is an important categorial element of the social-historical analysis (S. Rubinshtein, L. Vygotsky, O. Leont'ev, A. individual and Brushlinsky, et al.). According to the psychological structure of social activity, the hierarchy of its two main plans [objective and communicative ones (D. El'konin, D. Feldshtein, et al.)] periodically changes in the process of its development. Each of them fulfills, in turn, the functions of a purpose and a means.

Global social changes are a result of the integral interaction of the political, economic, and natural factors (P. Sorokin, A. Chizhevsky, L. Gumilev). In cyclic constructions, the synchronization of the maxima of their manifestation leads, in fact, to transformational social changes.

Society as an subject of the history and civilization passes a large vital cycle in its development. The historical genesis of a socium is, in fact, the realization of epochal cycles, and each of them is composed from two normative and two transformational periods. The first epochal period «involution» is generally characterized by reducing the social processes in space, the relative simplification of a social structure, and the leading role of traditionalism. A historical task of the «involutionary» period is the organic mastering of societal characteristics acquired by the society in the previous period of development. Such a traditional society is a society of the «closed» type. It has own social normatives and mechanisms for support of a stable condition. The degree of freedom of an individual in such a society is limited by the influence of a collective. In the social-psychological relation, the emotional-sensitive behavioral psychotype of personalities becomes defining.

The second normative period, «evolution», is characterized by development of social processes in space and the complication of a social structure. The innovative activity of citizens, which is based on a growth of freedom of individuals and the objective-cognitive component in the psychological structure of personalities, becomes the leading tendency. The principal feature is the stability of changes.

Transient periods of social development are characterized by historical phases opposite by the direction of changes: «revolution» and «co-evolution». In particular, «revolution» is a radical qualitative overturn of the whole social structure of the society. It creates the mechanism of transformational transition from one normative condition of «evolution» to other normative condition «involution». All this is simultaneously connected with a radical change of societal characteristics. «Revolution» sums up, conditionally saying, the previous historical epoch (cycle) and begins a new one. «Co-evolution» is a phase transition from the normative period of «involution» to the normative period of «evolution». This transition is realized in the frameworks of one epochal cycle. Therefore, one observes only a change of the «vector» of social development in this case.

The scheme of universal epochal cycle can be presented in the following form: «revolution» – «co-evolution» – «evolution» - «revolution». We note that, in the frameworks of certain subsequently performed epochal cycles, three groups of global contradictions forming the anthroposociogenetic contents of social development are solved. The question is the contradiction between scientific and religious consciousnesses, which plays the role of a «spring» defining the dynamism

of the initial cycle of social development. Against the background of the solved contradiction, there arises a contradiction, not less powerful, between legal consciousness and moral. Just this pivotal contradiction is solved at the epoch of the industrial and post-industrial societies. The newest history, which is opened before the mankind in the nearest future, will be developed under the influence of a new global contradiction between political and ordinary consciousnesses. Prior to the derivation of a comprehensive empiric information, the construction of the presented scheme is still hypothetical basically, though the available separate empiric data make it rather promising.

SPOKE:

Afonin E. – There exist attempts to describe social changes through economic and political changes and processes. However, up to now, the transient period of social development bears threats and gives a lot of unexpected surprises to us. Up to now, there is no such tool which would allow one to attain an adequate comprehension of the essence of transient processes. The social science is unable, on the whole, to cover all the completeness of these changes. At the same time, it asserts a growth of the role of a subject in the transient period of social development. In our opinion, it would be correct to state that different transient processes are accompanied by a strengthening of the role of different subjects. In particular, the role of subjects-individuals increases during a «revolution». This can be clearly traced for the revolutions of 1905-1917, when, conditionally saying, the cohort of revolutioners available at that time exceeded the demand for them. Thus, the high «competition» generated strong personalities. A completely opposite pattern is observed during a transformation («co-evolution»). In this case, the role of the subject-socium is enhanced. Just for these reasons, the TV-programs of the Russian journalist Pozner «We», having generated a series of programs with large groups of participants as acting persons, attained the high popularity in the current period of co-evolution in Russia and Ukraine. In Ukraine, these programs are: «Taboo», «Karaoke on a square», «Morning Star», «Epicenter», etc. More often reveals the phenomenon «we» in the political life of the country (political union «We», «parliamentary majority», etc.).

To a certain extent, we can refer two types of deformations of the space-time continuum to peculiar regularities accompanying two types of transient processes. During «revolution», there occurs a deformation of these structures to the direction of the future, whereas they deform in the

opposite direction, in the past, during «co-evolution». All this requires a verification with empiric material.

In our opinion, as a constructive methodological principle of the chosen approach, we would take the positions of the theory of Chizhevsky concerning the influence of the solar activity on social-historical processes. But, as emphasized, this rule is satisfied only under the presence of relevant social-political, economic, and spiritual preconditions.

Now we possess the objective data of systematic observations of the solar activity during 23 cycles, every of which covers 12 years. With the purpose to use this information in the realization of the project, we plan to attach researchers of the astronomic observatory of T. Shevchenko Kyiv University.

On the processing of empiric indices, we shall employ the comparative analysis. It brightly demonstrates the relevancy of the hypothesis on different levels of complexity of the social structures of «involutionary» and «evolutionary» societies. For example, in countries suffered from the «Great Depression», the number of social roles is about 70,000. Whereas we see only 30,000-40,000 ones in our domestic space. I suppose that the specially developed system of empiric indices allows us to verify the principal idea of cyclicity of the social development.

Salamatov V. – Really, this can be described in Durkheim's terms. The similar studies already exist.

Afonin E. – To refine, I should like to add that this approach will be realized with utilization of specific empiric indices and their dimensionalities. Thus, it will not be limited by the social-philosophical analysis.

Andrii Yur'evych, what orienting points can be taken for a period, which would be convenient for the beginning of a study of subjects of the history ? From the moment of the creation of a state or earlier ?

Martynov A. – We must find an optimum variant. Among possible variants, we select the following: pre-state formation, a certain community, or a state. The substantial complexity is presented by the problem of determination of the age of an historical subject. I recall that there is no zero year in the era «from Christmas ». The date of Christmas was defined by Dionysus the Little in 525 AD. The third millennium will begin according to the chronological scale from January 1, 2001, but, according to the

astronomical scale, it is customary to take the first year of our era as the zero one. Respectively, the third millennium will begin on January 1, 2000.

There exist the methodological problems of interrupted cycles in the development of historical subjects. For example, we mention the period from 1654 till 1991 in the native history. The analogous situation exists in countries, former colonies (Africa, South-East Asia, etc.). That is, there are many exactly historical methodological problems.

Ryabiko V. – The problem is both interesting and complicated. Thus, the very approach will be mainly formed in the course of investigation.

Kokoshyns'kyi O. – Possibly, the methodological reasons should be developed by sociologists. Already now, it is expedient to form the appropriate groups of researchers for study of each of the applied problems of this complex investigation.

Malyshko M. – By passing from the global level to a local one, I already see a certain block of legal problems in the project.

Right is a written thing, and, therefore, I am in anxiety about that we cannot understand, for example, China traditions. I also think about the problem of practical results of the project. What can they be ? At the last time, I am engaged with interpretation of Nostradamus' predictions. One can analyze post factum, but to make prognosis is a difficult thing.

Afonin E. – In the transient condition, the society «lives through» institutional changes, social structures are washed out, social ties become weaker, and the hierarchy of factors defining the mechanisms of reproduction of social structures is broken. In addition, we observe a «washing out» of cause-effect connections, which lie in the foundation of the rational scientific method. Thus, scientific methods are not always adequate in the period of transformation. What can ensure the prognostic functions of the state administration under such conditions ? As is known, science acts in situations where just the cause-effect character of connections in the social structure is conserved.

It is obvious that a global study, similar to our one, should be constructed on the principles of synthesis of the ancient and scientific knowledge, methods, and methodologies. It is the integration of the traditional and the innovative that presents the means which is able to give adequate results under conditions of the transient period of social development.

Chechnev B. – The study can give an unexpected result. It is possible that the persons who are present here came to agreement to meet one thousand years ago. While studying large cycles, it is important to regard for esoteric knowledge. We stand in front of the period of a global discontinuity, which can be compared with the destruction of Atlantis. In the period of 1992-2012, there occurs the termination of cosmic evolutionary cycles: 26,000, 12,000, 9,000, 6,000, and 2,000 years. In this connection, it is worth to note the coincidence of calendars. For example, the Celtic and Maya calendars name the year of 2012 as that when time will terminate. After this, a new global evolutionary cycle will begin. The Bible says: there will be a new Earth and a new sky. It is necessary to define ourselves in methodological questions. That the academic rationality considers as a violation is removed by the God's harmony. Our time can be define as a closed wheel. This is like a snake biting its tail. Buddhists, for example, find the way out of this situation in nirvana, and Christians in practice.

Проект очима рецензентів

1

Проект Е. А. Афоніна, О. М. Бандурки та А. Ю. Мартинова належить до рідкісних зараз загальносоціологічних розробок у сфері концептуального аналізу світової історії, які після кризи марксистської та позитивістської моделей стають предметом зростаючого інтересу наукового загалу. Автори працюють на перетині фундаментальної проблематики соціології та психології, історичної науки та соціальних форм економічного розвитку. Важливим є виділення аналізу перехідних процесів, ключових та переломних пунктів світової історії.

Цілком правомірно в проекті обгрунтовується погляд на постмодерн як не тільки філософську, а й загальнокультурну концепцію постіндустріальної епохи. В цьому зв'язку порушується питання про зміну парадигм теорії історичного процесу. Автори пов'язують тут нові можливості з методологією синергетики як науки про динамічні закономірності взаємодії порядку і хаосу. Показується, що суспільний розвиток іде не в напрямі зростання порядку (як вважав О. Конт) і не в напрямі ступенів свободи (Г. Спенсер), що потребує розхитування штатних ситуацій, творчих можливостей хаосу, а визначається еволюцією дисипативних структур, що синтезують хаос та порядок під кутом зору зростання сталості соціальних систем.

Згідно з синергетичною методологією соціум вкладається в цикли різних ієрархій від космічних процесів до “довгих хвиль” економічного розвитку та життєдіяльності поколінь та індивідів. Творчим результатом такого підходу є виділення універсальних епохальних циклів історії як одиниць соціального аналізу конкретних країн та регіонів.

Універсальні епохальні цикли, за ідеєю авторів проекту, складаються з чотирьох перетворень: двох нормативних станів – інволюції та еволюції та двох перехідних процесів між ними – коеволуції та революції. До заслуги авторів слід зарахувати емпіричне обгрунтування восьми таких універсальних циклів на, енциклопедичному за розмахом, розгляді фактів світової історії. На жаль, автори користуються власною нетрадиційною термінологією, що може викликати в окремих місцях непорозуміння. Скажімо, період, що охоплює Першу та Другу світові війни, холодну війну, виникнення КНР, ісламську революцію в Ірані, розпад СРСР, СФРЮ тощо, автори

називають “еволюційним етапом” історії. Насправді під еволюцією в проєкті називається не поступовість трансформаційних змін, а розвиток інноваційної активності, свободи тощо, тобто радикальні зміни.

Автори обіцяють використати аналіз епохальних циклів для вирішення прогностичних завдань сучасності, хоча поки що залишається неясним за якими процедурами та методиками ці завдання будуть вирішуватися. Але для цього і будуть проводитися подальші дослідження.

У цілому ж проєкт втілює сучасну за спрямованістю та методологією, емпірично зважену за матеріалом, евристичну за обіцяними можливостями концепцію, яка заслуговує на підтримку.

Доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
С. Б. Кримський

2

Поява нової концепції, що стосується складних проблем наукової рефлексії соціально-історичного розвитку, є помітною подією у вітчизняній соціальній науці.

Отже, позитивно оцінюючи в цілому ідею роботи, підкреслимо також оригінальність запропонованого авторським колективом підходу до аналізу всесвітньо-історичного процесу. Використання ідеї циклічності, яка покладена в основу підходу, є досить плідною не лише для суто суспільствознавчих досліджень, а й для макро- і мікро-економічних аналізів.

Актуалізація такого аналізу є цілком очевидною в умовах глобалізації економіки, посилення тенденцій до складання світової системи господарювання. В цьому контексті гостро постає питання перспектив розвитку національних господарств. Дослідницька міждисциплінарна авторська концепція, здається, націлена на пошук відповідей на порушені питання. І це є досить привабливим.

Особливо цікавим видається компаративна основа дослідження, націленість, зокрема, на порівняння економічної статистики в рамках окремих епохальних циклів країн-лідерів історичного процесу, з одного боку, та країн, що розвиваються, з іншого.

Економічні показники можуть стати вагомим комплементарним чинником для загальної концепції суспільного розвитку, яка після опублікування може стати інтегральною основою для розробки всього

комплексу досліджень гуманітарного і суспільного профілю в рамках задекларованої парадигми.

Водночас рецензована концепція дає широкий простір для змістовної дискусії з актуальних фундаментально–теоретичних та прогностично–прикладних проблем.

Зважаючи на вищенаведене, цей рукопис заслуговує бути оприлюдненим, аби створити критичну масу нових ідей, без чого не можливий якісний прорив у галузі теоретичних та прикладних розробок.

Директор Інституту міжнародного
ділового співробітництва,
доктор економічних наук, професор
Л. Л. Кістерський

3

Минуло майже 5000 років письмово зафіксованої історії людства, а таємниця історії як квінтесенції невідомого минулого, примарного сучасного і невизначеного майбутнього залишається сакральною.

Запропонована авторським колективом відкрита концепція є досить вдалою спробою поставити у площину визначення низку важливих проблем суспільного розвитку, які, на жаль, не мають відповідних пояснень. Зокрема, автори доводять принципову можливість створення науково обгрунтованого прогнозу основних тенденцій розвитку суспільства.

Відмовляючись від вульгарно лінійного підходу до дослідження історичного процесу, автори вдало використовують ідею циклічності, зокрема у цивілізаційному розвитку, для створення в рамках концептуальної моделі періодизації соціально–історичного розвитку.

У той же час треба підкреслити, що глава, присвячена вибору методологічного інструментарію дослідження, потребує подальшої розробки, особливо з точки зору завдань ідентифікації об'єктів, дослідження яких на глобальному, регіональному та національно–державному рівнях потребує розробки системи спеціальних емпіричних показників. Визначення і застосування, власне, цієї системи показників лише і зможе, на мою думку, надати авторам можливість провести ефективну верифікацію дослідницької концепції.

Декілька слів щодо прикладного значення запропонованої авторами теоретичної розробки. Перш за все, йдеться про принципову можливість прогнозування основних тенденцій розвитку на визначену перспективу. Це надзвичайно важлива сьогодні загальнонаукова

проблема і гостра потреба національних та світових структур. По-друге, авторами фактично подано нотатки нової парадигми соціально-історичних досліджень. По-третє, авторська спроба гіпотетичної періодизації всесвітньо-історичного процесу відкриває реальну можливість для здійснення конкретних політико-правових, економічних, культурологічних, філософських наукових розвідок.

Публікація представленої концепції дійсно може стати важливим кроком до розгортання дискурсу не лише у вітчизняній суспільствознавчій науці. За певних умов вона могла б привернути до себе увагу представників зарубіжної соціальної науки.

Голова Комітету
Верховної Ради України
з питань соціальної політики і праці,
доктор політичних наук, професор
В. А. Гошовська

4

Усіх, хто осмілюватиметься запропонувати нове бачення двохтисячолітньої історії, що минула, можна поділити умовно на три основних категорії: великі реформатори, енциклопедисти та авантюристи.

Знаючи творчий потенціал авторів представленої концепції, я беруся стверджувати, що ані до перших, ані до останніх вони не відносяться. Це віддані послідовники енциклопедистів.

Їхній задум – надати багатостраждальному людству можливість так і таким чином зазирнути у старі затьмарені дзеркала своєї Історії, аби воно спромоглося роздивитися в них новий обрис часу, – заслуговує на глибоку повагу і всіляку підтримку.

Авторів концепції вигідно вирізняє те, чого ми так давно не бачили в інших, – яскрава і промовиста (у кращому, позитивному сенсі цього слова) амбіція, що рухає їхнім прагненням презентувати ХХІ-му століттю нову логіку, нову “нитку аріадни” для орієнтації у лабіринтах соціальної пам’яті. Саме ця амбіція і привела авторів до такого “нескромного” задуму. Однак, на мою думку, концептуальне переосмислення епохи має вирізняти від будь-якого іншого продукту саме ця якість, оскільки епоха потребує епохального (нестандартного, нетрадиційного, неординарного, нескромного) переосмислення.

Така концепція має отримати шанс, вона має право бути.

Кандидат філософських наук,

член Спілки журналістів України
Б. О. Чечнев

Передмова

Ідея дослідного проекту “Суспільний розвиток від Різдва Христового” визрівала в авторського колективу протягом останнього десятиріччя, відзначеного радикальними змінами в світі – падінням Берлінського муру, розпадом СРСР, дальшим економічним занепадом нових суверенних держав Центральної та Східної Європи, і, навпаки, економічним стрибком південноазійських тигрів.

Нова суспільна ситуація, насамперед у регіонах так званої трансформації, багато в чому неконтрольована і непередбачувальний її характер, а також потреба в мінімізації негативних наслідків перехідного періоду не могли не стимулювати зростання інтересу до нових концептуальних підходів і спроб переосмислити минуле, пояснити нинішнє і передбачити майбутнє. Непомітно, досить швидко і природно ввійшли в ужиток політиків країн трансформації такі терміни, як макроекономіка і світове господарство, геополітика і геостратегія, глобалізація і міжнародні стандарти, загальнолюдські норми і пріоритети. Нові тенденції актуалізували також проблему інтегральних показників соціального (особистого і суспільного) розвитку, без яких навряд чи можлива верифікація концептуальних побудов, що виникають.

І хоча проблема інтегральних показників у соціології залишається в цілому невирішеною, проте останнім часом з’явилися, на наш погляд, цілком обнадійливі перспективи. В цьому відношенні звертають на себе увагу праці, здійснені в 90–х роках Інститутом соціології НАН України. З перших років утворення Інституту (жовтень 1990 р.) тут почали формуватися такі незвичайні для радянської соціологічної школи наукові напрями, як “теорія катастроф”, “соціальна синергетика”, “соціологія гендера”, “соціоніка” та ін. Все більшого визнання знаходили тут досягнення американської і західноєвропейської соціологічної думки. Все це разом, а також зростаюча активність Інституту в проведенні емпіричних соціологічних досліджень і труднощі, викликані “нелінійним” характером трансформаційних процесів, поставили безпосередньо в площину практичного вирішення проблему інтеграль-

них показників. До вирішення цієї проблеми підключилася досить велика група співробітників (В. М. Ворона, А. О. Ручка, Є. І. Головаха, Н. В. Паніна, Ю. І. Саєнко, О. А. Донченко та ін.).

Серед праць, присвячених проблемі інтегральних показників, звертає на себе увагу монографія О. А. Донченко “Соціетальна психіка” (1994), в якій обґрунтовується модель соціетальної психіки, притаманних їй властивостей, станів і процесів. І хоча ставлення до цієї праці не однозначне, все ж обґрунтовані в ній соціетальні (загальносистемні) показники уявляються досить продуктивними. Вони можуть, на наш погляд, коректно описувати типологічні риси соціуму в “статичній” (нормативному, стабільному стані), а також встановлювати наявність в його генезі точок розриву – “динаміки” (перехідного, транзитивного стану).

Певним доповненням до теоретичних узагальнень О. А. Донченко стали експерименти, проведені Е. А. Афоніним (1990 – 1999 рр.). В основу експериментів було покладено розроблений ним проєктивний психо–діагностичний тест кольорових переваг, що був апробований на випадковій вибірці чисельністю понад 1000 осіб різних за статтю, віком, освітою, національною приналежністю як в Україні, Росії, Білорусі, так і в інших країнах. Тест показав достатню технологічність і ефективність у соціологічних опитуваннях, проведених у рамках військово–соціальних досліджень у Збройних Силах України (1992 – 1995 рр.). Певна модифікація тесту забезпечила проведення з 1992 р. в Україні соціологічного моніторингу, що констатував початок (1994) соціетальних (загальносистемних) змін, ситуативне (короткочасне) встановлення в країні раціоналістичної поведінкової типології (весна 1995, 1996, 1998 рр.) і появу (1999) зворотних тенденцій, пов’язаних із виходом України з кризи. Ці обставини дозволили вирішити цілий ряд прикладних прогностичних завдань, пов’язаних із виборами народних депутатів України і Голови Верховної Ради України 3–го скликання, мера м. Києва і Президента України. Високі технологічні можливості методики відкривають їй широкі перспективи у вирішенні цілого ряду традиційних завдань нормативного періоду (встановлення меж вікових когорт – для оптимізації бюджетних соціальних виплат; гармонізація відносин у соціальних інститутах; динамізація політики держави та ін.).

Проведені експерименти та їх результати в цілому дали необхідні підстави для порушення питання про застосування нового підходу до аналізу великих соціальних систем. Перша спроба такого аналізу дана в статтях: Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. – 1996. – № 1. – С. 45–55; Україна – Європа – Світ: шляхом коеволюції // Вісник Харківського державного університету: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Х., 1999. – № 433. –

С. 13–16. Найбільш цілісний концептуальний виклад ідеї проекту знайшов свій вираз у заключній частині наукової доповіді “Соціальний релятивизм або соціологія соціальних змін”, зробленої одним із авторів 22 жовтня 1998 р. у конференц-залі Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (див додаток 1). Певним стимулом до безпосереднього розроблення теми стало рішення двох громадських організацій (Українського товариства сприяння соціальним інноваціям і Атлантичної ради України) ініціювати роботи по реалізації ідеї проекту. У відповідності з прийнятим рішенням розпочато підготовчий етап розроблення теми і водночас кампанія по притягненню до проекту уваги наукової громадськості, в тому числі західної.

З перших кроків роботи над проектом його робоча група веде відповідне інформування наукової громадськості про хід реалізації основної ідеї. Проспект проекту (див додаток 2) було розповсюджено серед інститутів Національної академії наук і вузів України. З метою пошуку зарубіжних партнерів анонс проекту було розповсюджено на засіданнях Секції бібліотек і дослідних служб парламентів світу в рамках роботи 65-ої конференції Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій (серпень 1999 р., Бангкок, Таїланд), а також серед учасників конференції кореспондентів Європейського центру парламентських досліджень і документації (жовтень 1999 р., Берн, Швейцарія). Спеціальним листом поінформовано представництво ООН в Україні і, зокрема, координатора проекту ПРООН пані Мридула Гхош, яка виявила бажання надати інформаційну підтримку проекту. Книжкову публікацію проекту планується презентувати представникам зарубіжних парламентів під час їх участі в роботі семінару “Незалежні парламентські дослідження”, що буде проводитися 25 – 26 травня 2000 р. Верховною Радою України та Європейським центром парламентських досліджень і документації.

Проведені заходи дозволили сформувати робочу групу проекту (див. додаток 3), а також знайти ще одного базового партнера в особі Університету внутрішніх справ (м. Харків).

Декілька слів про загальну схему організації дослідного проекту.

Проект має в цілому два дослідних блоки. Один – історико-соціологічний. Він становить базову основу наукової розробки, концепція якої, власне, і викладена в даній публікації. Основні цілі цього блоку проекту полягають у періодизації історичного процесу та його змістовному аналізі на глобальному (макро), континентальному (меді) і національно-державному (мікро) рівнях аналізу з позицій запропонованого підходу. Тут головним чином буде йтися про верифікацію систем періодизації, побудованих на уявленнях про універсальний епохальний цикл суспільного розвитку. Аналіз рівня національно-державних утворень репрезентуватиме історія 50-ти країн всесвітньої вибірки:

Європа (Австрія, Бельгія, Болгарія, Ватикан, Великобританія, Греція, Іспанія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Росія, Білорусь, Угорщина, Румунія, Україна, Франція, Чехія, Швеція, Югославія (Сербія);

Азія (Афганістан, Бангладеш, В'єтнам, Ізраїль, Індія, Індонезія, Ірак, Іран, Китай, Корея, Малайзія, Пакистан, Саудівська Аравія, Туреччина, Японія; **Африка:** Алжир, Ефіопія, Гана, Кенія, Нігерія, Південно–Африканська Республіка);

Америка (Канада, Мексика, США, Аргентина, Бразилія, Чилі, Перу);

Австралія.

В даній праці автори не претендують на створення абсолютно точної хронології циклів історичного розвитку країн, континентів і всесвітньої історії. У праці дається лише спроба ілюстрації можливостей підходу. Безпосереднє вирішення завдання історичної періодизації в рамках концепції стане можливим лише після застосування відповідних процедур (розроблення окремих показників розвитку, їх застосування і систематизація результатів дослідження).

Другий блок проекту складуть спеціальні дослідження, націлені, з одного боку, на аналіз поведінки індивідів, малих груп, генерацій і суспільства в цілому як суб'єктів історичного процесу. З іншого боку, об'єктом дослідницького інтересу стане еволюція найважливіших суспільних інститутів і сфер життєдіяльності. Зокрема, будуть досліджені цикли розвитку політики, економіки, науки, освіти, мови і літератури, мистецтв (музики, театру, архітектури) тощо. Робоча група проекту бере на себе завдання координації таких досліджень і сприяння публікаціям отриманих результатів.

Таким чином, другий блок проекту складуть конкретно–дисциплінарні дослідження у галузі суспільних і гуманітарних дисциплін. Ці напрями будуть координуватися групою фахівців–предметників. Спочатку планується ініціювати дослідження за такими напрямками:

- Політика і владні інститути (аналіз циклів розвитку);
- Армія як інститут (аналіз циклів розвитку);
- Інститути колективної безпеки (аналіз циклів розвитку);
- Правові системи і традиції (аналіз циклів розвитку);
- Правова культура (аналіз циклів розвитку);
- Правоохоронні інститути (аналіз циклів розвитку);
- Економіка та економічні інститути (аналіз циклів розвитку);
- Релігія як інститут (аналіз циклів розвитку);
- Наука як інститут (аналіз циклів розвитку);
- Школа як інститут (аналіз циклів розвитку);

- Бібліотека як інститут (аналіз циклів розвитку);
- Мистецтвознавство (музика, театр, архітектура – аналіз циклів розвитку стилевих парадигм);
- Мовознавство і літературознавство (аналіз циклів розвитку понять і стилевих парадигм);
- Демографія (аналіз циклів розвитку моделей відтворення населення, явища демографічного переходу).

У рамках окремих дослідних концепцій має бути розроблено методологічні підстави, а також визначено систему показників та інформації, на базі яких буде проведено кожне з предметно–дисциплінарних досліджень. Це, мабуть, найскладніша частина дослідження за такими, наприклад, напрямками, як демографія, бо статистичні дані про переписи населення мають обмежену історичну глибину (в основному ХІХ і ХХ ст.), а загальні рамки дослідження 2000 років. Отже, труднощі в забезпеченні предметних досліджень статистичною інформацією вимагатимуть чимало творчості і винахідливості від учасників проекту.

Певну складність матиме також робота по верифікації та вимірам соціетальних (загальносистемних) показників. Для прикладу зауважимо, що вартість необхідного емпіричного матеріалу за розцінками “Геллап–Інтернейшенел” складає 400000 \$ США. Тому в рамках пошуку альтернативних рішень дослідницька група планує спеціальний комплекс експериментальних робіт по апробації нових Інтернет–технологій. Група, зокрема, планує організацію в другій половині 2000 р. спеціального веб–сайта в Інтернеті. Створення такого сайту дозволить у цілому вирішувати три важливі задачі: по–перше, це буде альтернативний засіб “зняття” емпіричних даних, по–друге, він забезпечить відкриту комунікацію між зацікавленими учасниками проекту, по–третє, відкриється перспектива створення електронного спеціалізованого журналу, що забезпечить оперативне видання і обговорення найважливіших результатів реалізації дослідного проекту.

Відкритий характер проекту передбачає як вільний доступ до вирішення його задач, так і підтримку ініціативних досліджень на місцях. Робоча група проекту планує організаційне сприяння подібним розробкам. На веб–сайті проекту передбачається, зокрема, організувати потужну інформаційну підтримку дослідницьким ініціативам у галузі соціальної глобалістики. В тому числі є намір організувати інформаційно–бібліотечну підтримку (розміщення онлайн-ових бібліотечних ресурсів, відомостей про авторів, установи, країни, координаторів відповідних розробок, публікація основних результатів розробок, проведення конференцій, дискусій та ін.).

Автори базової концепції і робочої групи проекту висловлюють щирю вдячність за підтримку і розуміння всім, хто тим або іншим чином сприяв підготовці і становленню проекту.

Висловлюємо вдячність експертній раді Українського товариства сприяння соціальним інноваціям, Секретаріату Верховної Ради України, Атлантичній раді України, вченій раді Університету внутрішніх справ (м. Харків), інститутам соціології і історії України НАН України, співробітникам Парламентського видавництва, завдяки конструктивній участі яких стала можливою публікація даної відкритої концепції.

Ми вдячні компаніям “Соціс – Геллап” і “GFK – USM” за копітку допомогу у зборі емпіричних даних, що вони здійснювали її протягом 8 років. Щиро вдячні також фірмі “Чиста вода”, Українському фонду правоохоронних органів “Правозахист” за фінансову підтримку видання.

Сподіваємося також, що публікація відкритої концепції надасть позитивного імпульсу для широкої наукової дискусії. При цьому розраховуємо на конструктивну критику, “що розуміє” труднощі, які були перед авторським колективом, що визначили не зовсім строгу форму викладення матеріалу концепції.

Із пропозиціями і зауваженнями просимо звертатися до виконавчого секретаря проекту – Мартинова Андрія Юрійовича (тел. сл. (+38 044) 229–8704) і керівника проекту – Афоніна Едуарда Андрійовича (тел./факс (+38 044) 226–2145; e-mail: afonin@rada.gov.ua).

ГЛАВА 1

Суспільний розвиток на зламі тисячоліть

В умовах планетарної кризи, що виникла на початку третього тисячоліття від Різдва Христового, людство стикнулося з проблемою глобалізації трансформаційних процесів. Розпочавшись як “велика депресія” 1929 – 1933 рр. у країнах Західної Європи і Північної Америки, ці процеси отримали до кінця XX ст. новий потужний імпульс, охопивши своїм впливом країни Центральної та Східної Європи, а також значної частини Азії.

Нові тенденції суспільного розвитку і пов’язані з ними проблеми зростання актуалізували дослідницький пошук представників суспільних наук. Так, уже до кінця 60–х рр. XX ст. італійський громадський діяч А. Печчеї заснував Римський клуб, що ініціював систематичні дослідження глобальних проблем. Футурологічною сенсацією стала перша доповідь цього клубу під назвою “Межі зростання”. Представлена Д. Медоузом у 1972 р., у момент піка “Енергетичної кризи”, ця доповідь песимістично стверджувала, що соціальні форми, в яких здійснюється економічне зростання, не призведуть до загального благополуччя, загострюють соціальні суперечності та конфлікти.

Проблеми демографії, безробіття, неповне використання соціальних і економічних можливостей суспільства, дефіцит і нерациональне управління ресурсами, неефективність заходів, що приймаються, інфляція, відсутність безпеки і гонка озброєнь, забруднення навколишнього середовища і руйнування біосфери – на всі ці тенденції нового етапу розвитку звертали увагу доповіді Римського клубу¹³⁶. Не менш песимістичний прогноз найближчого майбутнього дав у зв’язку з новою хвилею трансформаційних процесів у колишньому СРСР американський мислитель Ліндон Ларуш¹³⁷.

Можливо, глобалізація загроз стає ціною, яку платить людство за свої успіхи. У другій половині XX ст. люди побували на Місяці, що можна порівняти з відкриттям Америки Колумбом. Науково–технічна

¹³⁶ Ойзерман Т. И. Научно–технический прогресс: возможности и границы предвидения // Социс. 1999. – № 8. – С. 9.

¹³⁷ Ларуш Линдон. Меморандум: Перспективы возрождения народного хозяйства России. – М., 1995.

революція докорінно змінює повсякденне життя. Досягнення генетики ставлять людину на рівень творця, хоча вона до цього навряд чи готова морально. Інтернет трансформує уявлення про час і простір.

У рамках нових тенденцій суспільного розвитку неухильно утверджує себе ліберальна, заснована на принципах монетарності, світова економічна система. У той же час на цьому тлі, що посилюється, значущо виявляє себе феномен так званої “трофейної економіки”, коли в умовах моральної корупції набирає сили механізм понад споживання, до того ж незбалансований адекватним за обсягом конструктивним виробництвом¹³⁸. Зберігають свою актуальність протиріччя індустріального розвитку. Особливу тривогу, зокрема, викликають необоротні кліматичні зміни, прогрес яких викликаний екстенсивними методами господарювання і безповоротним поглинанням природних ресурсів. Усе ще загрожує суспільному розвитку демографічний чинник: на 12 жовтня 1999 р. населення Землі досягло чисельності 6 млрд. осіб, збільшившись на 1 млрд. всього за 12 років¹³⁹.

З часу війни 1990 – 1991 рр. у Перській затоці знову реальною стають збройні конфлікти за перерозподіл ресурсів (природних, енергетичних, біологічних, культурних, інформаційних та ін.). У процесі політичних, економічних і соціальних змін, які є одними з проявів сутності історичного розвитку, експансивніше, як показали події 1999 р. у Косові (Югославія), стає нова світова політика. Країни, що належать до авангарду соціального розвитку, на рубежі ХХІ ст. досягли постіндустріальної стадії розвитку, коли людський інтелект і різноманітні форми інформації стають провідними чинниками відтворення економіки.

Нова постіндустріальна епоха породила власну ідеологію – постмодернізм. Цей термін було введено на початку 80-х рр. французьким філософом Франсуа Ліотаром для формалізації феномена скептицизму по відношенню до раціоналістичних традицій освіти. “Родові риси” постмодерну: агностицизм, прагматизм, еклетицизм, анархodemократизм¹⁴⁰.

Постмодернізм – це явище широкого характеру, що охоплює всі сфери інтелектуальної діяльності. В основі його лежать егалітаристські

¹³⁸ Неклесса А. И. Конец цивилизации, или конфликт истории // МЭиМО. – 1999. – № 5. – С. 76.

¹³⁹ Frankfurten Allgemeine Zeitung. – 1999. – 12 oktober.

¹⁴⁰ Хорос В. Г. Постиндустриальный мир – надежды и опасения (к постановке проблемы) // МЭиМО. – 1999. – № 12. – С. 1012.

тенденції, що протиставляються будь-яким ієрархічним конструкціям¹⁴¹.

Поява постмодерну на обрії суспільного розвитку стимулювала потребу розробки нових парадигм, адже постмодернізм заперечує саму можливість соціальної теорії. Зокрема, це стосується проблеми прогнозування соціального розвитку.

Історія постійно руйнує прогностичні сценарії, однак вона має свою логіку. Те, що вважалося розумним, не було історичним, а те, що вважалося історичним, не було розумним¹⁴². Це може бути відтворене соціальною теорією, яка, звичайно, не дасть вичерпного знання об'єктивної реальності, але дозволяє нам дистанціюватися від абсолютного релятивізму.

Кінець тисячоліття, формальний початок нової історичної епохи стимулюють імперативну потребу якісно нової парадигми соціальної теорії. Історія, що є буттям у дії, в реальності завжди виходить за вузькі рамки тимчасових концептуальних побудов, водночас вона часто заперечує соціально-філософські прогнози. Тому актуальним стає перегляд існуючих концептів і прогнозів соціального розвитку, що пропонувалися раніше. Адже, як правило, футурологічні побудови формуються в певний момент часу та із зміною обставин, які істотно впливають на тенденції, що прогнозуються, збільшується прірва між передбачуваним і дійсним. Тому непорозуміння нової соціо-політичної топології світу стає джерелом прорахунків і помилок, наслідком відсутності проекту майбутнього “далекого горизонту”¹⁴³.

У цьому контексті показовою є нещодавня дискусія стосовно ролі соціальної науки в сучасному світі між колишніми президентами Міжнародної асоціації соціологів І. Валлерстайном і М. Арчер. Якщо І. Валлерстайн ставить нове глобальне завдання висвітлення факту кінця однієї і настання нової епохи, а також можливих форм переходу до неї, то М. Арчер підкреслює, що соціальна наука не може відігравати роль радикального перетворювача¹⁴⁴.

¹⁴¹ Трофимова Е. И. Стилевые реминисценции в русском постмодернизме 1990-х годов // ОНС. – 1999. – № 4. – С. 170.

¹⁴² Ортега-и-Гассет Х. История как система // Вопросы философии. – 1996. – № 6. – С. 102.

¹⁴³ Актуальные проблемы глобализации // МЭиМО, 1999. – № 4. – С. 40.

¹⁴⁴ Романовский Н. В. Социология и социологи перед лицом глобальных катаклизмов // Социс. – 1999. – № 3. – С. 67.

Водночас для західної наукової думки знову актуалізується дискурс співвідношення Віри і Знання. “На Сході, – підкреслює Карл–Густав Юнг, – не існує конфлікту між релігією і наукою, бо наука там не базується на пристрасті до фактів, а релігія – тільки на вірі; існує релігійне пізнання і релігія, що пізнає”¹⁴⁵.

Підкреслимо, що на перехідній фазі свого розвитку суспільство “зазнає” радикальних соціальних змін – реформування соціальних структур, зв’язків і відносин, ієрархій чинників, що беруть важливу участь у системі відтворення соціального життя. Процеси перехідних станів суспільних (соціальних) систем супроводжує різке послаблення впливу на ситуацію причинно–наслідкових зв’язків, що становлять фундамент раціонального наукового методу. Розуміння цього, на наш погляд, багато в чому пояснює зниження ефективності, а часом і неспроможності, наукового (раціонального) знання і методу для вирішення головного завдання – виходу суспільства з кризового стану. Саме в перехідні періоди (часи “смути” і криз) зростає значення традиційного знання і практики, що спираються на інтуїцію, народні, з прадавніх часів існуючі, орієнтування і засоби рішень як нагальних завдань, так і прогнозу майбутнього.

Очевидно, дослідження соціального розвитку повинно проводитися на принципах інтеграції давніх і сучасних, традиційних і новітніх знань і методів, що тільки в єдності і здатні дати адекватні результати в умовах перехідного періоду суспільного розвитку на рубежі тисячоліть.

Основною науковою проблемою дослідження, що пропонується, є соціальний розвиток у просторово–часовому континуумі.

Об’єктом аналізу буде життєвий цикл суспільства як суб’єкта історичного процесу. Предметом дослідження стане генезис соціетальних процесів, властивостей, станів.

Відзначимо, що аналогічна проблематика в соціальній філософії не дає чітких критеріїв для раціональної побудови системи класифікації та періодизації як невід’ємних елементів науково обгрунтованого прогнозування. В цьому зв’язку покажемо новий виток “традиційної” дискусії про прогрес. Наприклад, А. П. Назаратян виділяє п’ять наскрізних тенденцій (“векторів”) змін (на досить великих часових інтервалах): 1) зростання технологічної потуги; 2) демографічне зростання; 3) інтелектуальне зростання; 4) зростання організаційної складності; 5) зростання терпимості. Такий підхід до “прогресу” критикує А. В. Коротаєв, який підкреслює, що ми не

¹⁴⁵ Карл–Густав Юнг. О психологии восточных религий и философии. – М., 1994. – С. 99.

знаємо, чи людство йде до апофеозу чи до прірви¹⁴⁶. Справді, утилітаристський ідеал прогресу, сформульований І. Бентамом (1748 – 1832 рр.): сума всіх індивідуальних вигод дає загальну користь – “найбільше щастя найбільшій кількості людей”¹⁴⁷, поки залишається соціально філософською утопією для більшої частини населення земної кулі.

Теоретичні побудови продовжують створюватися на відповідних рівнях абстракції, аналізуючи об’єкти різного масштабу. Необхідно зняти протиріччя між формами розвитку, спираючись на сформульовані універсальні закони, всю багатоманітність результатів, досягнутих природничими науками. Йдеться про соціальну науку, що прагне стати точною наукою, нормативною для сфери політики, особливо в контексті соціальної інженерії.

Вирішення цього основного завдання повинно сприяти головній меті дослідження – створенню універсальної і в той же час прикладної моделі епохального історичного циклу як одиниці аналізу і засобу прогнозування на рівні конкретних країн, регіонів, цивілізацій.

Дослідження має полідисциплінарний характер, що пов’язане з розробленням основної концепції циклічності соціального розвитку в історичному контексті.

Очікувані результати, що мають до отримання емпіричних даних гіпотетичний характер, можуть стати предметом конкретних подальших досліджень у сфері соціології історії, соціальної філософії, політології, психології, права, геополітики, філології тощо.

Таким чином, сучасна макросоціальна ситуація і стан теоретичних розробок стимулюють формування нової дослідної парадигми соціальної науки на основі інтегральних соціетальних показників. Звичайно, до отримання відповідної емпіричної інформації концепція, що пропонується, буде гіпотезою.

¹⁴⁶ Коротаев А. В. Тенденции социальной эволюции // Общественные науки и современность. – 1999. – № 4. – С. 112.

¹⁴⁷ История политических и правовых учений. – М., 1988. – С. 366.

ГЛАВА 2

Проблема історико–соціологічної рефлексії

Історико–соціологічна концепція уявляється як синтез, що містить водночас аналіз найважливіших тенденцій розвитку конкретних країн, регіонів, інтерпретацію сучасної епохи і прогноз тривалого історичного розвитку. В історії соціологічної науки розроблялися подібні теорії. В період переходу від традиційного до індустріального суспільства це завдання вирішували концепції О. Конта, Е. Дюркгейма, К. Маркса. Розгорнуту характеристику індустріального суспільства дав М. Вебер¹⁴⁸, постіндустріального – Д. Белл, А. Тоффлер та ін.

Ми вже відзначали, що на рубежі третього тисячоліття глобальна трансформація стимулює зміни в духовній сфері, актуальні проблеми загострюються внаслідок більшої непрогнозованості поведінки суб'єктів історичного процесу. Подібні соціальні явища стимулюють потребу гармонізації міждисциплінарних наукових досліджень, нових теоретичних підходів, адекватних методологій для релевантного історичному виклику аналізу і прогнозу.

Оскільки історія соціологічної думки є чистим джерелом основних ідей соціології історії, звернемося до аналізу стану наукового осмислення проблеми соціального розвитку.

Це завдання можна вирішити, розглянувши основні концепції соціального розвитку в історичному контексті, крізь призму проблемно–хронологічного дискурсу, що дозволить показати самоідентифікацію основних вчень і науково–критичний діалог між ними.

Основна контрверсійність на теоретичному рівні вже була відбита у вченнях Огюста Конта (1798 – 1857 рр.) і Шарля Луї Монтеск'є (1689 – 1775 рр.). Останній, на відміну від О. Конта, не повірив в ідею прогресу¹⁴⁹. Водночас Ш. Л. Монтеск'є належить плідна ідея про вплив географічного середовища на суспільний розвиток, на визначення історичної обстановки. Тут можна знайти витоки геополітики, геоекономіки, які в період глобалізації все більше впливають на історичну обстановку не тільки в конкретних країнах, регіонах, а й на цивілізаційний розвиток.

¹⁴⁸ История теоретической социологии: В 4-х т. – М., 1997.

¹⁴⁹ Арон Р. Этапы развития социологической мысли. – М., 1992. – С. 76.

На відміну від Ш. Л. Монтеск'є, О. Конт був прихильником ідеї єдності всієї історії людства, бо єдиний задум історії полягає в прогресі розуму людини¹⁵⁰. Тому соціологія має бути системою позитивних знань про суспільство. Однією з рушійних сил історії була неупорядкованість мислення на кожному окремо взятому історичному етапі. Процес розвитку О. Конт описував у термінології “статики” і “динаміки”. Остання характеризується як послідовна зміна необхідних етапів становлення розуму людини і суспільства заради досягнення стану статики, тобто, суспільного порядку. Тому прогрес розумівся як розвиток раціонального в людині. Прогрес суспільства О. Конт пов'язував з еволюцією суспільної (людської) свідомості, послідовною зміною трьох панівних типів світогляду:

1) теологічного, коли провідною тенденцією соціального розвитку є конкуренція між релігійними уявленнями і науковим знанням, що виникає;

2) метафізичного, що характеризує спекулятивно-філософську свідомість. Значення цієї епохи, на думку О. Конта, полягає в критиці і руйнуванні теологізму;

3) нарешті, на вищій стадії утверджується наукова позитивна свідомість, позитивний стиль мислення. З цим пов'язаний відомий оптимістичний афоризм О. Конта про творчу роль науки: “Знати, щоб передбачати, і передбачати, щоб могли”¹⁵¹. Позитивістська традиція, починаючи з Конта, пов'язана з ідеями соціальної інженерії, тобто більш-менш свідомого визначення вектора суспільного розвитку.

Всеосяжна концептуалізація історії була розроблена Гегелем, який розглядав історичний процес як процес становлення поняття свободи.

Найхарактернішим в утвердженні еволюційно-матеріалістичного підходу до історії стало вчення Карла Маркса (1818 – 1883 рр.). У марксистській концепції історія розглядається як прогресивний природничо-історичний процес змін і зміни суспільно-історичних формацій. Цей механізм представлено так: “Жодна суспільна формація не гине раніше, ніж розвинуться всі продуктивні сили, для яких вона дає досить простору, і нові більш високі виробничі відносини ніколи не з'являються раніше, ніж дозріють матеріальні умови їх існування в надрах самого старого суспільства”¹⁵². Такий “еволюційний підхід” став теоретичною основою для діяльності соціал-демократії.

¹⁵⁰ Арон Р. Этапы развития социологической мысли. – С. 104.

¹⁵¹ История политических и правовых учений. – М., 1988. – С. 377.

¹⁵² Маркс К. До критики політичної економіки // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 13. – С. 7.

З іншого боку, нагадаємо, що у “Вісімнадцятому брюмера Луї Бонапарта” Маркс робить висновок: всі колишні революції вдосконалювали державну машину, а її треба розбити заради встановлення диктатури пролетаріату. Класова боротьба вже представляється як рушійна сила історії. Такий революційний марксизм став практичним порадиником до дії в країнах з відсталим ритмом індустріалізації. Однак поява після Другої світової війни соціалістичної системи, що складалася з СРСР та його сателітів, не стала “кінцем передісторії”. Водночас догматизація соціально-філософської теорії марксизму завдала по ньому смертельного удару. З іншого боку, нова фаза в розвитку індустріального суспільства, пов’язана з маргіналізацією класової структури, в якій пролетаріат формально був у більшості, трансформувала соціальну структуру країн, що знаходилися в авангарді історичного процесу.

Компрадорський капіталізм у країнах, що розвиваються, не створив пролетаріат у класичному марксистському сенсі цього терміна. Подібні тенденції обмежили творчий потенціал марксизму, хоча бурхливі події другої половини ХХ ст. (наприклад, молодіжні бунти в Західній Європі в 1968 р.) деякий час давали змогу говорити про неомарксизм¹⁵³. У колишньому Радянському Союзі до періоду “перебудови” (1985 – 1991 рр.) суворий ідеологічний контроль не дозволяв вільно розвиватися навіть неортодоксальній марксистській думці. Потік викривальної літератури не дозволив відділити зерна від плевелів. Фактично неомарксистські теоретичні розробки перервалися, так по справжньому і не почавшись. Однією з останніх спроб стала книга С. Платонова, в якій автор осмислює поняття комунізму і шукає відповіді на риторичне питання, що може бути після комунізму. Аналізується розвиток людства від передісторії, тобто епохи відчуження, крізь епоху знищення приватної власності, кожний із способів виробництва якої є етапом зняття одного з шарів відчуження, до епохи “позитивного гуманізму”, вільної асоціації індивідів, які всебічно розвиваються¹⁵⁴.

Поняття історичного процесу в матеріалістичній традиції засноване на стадійній інтерпретації історії людства як єдиного, глобального процесу розвитку і зміни формацій. У марксистській

¹⁵³ Андерсон П. Размышления о западном марксизме. – М., 1991.

¹⁵⁴ Платонов С. После коммунизма. Второе пришествие. Беседы. – М., 1991. – С. 52 – 53.

парадигмі не було поки що спроб теоретичного пояснення сучасної соціальної ситуації краху радянської моделі соціалізму. Це свідчить про те, що марксизм залишається на сторінках історії, але на периферії актуального наукового дискурсу, пов'язаного з позитивістським рішенням проблеми соціальної інженерії.

Контівську позитивістську традицію розвинув англійський соціолог і філософ Герберт Спенсер (1820 – 1903 рр.), який пов'язав соціологію з ідеєю еволюції. Основою його концепції є аналогія держави з біологічним організмом.

Подібно до біоструктури держава має свій життєвий цикл: народження, зростання, старіння і загибель. Цю ідею стосовно до історичної долі європейської цивілізації розробив Освальд Шпенглер¹⁵⁵, а для розуміння етногенезу Л. М. Гумільов¹⁵⁶. Як бачимо, всі великі соціологічні системи взаємно зобов'язані одна іншій в тому, що стосується понять людини та історії.

На рубежі XIX – XX ст. позитивістське тлумачення соціальних механізмів дає Еміль Дюркгейм (1858 – 1917 рр.). Основна ідея його концепції зводиться до пошуку соціальної гармонії в об'єктивних умовах поділу суспільної праці. На відміну від Маркса, який акцентував увагу на відчуженості працюючого від результатів своєї праці і від самого себе, коли поділ праці засновано на окремих інтересах, Дюркгейм розглядає цю проблему з точки зору відносин між індивідом і групою. Оскільки колективістські суспільства історично первинні, індивід виникає із суспільства, а не суспільство з індивідів. Соціальні механізми регулюються пошуком гармонії злагоди. Причому органічна солідарність викликана поділом праці¹⁵⁷. З методологічної точки зору важливий підхід Дюркгейма до визначення соціальних ролей.

Абсолютизації раціоналізації та лінійно–прогресивної теорії розвитку опонує концепція Вільфредо Парето (1848 – 1923 рр.). Якщо О. Конт у цілому сприймав еволюцію людини, незважаючи на певні затримки, як рух від фетишизму до позитивізму через теологічну і метафізичну стадії, то за Парето ці чотири способи мислення нормально взаємодіють на різних рівнях у всі часи. Для всього людства немає обов'язкового переходу від одного типу мислення до іншого у

¹⁵⁵ Шпенглер О. Закат Европы. – М., 1993. – С. 623.

¹⁵⁶ Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера земли. – Л., 1989. – С. 495.

¹⁵⁷ Дюркгейм Э. Разделение общественного труда. – М., 1996. – С. 119.

вигляді єдиного і необоротного процесу, а є скороминущі коливання, що визначаються суспільствами і класами щодо впливу кожного з цих способів мислення¹⁵⁸. Виходить, що певні завдання, пов'язані з розвитком суспільства, вирішуються на конкретних історичних етапах шляхом зміни еліт, що володарюють. Нові еліти формуються з нижчих шарів, розквітають, а після цього занепадають¹⁵⁹. Ідея циклічності стає стрижневою для соціальної теорії.

Раціоналістична концепція Макса Вебера (1864 – 1920 рр.) підходить до історії і соціології не так, як до двох різних дисциплін, а як до єдиної методологічної системи. Історик у своєму дослідженні прагне визначити причинну значущість різноманітних елементів, що створили унікальну кон'юнктуру, а соціолог намагається встановити взаємозв'язки (в їх часовій послідовності), що спостерігалися багаторазово або можуть повторюватися¹⁶⁰. На рубежі ХХІ ст. дискурс соціально-історичної рефлексії залишається відкритим.

¹⁵⁸ Арон Р. Этапы развития социологической мысли. – М., 1992. – С. 440.

¹⁵⁹ Шпенглер О. Закат Европы. – М., 1993. – С. 623.

¹⁶⁰ Вебер М. Социология: Загальноісторичні аналізи. Політика. – К., 1998.

ГЛАВА 3

Ідея циклів у контексті періодизації соціального розвитку

Об'єктом концептуального аналізу є життєвий цикл суспільства як суб'єкта історичного процесу. Це дає змогу створити універсальну прикладну модель епохального історичного циклу як засобу аналізу і прогнозу на рівні всесвітньої історії, окремих континентів і країн.

Ідея циклічності характерна для соціологічної теорії Питирима Сорокіна, який досліджував суспільні явища, загальні для всіх соціокультурних феноменів і що повторюються в часі і просторі¹⁶¹. Сорокін запропонував таку періодизацію ритмів культурних змін європейської історії:

Період	Епоха
Греція VII–VI ст. до н. е.	Умоглядна
Греція V ст. до н. е.	Ідеалістична
Рим IV ст. до н. е. – IV ст. н. е.	Чуттєва
Європа IV–VI ст. н. е.	Ідеалістична
Європа VI–XII ст. н. е.	Умоглядна
Європа XII – XIV ст. н. е.	Ідеалістична
Європа XIV ст. н. е. по нинішній час	Чуттєва

П. Сорокін розрізняв повний цикл і відносний цикл. Якщо в першому випадку кінцева фаза перетворюється на першу і після цього цикл починається ще раз, то при відносному циклі направлення процесу, що повторюється, не збігається повністю з направленням серії подібних процесів, що передують¹⁶². Ця ідея дає можливість пояснити

¹⁶¹ Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.

¹⁶² Штомпка П. Социология социальных изменений. – М., 1996. – С. 187.

наявність перерваних циклів в історії розвитку різноманітних народів і цивілізацій.

Домінуючою темою в сучасній соціологічній теорії є рух до теоретичного синтезу¹⁶³. Використання ефективних методів різноманітного концептуального походження дасть змогу пояснити ключові події і поворотні точки історії. В цьому контексті звертають на себе увагу новітні концепції циклічності соціального розвитку, розроблені в різноманітних сферах суспільних наук¹⁶⁴. Зокрема це стосується розробки методології дослідження довгих циклів. Наприклад, Дж. Тейлор пропонує теорію періодичної зміни глобального історичного процесу кожні 500 років, кожні 120 років змінюються фази політичного циклу, що перебувають під впливом 60-річних економічних циклів “хвиль Кондратьєва”. На основі аналізу цих циклів визначаються і прогнозуються країни-гегемони на той або інший історичний період¹⁶⁵.

Соціум як складна жива система, структурні елементи якої перманентно змінюються, включений в життєві цикли різноманітної ієрархії: від космічних циклів до циклів життєдіяльності генерацій і окремих індивідів.

О. Л. Чижевський (1897 – 1964 рр.) ввів соціум у космос, пов’язавши історію людства з історією Всесвіту. Завдяки цьому була виявлена кореляція між всесвітньо-історичним процесом і циклічною діяльністю Сонця. Не Сонце змушує людей будь-що робити – до цього спонукають їх соціальні обставини, але воно ініціює ланцюгову реакцію дій, конкретний сенс яких до цього моменту визрів. Сонце виводить складнонапружену соціальну систему з стану відносної рівноваги, немовби служить сигналом ззовні для переключення її в іншу якість¹⁶⁶. Концепція О. Л. Чижевського дає об’єктивні підстави для використання методології природничих наук для дослідження суспільного розвитку. Вплив сонячної активності на процес етногенезу

¹⁶³ Рутцєр Д. Нынешнее состояние социологической теории: новые синтезы // Социологическая теория сегодня. – К., 1994. – С. 37.

¹⁶⁴ Gills, Barry; Frank, Andre. – World System Cycles, Crises and Hegemonial Shifts (1700 BC to 1700 AD) // Review. – 1992. – № 4; Fontvieille, Louis. Long Cycle Theory: Dialectical and Historical Analysis // Review. – 1991. – № 2; Burrell, Wilhelm. Why Study Political Cycles? // European Journal of Political Research. – 1987. – № 2.

¹⁶⁵ Taylor, James; Brill, Howard. Methodology of Long Cycles: A Debate // Review. – 1988. – № 3.

¹⁶⁶ Чижевський А. Л. Космический пульс жизни. – М., 1995. – С. 24.

найбільш адекватно представлено в концепції Л. М. Гумільова¹⁶⁷. Розвиток етноса показано в трьох екзистенціальних фазах циклу життя: зародження, розквіт і загибель. Біосоціальний механізм, пов'язаний із генезисом цих процесів, фокусується на ідеї пасіонарності, тобто на феномені енергетичного імпульсу, одержуваного етносом у певному просторово-часовому полі.

Різноманітність існуючих етносів зумовлюється географічною диференціацією.

Історико-теоретичним доповненням концепції Л. М. Гумільова є фундаментальне дослідження А. Дж. Тойнбі (1889 – 1975 рр.). Його теорія історичного розвитку розкрита в 12-томному “Дослідження історії”¹⁶⁸. Ідея циклічності представлена через аналіз зародження, розквіту і загибелі цивілізації. Для визначення основоположних характеристик ритму існування цивілізацій А. Тойнбі ввів поняття “виклик-відповідь”, котре пояснює зміну основних етапів життєвого циклу цивілізацій: виникнення, зростання, надлом, деградацію і розпад. Пошук ефективної відповіді на виклик навколишнього середовища характерний для “батьківських” цивілізацій, а на виклик природного і соціального – для наступних. Всього представлена історія 36 цивілізацій, що класифіковані на три групи: I – розвинуті цивілізації (їх 27); II – нерозвинуті (5); III – вмерлі цивілізації (3)¹⁶⁹. А. Тойнбі досліджував проблему історичного розвитку на двох рівнях: конкретних цивілізацій і країн. Найбільш спірною гіпотезою концепції Тойнбі є можливість виникнення універсальної цивілізації. З іншого боку, колосальна теоретична розробка стала джерелом філософсько-історичних і соціально-філософських ідей.

Це також стосується наукової спадщини Освальда Шпенглера (1880 – 1936 рр.). Його книга “Занепад Європи. Нариси морфології світової історії”, що вийшла в кінці Першої світової війни, стала класикою модерну¹⁷⁰. Таким є протиставлення культури і цивілізації, котра як історичний прогрес являє собою поступову розробку неорганічних і відмираючих форм. Цивілізація є неминуча доля

¹⁶⁷ Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера земли. – Л., 1989; Гумилёв Л. Н. География этноса в исторический период. – Л., 1990.

¹⁶⁸ Тойнби А. Дж. Постигание истории. – М., 1991.

¹⁶⁹ Там же. – С. 724 – 725.

¹⁷⁰ Шпенглер О. Закат Европы. – М., 1993.

культури¹⁷¹. Шпенглер порівнює цивілізацію з організмом, що переживає періоди дитинства, юності, зрілості і старості.

Ідея порівняння суспільного розвитку з онтогенезом особистості є теоретично перспективною. Виникає можливість залучення до дослідження методологічних розробок психології та соціальної психології, що дасть змогу показати взаємозв'язок соціум – індивід. Основна проблема соціальної інженерії, що перегукується з ідеями циклічного розвитку, пов'язана із завданнями прогнозування соціально-історичних процесів¹⁷².

Карл Поппер, називаючи спроби пророцтв стосовно загальної історії, що рухається наперед встановленим шляхом, “злиденністю історизму”, звертає увагу на принципову неможливість наукового прогнозування з використанням раціональних методів, оскільки, по-перше, універсальної історії людства не існує, є лише окремі варійовані історії різних частин людського суспільства, по-друге, в історії існує випадковий, ірраціональний і нестійкий особистий чинник, по-третє, людська історія – унікальний, неповторний процес¹⁷³. Однак теоретичне спростування прогностичного агностицизму К. Поппера робить соціальна синергетика як наука про закономірності взаємодії соціального порядку і хаосу. Згідно з цією теорією сутність розвитку соціальної реальності не зводиться ані до одностороннього збільшення порядку (О. Конт), ані до одностороннього зростання міри свободи (хаосу) (Г. Спенсер). Еволюція дисипативної структури (синтез хаосу і порядку) є зростання ступеня синтезу порядку і хаосу, зумовлене прагненням до максимальної тривалості¹⁷⁴.

Соціальна синергетика показала неправомірність змішування понять “мета” і “сенс”: відсутність мети не означає відсутність сенсу (рух до суператтрактору, тобто до граничного стану, досягнувши якого система вже не може повернутися в жоден з колишніх станів). Саме цієї помилки припустився К. Поппер в “Злиденності історизму”: з відсутності в історії мети він дійшов висновку, що вона не має сенсу.

Підкреслимо, що соціальна синергетика, розглядаючи суспільно-історичний розвиток крізь призму “круговороту” порядку і хаосу, дає змогу синтезувати ідеї соціальної інженерії та циклічності соціального

¹⁷¹ Философия истории: Антология. – М., 1995. – С. 176.

¹⁷² Яковец Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы. – М., 1999.

¹⁷³ Штомпка П. Социология социальных изменений. – М., 1996. – С. 232.

¹⁷⁴ Бранский В. П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории // Общественные науки и современность. – 1999. – № 6. – С. 121.

розвитку, що, з точки зору прикладного значення концепції, яка пропонується, є одним з основних завдань авторського колективу.

Стан наукового розроблення проблеми соціально-історичного розвитку дає необхідні теоретичні підстави для концептуального розроблення нової моделі суспільного розвитку в історичному контексті.

ГЛАВА 4

Вибір методологічних підстав дослідження

Методологічні підстави нової парадигми мають забезпечувати аналіз соціально-історичного розвитку на рівні конкретних країн, регіонів і цивілізацій, адекватно інтерпретувати важливі події сучасної епохи і давати змогу прогнозувати основні тенденції і перспективу історичного розвитку.

У сучасній соціологічній науці відбувається фактична глобальна трансформація, що стимулює зміну основних категоріальних характеристик, що зумовлює перемену уявлень про загальне та одиничне.

Об'єктивно настав час зміни парадигми соціально-історичного розвитку. Під парадигмою ми розуміємо теоретично і практично важливе наукове досягнення, що протягом деякого часу дає науковому співтовариству модель і постановки проблем, і їх вирішення¹⁷⁵.

Результат дослідження буде залежати від принципового вибору методологічного підходу. Критерій об'єктивності та універсальності соціологічного знання вимагає дослідження ситуації в усіх регіонах, країнах світу з урахуванням глобальних тенденцій. Це надасть змогу висвітлювати факт кінця однієї і настання нової епохи, а також можливих шляхів переходу до неї. В цьому контексті американський соціолог І. Валлерстайн підкреслює прагнення соціології стати точною наукою, нормативною для сфери політики¹⁷⁶.

Протилежним чином концептуальні завдання соціології розуміє М. Арчер, яка підкреслює, що соціальна наука не може відігравати роль радикального перетворювача з точки зору контровського програмування суспільства¹⁷⁷. З іншого боку, використання методології соціальної інженерії пов'язане з орієнтацією наукового інструментарія на математичну логіку¹⁷⁸. В контексті дослідження, що пропонується,

¹⁷⁵ Бургин М. С., Оноприенко В. И. Социальные стереотипы и научные парадигмы как регуляторы научной деятельности. – К., 1996. – С. 22.

¹⁷⁶ Романовский Н. В. Социология и социологи перед лицом глобальных катаклизмов // Социологические исследования. – 1999. – № 3. – С. 4 – 5.

¹⁷⁷ Там же. – С. 7.

¹⁷⁸ Рижков В. А. Концепція як форма наукового знання. – К., 1995. – С. 17.

соціально-історичного розвитку передбачається прикладне застосування відповідних методів у процесі аналізу показників соціетальних характеристик. Після отримання емпіричних показників вони мають бути піддані компаративному (порівняльному) аналізу.

Реалізація методологічного підходу до дослідження має забезпечувати можливість гармонійного переходу від загального до окремого (цивілізація-країна) і, навпаки, з метою визначення регулярних зв'язків між соціально-історичними явищами і їх специфіки. При цьому всі наші положення будуть обмежені тим часом і досвідом, що ми пізнали¹⁷⁹.

Основна методологічна ідея проекту пропонує на підставі уявлень про циклічність суспільного розвитку отримати адекватну завданням дослідження інструментальну можливість реконструкції об'єктивної логіки основних історичних змін, що характеризуються такими подіями, як "революції", "трансформації", державні перевороти, різноманітні соціальні протести, численні громадянські конфлікти, локальні і глобальні війни. Подібні явища, як правило, припадають на так звані транзитивні (перехідні) стани суспільного розвитку, котрі можуть бути гіпотетичними індикаторами епохальних змін.

Для аналізу цих явищ методологічно прийнятним є дослідження О. Л. Чижевського¹⁸⁰, котрий показав взаємозалежність між історичним процесом у формі соціально-історичної активності людства і діяльністю Сонця, ступенем його астрофізичної активності. Встановивши тут прямий зв'язок, О. Л. Чижевський довів свою гіпотезу на фактичному історичному матеріалі починаючи з 500 року до нашої ери і до XIX ст. При цьому дослідник підкреслив, що не кожний максимум сонячної активності безумовно стимулює відповідний максимум історичної активності. Для цього необхідною умовою є наявність відповідних іманентних умов (на думку О. Л. Чижевського, соціально-економічних і політичних плюс, можливо, духовних або соціально-психологічних).

Важливою методологічною підставою дослідження є уявлення про циклічний характер психічного розвитку людини, адже особистість є одним з головних елементів суспільної структури. В цьому контексті важливими для нашого підходу є теоретико-практичні узагальнення, зроблені Д. Фельдштейном¹⁸¹. Спираючися на розроблені в психологічній науці діяльнісний підхід (С. Рубінштейн, А. Леонтьєв,

¹⁷⁹ Арон Р. Этапы развития социологической мысли. – М., 1992. – С. 413.

¹⁸⁰ Чижевский А. Л. Космический пульс жизни. – М., 1995.

¹⁸¹ Фельдштейн Д. И. Психология развития личности в онтогенезе. – М., 1989. – С. 208.

А. Брушлинський та ін.) і вікову періодизацію психологічного розвитку особистості в онтогенезі (Д. Ельконін), Фельдштейн показав циклічний (періодичний) характер змін у психологічній структурі особистості і відповідно – в психологічній структурі діяльності, в якій наперемінно актуалізуються комунікативний і предметний плани.

Історичне походження провідних діяльностей дозволяє раціонально пояснити (а не просто констатувати) аналогії між психічним розвитком людства, разом з тим воно ставить розумні межі таких аналогій, відрізняючи справжній причинно–наслідковий зв'язок і аналогію, основу лише на загальних рисах, схожих у будь–якого процесу розвитку великої системи¹⁸².

Кожна епоха в психологічному розвитку особистості складається із закономірно пов'язаних між собою двох періодів:

1. Засвоєння завдань, мотивів, норм людської діяльності і розвитку емоційно–потребної сфери;

2. Засвоєння способів дій з предметами і формування операційно–технічних можливостей, перехід від однієї епохи до наступної відбувається при виникненні невідповідності між операційно–технічними можливостями і завданнями, мотивами діяльності, на основі яких вони сформувалися¹⁸³.

Суспільні зміни можна розглядати в контексті соціальних процесів, станів і властивостей, що реалізуються в рамках єдиного епохального історичного циклу. Під соціальною психікою ми розуміємо найбільш інтегральні, узагальнюючі характеристики суспільних процесів, свого роду колективний словник історико–культурної спадщини суспільства¹⁸⁴. Аналіз соціальних характеристик пов'язаний із методологічною проблемою розпредметнення історико–культурного коду, в якому зберігається розгадка властивостей соціальної психіки, опредметнених в усьому, з чим може зіткнутися в історико–культурному просторі людина¹⁸⁵.

Однак найбільшою методологічною проблемою в процесі дослідження є ідентифікація суб'єкта аналізу, чиї об'єктивні соціальні показники мають дати точні дані для теоретичних побудов періодизації соціально–історичного процесу як у ретроспективі, так і в перспективі.

Методологічні підходи, використані при розробці базової концепції дослідження соціально–історичного розвитку, будуть в

¹⁸² Фельдштейн Д. И. Психология развития личности в онтогенезе. – С. 96.

¹⁸³ Там же. – С. 140.

¹⁸⁴ Донченко Е. А. Социетальная психика. – К., 1994. – С. 50.

¹⁸⁵ Там же. – С. 33.

основному збережені в процесі розроблення конкретного прикладного поля подальшого аналізу в сфері політичних, правових, філологічних та інших наук суспільного і гуманітарного профілю.

ГЛАВА 5

Універсальний епохальний цикл суспільного розвитку: структура і зміст

Змістовна характеристика концепції може бути представлена в двох основних аспектах: через визначення теоретичних принципів суспільно-історичного розвитку і гіпотетичну періодизацію всесвітньо-історичного процесу на цій основі.

Суспільство як суб'єкт історії і цивілізації проходить у своєму розвитку великий життєвий цикл. У контексті соціальної філософії і філософії історії ця теза вже стала тривіальною істиною. Відомий вчений Нільс Бор зазначав, що істини бувають тривіальними і глибокими. Твердження, протилежне тривіальній істині, просто неправдиве, а твердження, протилежне глибокій істині, також є істинним¹⁸⁶. Несприйняття ідеї циклічності історичних процесів пов'язане головним чином із вульгарним уявленням про поступально-прогресивний розвиток, який, незважаючи на регресивні тенденції, неминуче приведе людство із “царства необхідності” в “царство свободи”. З цим концептуальним підходом пов'язане сприйняття ідеї циклічності в дусі Еклезіастового кругообігу: те, що було, те і зараз є, а те, що буде, вже було. Нам уявляється, що історичний розвиток соціуму фактично є реалізацією епохальних циклів, кожний з яких складається з двох періодів.

Перший епохальний період – “інволюція” має смислове історичне наповнення в засвоєнні соціетальних якостей, набутих суспільством у попередній період розвитку. Для інволюційного стану характерне згортання соціальних процесів у просторі, спрощення соціальної структури і традиціоналізм. Таке суспільство має “закритий” характер і завдяки цьому підтримує соціальну стабільність. Ступінь свободи індивідуума в такому соціумі обмежений впливом колективу. Визначальним є емоційно-чутливий психотип особистості.

Другий епохальний період – “еволюція” характеризується розгортанням соціальних процесів у просторі, ускладненням соціальної структури, інноваційною активністю. Одним із завдань еволюції є модернізація традиційного суспільства. Історичною ознакою еволюційного періоду є набуття суспільством нових соціальних характе-

¹⁸⁶ Майєрс Д. Социальная психология. – СПб., 1998. – С. 264.

ристик, у тому числі актуалізація ознак власного попереднього періоду розвитку або атрибутів, характерних для суспільств, що перебувають в історичному розвитку на вищому рівні. Суспільна рівновага підтримується інноваційними накопиченнями. “Інволюція” і “еволюція” є нормативними станами суспільства¹⁸⁷. Фундаментом інноваційної активності в еволюційний період стає розкріпачення індивіда і посилення предметно-когнітивного компоненту в психологічній структурі особистості. Основною характеристикою еволюції стає стабільність змін.

Нормативні періоди в історії суспільства чергуються перехідними, коли трансформуються структура соціуму і основоположені інститути.

Підвищення історичної активності залежить від взаємодії трьох фундаментальних чинників: соціально-політичного, соціально-економічного і природно-космічного, до вище переліченого слід додати ще істотний вплив духовної сфери. Підкреслимо, що відсутність передумов для інтенсивної дії одного з цих чинників не запускає механізм трансформації в цілому.

Важливу роль у зміні періодів епохального циклу відіграє соціально-історичний феномен війн. Суб'єкти воєнних дій ведуть і закінчують війни в різні моменти історичного розвитку. У разі завоювання будь-якої країни може відбутися визначальна для долі всього регіону корекція ритму циклу або навіть глобальні зміни, як, наприклад, після світових війн.

Транзитивні (перехідні) періоди суспільного розвитку характеризуються протилежними за напрямом змін історичними фазами: “коеволюцією” та “революцією”. Наприклад, “коеволюція” є фазовим переходом від нормативного періоду “інволюції” до нормативного періоду “еволюції”. Цей перехід реалізується в рамках єдиного епохального циклу, тому в таких умовах змінюється тільки полярність системних якостей суспільства або “вектори” соціального розвитку¹⁸⁸.

На відміну від “коеволюції” “революція” є якісною трансформацією всієї соціальної структури суспільства. Вона створює механізм переходу від нормативного стану “еволюції” до “інволюції”. Цей процес водночас пов'язаний із радикальною зміною соціетальних характеристик. “Революція” немовби “узагальнює” результати роз-

¹⁸⁷ Афонін Е. А. Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. – 1996. – № 1 – С. 45 – 55.

¹⁸⁸ Там же. – С. 54.

витку суспільства протягом всього епохального циклу і відкриває новий¹⁸⁹.

Характеристика суб'єкта історії змінюється в процесі розвитку. Фактично діють різноманітні типи суб'єктів. Наприклад, під час "революції" активізується роль суб'єкта-індивіда. Нагадаємо, в період Великої французької революції 1789 – 1794 рр., коли на історичній арені діяли особливо характерні особистості: Мірабо, Дантон, Робесп'єр, Наполеон, чий імена стали загальними для кожного з етапів названої революції, а зіграні ними ролі – типовими для аналізу подібних процесів. Те саме ми бачимо і в Росії в період 1905 – 1917 рр., коли когорта активістів-революціонерів фактично "перевищувала попит" на них історії. Під час трансформації "коеволюційного" типу посилюється роль суб'єкта-соціуму. Відзначимо, що в умовах інволюційного процесу часовий простір суспільства деформується в бік майбутнього, що відповідно робить суспільство міфологічним. У процесі "еволюції" відбувається зміщення уваги до минулого.

Підтвердженням релевантності гіпотези дослідження стосовно різноманітного рівня складності соціальних структур "інволюційного" та "еволюційного" суспільств є інформація про кількість соціальних ролей. Якщо в країнах, що пережили час "великої депресії" 1929 – 1933 рр. кількість соціальних ролей складає близько 70000, то для вітчизняного простору це число приблизно рівно 30 – 40 тис. соціальних ролей.

Для антропосоціогенетичного розвитку фундаментальним є невідповідність між календарно-історичним часом розвитку суспільства, рівнями біологічного і соціетального розвитку. Адекватним для соціально-історичного аналізу є універсальний епохальний цикл, що складається з чотирьох взаємопов'язаних елементів (по два протилежних історичних періоди і транзитивні переходи), що становлять умовну схему: "інволюція" – "коеволюція" – "еволюція" – "революція".

Тепер спробуємо на історичному матеріалі (після отримання емпіричних даних ця гіпотеза може бути переглянута) виявити своєрідні "маяки" (найважливіші події в духовній або матеріальній сферах), котрі дадуть підстави для визначення можливих хронологічних рамок кожної фази і епохального циклу в цілому. Після цього аналізу визначимо приблизну кількість уже "відпрацьованих" у всесвітньо-історичному процесі циклів. На підставі такого дослідження можна буде створити адекватну модель періодизації зміни епохальних циклів.

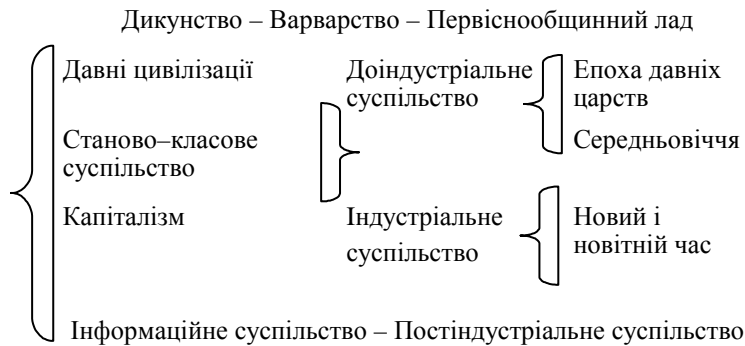
¹⁸⁹ Там же. – С. 55.

Подібна періодизація має відбивати механізми взаємовпливів на трьох ієрархічних рівнях: глобальному, регіональному і конкретних країн. При цьому можна припустити, що чим вище ієрархічний рівень, тим пізніше, наприклад на глобальному рівні, починаються на ньому трансформаційні зміни.

Однак, насамперед, складемо приблизний перелік елементів (класифікацій) суспільно-економічних формацій. Марксистська “п’ятичленка”: первіснообщинний лад, рабовласницький, феодальний, капіталістичний, комуністичний – “працює” до “посткапіталістичної” формації.

Досить популярними є “трьохетапні” класифікації, наведені Морганом: дикунство (від часу появи первісних людей); варварство (від появи примітивних видів землеробства); цивілізація (від появи держави); Беллом: доіндустріальний період (виробництво забезпечується мускульною силою людини або тварин), індустріальний (основа – робота механізмів); постіндустріальний період (функціонування суспільства забезпечується головним чином відтворенням інформації). Перелічені класифікації забезпечуються хронологічними характеристиками: доісторична епоха (до створення писемності), антична, середньовічна, новий і новітній час. Однак цей підхід занадто схоластичний і умовний.

Створення більш адекватної єдиної системи класифікації ускладнюється суперечливими семантичними навантаженнями, які несе відповідна термінологія. Все ж таки подібну спробу можна зробити.

Підкреслимо, що найбільш розробленою системою періодизації в точній відповідності з циклічним підходом є модель О. Шпенглера¹⁹⁰.

Таблиця 1

“Одночасні” духовні епохи”

	1500–1200 до н. е.	1100–800 до н. е.	0–300 р. н. е.	З 900 р. н. е.
	Релігія вед Індійська культура	Еллінсько- італійська “деметрий- ська” культура Олімпійсь- кий міф Антична культура	Арабська культура Синкретизм (Мітра, Боал)	Західна культура Германський католицизм
Народження міфа великого стиля як вираз нової бого- чуттєвості. Світовий страх і світова туга. (Весна)	Арійський героїчний епос	Гомер. Сказання про Геракла і Тесея	Апокалеп- тика	Бернард Клервоський. Лицарський епос. Франціск Ассізький.

¹⁹⁰ Шпенглер О. Закат Европы. – М., 1993. – С. 189 – 200.

Раннє містико– метафізичне оформлення нового погляду на світ. Висока схоластика. (Літо)	Найдавніші частини вед	Орфіки, космогонія	Ориген (254) Мани (276) Авеста, Талмуд	Фома Аквінський (1274) Данте (1321) схоластика
---	---------------------------	-----------------------	---	--

	1500–1200 до н. е.	1100–800 до н. е.	0–300 р. н. е.	З 900 р. н. е.
Реформація: в рамках народної релігії протест проти великих форм ранньої епохи	Браміни	Релігія Діоніса	Августин (430) Несторіанці, Маздак	Гус (1415), Савонаролла, Лютер, Кальвін
Початок суто філософського формування ідеалістичних і реалістичних систем	Упанішади	Великі досокра- тики	Візантійська, іудейська, сірійська, коптська, персидська літератури (6–7 ст.)	Галілей, Бекон, Декарт, Лейбніц (XVI – XVII ст.)

Створення нової математики. Концепція числа як відображення і сутність форми світу	Втрачене	Число як міра. Піфагор (540 р. до н. е.)	Невизначене число. Алгебра	Число як функція. Декарт, Паскаль, Ферма (1030)
Пуританізм: раціоналістично-містичне збіднення релігійних засад	Сліди в упанішадах	Піфагорійський союз	Мухаммед (622 р. н. е.), Павликіани, іконоборці	Англійські пуритани (1620), французькі янсеністи (1640)

	1500–1200 до н. е.	1100–800 до н. е.	0–300 р. н. е.	З 900 р. н. е.
Осінь Інтелекція великих міст. Кульмінація розумової творчості.				
“Просвітництво”: віра у всемогутність розуму, культ “природи”. “Розумна релігія”	Сутри, Будда	Софісти, Сократ	Суфізм	Локк, Вольтер, Руссо

	1500–1200 до н. е.	1100–800 до н. е.	0–300 р. н. е.	з 900 р. н. е.
Осінь Інтелекція великих міст. Кульмінація розумової творчості.				
Кульмінація математичного мислення. Висвітлення світу форм чисел	Нуль як число	Евдокс (конічні перетини)	Теорія чисел, тригоно- метрія	Ейлер (1783), Лаплас (1827)
Великі завершальні системи				
Ідеалізм:	Йога, веданта	Платон	Аль-фарабі	Гете, Шеллінг
Теорії пізнання:	Нья	Арістотель	Авіценна	Гегель, Кант, Фіхте
Зима Початок космополітичної цивілізації. Згасання духовної творчої сили. Саме життя стає проблематичним				
Матеріалістич- ний світогляд: культ науки, користі, щастя	Санкхайя, Чарвака	Кіники	Епікурейські секти епохи Аббасидів	Бентам, О. Конт, Дарвін, Спенсер, Маркс

	1500–1200 до н. е.	1100–800 до н. е.	0–300 р. н. е.	з 900 р. н. е.
Етико-суспільні життєві ідеали: епоха “філософії без математики”	Течії епохи Будди	Еллінізм	Течії в ісламі	Шопенгауер, Ф. Ніцше

Внутрішнє завершення математичного світу форм. Завершальні думки	Втрачене	Евклід, Архімед	Аль-Хорезмі, Аль-Біруні	Гаусс, Ріман (1866)
Спад абстрактного мислення до професійно-наукової катедер-філософії	“Шість класичних систем”	Академія	Школи Багдада і Басри	Контіанці
Розповсюдження останнього світогляду	Індійський буддизм	Елліністично-римський стоїцизм	Практичний фаталізм ісламу	Етичний соціалізм

Далі О. Шпенглер представляє таблиці “одночасних” епох мистецтва і “одночасних” політичних епох.

Періодизація великих історичних періодів подається в книзі Н. А. Чмихова¹⁹¹. Наприклад, тривалість історичної епохи визначена приблизно в 532 роки. У контексті запропонованої системи періодизації сучасна епоха почалася близько 419 р. н. е. і триватиме приблизно до 2015 р. Вона умовно ділиться на три 532-річні періоди: 419 – 951 рр. – (ранній феодалізм), 951 – 1483 рр. – (розвинутий феодалізм), 1483 – 2015 рр. – (новий час).

Зміст історичного процесу розкривається через 133-річні напів-етапи: 419 – 552 рр. – міграційні процеси в Європі, обживання захоплених варварами земель; перші риси феодалізму; 552 – 685 рр. – перемога феодальних відносин, зникнення рис епохи раннього заліза; 685 – 818 рр. – консолідаційні процеси, завершення основних міграцій; 818 – 951 рр. – ранньофеодальне суспільство; 951 – 1084 рр. – перехід до феодальної роздробленості; 1084 – 1217 рр. – розквіт феодальної роздробленості; 1217 – 1350 рр. – перехід до централізації;

¹⁹¹ Чмихов М. О. Давня культура. – К., 1994. – С. 512.

1350 – 1483 рр. – утвердження централізованих феодальних суспільств; 1483 – 1616 рр. – зародження “капіталістичних” відносин; 1616 – 1749 рр. – зростання капіталізму; 1749 – 1882 рр. – перетворення капіталізму на діючу в усьому світі силу; 1882 – 2015 рр. – розквіт і криза сучасної епохи. Існуючі системи періодизації, незважаючи на іманентну суперечливість, дають “маяки” для продовження роботи.

ГЛАВА 6

Періодизація всесвітньої історії в світлі нової концептуальної побудови: глобальний (макро) рівень аналізу і прогнозу

Повернемося до проблеми визначення гіпотетичної періодизації всесвітньо-історичного процесу згідно з концепцією дослідження. Передбачувані хронологічні рамки можуть становити приблизно 5000 років, тобто від 3000 р. до н. е. до 2000 р. н. е.

Природно, що протягом цього проміжку історії буде мінятися суб'єкт історичної діяльності, але незмінним має залишатися підхід до трьох рівнів аналізу: глобального, що має відбивати зміну епох на рівні цивілізацій; регіонального (континенти та їхні найважливіші територіальні частини), конкретні країни. В центрі уваги повинна виявитися проблема співіснування держави і суспільства, взаємовпливу індивіда (в тому числі і видатної історичної особистості) та соціуму.

Революційний період **першого епохального циклу** характеризує виникнення перших цивілізацій (Єгипет, Месопотамія, Індія, Китай), що пов'язане і з встановленням лічби (астрономічного) часу. Наведемо найбільш відомі "ери". 1 січня 4713 р. до н. е. – початок ери Скалігера, від якої ведеться безперервна лічба доби. 3761 р. до н. е. – час створення світу за іудейським календарем. До 3113 р. до н. е. відносять створення людини Майя. Приблизно до цього часу хронологічно відноситься виникнення найдавніших культур (археологічних). Наприклад, Трипільська культура (близько 4000 р. до н. е.), Мохенджо-Даро (Індія), Чатал Гуюк (Мала Азія), перші хліборобські культури в Мексиці. До інволюційного етапу епохального циклу відноситься зародження цивілізації в Месопотамії (Урук), Єгипті (3000 – 2800 рр. до н. е.) (Давнє Царство), Епоха будівництва пірамід; витоки китайської цивілізації (перший легендарний імператор Фусі).

Перехід до коеволуційного етапу розвитку пов'язаний із територіально-з'єднуючими процесами (Саргон I Аккадський об'єднав всю Месопотамію). Близько 2000 р. до н. е. в Шумері принцип Талеона (око за око) замінено грошовим штрафом.

Мозаїчні переміщення етносів стимулювали зміни на регіональному рівні в співвідношенні сил. Давньовавілонське царство – гегемон у межиріччі. Закони Хаммурапі (близько 1750 р. до н. е.). Посилення хеттів. Близько 1750 р. до н. е. Розкол Єгипту (Верхній і Нижній по

об'єднанню номів на Нілі). Об'єднуючі процеси в Китаї (близько 1766 р. до н. е. перемога племен Шан над Ся). Поява династії Шань-Інь. Соціально-обновлювальні процеси відбуваються і на Криті (Мінойська цивілізація) (1700 – 1400 рр. до н. е. – період “нових палаців”).

З еволюційним періодом епохального циклу пов'язане посилення боротьби між найдавнішими Середземноморськими і Малоазійськими цивілізаційними центрами за гегемонію. 1580 – 1314 рр. до н. е. – Єгипет – 18-а династія Яхмос I, Тутмос III – 15 завоювних походів фараона в Палестину, які перетворили Єгипет на “світову державу”, Ехнатон (релігійний реформатор, ідея єдинобожжя – Бог Сонця Атон). Розквіт Мікен. Боротьба Єгипту з хеттами. Початок переселення арійських племен в Індію. Троянська війна (XIII ст. до н. е.). Приблизно в цей час завершується перший епохальний цикл всесвітньо-історичного процесу, змістом якого стало становлення і боротьба найдавніших центрів цивілізації (XXX – XIII ст. до н. е.).

Другий епохальний цикл починається з революційного етапу, з яким пов'язані такі історичні події. Політичний занепад Вавилону (XI – VIII ст. до н. е.), падіння Мікенської цивілізації, геополітичні зміни в Месопотамії. Боротьба Єгипту з “народом моря”. Західне і Східне Чжоу (Китай). Інволюційний етап цього циклу пов'язаний з початком занепаду Ізраїльського Царства (після царів Давида і Соломона) (935 р. до н. е.) і з імперіалістичною політикою Ассирії в Межиріччі. Соціально-інноваційна активність на коєволюційному етапі циклу пов'язана з майже синхронними важливими подіями. 770 – 481 рр. до н. е. – період “Весни і осені” пов'язаний із загостренням боротьби за гегемонію між провідними китайськими царствами, 776 р. до н. е. – традиційна дата проведення першої грецької Олімпіади і 753 р. до н. е. – дата заснування Риму. Тим часом Ассирія особливо успішно за Саргона II (722 – 705 рр. до н. е.) продовжувала боротьбу за збереження завойованих територій у Малій Азії.

Еволюційний етап у рамках цього циклу пов'язаний із важливими змінами як у духовній сфері (К. Ясперс назвав VIII – VI ст. до н. е. “осьовим часом”), так і в соціально-політичній. Індія: упанішади. Китай: даосизм. Персія: зороастризм. Авеста. Приблизно 664 – 525 рр. до н. е. Пізнє єгипетське царство. Саїська династія. Японія: 660 р. до н. е. Офіційна дата виникнення імператорської династії Ямато. 594 р. до н. е. – реформи Солона в Афінах, нові принципи полісного устрою, відмінні від азійської традиції державного устрою. 612 р. до н. е. – падіння Ассирії. Отже, другий епохальний цикл хронологічно тривав близько 600 років (XII – VI ст. до н. е.).

Третій епохальний цикл на революційному етапі ідентифікується з початком нової старозавітної традиції, що пов'язане з

перебуванням євреїв у вавилонському полоні (597 – 586 рр. до н. е.) після завоювання Іудеї царем Навуходоносором II (до 539 р. до н. е., коли Вавилон був взятий персами). На цьому етапі виникає одна з світових релігій – буддизм (близько 560 – 480 рр. до н. е. Будда). Причому вчення про переселення душ було характерно і для піфагорійців.

Інволюційний етап пов'язаний із посиленням персів (VI ст. до н. е. - фактично встановили контроль над всією Малою Азією, з грецькими містами включно, добившись більшого, ніж у свій час Ассірія). 525 р. до н. е. – перси перемогли Єгипет. 510 р. до н. е. – встановлення в Римі республіки. Китай. Письмові закони, гроші. Конфуціанство.

Коеволюційний етап третього епохального циклу ідентифікується з греко–персидськими війнами (500 – 449 рр. до н. е.), що водночас є часом першого великого зіткнення Заходу і Сходу, часом розквіту античної класичної культури (Есхил, Софокл, Перикл, Фулідид, Протагор “людина – міра всіх речей”). Китай: 481 – 281 рр. до н. е. – період “семи найсильніших войовничих царств”: Цінь, Чу, Янь, Ци, Вей, Чжао, Хань. Філософ Мо–Цзи (утопізм). Еволюційний етап циклу, що характеризується, пов'язаний з такими історичними подіями: Боротьба плебеїв і патриціїв у Римі. 469 – 399 рр. до н. е. Сократ. Діалектичне мислення в західній цивілізаційній традиції. 444 – 429 рр. до н. е. Афіньська демократія. Перикл. 431 – 404 рр. до н. е. – пелопоннеська війна між Афінами і Спартою за гегемонію, початок занепаду традиційного грецького полісу. Посилення Македонії. Початок спорудження Великого китайського муру – єдиної рукотворної споруди, яку видно з космосу.

Третій епохальний цикл, насичений історичними масштабними подіями, має хронологічні рамки VI – V ст. до н. е. Фактично це “осьовий час” за К. Ясперсом.

Четвертий епохальний цикл бере початок в IV ст. до н. е. у революційній фазі, пов'язаній з витокami еллінізму, синтезом традицій Сходу і Заходу. 356 – 323 рр. до н. е. – Александр Македонський. 378 – 338 рр. до н. е. – другий афіньський морський союз (“Золота осінь Афінів”). 359 – 348 рр. до н. е. – легістські традиції (тоталітарна модель) Шан Яна в царстві Цінь (Китай). Інволюційний етап циклу характеризується війнами діадохів за спадщину Александра Македонського; Індія: Імперія Маур'я. Артхашастра – наука про політику. Рим: завершення боротьби між плебеями і патриціями, зміцнення республіканського ладу, розповсюдження гегемонії Риму на весь Апеннінський півострів. Коеволюційний етап пов'язаний із визнанням буддизму як офіційної релігії в Індії (Ашока 268 – 231 рр. до н. е.); завершенням війн діадохів, зміцненням елліністичних царств (близько 281 р. до н. е.). Об'єднання Китаю в часи династії Цінь (246 – 201 рр.

до н. е.). Початок Пунічних війн Риму і Карфагена за панування над Середземномор'ям (264 р. до н. е.). 146 р. до н. е. Рим встановив владу над Грецією. Падіння Карфагена. Перетворення Римської республіки на найсильнішу державу. Китай: 145 – 87 рр. до н. е. Сим Цянь. Класичний трактат “Шіцзін”, “Історичні записки”. Еволюційний етап четвертого епохального циклу охоплює близько 200 років (по сто років до і після н. е.) і характеризується важливими змінами: кризою Римської республіки (проблеми земельної реформи – діяльність братів Гракхів); селянська війна в Китаї і правління першої династії Хань (206 р. до н. е. – 9 р. н. е.). Близько 165 р. до н. е. – Іудея: повстання Маковеїв. Встановлення “Великого шовкового шляху” між імперією Хань і Римом. Громадянські війни, криза Римської республіки. 1 січня 45 р. до н. е. – Юліанський календар. 30 р. до н. е. – Рим, імператор Октавіан Август. Нагадаємо, що в ері “від різдва Христового” немає нульового року. Дату різдва в 525 р. н. е. визначив Діонісій Малий. Китай: 18 – 29 рр. н. е. – повстання “Червоних брів”. Китай: винахід рисового паперу. 10 квітня 30 р. н. е. – Воскресіння Ісуса Христа. Початок християнства в Римській імперії. Четвертий епохальний цикл IV ст. до н. е. – I ст. н. е. – розквіт Римської імперії. Духовна криза і поява нової світової релігії Християнства.

П'ятий епохальний цикл починається приблизно в II ст. н. е. Револуційний етап пов'язаний із імперськими традиціями Риму. Китай: 220 – 265 рр. н. е. – період “трьох держав” (гегемонів) III ст. н. е. Розповсюдження буддистської традиції з Індії. 313 р. н. е. – Костянтин визнав християнство офіційною релігією в Римській імперії. Інволюційний етап циклу ідентифікується з боротьбою Риму і Персії 381 р. н. е. Всесвітній собор, засудження аріяства, боротьба з християнськими ересями. 395 р. – розділ Римської імперії на Західну і Східну (Візантію). 451 р. н. е. – розгром гуннів на Каталаунських полях. 455 р. – розорення Риму вандалами. Нестеріянці – християнство на Схід. Коеволюційний етап пов'язаний зі становленням державності у варварів (Варваризація Західної Римської імперії і романізація варварів). 481 – 511 рр. н. е. – Хлодвіг, король франків. 419 – 554 рр. н. е. – Вестготське королівство. 439 – 534 рр. н. е. – Північна Африка. Вандалі. Візантія: Юстиніан (482 – 565 рр. н. е.). 568 р. н. е. – Лангобарди в Італії (757 р. їх розбив король франків Піпін Короткий). 407 р. н. е. – римські легіони залишили Британію (“Семикоролів'я”).

Еволюційний етап п'ятого епохального циклу (VI ст. н. е.) пов'язаний із важливими подіями в розвитку світових релігій. Християнство. Папа Григорій I (590 – 604 рр.) – спроба посилення теократії, що до періоду Реформації стало символом боротьби Ватикану як універсалістської сили і секулярних феодалів за владу над Європою. Іслам: 570 – 632 рр. – пророк Мухаммед, Коран. 20 вересня

622 р. – хиджра (переселення пророка в Мекку) початок літочислення (“нульовий рік”) за мусульманським календарем. Буддизм: проникнення в Японію, Камбоджу, Корею, Тибет. Слов'яни: боротьба проти аварів. 623 – 658 рр. н. е. – держава князя Само (Чехія, Моравія).

Отже, п'ятий епохальний цикл на глобальному рівні всесвітньо-історичного процесу хронологічно охоплює II – VI ст. нашої ери.

Шостий епохальний цикл ідентифікується в хронологічних рамках приблизно VII–XII ст.: від арабських завоювань, експансії ісламу, до хрестових походів, історичним змістом яких стало продовження процесу конвергенції Сходу і Заходу.

Революційний етап шостого епохального циклу пов'язаний із кризою в розвитку ранньофеодальних державних утворень, або як у прикладі з Візантією і Китайськими державами з перенапругою сил у попередніх періодах невдалої боротьби за регіональну гегемонію. 618 – 907 рр. – династія Тан. Боротьба проти кочовиків. Перу: держава Чимор. Інволюційний етап циклу пов'язаний із масштабними арабськими завоюваннями: 638 р. – взято Єрусалим. Розгромили персів. 643 р. засновано Каїр. 661 – 750 рр. – Халіфат Омейядів. Боротьба між шиїтами (послідовники Алі) і сунітами. 714 р. араби оволоділи Піренеями (732 р. Карл Мартелл зупинив їх). 711 р. Індія: араби захопили центр індуїзму м. Мультан. 751 р. – перемога арабів над китайцями на річці Талас. 726 – 843 рр. – іконоборство у Візантії.

Коеволюційний етап шостого епохального циклу характеризується посиленням держав, які належали до авангарду в окремих регіонах. 863 р. – Кирило і Мефодій, слов'янська абетка. 768 – 814 рр. – Карл Великий, король франків, з 800 р. Імператор. Походи норманів. 862 р. Рюрик у Новгороді, 879 – 912 рр. Олег у Києві. 803 – 814 рр. – болгари, Хан Крум. 829 р. – об'єднання англосаксонських королівств (Британія). 843 р. Людовик Німецький. 877 – 889 рр. – Камбоджа: імперія Ангкор (Буддизм). 988 р. Русь прийняла християнство від Візантії. 966 р. Польща прийняла християнство за латинським обрядом. Франція: 987 – 1328 рр. – династія Капетингів. Німеччина: 919 – 1024 рр. саксонська династія: боротьба за панування над Італією. Північна Америка: витоки цивілізації Майя. 1054 р. розкол православних і католиків. 1049 р. – Київ, Іларіон “Слово про закон і благодать”. 1097 р. – з'їзд князів у Любечі: “Кожний хай тримає свій уділ”.

Еволюційний етап шостого епохального циклу характеризується важливими змінами. У Західній Європі зміцнюються міста, чіє економічне життя створює конкуренцію традиційному сільськогосподарському виробництву. Виникають перші університети – центри вільної думки, що стимулювала Реформацію. Посилюється боротьба за владу між світськими і церковними феодалами. Китай: 1069 – 1086 рр.

– реформи Ван Аньши; заміна відробок грошовим податком, адміністративне регулювання цін. Японія: посилення самураїв. 1068 – 1167 рр. – період “інсей”. Духовний зміст: 1048 – 1112 рр. – Омар Хайям. 1079 – 1142 рр. – П’єр Абеляр. 1096 – 1270 рр. – Хрестові походи за звільнення гроба Господня. Незважаючи на поразку Заходу, хрестові походи фактично стали “репетицією” майбутніх колоніальних загарбань.

Сьомий епохальний цикл має приблизні хронологічні рамки, починаючи з XIII ст. – періоду раннього італійського відродження (це був фактично революційний етап “повернення” до кращих античних традицій) до часів боротьби за незалежність США (1774) і Великої французької революції (1789–1794).

Інволюційний етап цього циклу пов’язаний із періодом Реформації католицької церкви, що сприяло народженню “духу” капіталізму. З цього моменту помітніше стають контрасти між “унікальними” західноєвропейськими цінностями та “універсальними” азійськими цінностями.

Коеволюційний етап сьомого епохального циклу ідентифікується з періодом Великих географічних відкриттів і початком колоніальних загарбань, організаторами яких стали країни–лідери в проведенні успішних буржуазних революцій – Англія і Нідерланди. Виникнення фактично глобальної колоніальної системи вплинуло як на ритми циклів розвитку залежних країн, так і на розвиток самих колоніальних держав. Одними з перших одержали незалежність Північно–Американські Сполучені Штати.

Восьмий епохальний цикл. З’явившись у надрах еволюційних глобальних тенденцій розвитку, Французька революція (1789 – 1794 рр.) “відкрила” перспективу новим тенденціям глобального суспільного розвитку, що, очевидно, можна пов’язувати з поняттями Модерн. Як нова глобальна тенденція вона в подальшому вплинула на хід світових процесів, вийшовши за межі явища суто національної французької історії. Генеруючи ідеали свободи, рівності і братерства, вона все очевидніше ставала спочатку надбанням загальноєвропейським, а з розвитком цієї тенденції, запліднюючися новими культурними традиціями, і всесвітнім. Її вплив дав свої паростки в Європі (революції 1830, 1848 – 1849 рр.), в Росії (повстання декабристів 1825 р. і революції 1905, 1917 рр.), в Японії (революція “Мейцзі” 1868 р.), в Китаї (революція Сінхайська 1911 і революція 1949 рр.). У Латинській Америці цей період охоплює час від боротьби за незалежність на чолі з С. Боліваром (XIX ст.) до Кубинської революції 1959 р. і Нікарагуанської 1979 р. В Африці цей період фактично почався тільки з часу краху колоніальної системи (60–і роки XX ст.).

Інволюційний період восьмого епохального циклу можна віднести до другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. Його основним змістом став процес поступового переходу від індустріальної до постіндустріальної цивілізації. Він пов'язаний із формалізацією структури класичного буржуазного суспільства (революції 1848 – 1849 рр.) і відповідним розвитком промисловості і неврегульованого ринку. Виникнення монополій, що загостило боротьбу за ринки збуту і сировини між провідними імперіалістичними країнами між Першою і Другою світовими війнами, що все частіше розглядаються як два етапи однієї світової війни.

Коеволюційний перехід восьмого епохального циклу “відкривають” фактично події Великої депресії (1929 – 1933 рр.), що в період 80-х – 90-х рр. ХХ ст. отримали нове “дихання”, надавши тенденціям універсального і необоротного характеру. Найбільш значущими подіями періоду стали: закінчення “холодної війни”, що привело до завершення протистояння двох супердержав США і СРСР; війна в Персидській затоці як результат виклику регіонального лідера Іраку коаліції провідних країн світу на чолі з США; символічне падіння Берлінського муру і об'єднання Німеччини (1989), розпад СРСР (1990 – 1991 рр.) і утворення нових незалежних держав, що радикально змінюють геостратегічну ситуацію в світі. Якщо на момент створення ООН (1949) членами цієї організації були 51 держава, то за станом на грудень 1994 р. їх вже стало 185.

Зоря постіндустріальної цивілізації, пов'язана з бурхливим розвитком інформаційних технологій, генної інженерії, часом, який соціальні філософи охрестили “постмодерном”, ще тільки розгортається в надрах восьмого епохального циклу і стане загальною тенденцією в новому ХХІ ст.

Ще складнішим уявляється завдання створення гіпотетичних схем періодизації зміни епохальних циклів для окремих регіонів і конкретних країн.

ГЛАВА 7

Регіонально–континентальний (меді) рівень аналізу історичного розвитку

Подаємо схему періодизації епохальних циклів для конкретних регіонів.

Підхід до визначення відповідних територій можливий на основі критеріїв культурно–цивілізаційного підходу або геополітичних детермінант. Нагадаємо схему класифікації цивілізацій, запропоновану А. Тойнбі¹⁹².

1. **Цивілізації, що розквітли.**
 - 1.1. **Незалежні цивілізації.**
 - 1.1.1. Відокремлені.
 - 1.1.1.1. Мезоамериканська (майянська і мексиканська).
 - 1.1.1.2. Андська.
 - 1.1.2. Незалежні невідокремлені.
 - 1.1.2.1. Шумеро–аккадська (об'єднані шумерська, хеттська і вавілонська).
 - 1.1.2.2. Єгипетська.
 - 1.1.2.3. Егейська (мінойська).
 - 1.1.2.4. Індська.
 - 1.1.2.5. Китайська (давньокитайська і далекосхідна основна).
 - 1.1.3. Синівськородинні, перша група.
 - 1.1.3.1. Сірійська (від шумеро–аккадської, єгипетської та егейської).
 - 1.1.3.2. Еллінська (від егейської).
 - 1.1.3.3. Індійська (від індської).
 - 1.1.4. Синівськородинні, друга група.
 - 1.1.4.1. Православна – християнська.
 - 1.1.4.2. Західна.
 - 1.1.4.3. Ісламська (всі від сірійської та еллінської).
 - 1.2. **Цивілізації – супутники.**
 - 1.2.1. Мексиканська (від мезоамериканської).
 - 1.2.2. Доколумбова: на південно–заході Північної Америки

¹⁹² Тойнбі А. Дж. Постигание истории. – М., 1990. – С. 724 – 725.

- (від мезоамериканської).
- 1.2. 3. Північна Андська (Колумбія, Еквадор).
- 1.2. 4. Південна Андська (Чилі, Аргентина).
- 1.2. 5. Еламська (від шумеро–аккадської).
- 1.2. 6. Хеттська (від шумеро–аккадської).
- 1.2. 7. Урартська (від шумеро–аккадської).
- 1.2. 8. Іранська (від шумеро–аккадської, після цього сірійської).
- 1.2. 9. Корейська (від китайської).
- 1.2. 10. Японська (від китайської).
- 1.2. 11. В'єтнамська (від китайської).
- 1.2. 12. Італійська (від еллінської).
- 1.2. 13. Південно–Східна Азіатська (від індійської, пізніше в Індонезії та Малайзії від ісламської).
- 1.2. 14. Тибетська.
- 2. **Нерозвинуті цивілізації.**
- 2.1. Перша сірійська (поглинута єгипетською).
- 2.2. Несторіанська християнська (поглинута ісламською).
- 2.3. Монофізитська християнська (поглинута ісламською).
- 2.4. Далеко–західна християнська (поглинута західною).
- 2.5. Космос середньовічного міста–держави (поглинута західною).
- 3. **Застиглі цивілізації.**
- 3.1. Ескімоська.
- 3.2. Кочова.
- 3.3. Оттоманська.
- 3.4. Спартанська.

Розвиток цивілізаційного підходу до історичного аналізу пов'язаний із модною зараз теорією “зіткнення цивілізацій”. Американський політолог С. Хантингтон аргументував цю тезу тим, що відмінності між цивілізаціями склалися століттями, ця диференціація більш фундаментальна і тривка, ніж відмінності ідеологічні та класові, вони менше всього піддаються змінам. Тому конфлікти ХХІ ст. будуть переміщатися з політичних та ідеологічних кордонів на лінії зіткнення цивілізацій.

Сучасна картина цивілізацій ідентифікується перш за все з основними світовими релігіями – християнством, ісламом, буддизмом. Названі духовні системи поширюються на цілі континенти, впливаючи на минуле, теперішнє і майбутнє цих мегатериторій.

У процесі дослідження історії світової культури виділяються такі культурні регіони: арабо–мусульманський, далекосхідний, індійський, африканський (з виділенням Західної і Центральної, Східної і Півден-

ної Африки), латиноамериканський, європейський і північноамериканський¹⁹³.

У геополітиці традиційною є диференціація територій, що перебувають під контролем морських або сухопутних сил, і маргінальні прибережні зони. У глобальному контексті увага концентрується на рівні окремих континентів.

На наш погляд, найбільш оптимальним підходом для дослідження процесу зміни епохальних циклів на регіональному рівні буде континентально-цивілізаційний підхід, котрий є одним з підстав для вибірки конкретних країн, чия історія виявиться в контексті нашого дослідження.

Першим (найбільш унікальним з точки зору насиченості історичних подій, чисельності населення і наявності всіх трьох світових релігій) континентом є ЄВРАЗІЯ, що з географічної точки зору складається із західного “півострова” – Європи (від Атлантики до Уралу), Передньої, Центральної, Південної і Південно-східної Азії.

Другим об’єктом нашого аналізу стане Америка (Північна, Центральна, Південна). Панівною релігією на континенті є християнство в католицькій або протестантській інтерпретації.

Третій континент – Африка (Західна, Центральна, Східна і Південна). “Чорний континент” з релігійної точки зору представлений симбіозом: ісламу, поганських вірувань і християнства.

Нарешті в контексті дослідження проаналізуємо Австралію, де представлено християнство, іслам (частина азіатських іммігрантів) і вірування місцевих тубільців. Хронологічний масштаб залишається попереднім – від 3000 р. до н. е. до 2000 р. н. е.

7.1. Євразія

Ми вже відзначали, що найбільш яскраву, вражаючу історію, звичайно, має Євразія. Абстрагуючися від формальних цивілізаційних відмінностей, визначимо контури епохальних циклів для Азії і Європи. У цьому контексті, перш за все, виникають аналогії з протиставленням історичного розвитку Сходу і Заходу. При цьому, з точки зору відносно великих циклів “азіатська модель” є універсальною, а західна – унікальною, хоча на рубежі третього тисячоліття під впливом глобального процесу вестернізації все уявляється навпаки. Підкреслимо, що витoki давньогрецької цивілізації, яку традиційно визнають предтечею європейської, знаходяться у спадщині Крито-

¹⁹³ Історія світової культури: Культурні регіони: Навч. посібник. – К., 1997. – С. 444 – 445.

Мікенської культури (2900 – 1470 рр. до н. е.), що фактично є симбіозом взаємодії середземноморської ойкумени і народів Малої Азії.

Найдавніші ранньодержавні об'єднання Китаю, Месопотамії, Індії (Мохенджо–Даро) (4000 – 3000 рр. до н. е.) виникли в умовах неолітичної революції. Завдяки цьому фактично починається перший етап першого епохального циклу як для Європи, так і для Азії. Другий етап циклу – інволюційний – пов'язаний із розвитком в Месопотамії (староавілонське царство близько 1900 – 1600 рр. до н. е.), Китаї, Індії традиційних хліборобських культур.

Коеволюційний етап циклу пов'язаний із певними змінами. Китай: близько 1766 р. до н. е. –перемога союзу племен Шан над Ся. Межиріччя. Посилення хеттів. 1750 р. до н. е. – Закони Хаммурапі. Крит: 1700 – 1400 рр. до н. е. – період нових палаців. Мінос.

Завершення першого епохального циклу для Євразії ідентифікується з еволюційним етапом: розвитком Ахейської цивілізації в Греції, Середньоасирійського царства в Малій Азії (1500 – 1100 рр. до н. е.).

Другий епохальний цикл для Євразії починається з революційного етапу: виникненням у Греції полісної системи (XIII – XII ст. до н. е.), що створила фундаментальні соціокультурні відмінності між “Заходом” і “Сходом”.

Інволюційний етап другого епохального циклу пов'язаний із традиціоналізмом періоду Шань–Інь у Давньому Китаї (XIII – XII ст. до н. е.), а коеволюційний починається з подій Троянської війни (1190 – 1180 рр. до н. е.). Завершується другий епохальний цикл для Євразії еволюційним етапом, подіями – маяками для якого є: IV Вавілонська династія (1204 – 1072 рр. до н. е.), Нове царство хеттів (1400 – 1300 рр. до н. е.), Італія: розквіт культури етрусків, Греція: Гомер, Гесіод.

Революційний етап починає третій епохальний цикл для Євразії. Греція: 776 р. до н. е. – Ера Олімпіад. Початок списку ефорів у Спарті. 753 р. до н. е. – традиційна дата заснування Рима. Китай: IV – V ст. до н. е. – Лао Цзи. Даосизм. Персія: Зороастризм. Авеста. Індія: IX – VI ст. до н. е. – Упанішади. 583 – 488 рр. до н. е. – Будда. 551 – 479 рр. до н. е. – Конфуцій.

Інволюційний етап епохального циклу: Ассірія і Персія: “світові держави” (VII – VI ст. до н. е.).

Коеволюційний етап пов'язаний з такими історичними подіями: Рим: 510 р. до н. е. – республіканська форма правління. 500 – 449 рр. до н. е. – Греко–Персидські війни. Піднесення Афін. “Захід” відбиває натиск “Сходу”, захистивши свій унікальний шлях розвитку. 444 – 429 рр. до н. е. – Перікл – стратег Афінської демократії. 481 – 221 рр. до н. е. – Китай: боротьба за гегемонію семи найбільших царств.

Третій епохальний цикл історичного розвитку Євразії завершується еволюційним етапом, що ідентифікується з такими найважливішими подіями. Греція: 434 – 404 рр. до н. е. – Пелопонесська війна Афін і “тоталітарної” Спарти. 427 – 348 рр. до н. е. – Платон. Римляни розбили етрусків, адаптувавши їхню культурну традицію. Китай: близько 400 р. до н. е. – початок спорудження Великого китайського муру. Індія: Імперія Маур’я. 378 – 338 рр. до н. е. – Другий Афінський морський союз. “Золота осінь” Афін. 384 – 322 рр. до н. е. – Арістотель. 356 – 323 рр. до н. е. – Александр Македонський. Походи на Схід. Перша спроба “Заходу” створити універсальну імперію, підпорядкувавши собі Схід.

Четвертий епохальний євразійський цикл запускається революційним етапом: 323 – 281 рр. до н. е. – війни діадохів. Виникнення системи елліністичних держав, що протистоять Риму в Середземномор’ї. Індія: 268 – 231 рр. до н. е. – Ашока. Буддизм – офіційна релігія.

Інволюційний етап четвертого циклу: близько 200 р. до н. е. Екклезіаст: “Те, що було, те і зараз є, що буде, вже було”. Рим: 201 р. до н. е. – перемога над Карфагеном 196 р. до н. е. Рим політично підпорядкував Грецію, хоча завойовники були полонені грецькою культурою, що сприяло консолідації європейської цивілізації.

Коеволюційний етап згаданого епохального циклу ідентифікується з початком кризи Римської республіки – 133 – 131 рр. до н. е. – громадянські війни. 123 – 122 рр. до н. е. Гай Гракх спроба земельної реформи. 101 – 44 рр. до н. е. – Гай Юлій Цезарь. Вторгнення германських племен.

Завершення четвертого епохального євразійського циклу пов’язане з підпорядкуванням елліністичних держав Риму 66 – 62 рр. до н. е. Помпей похід на Схід. Підпорядкування Іудеї Риму.

П’ятий євразійський епохальний цикл схематично можна уявити таким чином. Революційний етап циклу починається з перетворення Риму на “світову державу”. 374 р. н. е. Ірод I – правитель Іудеї. Початок літочислення від Різдва Христового. 18 – 29 рр. н. е. Китай. Повстання “червонобрових”. 68 р. н. е. страчено апостола Петра. Переслідування християн у Римській імперії.

Інволюційний етап згаданого циклу ідентифікується приблизно з трьома сторіччями. Приблизно від правління імператора Траяна (98 – 117 рр. н. е.), коли Римська імперія досягла піку своєї могутності, мала регулярні торгові контакти з Китаєм.

Вихід Євразії з нормативного стану розвитку і початок коеволюційного етапу пов’язано з перипетіями “великого переселення” народів. 375 р. н. е. – вторгнення гуннів в Європу. 395 р. н. е. – Західна Римська імперія і Візантія. 445 р. – походи Аттіли (помер 453 р.).

449 р. н. е. – початок завоювання англосаксами Британських островів. Візантія: 482 – 565 рр. – правління Юстиніана. 481 – 511 рр. – Хлодвіг, король франків. Окрім “великого переселення” народів найважливіші події цього етапу циклу пов’язані з виходом на історичну арену нової світової релігії – ісламу (570 – 632 рр. н. е.) Мухаммед. (20 вересня 622 р. – початок мусульманського літочислення) і “пробудженням” слов’янства (623 – 658 рр. – держава князя Само на території сучасної Чехії і Моравії в боротьбі проти Аварського каганату). 661 – 750 рр. – Халіфат Омейядів. (Контроль території від Центральної Азії до Іспанії) 618 – 917 рр. – Китай: Династія Тан. 645 – 858 рр. Японія: імператорське правління. 726 – 843 рр. – Візантія: іконоборство.

Еволюційний етап п’ятого євразійського епохального циклу ідентифікується з правлінням Карла Великого (768 – 814 рр.) з 800 р. фактично імператор Західної Європи. 756 р. – створена Папська область (Ватикан). Русь: 862 – 879 рр. – Рюрик. Вплив варягів. 863 р. н. е. – Кирило і Мефодій: створення слов’янської писемності. 864 р. н. е. – Болгарія прийняла християнство. 843 р. н. е. Верден: поділ імперії Карла Великого (Франція, Італія, Німеччина). 966 р. – Польща, християнство латинського обряду, 988 р. – Русь – християнство від Візантії. 1054 р. папа Лев IX і константинопольський патріарх Михайло Керуларій наклали анафему один на одного. Розкол: католики – православні. 1071 р. поразка Візантії в битві з тюрками–сельджуками при Манцикерті. 1077 р. Каносса. Генріх IV – Григорій VII – боротьба світської і духовної влади за інвеституру.

Еволюційний етап п’ятого епохального циклу охоплює вісім хрестових походів (1096 – 1270 рр.), що культурно підняли європейські монархії до рівня розвитку близькосхідних народів, водночас духовно підготували західноєвропейців до періоду масштабних колоніальних загарбань XVII – XIX ст. В азіатській частині Євразії еволюційний етап епохального циклу пов’язаний із розквітом і занепадом монгольського володарювання.

1155 – 1227 рр. – Темучин (Чингисхан).

1237 – 1240 рр. – походи монголів на Русь.

1274 р. – Хубілай: спроба захоплення Японії.

1279 – 1368 рр. – Китай: Монгольська імперія Юань.

1206 – 1526 рр. – Делійський султанат.

1250 – 1517 рр. – Мамлюки: Єгипет, Сирія.

Шостий євразійський епохальний цикл починається з раннього Відродження в Італії 1304 – 1374 рр. – Ф. Петрарка; 1313 – 1375 рр. – Дж. Боккаччо. 1378 – 1449 рр. – Великий розкол у католицькій церкві. 1380 р. – Куликовська битва. Початок зростання Московського царства. “Столітня” англо–французька війна. 1410 – 1431 рр. – Жанна д’Арк. 1453 р. – впав Константинополь. 1440 р. – І. Гуттенберг: техно-

логія книгодрукування. 1371 – 1415 рр. – Ян Гус. Початок європейського реформаційного руху. 1492 р. – відкриття Америки Х. Колумбом. 1517 р. – Лютер: тези. 1541 р. – перемога Кальвіна в Женеві. 1556 – 1598 рр. – Філіпп II Іспанський. 1581 р. – незалежність Нідерландів (1648). 1520 – 1566 рр. – Сулейман Розкішний.

Розквіт Османської імперії. Інволюційний етап циклу фактично охоплює XVII ст., коли Європа колоніальними загарбаннями змінила ритм історичного розвитку багатьох народів Азії, Африки, Америки. 1618 – 1648 рр. – тридцятирічна війна католицького і протестантського союзів в Європі. Зародження системи європейської рівноваги. 1683 р. – розгром турків під Віднем. Початок занепаду Османської імперії (до 1918 р.). Перехід від нормативного до транзитивного стану на коеволюційному етапі циклу пов'язаний із європейською епохою Просвітництва. 1700 – 1721 рр. – Північна війна. Перетворення Росії на євразійську імперію. 1756 – 1763 рр. – семирічна війна, окрім Європи, захопила британські і французькі колонії. 1789 – 1794 рр. – Велика французька революція. 1848 – 1849 рр. – буржуазно-демократичні революції в Європі. 1868 р. – реформи “Мейцзі” в Японії. 1908 р. – Младотурецька революція. 1911 р. – Сінхайська революція в Китаї. 1917 – 1921 рр. – Революція в Росії.

Еволюційний етап шостого євразійського епохального циклу пов'язаний із процесом “глобалізації” і “модернізації” всього євразійського простору. 1914 – 1918 рр. – Перша світова війна. 1929 – 1933 рр. – велика депресія. 1939 – 1945 рр. – Друга світова війна. 1949 – 1989 рр. – “холодна війна”. 1958 р. – створення Європейського економічного співтовариства. 1978 р. – реформи в КНР. 1985 – 1991 рр. – перебудова в СРСР. 1979 р. – Ісламська революція в Ірані. 1990 – 1991 рр. – війна в Персидській затоці. 1991 р. – розпад СРСР, СФРЮ. 1999 р. – операція НАТО в Косово.

7.2. Америка

Америка, на відміну від Євразії, не має такої кількості епохальних циклів. Початок першого з них пов'язаний з найдавнішими державними утвореннями в Південній Америці (1800 – 1500 рр. до н. е., Перу). Революційна фаза циклу ідентифікується з переселенням народів на континенті (близько 1100 р. до н. е.) Майя. 1200 р. до н. е. – 400 р. н. е. – Чавінська культура Перу. IV ст. до н. е. – VIII ст. н. е. – Культура Наска (Перу).

Інволюційна фаза циклу на рубежі нашої ери пов'язана з іманентним розвитком цивілізації Майя (Північний Юкатан). Середина X ст. – тольтеки, боротьба з майя. 1000 р. н. е. – вікінги в Гренландії близько 1200 р. н. е. Долина Куско. Рання інкська культура.

Подолання нормативного стану пов'язане з відкриттям Америки Колумбом. З 1492 р. починається коеволуційний етап циклу. 1438 – 1463 рр. – Сапа Інка. 1490 р. – міжусобні війни серед інків: Уаскар проти Атауальпи. 1500 р. – відкриття Бразилії Кабралом. 1519 – 1521 рр. – завоювання Мексики Кортесом. 1531 – 1533 рр. – Пісарро розбив інків. 1535 р. – Канада – володіння Франції. 1570 р. – північноамериканська ліга Ірокезів. 1607 р. – Вірджинія. Пуритани.

Еволюційний етап циклу фактично завершується колонізацією англійцями і французами Північної Америки, а іспанцями і португальцями Південної Америки. Завершується перший епохальний цикл для Америки в середині XVIII ст.

Другий епохальний цикл починається з революційних подій. 1775 – 1783 рр. – війна за незалежність США. 1810 – 1822 рр. – незалежність держав Південної Америки від Іспанії. 1783 – 1830 рр. – Симон Болівар. 1823 р. – Доктрина Монро. 1861 – 1865 рр. – громадянська війна в США. 1898 р. – американо-іспанська війна. Встановлення гегемонії США в Південній і Центральній Америці.

Інволюційний етап циклу тривав до середини XX ст. і характеризувався пануванням військових режимів у більшості країн Південної Америки. Для США період 1900 – 1945 рр. пов'язаний з іманентною підготовкою до виконання ролі “єдиної супердержави”.

Коеволуційний етап другого епохального циклу починається з революції на Кубі 1959 р., 1973 – 1989 рр. – влада Піночета в Чилі, 1979 р. – революція в Нікарагуа. Кінець XX ст. для Південної і Центральної Америки пов'язаний із поступовою демократизацією політичних режимів, процесами інтеграції. 1995 р. – МЕРКОСУР: Бразилія, Аргентина, Чилі, Уругвай. 1993 р. – НАФТА: США, Канада, Мексика. До 2005 р. планується створення зони вільної торгівлі від Аляски до Вогняної землі. 31 грудня 1999 р. США пішли з зони Панамського каналу (1914). Фактично Америка вступила до еволюційного етапу циклу.

7.3. Африка

Африка була колискою людства. Найдавніші державні утворення належать Єгипетській цивілізації. Революційний етап першого епохального циклу фактично починається з виникнення Ранняго Єгипетського Царства (3000 – 2800 рр. до н. е.), періодом будівництва пірамід.

Інволюційний етап циклу ідентифікується з розділом номів Єгипту за течією Нілу (близько 1750 р. до н. е.). Він охоплює близько 1200 років, змістовно пов'язаних з піком могутності Давнього Єгипту.

Коеволюційний етап першого африканського епохального циклу пов'язаний з історією пізнього Єгипетського Царства (664 – 525 рр. до н. е.) і фактично завершується боротьбою Карфагена і Риму за панування над Середземномор'ям і виникненням близько 200 р. до н. е. елліністичного Єгипту, з чого починається еволюційний етап циклу, що завершується в VII ст. н. е. процесом ісламізації Єгипту.

Другий африканський епохальний цикл пов'язаний з історією негро-австралоїдної раси, яка має три підраси: негрську, негрільську і бушменську, а також перехідну ефіопську підрасу.

Революційний етап циклу починається на рубежі нашої ери з виникненням перших державних утворень. Західна Африка: Гана (III – XIII ст. н. е.), Малі (XIII – XVII ст. н. е.), Імперія Сонгай (Гао) (XIII – XVI ст. н. е.), Карнем-борну (VII – XVII ст. н. е.). Центральна Африка: Конго (X – XIII ст. н. е.), Північно-східна Африка: Аксумське Царство (III – IV ст. н. е.). Аксум у IV ст. прийняв християнство монофізитського варіанту, що дозволило Ефіопії в епоху колоніалізму захищати незалежність. XIII ст. – розквіт могутності Ефіопії.

На інволюційному етапі другого африканського епохального циклу фактично почалися колоніальні загарбання європейців (XV – XVI ст.). Вивезення рабів-негрів до Америки завдало удару по соціальних відносинах африканських народів, що обмежило можливості поступального розвитку. Фактично 300 – 400 років колоніальної залежності, зберігаючи архаїчну соціальну структуру, посилили зовнішню залежність Африки.

Коеволюційний етап циклу пов'язаний із початком процесу деколонізації 1833 р. і скасування рабства в Британській імперії. 1847 р. – незалежність Ліберії (екс-американські раби-негри), 1858 р. – ЮАР. 1808 – 1830 рр. – реформи Мохаммеда Алі в Єгипті. 1869 р. – відкриття Суецького каналу.

Еволюційний етап другого африканського епохального циклу почався в 60-і роки XX ст. з отриманням незалежності африканськими країнами і буде тривати ще близько сторіччя.

7.4. Австралія

Австралія має специфічну історію. Заселена на рубежі нашої ери тубільцями величезна територія фактично не мала державних утворень до відкриття континенту європейцями (1606 р. – голандець Віллем Янц). Фактично революційний етап першого австралійського епохального циклу починається в середині XVIII ст. (1768 – 1779 рр. – Джеймс Кук). Інволюційний етап ідентифікується з боротьбою європейських

імігрантів з тубільцями в XIX – початку XX ст. Коеволюційний етап почався в другій половині XX ст. із створенням цивілізації, що має європейську цивілізаційну ідентичність.

7.5. Антарктида

Шостий материк Землі площею 50 млн. кв. км, що вдвічі більше за Австралію. Відкрита в 1820 р. російськими мореплавцями Ф. Ф. Беллінсгаузенем і М. П. Лазаревим. До цього моменту історія континенту залишається під льодовим покриттям. Міжнародно-правовий статус Антарктиди визначений відповідним договором від 1 грудня 1959 р., що передбачає використання території Антарктиди винятково в мирних цілях, забороняє робити заяви про територіальні претензії в Антарктиді, гарантує свободу наукових досліджень за умови охорони і збереження природних ресурсів¹⁹⁴.

¹⁹⁴ Международное право: Учебник. – М., 1995. – С. 556 – 557.

ГЛАВА 8

Національно–державний (мікро) рівень аналізу історії

Розглянувши в основних рисах схеми розвитку епохальних циклів на глобальному (макро) і регіональному (меді) рівнях, сфокусуємо тепер нашу увагу на розгляді історичних циклів на національно–державному (мікро) рівні, що відповідає в цілому масштабу нашого дослідження.

Критерії створення подібної вибірки можуть бути наступними: по–перше, мають бути представлені держави всіх континентів, по–друге, держави, що належать до різноманітних світових релігій, по–третє, за демографічною ознакою, тобто мають бути представлені держави з населенням не менше 8 млн. чоловік за станом на кінець 90–х рр. ХХ ст.

Згідно з вищенаведеними критеріями ця вибірка може бути такою:

№	КРАЇНА	НАСЕ- ЛЕННЯ (млн. чол.)	РЕЛІГІЯ	ПОЧАТОК РОЗВИТКУ
Є В Р О П А				
1.	Австрія	8.039	Католицька	XIII ст.
2.	Бельгія	10.190	Католицька	1830 р.
3.	Болгарія	8.628	Православна	680 р.
4.	Ватікан	1 тис.	Центр католицизму	750 р.
5.	Велико- британія	58.550	Катол. Англікан.	VI ст.

6.	Греція	10.560	Православна	VIII ст. до н. е.
№	КРАЇНА	НАСЕ- ЛЕННЯ (млн. чол.)	РЕЛІГІЯ	ПОЧАТОК РОЗВИТКУ
7.	Іспанія	39.220	Католицька	VII ст.
8.	Італія	57.520	Католицька	VIII ст. до н. е.
9.	Нідерланди	15.615	Протестантська	XIV ст.
10.	Німеччина	83.870	Катол., протестант.	843 р.
11.	Польща	38.915	Католицька	960 р.
12.	Португалія	10.800	Католицька	1143 р.
13.	Росія	150.50	Православна	1147 р.
14.	Білорусь	10.204	Православн., уніат.	XII ст.
15.	Угорщина	9.963	Католицька	1000 р.
16.	Румунія	22.260	Православна	1859 р.
17.	Україна	50.500	Православна	988 р.
18.	Франція	58.160	Католицька	843 р.
19.	Чехія	10.320	Катол., протестант.	X ст.
20.	Швеція	8.928	Протестантська	IX ст.
21.	Югославія (Сербія)	10.635	Православ., катол., іслам	IX ст.

№	КРАЇНА	НАСЕ- ЛЕННЯ (млн. чол.)	РЕЛІГІЯ	ПОЧАТОК РОЗВИТКУ
А З І Я				
22.	Афга- ністан	23.230	Іслам	XVIII ст.
23.	Бангладеш	124.17	Іслам	1947 р.
24.	В'єтнам	74.570	Буддизм	VI ст.
25.	Ізраїль	5.575	Іудаїзм	XI ст. до н. е.
26.	Індія	961.69	Буддизм, іслам, індуїзм	IV ст. до н. е.
27.	Індонезія	208.06	Іслам, католиц.	VI ст.
28.	Ірак	21.810	Іслам	VI ст. до н. е.
29.	Іран	66.820	Іслам	VI ст. до н. е.
30.	Китай	1232.310	Конфуціан- ство, даосизм, буддизм, іслам, католиц.	XIV ст. до н. е.
31.	Корея	45.710 +24.550	Буддизм	VI ст. н. е.
32.	Малайзія	20.770	Іслам	XIII ст.
33.	Пакистан	133.572	Іслам	XII ст.

34.	Саудівська Аравія	18.835	Іслам	VI ст.
№	КРАЇНА	НАСЕ-ЛЕННЯ (млн. чол.)	РЕЛІГІЯ	ПОЧАТОК РОЗВИТКУ
35.	Туреччина	63.050	Іслам	1071 р.
36.	Японія	125.580	Буддизм, синтоїзм	VI ст. до н. е.
А Ф Р І К А				
37.	Алжир	29.505	Іслам	1711 р.
38.	Ефіопія	57.970	Христ. Монофізити	V ст.
39.	Гана	17.895	Католицька	III ст.
40.	Кенія	29.460	Іслам	XIV ст.
41.	Нігерія	105.470	Іслам	XIV ст.
42.	Південно-Африканська Республіка	42.120	Католицизм, іслам	XIX ст.
А М Е Р И К А				
43.	Канада	28.975	Католицька	1608 р.
44.	Мексика	96.630	Католицька	VI ст.

45.	США	266.890	Католицька, протестант- ська, іслам	1607 р.
46.	Аргентина	34.845	Католицька	XVI ст.
№	КРАЇНА	НАСЕ- ЛЕННЯ (млн. чол.)	РЕЛІГІЯ	ПОЧАТОК РОЗВИТКУ
47.	Бразилія	163.640	Католицька	1500 р.
48.	Чилі	14.420	Католицька	X ст.
49.	Перу	23.565	Католицька	VI ст. до н. е.
А В С Т Р А Л І Я				
50.	Австралія	18.350	Католицька	XVII ст.

Насамперед, підкреслимо наявність найхарактерніших особливостей мікро–рівня розгортання епохальних циклів. По–перше, більш чіткими стають етнічні відмінності; по–друге, змінюється хронологія, оскільки державні утворення у різних народів створювалися, природно, не в один і той самий час; по–третє, більш чітко визначаються відмінності в кількості епохальних циклів, що є наслідком, з одного боку, історичного віку народу, а з іншого – насиченості його історичного минулого.

Також слід відзначити, що розроблення схем розвитку епохальних циклів для всіх країн запропонованої вибірки є предметом спеціального дослідження, тому ми лише проілюструємо “роботу” нашої концепції на прикладі 11 держав, які ввійшли до репрезентативної дослідної вибірки (50 країн).

Тепер безпосередньо розглянемо схему епохальних циклів для Ватикану, Італії, Німеччини, Великобританії, Франції, України, Росії, Білорусі, Китаю, Індії, Японії і США, що в запропонованій вищевказаній вибірці репрезентують історичний авангард Європи, Азії та Америки.

8.1. Ватікан

Папська область є центром католицького світу. У контексті концепції, що пропонується, ми маємо справу зі специфічним об'єктом. Історію Ватикану не можна розглядати на національному рівні, оскільки площа держави становить усього 4,4 кв. км., а населення близько 1 тис. чоловік, в основному католицькі священники і швейцарські гвардійці. Однак держава Ватикан як матеріальна еманція духовної влади католицької церкви, що має глобальне поширення, впливала на хід загальної історії. Тому, на наш погляд, правомірно розглянути гіпотетичну схему розгортання епохальних циклів історії Ватикану.

Перший епохальний цикл починається на рубежі нашої ери (від Різдва Христового) з революційного періоду, змістом якого стало зародження християнства як світової релігії і поступове формування церковних структур. Конкретною подією, що символізує цю фазу розвитку, можна вважати Апокаліпсис Іоанна Богослова (68 – 69 рр.). Інволюційний етап **першого епохального циклу** (70 – 313 рр.) мав своїм історичним змістом боротьбу християнської церкви, що народжувалася, з апаратом влади Римської імперії. Це був період масового терору проти християн. З 313 р., коли був виданий Міланський едикт про віротерпимість, що перетворив християнство на державну релігію, почалася коеволюційна фаза циклу. Хронологічно ця фаза тривала аж до 395 р., коли відбувся розкол Римської імперії на Західну і Східну. Для аналізу важливо, що дана подія легалізувала відмінність між Західним і Східним християнством.

Еволюційний етап пов'язаний з історією занепаду і падіння Західної Римської імперії (395 – 476 рр.). У цей період посилюється світська влада римських пап, що намагалися стати організаторами відпору наступу варварів. Однак здійснити такі наміри, не маючи необхідних матеріальних і військових ресурсів, виявилось неможливим. Наступні події VI–VII ст. перетворили папський престол на розмінну монету варварських вождів, що займали подвійну позицію. З одного боку, в інтересах посилення свого політичного впливу, вони поступово приймали християнство, а з іншого боку, – безсоромно грабували християн.

Подоланням складного становища стало формальне створення папської держави (756), що супроводжувалося перемогою франкського короля Піпіна Короткого над лангобардами і закріпленням визволеної території за папою Стефаном III¹⁹⁵. Дані події символізують революційну фазу **другого епохального циклу**. Змістом нового інволюційного періоду (760 – 800 рр.) було поступове зміцнення

¹⁹⁵ Лозинский С. Г. История папства. – М., 1986. – С. 55.

позицій римського понтифіка в світських і духовних справах Європи, досягнувши своєї кульмінації в коронації імператора Карла Великого (800). Коеволюційною фазою циклу можна вважати поворот до політики інтенсивної християнізації варварських народів “старого континенту” (800 – 846 рр.). Еволюційний період циклу охоплює 846 – 960 рр., коли зрослий авторитет римських пап сприяв організації спроби відбити наступ арабів на південь Італії (846) і дав стимул до створення в 960 р. “Священної Римської імперії”. Це фактично означало об’єднання владних можливостей германських імператорів з духовним впливом святого престолу і являло собою “шлюб за розрахунком”.

У той же час наростання протиріч між Західним і Східним християнством призвело в 1054 р. до розколу церкви на католицьку і православну. Ці “революційні”, за суттю, події відкривають новий **третій епохальний цикл** розвитку Ватікану. Латеранський собор 1059 р. постановив, що єдиними виборцями папи є кардинали – Конклав, а не світські феодалі. Інволюційний етап циклу мав своїм змістом загострення боротьби за зверхність у феодальній ієрархії між духовною і світською владами. Найбільш важливою подією стало “ходіння” германського імператора Генріха IV в Каноссу (1077), що призвело до закономірного ослаблення обох (духовної та світської) влад і до “зростання” еретичних сект на території Західної Європи. Символом поворотного пункту історії Ватікану, коеволюційною фазою розвитку, стала діяльність папи Іннокентія III (1198 – 1216 рр.) і створення в 1215 р. ордену домініканців, що підготував персонал для інквізиції. Історія цього періоду відзначена діяльністю видатних богословів Франціска Ассізького (1182 – 1226 рр.), Альберта Великого (1206 – 1280 рр.), Фоми Аквінського (1225 – 1274 рр.). У наступний еволюційний період циклу (1216 – 1309 рр.) мало місце в цілому падіння авторитету католицької церкви та її структур. Воно посилювалося низькими моральними якостями пап, корисливістю церкви, зростанням цін на індульгенцію.

Закономірним результатом стало політичне підпорядкування римського престолу французьким королям (1309 – 1377 рр.) – так зване Авіньйонське полонення пап, що стало символом соціальної революції і визначило початок **четвертого епохального циклу**. Подальші події відбивали тенденцію зміцнення національних ієрархій католицької церкви. Значною подією наступного інволюційного періоду циклу стала епідемія чуми в Західній Європі (1348 – 1349 рр.), що не тільки скоротила чисельність парафіян, а й підірвала в цілому підвалини віри. Дух тенденцій відбив в своїй діяльності оксфордський професор богослов’я Джон Уікліф (1320 – 1384 рр.), який вимагав скасування папської системи і секуляризації церковних володінь. Його

ідеї не знайшли в той час широкої соціальної підтримки. Коеволюційна (реформаторська) фаза циклу пов'язана з діяльністю Яна Гуса (1369 – 1415 рр.). Саме він зумів створити необхідну духовну атмосферу для майбутньої реформації церкви. Боротьба ж католицької ієрархії, озброєної світськими владами проти чеських таборитів, яких було остаточно розбито в 1434 р., стала репетицією релігійних війн в Європі.

Еволюційний етап циклу тривав від Флорентійської унії (1439) – формального союзу католицької і православної церков з метою врятування Константинополя від турків – до початку Реформації (1517). У цей період активізувала діяльність інквізиція, що керувалася інструкціями, викладеними в книзі “Молот відьом” (1487). І все ж зупинити падіння авторитету традиційних структур католицької церкви ніяким терором не вдалося.

Революційний етап **п'ятого епохального циклу** ідентифікується з початком Реформації (1517) – проголошенням 95 тез Мартіна Лютера, зокрема вимоги скасування індульгенції, виправдання вірою поза залежністю від католицьких структур, дешевої церкви, можливості богослужіння на національних мовах. Внаслідок часткової перемоги реформаційних сил вплив католицької церкви зменшувався. Це і стало змістом інволюційного етапу циклу. Спроба Ватікану повернути втрачені позиції шляхом проведення контрреформації відзначилася масовим терором інквізиції, забороною вільнодумства. Регулярно публікувалися “Індекси заборонених книг” (1559 – 1966 рр.). Інволюційна фаза циклу тривала до 1648 р. – закінчення 30-річної війни між коаліціями католицьких і протестантських держав.

Коеволюційна фаза циклу (1648 – 1656 рр.) була пов'язана, з одного боку, з відновленням контролю Ватікану над національними католицькими ієрархіями Іспанії, Португалії, Франції та Італії, з іншого боку, з утворенням протестантської церковної ієрархії. Еволюційний етап циклу (1656 – 1789 рр.) пов'язаний з боротьбою папського престолу за збереження свого впливу на національні держави. Особливу гостроту цей процес мав у зв'язку з боротьбою за об'єднання Італії. Велика французька революція (1789 – 1792 рр.) завдала удару по папському престолу. Похід Наполеона в Італію (1800) активізував діяльність італійських патріотів, спрямовану проти папської держави. Понтифік став фактично полоненим революційної ситуації, що відкрила **шостий епохальний цикл**.

У наступний інволюційний період циклу (1801 – 1870 рр.) війська об'єднаної Італії, незважаючи на проголошений принцип папської непогрішності, ліквідували папську область. Коеволюційна фаза циклу (1871 – 1880 рр.) мала своїм змістом подальшу десекуляризацію життя більшості європейських держав. Яскравим прикладом цього стали

політика культуркампф Бісмарка в Німецькій імперії і оголошення папою себе полоненим короля. В еволюційний період циклу (1880 – 1928 рр.) католицькі структури адаптувалися до нових тенденцій розвитку. “Відділення церкви від держави”, змушена відмова від спроб диктувати парафіянам норми моралі і права, визнання принципу “кесарю кесарево” – відкрили шлях Ватікану до примирення з Італійською державою.

Революційна фаза **сьомого епохального циклу** відкривається Латеранськими угодами між Б. Муссоліні і папою про створення міста – держави Ватікан з правами політичного суб’єкта (1929 – 1933 рр.). У наступний інволюційний період реалізується Конкордат з Гітлером (1934), посилюється ідеологічна боротьба з атеїстичним радянським режимом, Ватікан намагається зберегти церковні структури в умовах Другої світової війни і бере на себе функцію духовного захисника християнської цивілізації. Коеволюційна фаза циклу гіпотетично може бути пов’язана з Другим Ватіканським собором (1962 – 1966 рр.), що став результативною спробою модернізації католицької церкви. У цей період було дозволено богослужіння на національних мовах, засновано національні єпископські конференції, з представників яких створено Синод при папі, скасовано “Індекс заборонених книг”. Еволюційний період розвитку (з 1966) включає такі важливі події, як обрання всупереч 400-річній монополії італійців на папському престолі Кароля Войтили (Іоанн Павло II) римським понтифіком, прояв нових тенденцій інформаційного суспільства – створення сторінки Ватікану в Інтернеті (1997), суспільні дискусії про віртуальну сповідь, право жінок бути священнослужителями, допустимість абортів та ін.

8.2. Італія

Італія серед названих вище європейських держав має найбільш давню історичну традицію, яка істотно вплинула на європейську цивілізацію. Початок **першого епохального циклу** ідентифікується з такими історичними подіями: 753 р. до н. е. – традиційна дата заснування Риму. Царський період. Революційний етап циклу пов’язаний з вигнанням у 510 р. до н. е. з Риму Тарквініїв і встановленням республіки. 494 р. до н. е. – початок соціальної боротьби плебеїв і патриціїв. 356 р. до н. е. – перший диктатор з плебеїв. Інволюційний етап ідентифікується з кризовим розвитком Римської республіки. Війни проти Карфагена: 264 – 241 рр. до н. е. – Перша Пунічна війна. 232 р. до н. е. – Аграрне законодавство Гая Фламінія. Земельна криза. 218 – 201 рр. до н. е. – Друга Пунічна війна. Ганнібал. “Карфаген повинен бути зруйнований”. Поворотним пунктом, коеволюційною фазою першого епохального циклу в історії

країни можна вважати третю Пунічну війну 149 – 146 рр. до н. е. Цей перехідний процес охоплював період, протягом якого мали місце також політичне підпорядкування Греції і криза республіканської форми правління. З 30 р. до н. е. Рим завоював елліністичний Єгипет і з цього моменту бере початок еволюційний період першого епохального циклу в розвитку країни. Зародження християнства (313 р. н. е.) і визнання імператором Костянтином християнства у вигляді державної релігії являло собою фазу соціальної революції і зміну соціокультурного коду розвитку Римської імперії. Революційний етап тривав аж до 395 р. н. е. – розколу Римської імперії на Західну і Східну (Візантія 1453 р. падіння Константинополя). Тривкий розвиток інволюційного періоду **другого епохального циклу** одержує Західна Римська імперія в період “Великого переселення народів”, правління Аттіли (435 – 453 рр. н. е.), падіння Риму (476 р. н. е.), останньої спроби відновлення єдності Сходу і Заходу імперії, правління Юстиніана – імператора Візантії (482 – 565 рр.). На думку М. Вебера, підсумком цього правління стає культура, що досягнувши вершини, втрачає матеріальну опору і перетворюється на руїну¹⁹⁶. Однак духовна реінкарнація античної культурної традиції відбудеться в часи Відродження, на новому історичному етапі. Коеволюційна фаза другого епохального циклу пов’язана з “романізацією” варварської Європи, збереженням італійського культурного ареалу, потрапивши під вплив якого “молоді” народи “цивілізувалися”. Характерною в цьому відношенні є історія держави Лангобардів (568 – 774 рр.). З проголошенням імператором Карла Великого (800) можна говорити про вступ Італії в тривкий еволюційний період розвитку. 962 р. – проголошення священної Римської імперії німецької нації. Південь Італії виявився під впливом Візантії і арабів. Нову якість розвитку, нову соціальну сутність і революційну фазу принесли в Італію встановлення Латеранського собора (з 1059). Вони символізували результативну спробу синтезу духовної і світської гегемонії римських пап.

Початок **третього епохального циклу**, таким чином, ідентифікується з розвитком капіталістичних відносин в італійських містах–державах. На думку М. Вебера, середньовічні морські торгові міста найбільш близькі до типових великих античних міст, однак промислові міста принципово відрізняються від античного полісу¹⁹⁷.

¹⁹⁶ Вебер, Макс. Соціологія: Загальноісторичні аналізи. Політика. – К., 1998. – С. 31.

¹⁹⁷ Там же. – С. 35.

Інволюційний етап розвитку Італії найбільш продуктивним (з точки зору його результатів) виявився для Півдня, який істотно відставав у соціально–економічному розвитку від Півночі Італії. Ці регіональні відмінності зберігаються до нинішнього часу. До зазначеного інволюційного періоду можна віднести загарбання норманами Сицилії і Півдня Італії (1130) і перехід контролю над цими територіями до Арагонської (іспанської) династії. Це ж стало причиною Італійських війн XVI ст.

На даному етапі розвитку найбільш важливими історичними подіями для Північної Італії були:

1250 р. – Флоренція – республіка. Скасування кріпосного права. 1378 р. – повстання чомпи (предпролетаріату). 1339 р. – Венеція – дожі правлять довічно. Встановлено контроль за торгівлею в Східному Середземномор'ї. 1378 р. – папи повернулися до Рима після закінчення “Авіньйонського полону”.

Коеволюційний етап другого епохального циклу починається з періоду раннього Ренесансу. 1365 – 1321 рр. – Данте Аліг'єрі; 1304 – 1374 рр. – Франческо Петрарка; 1313 – 1375 рр. – Джованні Боккаччо. Тирани Флоренції: 1434 – 1468 рр. – Казимо Медічі, 1469 – 1492 рр. – Лоренцо Розкішний.

Еволюційний етап ідентифікується з високим Відродженням. 1494 – 1559 рр. – “італійські війни” з французами та іспанцями. 1469 – 1527 рр. – Макіавеллі; 1452 – 1519 рр. – Леонардо да Вінчі; 1483 – 1520 рр. – Рафаель Санті; 1475 – 1564 рр. – Мікеланджело; 1487 – 1576 рр. – Тіціан; 1568 – 1639 рр. – Т. Кампанелла – ідеї утопічного комунізму; 1548 – 1600 рр. – Джордано Бруно; 1564 – 1642 рр. – Галілео Галілей. Економічний занепад Італії. Уповільнене об'єднання країни, поділеної суперечливими інтересами Ватикану, сусідніх держав і міжусобицею 1648 – 1799 рр. – поглиблення прірви в соціально–економічному розвитку між північчю і півднем Італії.

Розгортання **четвертого епохального циклу** пов'язане з революційними тенденціями в Європі, ініційованими Великою французькою революцією (1799 – 1815 рр. – війни Наполеона Бонапарта). І хоча одномоментного акту соціальної революції Італія не продемонструвала, результати цього процесу виявилися досягнутими в цілій низці подій – організація революціонерів “Молода Італія” (1831), активізація боротьби за незалежність і національну єдність (1848 – 1849 рр.). І, нарешті, з 1861 р. – з моменту створення Італійського королівства – Італія вступає в інволюційний період історії, відзначений політичною діяльністю Джузеппе Гарібальді (1848 – 1871 рр.), остаточним об'єднанням країни (1871), захопленням Єгипту (1882) і активізацією її колоніальної політики.

Трансформаційний етап циклу по суті реалізований в період правління італійських фашистів (1922 – 1943 рр.) під керівництвом Б. Муссоліні, який зробив спробу реалізації ідеї “корпоративної” “держави”, що додала нової якості колоніальній політиці, перетворивши в цей період Середземне море на “італійське озеро”. З поразкою Італії в Другій світовій війні набирають сили тенденції еволюційного періоду циклу. Одержують розвиток демократичні лінії політичного процесу (1946 – проголошення республіки; 1957 – Римський договір про створення Європейського Економічного співтовариства; 1992 – операція “чисті руки”, що трансформувала політичну систему Італії та ін.).

Сучасна Італія найімовірніше перебуває напередодні революційного етапу п’ятого епохального циклу.

8.3. Німеччина

Гіпотетична схема епохальних циклів історії Німеччини може бути представлена таким чином. I – III ст. – зародження в Європі нового суб’єкта історії (революційна фаза **першого епохального циклу**), що ідентифікується з натиском германських племен на Римську імперію. IV–VII ст. – інволюційний період розвитку, змістом якого була феодалізація германських племен, їх політичне підпорядкування імперії Карла Великого.

Коеволюційна фаза розвитку охоплює період розпаду імперії Карла Великого (772 – 804 рр.), що включала в свої територіальні межі і більшість германських земель. Символом нового геополітичного порядку став Верден (843) – формальна угода про поділ Каролінгської імперії. Людовик Німецький і Саксонська династія (919 – 1024 рр.) по суті завершують перехідний процес і країна вступає в еволюційний період першого епохального циклу, що бере свій початок від проголошення “Священної Римської імперії” Оттон I (962). Найбільш важливі історичні події періоду пов’язані з боротьбою германських імператорів Франконської династії (1024 – 1125 рр.) і династії Штауфенів (1138 – 1254 рр.) за контроль над Північною Італією, проведенням політики “натиску на схід”. У цей же період відбувається виникнення лицарських орденів (Тевтонського, Меченосців) як інструментів проведення колоніальної політики проти слов’янських земель на Сході. Ці події стали початком **другого епохального циклу** розвитку країни.

Наступний інволюційний період циклу пов’язаний з деяким спадом економічного життя германських земель у зв’язку з припливом італійських товарів із центрів бурхливого ранньокapіталістичного розвитку в північно-італійських містах.

Коеволюційна фаза циклу (з 1356) пов'язана з виникненням потужного Ганзейського торгового союзу на Балтиці. Цей союз у певній мірі можна порівняти з нинішнім Європейським Союзом за ступенем монополізації ринків і встановленням політичного контролю за сусідніми східними землями. Ганза впливала і на політику імператора Карла IV (1347 – 1378 рр.), з правління якого фактично починається еволюційний період другого епохального циклу, що характеризувався в політичній сфері посиленням політичної фрагментації Німеччини, що відображено, зокрема, в “Золотій буллі” (1356), яку К. Маркс назвав конституцією розколу Німеччини. Імператор тепер обирався колегією курфюрстів. Це положення зберігалось фактично до середини XIX ст. Однією з причин такого становища була диференціація торгово-економічних і політичних інтересів різних німецьких земель між Північчю (Балтика), Сходом (слов'янські землі) і Півднем (Італія, Середземномор'я).

Нова глава німецької історії і революційна фаза **третього епохального циклу** пов'язана з періодом реформації католицької церкви. Духовним предтечею цього процесу можна вважати Еразма Роттердамського (1466 – 1536 рр.), який змінив погляд на духовний світ середньовічного християнина. Цьому також сприяв винахід у 1445 р. Йоганном Гуттенбергом книгодрукування. У 1517 р. Мартін Лютер (1483 – 1546 рр.) проголосив знамениті 95 тез, стрижнем яких було виправдання вірою. Ця подія робила непотрібним католицьку ієрархію і фактично виводила мирянина на прямий зв'язок із Богом.

Революційні настрої швидко оволодівали масами, і вже в 1524 – 1525 рр. Німеччину вразила Велика селянська війна. З 1555 р., коли аугсбургський релігійний мир покінчив з відкритою ворожнечею між католиками і протестантами на основі принципу “чия земля, того і віра”, починається інволюційний період третього епохального циклу, для якого було характерне нівелювання “клаптикової” Німеччини в європейських справах. Священна Римська імперія в роки 30-річної війни (1618 – 1648 рр.) між загальноєвропейськими коаліціями католицьких і протестантських держав стала об'єктом експансії для зовнішніх сил.

З 1804 р., з початком воєн проти Наполеона Бонапарта, Німеччина вступає в коеволюційну фазу розвитку (1804 – 1834 рр.), що характеризується бурхливим розвитком капіталістичних відносин, особливо на Півдні Німеччини, пов'язаному економічними інтересами з Францією. Відроджується ідея політичної єдності країни, першим кроком якої стало створення митного німецького союзу (1834). Однак аж до об'єднання Німеччини (1871) так і не було створено єдиного загальнонаціонального ринку.

Європейські буржуазно-демократичні революції 1848 – 1849 рр. хронологічно збіглися з початком еволюційного періоду третього епохального циклу німецької історії і тому вони не були “підхоплені” внутрішньою логікою розвитку країни і мали на неї формально-поверховий політичний вплив. Створення Франкфуртського Національного Зібрання (1848), що дало поштовх розвитку демократичних політичних ідей в Німеччині, пов’язаних з національною єдністю, конституціоналізмом тощо, отримало своє втілення лише через століття при створенні ФРН. Історичним сенсом нинішнього еволюційного періоду в історії країни було подолання історичної інерції розколу Німеччини спочатку в формі Німецької імперії (1871 – 1918 рр.), після цього Веймарської республіки (1919 – 1933 рр.), Третього Рейха (1933 – 1945 рр.), Боннської республіки (1949 – 1990 рр.) і, нарешті, об’єднаної Німеччини (з 1990 р.).

Ідучи зазначеною логікою розвитку, Німеччина разом з тим стимулювала процес європейської інтеграції. Особливо ця лінія знайшла свій прояв в її нинішньому статусі лідера в європейських і трансатлантичних структурах, у “спільному керівництві сучасним світом”, як заявив у 1997 р. Б. Клінтон. Вона стала фактично безперечним другим світовим лідером і надійним союзником США в європейській і світовій політиці. Разом із тим, починаючи з 60-х рр. – після молодіжних бунтів у травні 1968 р. і особливо після приєднання НДР – все більш виразно, на думку Юргена Хабермаса, виявляється тенденція наростання латентних кризових явищ: у політиці – відмирання традиційних політичних партій; в економіці – наростання руйнівних для країни тенденцій глобалізації, труднощів реструктуризації національних секторів промисловості, проблем освіти і безробіття; в соціальній сфері – проблеми європейської ідентичності східнонімецьких земель і відповідальності Німеччини за формування єдиної оборонної і зовнішньої політики Європейського Союзу.

Все це зміцнює припущення про **наближення Німеччини до початку революційної фази четвертого епохального циклу.**

8.4. Великобританія

Особливості національного історичного процесу Великобританії пов’язані з островним розташуванням країни, її частковою відірваністю від європейських проблем і готовністю бути “володаркою морів”, що сформувало, в результаті, специфічний національний характер Великобританії.

Перший епохальний цикл бере початок від революційних подій звільнення Британських островів від римського володарювання і вступом місцевих кельтських племен на шлях самостійного розвитку

(407 р. н. е.). З V ст. Британія входить в інволюційний період, найважливішими подіями якого є перманентна боротьба за гегемонію між її сімома королівствами: Уессекс, Сессекс, Ессекс (королівства саксів), Кент (племена ютів), Мерсія і Нортумбрія (племена англів). Внутрішня ситуація ускладнювалася боротьбою проти норманів (вікінгів). Саме це створило умови для об'єднання королівств під владою Альфреда Великого (871 – 899 рр.).

Однак успіхи англосаксів у боротьбі проти вікінгів виявилися тимчасовими, і вже в 1017 р. датський король Кнут Великий встановлює владу норманів над Британією. Ця подія символізує коеволюційні зміни в країні, що тривали, по суті, до битви при Гастингсі (1066), коли загинула, практично, вся англосаксонська знать і Вільгельм Завойовник нав'язав Британії нову знать норманського походження. Будучи пов'язаними таким чином, історичні долі Франції і Британії виявляли себе вже в часи правління Генріха II Плантагенета (1154 – 1189 рр.), з ім'ям якого, зокрема, пов'язаний початок завоювання Ірландії (1171). Водночас у даний еволюційний період посилювалися соціально–політичні протиріччя між землеволодарями, спадкоємцями Вільгельма Завойовника, і новою міською торгово–ремісничою елітою, яка прагнула до політичної самостійності.

Відзначене вище соціально–політичне протиріччя знайшло своє вираження в наступних революційних подіях, які відкрили початок **другого епохального циклу** – Велика хартія вольностей (1215), створення першого в світі парламенту (1236), перипетії громадянської війни (1263 – 1267 рр.), фактична поразка королівської влади в якій дозволила зберегти ідею парламентаризму як противагу королівському суверенітету. З кінця XIII ст. одержує нормативні підстави інволюційний період, що триває до початку війни Алої і Білої троянд (1455). Найважливішими подіями інволюційного періоду стали: створення палати лордів (представництва знаті, лицарства) і нижньої палати общин (представництво міщан), епідемія “чорної смерті” чуми (1349), повстання під проводом Уота Тайлера (1381), діяльність пропагандиста–реформатора церкви Джона Уікліфа (1320 – 1384 рр.).

Зміна династій Плантагенетів на Ланкастерів на британському королівському престолі (1399) і династична війна Алої (Ланкастерської) та Білої (Йоркської) троянд (1455 – 1485 рр.) визначила перехідну коеволюційну фазу епохального циклу. У цей перехідний період відбувається політична трансформація від станової монархії до абсолютистської, посилюється процес первісного нагромадження капіталу, створюються умови для перших заморських колоніальних загарбань.

Еволюційний розвиток ідентифікується в основному з абсолютизмом Тюдорів (1485 – 1603 рр.) і фактично тривав до 1648 р.

Найважливіші соціально-історичні події періоду пов'язані з аграрним переворотом, огороженням, що стимулювали розвиток промислового текстильного виробництва, з “кривавим” законодавством, спрямованим на створення ринку вільної робочої сили для капіталістичного укладу економіки, який набирала сили. У духовній сфері в цей час відбувалася реформація церкви, створення англіканської церкви. Яскравими особистостями періоду були Томас Мор (1478 – 1535 рр.), Уільям Шекспір (1564 – 1616 рр.), Френсіс Бекон (1561 – 1626 рр.). У 1600 р. була створена акціонерна британська ост-індська компанія, що організувала колоніальну зовнішню торгівлю, що стимулювала утворення Британської імперії.

Революційні події (1648 – 1649 рр.), які визначили початок **третього епохального циклу**, були пов'язані із стратою короля Карла I, проголошенням (1654) Олівера Кромвелля лорд-протектором. Останнє фактично свідчило про встановлення радикального республіканського ладу, що стало аномальною подією, яка відкрила для Європи можливість радикального розриву з монархічним традиціоналізмом та проклала шлях до Великої французької революції. Нормативний інволюційний період встановлюється фактично після смерті Кромвелля (1658) і закріплюється відновленням конституційної монархії (1689) з підтвердженням Великої хартії вольностей і основних прав та свобод людини.

Основними історичними подіями інволюційного періоду були: боротьба Великобританії за збереження імперії (війна за незалежність США, 1775 – 1783 рр.), конкуренція з революційною Францією за гегемонію в Європі і за перерозподіл колоніальних володінь – Трафальгурська битва (1805), континентальна блокада, організована Наполеоном (1806 – 1814 рр.).

Коеволюційна перехідна фаза розвитку, яка почалася в першій чверті XIX ст., пов'язана з перетворенням Великобританії на “майстерню світу”, промисловим переворотом, першою парламентською реформою, що розширила категорії громадян, які мали право голосу (1832).

Еволюційний період бере початок з середини XIX ст. і відзначений такими найважливішими подіями, як класична в політичній історії боротьба між лібералами (Уільям Гладстон, 1809 – 1898 рр.) і консерваторами (Бенджамен Дізраелі, 1804 – 1881 рр.); надання Канаді прав домініону (1867); колоніальна англо-бурська війна (1899 – 1902 рр.), яка фактично відкрила новий в історії період перерозподілу сфер колоніального впливу, що передував Першій світовій війні (1914 – 1918 рр.). Це була фактично боротьба за збереження статус-кво Британської імперії. Найважливішою внутрішньополітичною подією періоду стало утворення Лейбористської

партії (1900), діяльність якої на початку ХХ ст. створила альтернативу лібералам і консерваторам. Після приходу до влади цієї сили (1924) міняються акценти політичної боротьби з протистояння ліберали – консерватори на протистояння лейбористи – консерватори.

Негативні наслідки “Великої депресії”, епіцентром якої були США, не могли не позначитися на ситуації у Великобританії. Однак, завдяки розвинутим демократичним інститутам, ефективним механізмам регулювання капіталістичного господарства депресія не справила сильного впливу на цю країну, як це мало місце у США.

Еволюційний період третього епохального циклу пов’язаний також із розпадом Британської імперії після Другої світової війни (1939 – 1945 рр.), зміною співвідношення сил між Великобританією та її колишньою колонією США, перетворенням Лондона на стратегічного партнера Вашингтона в Європі. Найяскравішими подіями цього періоду стали: вихід на арену уряду лейбористів К. Еттли і пов’язаний з ним початок кінця колоніальної політики – втрата перлини в короні Британської імперії Індії, Пакистана (1945 – 1951 рр.); створення британської атомної бомби в період другого прем’єрства У. Черчілля (1951 – 1955 рр.); Суецька криза (1952 – 1956 рр.); приватизаційні процеси в держсекторі і розширення простору для приватної ініціативи при правлінні Маргарет Тетчер (1979 – 1990 рр.); збереження величчї Британії – війна з Аргентиною за Фолклендські острови (1982); перемога на парламентських виборах Т. Блера і “нових” лейбористів (1997), а також наступне позбавлення права голосу спадкових перів, реформа палати лордів, мирний процес в Ольстері, децентралізація – створення асамблей в Шотландії і Уельсі; боротьба єврооптимістів і євроскептиків з питання приєднання до Монетарного союзу.

Аналіз подій останнього періоду дає підстави припускати, що **Великобританія знаходиться напередодні революційного етапу четвертого епохального циклу**, смисловим змістом якого можуть стати: визначення нової ролі монархії, вирішення проблем багаторасового суспільства, співіснування різноманітних культурних традицій.

8.5. Франція

Гіпотетична схема розвитку епохальних циклів національної історії Франції може бути представлена таким чином.

Французька історія бере початок з встановлення держави Франків. Закономірно припустити, що початок **першого епохального циклу** пов’язаний з революційним етапом виникнення в Європі нового суб’єкта історії. Включення франкської держави в християнську цивілізацію пов’язане з прийняттям в 496 р. християнства за като-

лицьким обрядом. Воєнні перемоги короля франків Хлодвіга над сусідніми германськими племенами (481 – 511 рр.) поширили геополітичні межі, в яких сучасна Франція перебуває і зараз.

Інволюційний період циклу мав своїм змістом формування класичної західноєвропейської феодальної системи (511 – 843 рр.), що тривало фактично аж до Верденського поділу імперії Каролінгів (843). Історичні події цього періоду пов'язані з діяльністю імператора Карла Мартелла (715 – 741 рр.), завдяки перемозі якого над арабами під Пуатьє (732) були остаточно встановлені межі ісламської експансії в Європі. Другим важливим діячем періоду був Карл Великий (768 – 814 рр.). Саме його територіальні загарбання передбачили створення об'єднаної Європи. У той же час Каролінгська імперія не була стабільним державним утворенням, оскільки включала в свої межі різноманітні народи, що перебували на різних етапах історичного розвитку. Все це зумовило наступну диференціацію єдиного державного утворення і створення основних західноєвропейських держав (Франції, Німеччини, Італії).

Верденський поділ імперії Каролінгів (843) став по суті поворотним (коєволюційним) пунктом історії Франції. У цей період історії створюється перша істинно французька династія Капетингів (987 – 1328 рр.), що вступила з перших років свого існування в протиставлення з британською династією Плантагенетів. Король Англії Генріх Плантагенет захопив територію Франції від Ла-Манша до Піренейів (1154).

Еволюційний період розвитку Франції в першому епохальному циклі відзначений виникненням міської (бюргерської) культури, боротьбою міст з феодалами за торгові привілеї. Виникає Сорбонський Паризький університет (1136), видним професором якого був П'єр Абеляр (1079 – 1142 рр.). Для періоду характерні також великі єретичні рухи, релігійні альбігойські війни (XIII ст.). Поступово французькі королі вертали контроль над втраченими раніше територіями. Філіпп II Вродливий (1180 – 1223 рр.) відвоював у британців Нормандію. Людовик IX (1226 – 1270 рр.) уклав мир з Англією (1259), залишивши, таким чином, під контролем британців лише Аквітанію і Гасконь. Нова велич Франції підтверджена політичним контролем над римськими папами – так зване Авіньйонське “полонення пап” (1309 – 1379 рр.). Історичною подією тривалого значення, що стимулювала революційні процеси **другого епохального циклу** стали перипетії початкового етапу Сторічної війни (1337 – 1358 рр.). Перебуваючи на грані остаточної поразки і в пошуках залучення широких мас до участі у війні, французький король Карл II був вимушений скликати стани в Генеральних штатах (предпарламент). Революційно-демократичні процеси супроводжувалися народним

повстанням Жакерією, викликаним зростанням військового здириства і спробами закріпачення населення.

Францію, що перебувала за крок від катастрофи, врятувала Жанна д'Арк, яка визволила Орлеан (1429). Після цього Франція здобуває перемоги над англійцями і за Людовика XI (1461 – 1483 рр.) завершується політичне об'єднання Франції, створюються умови для формування абсолютистської монархії, що символізує розквіт інволюційного періоду в розвитку країни.

Відродившись після Столітньої війни, Франція втягується в боротьбу з Німеччиною та Іспанією за контроль над Італією. За короля Франциска (1515 – 1547 рр.) в країні з'являється протестантська ересь.

Соціально–політичні протиріччя, що посилювалися внаслідок війн і реформістських тенденцій церковно–духовного життя, породили Фронду громадянських релігійних війн (1562 – 1598 рр.), що стало, по суті, вираженням коеволюційних трансформаційних процесів. Події перехідного періоду тривали практично до 1629 р., коли Едикт про милість визнав за протестантами–гугенотами свободу віросповідання.

Яскравими історичними подіями еволюційного періоду (1629 – 1789 рр.) стали 30–річна війна (1618 – 1648 рр.), що визначила гегемонію Франції в Європі, наступний розквіт французької культури, витoki якої знаходяться в ранньо–італійському Відродженні. Духовне обличчя епохи визначалося творчістю Франсуа Рабле (1494 – 1553 рр.), П'єра Ронсара (1524 – 1585 рр.), Мішеля Монтеня (1533 – 1592 рр.), Жана Бодена (1530 – 1596 рр.) і Рене Декарта (1596 – 1650 рр.).

Поразка Франції в Семирічній війні (1753 – 1760 рр.), втрата колоніальних володінь (провінції Квебек у Канаді, торгових форпостів в Індії), розорення господарства країни стимулювали глибоку внутрішньополітичну кризу системи абсолютизму, що привела до революційного вибуху – Великої французької революції (1789 – 1794 рр.). У результаті цієї епохальної події, що мала глобально–історичне значення (для Західної, Центральної і Східної Європи, а також для Азії XIX – XX ст.), був відкритий простір для розвитку капіталістичних відносин. Експорт революції в період воєн Наполеона (1799 – 1814 рр.) приніс на революційних французьких багнетах буржуазне законодавство в найвіддаленіші куточки Європи. Про радикальності змін свідчить неможливість остаточної перемоги контрреволюції у Франції.

Реставрація монархії (1815 – 1848 рр.), що відкривала інволюційний період **третього епохального циклу**, не могла вже змінити буржуазно–демократичного характеру держави. Спроби реанімації абсолютистської монархії були зірвані народними повстаннями 1830 і 1848 – 1849 рр. Наступний політичний розвиток країни зумовив становлення Третьої президентської республіки (1875 – 1940 рр.).

Перемога Франції у Першій світовій війні не посилила економічні позиції країни, розорена Німеччина не змогла покрити своїми репараціями французькі військові витрати. Початок кон'юнктурної економічної кризи "великої депресії" (1929 – 1933 рр.) став поворотним коеволюційним моментом у розвитку Франції. Перехідні процеси у Франції затягнулися аж до Алжирської кризи (1958).

З поверненням де Голля на політичну арену країни і встановленням П'ятої республіки Франція вступає в еволюційний період третього епохального циклу.

Найбільш важливими подіями періоду стали: вступ Франції до Європейського економічного співтовариства (1958); випробування французької атомної бомби (1962); франко-німецьке примирення, оформлене договором де Голль – Аденауер (1963). Студентські заворушення (травень 1968) були спрямовані на демократизацію політичної системи країни, сприяли омолодженню політичної еліти країни. Пожвавлення лівоцентристських настроїв в країні не має чіткого радикального характеру. Сучасна політика Франції спрямована на збереження колишньої величі. Її реальне економічне становище серед семи провідних індустріальних держав має тенденцію до погіршення, за останні п'ять років вона пересунулася за економічними показниками з 4-го на 5-е місце.

Певніше всього, еволюційний період розвитку не вичерпав своїх потенцій і триватиме в першій чверті XXI ст.

8.6. Україна

Для України початок **першого епохального циклу** ідентифікується з витокami історії Київської Русі.

Небезпідставно можна припустити, що революційна фаза циклу пов'язана з захопленням норманською дружиною Олега влади над Новгородом і Києвом (882). Сенсом події стало встановлення контролю над торговим шляхом "з варягів у греки". Змістом революційної фази стали також походи Святослава (964 – 969 рр.), що не забезпечили територіального розширення Русі на Захід і, більш того, оголили південні кордони держави, що сталося внаслідок руйнування Хозарського каганата.

Входження України-Русі в інволюційний період було пов'язано із вибором цивілізаційної приналежності і прийняттям християнства за Візантійським зразком (988). Боротьба за київський престол, що розпочалася після смерті князя Володимира, завершилася лише в період правління Ярослава Мудрого (1019 – 1054 рр.). У цей період стабілізувалася внутрішньополітична ситуація в Київській Русі і у той же час під впливом зовнішнього чинника – розколу в 1054 р.

християнської церкви в Європі на католицьку (всесвітню) і православну (правильну) – українські землі, на думку М. Грушевського, втрачають власний цивілізаційний ритм історії. Усихання візантійських джерел культури, до яких належала і Україна–Русь, не дозволили їй знайти свій ритм ані в католицькому, ані в протестантському цивілізаційних циклах¹⁹⁸. По території України фактично намітився цивілізаційний розлом по Дніпру (Схід – Захід).

Боротьба за політичний вплив у державі стимулювала процеси феодальної роздробленості, що були формалізовані на з'їзді князів у Любечі (1097), коли було прийняте рішення: “кожний тримає вотчину свою”. Посилення споріднених північно–східних князівств Русі в XI ст. стимулювало їх боротьбу з материнською культурою Київської Русі. Символізувала цей процес боротьба за Київський княжий стіл між Ізяславом Мстиславичем і суздальським князем Юрієм Долгоруким (1147 – 1149 рр.). Ситуація ускладнювалася перманентним протистоянням з кочовими степовими народами. Напад половецьких орд на Київ (1169) не підштовхнув до об'єднавчих процесів у військово–політичній сфері. Кожний князь прагнув до самостійних успіхів, доводячи своє право бути першим серед рівних. Яскравим прикладом тому є похід сіверського князя Ігоря Святославича на половців, що завершився розгромом Ігоря половецьким ханом Кончаком (1185).

Своєрідні корективи, внесені степовими народами в історичний розвиток України–Русі, остаточно послабили політичний вплив Києва як об'єднавчої сили слов'янських народів. Це сприяло виникненню нових центрів сили – початку піднесення Галицько–Волинського князівства (1199), князівств Північно–Східної Русі.

Перехідні процеси коеволюції першого епохального циклу ідентифікуються з поразками Північно–Східної Русі та її завоюванням монголо–татарами (1237 – 1238 рр.). До цього періоду відносяться: розгром Києва (1240), розширення політичного впливу Данила Галицького аж до київських земель (1238 – 1264 рр.), написання монахами трактату “Слова про погибель землі Руської”. Україна–Русь перетворилася фактично на своєрідний захисний рубіж для Європи.

Розквіт еволюційного періоду пов'язаний з посиленням литовського князівства, яке взяло Україну–Русь під військовий захист: похід литовського князя Гедиміна на Київське князівство (1323). Сила Великого князівства Литовського дозволила в 1362 р. розгромити на Синіх водах монголо–татарську орду. Разом з тим воєнні успіхи, підкріплені Кревської унією (1385) між Великим князівством Литовським і Польським королівством, послабили православну

¹⁹⁸ Грушевський М. Історія України – Русі: – Т. 9. – Ч. 2. – К., 1931. – С. 1507.

ієрархію, особливо після переїзду митрополії до Москви (1326). Це відкрило дорогу на українську землю католицьким місіонерам, посилюючи західний вектор в її культурі і стимулюючи в той же час міжконфесійне протистояння.

Наслідки татаро–монгольських руйнувань стали головною причиною відставання міст України–Русі від західноєвропейських як у багатстві, рівні розвитку цехового ремесла, так і в міському самоврядуванні. І хоча місто Володимир–Волинське отримало магдебурзьке право (1324), в цілому міська культура ще не досягла західноєвропейського рівня.

Незважаючи на відділення Кримського ханства від Золотої орди (1443), тривали напади кочовиків на українські землі, що сприяло виникненню реєстрового козацтва як особливого військового стану, що захищав південні рубежі держави від нападів. В результаті на дніпровських порогах виникають формування Запорізької Січі. У цей же час посилюється закріпачення селян, що не позначилося на соціально–політичній ситуації у Великому князівстві Литовському.

Зростаюча політична напруженість досягає свого критичного рівня у зв'язку з активною політикою покатоличення українського населення, що знайшло відображення в рішеннях Брестського собору (1596) про створення уніатської церкви.

Другий епохальний цикл. Револуційними за своїм змістом стали події першої половини XVII ст., пов'язані з боротьбою українських козаків за розширення своїх соціальних прав, селянства за звільнення від кріпацького гноблення польських магнатів і всього українського населення за конфесійну рівність.

Апогеєм подій стала визвольна війна українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького (1648 – 1654 рр.). Цей період став поворотним пунктом в історії України. Однак зіркова година відтворення національної державності періоду Богдана Хмельницького не привела до успіху. Андрусівське перемир'я (1667) між Москвою і Річчю Посполитою стимулювало геополітичний розкол українських земель: Лівобережна Україна залишилася в зоні впливу Росії, а Правобережна (за винятком Києва) – під контролем Польщі. За влучним висловом М. Грушевського, настав період Руїни, коли українські землі були спустошені війнами, що тривали майже півстоліття.

Інволюційний за своїми характеристиками період історії України пов'язаний з її подальшим існуванням у складі Росії. Остання спроба збереження своєї ідентичності зумовила дію причин, що привели до подій Полтавської битви (1709). Духовне обличчя періоду визначала творчість Григорія Сковороди (1722 – 1794 рр.).

З руйнуванням Запорізької Січі російськими військами (1775) Україна втрачає прообраз своєї державності цього періоду. Іде поступове розмивання її соціокультурних основ. Територіальний приріст за рахунок трьох поділів Польщі (1772, 1793, 1795) і приєднання Криму (1783) призвів водночас до поширення кріпацтва на селян Лівобережної та Слобідської України. “Реінкарнація” українського національного духу відбулася в творчості Тараса Шевченка (1814 – 1861 рр.), що дало ідеологічну основу для наступних генерацій демократів-вільнодумців.

Поразка Російської імперії в Кримській війні (1854 – 1856 рр.) стимулювала проведення реформ, які почалися з відміни кріпосного права (1861). Це стало фактично поворотною коеволюційною фазою другого епохального циклу. Буржуазне реформування економіки відкривало простір приватній ініціативі. Разом з тим посилюється диференціація міської російськомовної і сільської україномовної культур, дедалі активізуються процеси русифікації України: Валувський (1863) та Емський (1876) укази істотно обмежували видання українських книг і забороняли викладання в школах українською мовою. Все це певним чином стримувало національно-культурний розвиток України, відбивалося на зниженні ефективності культурної самореалізації країни.

Еволюційний етап другого епохального циклу був перерваний подіями Великої Жовтневої соціалістичної революції (1917 – 1921 рр.). Таким чином, прискорені революційні процеси для України виявилися в цілому неспроможними, і національно-визвольна боротьба тут зазнала поразки. Опинившись в єдиній багатонаціональній державі СРСР, Україна продовжувала розвиток в інволюційному періоді **третього епохального циклу.**

Інволюційний етап пов’язаний з реалізацією політики “воєнного комунізму” в умовах громадянської війни (1918 – 1921 рр.). Надалі далася ознака об’єктивна специфіка періоду, яка відзначалася в “прискоренні” часу історичного розвитку, унікальних перипетіях процесу мобілізації “наздоганяючого розвитку”. Це особливо помітно на трансформації традиційного селянського українського суспільства в “некапіталістичне” індустріальне, що зберігає при цьому специфічні риси “багатоукладності”: від форм квазидержавного рабства в концтаборах, “мелкобуржуазного” сільськогосподарського виробництва часів “нової економічної політики” до елементів “державного капіталізму”.

Друга світова війна (1939 – 1945 рр.) стала для України трагічним випробуванням, що поставило питання про саму можливість подальшого історичного розвитку як суб’єкта, а не об’єкта ворожої експансії. З іншого боку, до складу УРСР були включені фактично всі етнічні

українські території, що створило перспективу формування політичної нації.

Разом із тим інволюційний період був пов'язаний з вирішенням завдань індустріального розвитку. Всезагальна націоналізація об'єктів власності, колективізація сільського і промислового виробництва, секуляризація духовного життя не залишали людині іншої свободи вибору, ніж та, що визначалася лінією керівної та єдиної комуністичної партії і планами народно-господарського розвитку країни. Володіючи надзвичайною родючістю не тільки хліборобської, а й духовної ниви, Україна була прикладом невтомного постачальника елітних кадрів союзним відомствам. Це не могло не позначитися на становіщі національної еліти.

Коеволюційна фаза третього епохального циклу для України ідентифікується з розпадом СРСР (1991) і третьою спробою (після 1648 – 1654, 1917 – 1921 рр.) створення незалежної держави.

8.7. Росія

Говорячи про історичну долю України, Росії і Білорусі як фундаменту євразійського цивілізаційного ареалу, слід звернути увагу на різноманітну динаміку розгортання епохальних циклів національних історичних процесів трьох слов'янських народів.

Яскравим прикладом цього дисонансу є російська історія. Створюючи гіпотетичну схему зміни епохальних циклів, слід звернути увагу на “інтерференцію” хвилеподібних циклів історичних процесів у народів, що в різний час насильницько або мирно були включені до складу Російської імперії як унікального євразійського геополітичного утворення. У цьому зв'язку дієвою стосовно Російської цивілізації як своєрідного синтезу православ'я та ісламу буде концепція В. О. Ключевського (1841 – 1911 рр.), яка найбільш адекватно відобразила основні особливості історії Росії.

Початок **першого епохального циклу** можна ідентифікувати з революційним етапом, політичний сенс якого пов'язаний із радикальною зміною розстановки сил між материнською культурою Київської Русі та її північними князівствами. До цього періоду відносяться: перша згадка в літописі про Москву (1147); перенесення “столичного” княжого престолу з Києва до Володимира (1157). Символічним завершенням революційної фази стало взяття і розорення Києва військами Андрія Боголюбського (1169).

З другої половини XII ст. розгортається інволюційний період першого епохального циклу. Визначальною для нього подією стало нашествя монголо-татар (1237 – 1240 рр.). Московська держава також примушена була протистояти військовим загрозам Заходу –

протистояння Олександра Невського шведському і тевтонському тиску (1240 – 1242 рр.), що визначило фактично євразійську геостратегію Північно–Східної Русі.

До цього періоду відноситься визначення Москви як центру збирання земель (1326) – перенесення столиці з Володимира–на–Клязьмі. Політичне посилення московських князів було пов’язане з успішним протистоянням монголо–татарам – Куликовська битва (1380); розгром Золотої Орди Тимуром–Гамерланом (1395). Взяття Константинополя турками (1453) сприяло виникненню ідеології “Москва – третій Рим, а четвертому не бути”. Збирання земель навколо Москви було продовжене приєднанням Великого Новгороду (1478) і Тверського князівства (1485). Перемога над Великим князівством Литовським дозволила приєднати до Москви Псков і Смоленськ (1514).

Коеволюційний перехідний період пов’язаний з початком правління Івана IV. Найважливішими подіями цього періоду стали: видання “Судебника” (1550); взяття Казані (1552); встановлення опричнини (1565 – 1572 рр.).

Еволюційний період циклу пов’язаний з азіатською територіальною експансією Росії. Зокрема, з походом Єрмака у Сибір (1581), що закінчився приєднанням території, рівної за площею трьом Європам. Як зауважив Ключевський, “государство пухло, а народ хирел”. На західному напрямку успіхи Росії були не такими вражаючими. Спустошлива Лівонська війна (1558 – 1583 рр.) не дозволила вирішити завдання виходу Росії до Балтійського моря. У геополітичному сенсі держава залишалася сухопутною.

Символами еволюційного періоду стали: заснування патріаршества (1589) і “смутий час” (1598 – 1612 рр.), пов’язаний із припиненням династії Рюриковичів і переходом царського скіпетра до династії Романових. У цей час посилюється вплив московського царства на європейську частину Євразії, особливо після приєднання України (1654). Нову геополітичну ситуацію на Заході легітимовано “Вічним миром” з Польщею (1686). Аналогічні функції в Азії відіграв Нерчинський договір з Китаєм (1689).

Революційними за характером соціальних змін стали Петровські реформи, що почалися в 1698 р. “Великим посольством” до Західної Європи і закінчилися в 1721 р. перемогою в Північній війні над Швецією і виходом до Балтійського моря. Росія була проголошена імперією. Зі смертю Петра I (1725) починається інволюційний період **другого епохального циклу**, що тривав до відміни кріпосного права (1861). Наступні половинчаті буржуазні реформи 70–х рр. XIX ст. можна розглядати по суті як коеволюційну фазу розвитку.

Еволюційний період другого епохального циклу пов'язаний з вирішенням Росією завдань пошуку компромісу між феодально-монархічною формою правління і формами буржуазної демократії, що нарощувалися. Цей процес фактично був перерваний Великою Жовтневою соціалістичною революцією (1917 – 1921 рр.), що встановила радянський варіант соціалістичної системи від Бреста до Владивостока і від Північного Льодовитого океану до Кушки. Нова економічна політика, що стала своєрідним зворотним процесом у СРСР, фактично була продовженням революційних процесів і мала своєю метою, за виразом Леніна, зробити “крок назад для того, щоб після цього зробити два кроки вперед”. Виконавши повністю завдання, що стояли перед нею, ця політика була замінена циклом характерних для радянського (інволюційного) періоду завдань “колективізації”, “індустріалізації”, “електрифікації”, “хімізації” та іншими програмами становлення індустріально розвиненого суспільства “квазізахідного” типу.

У цей період здійснюються реформи М. С. Хрущова (1954 – 1964 рр.), що відобразили всі протиріччя радянської суспільної системи. Наступний період Л. І. Брежнєва (1964 – 1982 рр.) привів країну до ситуації, коли могутність СРСР асоціювалася з другою після США супердержавою. Водночас все наочніше ставали соціально-економічна стагнація, занепад моралі. Разом з тим динамічно визрівали внутрішні потенції інтелектуального і творчого самовиразу народу. Період Ю. В. Андропова (1982 – 1983 рр.) відзначено спробою почати “планові” економічні перетворення за Китайським зразком, зберігаючи непохитність політичних інститутів. М. С. Горбачов (1985 – 1991 рр.) розгорнув реформи вшир і підвів завдяки цьому країну до сучасних неконтрольованих перехідних процесів коеволюції – падіння Берлінського муру і розвалу соціалістичної системи в Європі (1989), розпаду СРСР і утворенню в Центральній і Східній Європі нових незалежних держав (1990 – 1991 рр.), катастрофічному падінню економік цих держав, що дестабілізувало світову фінансову систему.

8.8. Білорусь

Декілька слів про розвиток епохальних циклів історії Білорусі.

Полоцька земля намагалася здобути політичну незалежність від Києва однією з перших. Революційний етап **першого епохального циклу** починається приблизно в XI ст. з провалу спроб київських князів ліквідувати незалежність Полоцька.

Інволюційна фаза починається в другій половині XII ст. з поступовим розвитком у Полоцькому князівстві міст Мінська, Вітебська, Орші. Сусідні землі леттів і ливів у Прибалтиці платили

данину Полоцьку. У другій половині XII ст. Туровська земля відокремилася в окреме князівство. Пінське, Слуцьке князівства політично залежали від сусіднього сильнішого Галицько–Волинського князівства. Сформувалася система удільної феодальної роздрібненості. Однією з основних подій інволюційного періоду стало входження білоруських земель, у другій половині XIII ст., до складу Великого князівства Литовського та їх політичне підпорядкування після Кревської унії Польщі (1385). В кінці XIV ст. територія між ріками Західний Буг, Західна Двіна, Сож і Прип'ять отримала назву "Біла Русь". Люблинська унія Литви і Польщі (1569) закріпила європейські традиції білоруської історії. Національним просвітником країни став Франциск Скорина.

Вплив ритмів української історії на Білорусь особливо чітко проявився в період повстання Северина Наливайка (1594 – 1596 рр.), що почалося на правобережжі України і охопило Могилівщину (Білорусь).

Коеволюційний етап ототожнюється з російсько–польською війною за Полоцьк, Мінськ і Вітебськ (1654 – 1655 рр.).

З кінця XVII ст. бере початок еволюційний період першого епохального циклу. Найважливішою подією періоду став другий поділ Польщі, внаслідок якого до Росії відійшла Східна Білорусь (1793). Це фактично означало посилення тенденції зміни європейського вектору розвитку Білорусі на євразійський. Внаслідок третього поділу Польщі (1795) до Російської імперії відійшла вся територія Білорусі. Активізувався процес русифікації і розповсюдження політичних і економічних структур на приєднаних територіях. Еволюційний період першого епохального циклу хронологічно охоплює другу половину XIX ст. і радянський період. Найважливішими історичними подіями стали: невдала спроба створення незалежної Білоруської народної республіки (1918) і проголошення Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки (1919). За Ризьким договором (1921) Західна Білорусь була повернута до складу Польщі. Однак у вересні 1939 р. радянські війська займають Західну Білорусь і повертають всю територію республіки до складу СРСР. Республіка зазнала найбільших людських втрат в роки Другої світової війни.

У радянський період Білорусь істотно відрізнялася від братніх республік (УРСР і РСФСР) ментальністю і масовою поведінкою, дуже подібною до поведінки західноєвропейських держав. Тут не приживалася радянська ієрархічна ментальність чиновництва і підпорядкування. Яскраво вираженою типологією в цьому плані була фігура керівника республіки П. М. Машерова, який приймав парад не на трибуні, як в інших республіках, був доступний для широких мас. Щоправда, радянська ментальність ототожнювала ці особливості з

наслідками найбільших людських втрат республіки в роки Великої вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.), називаючи поведінку білорусів вищим в СРСР проявом інтернаціоналізму.

90-і роки ХХ ст. фактично стали для Білорусі революційним проявом її історичних особливостей і переходом у **другий епохальний цикл**. У грудні 1991 р. Мінськ став формальною столицею Співдружності Незалежних Держав, що виникла на уламках СРСР. І це не випадково. Подальші події в країні, перемога на президентських виборах О. Лукашенка (1994), його поведінка як представника нинішньої політичної еліти республіки лише підтверджує гіпотезу про революційний характер нинішніх соціально–політичних і духовних процесів у Білорусі. Уважний експерт без особливих ускладнень пізнає в національних подіях і фактах 90-х років до болю знайомі риси революційних подій радянської Росії 1917 р. (“змова послів”, політичні переслідування опозиції, надзвичайно низький, не більший періоду НЕПА в СРСР рівень розповсюдження приватної власності і т. ін.).

8.9. *Китай*

Національно–державні епохальні цикли в країнах Азії і Америки мають свої особливості, зумовлені хронологічними відмінностями, специфікою історичного процесу. Яскравий приклад цьому Китай. 2397 р. до н. е. – початок китайського літочислення.

Революційний етап **першого епохального циклу**. 2205 – 1766 рр. до н. е. – династія Ся. Зародження державної традиції.

Інволюційний етап 1600 – 1027 рр. до н. е. – династія Шань–Інь. 1027 – 771 рр. до н. е. – династія Західне Чжоу.

Коеволюційний етап 770 – 481 рр. до н. е. – період “Весни і осені” – загострення боротьби між царствами за гегемонію над Піднебесною. Лао Цзи. Даосизм. 551 – 479 рр. до н. е. – Конфуцій.

Еволюційний етап. 403 – 221 рр. до н. е. – період гегемонії трьох царств Хань, Чжао, Вей. Початок спорудження Великого китайського муру. 221 – 210 рр. до н. е. – Цінь Шихуан. Єдність Китаю. Імперія Хань.

Революційний етап **другого епохального циклу**. 316 – 588 рр. – смута в Китаї. Вторгнення гуннів. 618 – 907 рр. – династія Тан.

Інволюційний етап. 751 р. н. е. – поразка від арабів на річці Талас. Зупинена експансія китайців на Захід. Піднебесна втратила контроль над Великим шовковим шляхом. 874 – 901 рр. – селянська війна.

Коеволюційний етап другого епохального циклу. 1130 – 1200 рр. – Чжу Сі. Відродження конфуціанських ідей. 960 – 1279 рр. – династія Сун. 1190 – 1206 рр. – завоювання Чингісхана. 1234 –

Хубілай – столиця Пекін. 1271 – 1368 рр. – Монгольська династія Юань.

Еволюційний етап. 1368 – 1644 рр. – династія Мін. 1398 – завоювання Кореї. 1406 – 1428 рр. – загарбницькі походи на В'єтнам, Бірму. 1405 – 1433 рр. – тихоокеанські морські походи Чжен Хе. 1516 – португальці оволоділи Аоминь (Макао – до 1999). 1624 – голандці на Тайвані.

Революційний етап **третього епохального циклу**. 1639 – 1644 рр. – селянська війна. 1644 – 1911 рр. – Маньчжурська династія Цін. 1759 – Синьцзян – новий кордон. Експансія на Північ.

Інволюційний етап “опіумні війни”. 1795 – 1838 рр. – англійці завезли до Китаю 27 млн. тонн опіуму. 1842 – 1997 рр. – Гонконг (Сянган) під контролем Англії.

Коеволюційний етап. 1853 – повстання тайпінів. 1894 – 1895 рр. – китайсько – японська війна. 1866 – 1925 рр. – Сунь – Ятсен.

Еволюційний етап. 1911 – 1913 рр. – Сінхайська революція. Боротьба за незалежність Китаю. 1937 – агресія Японії. Громадянська війна в Китаї між націоналістами Гоміндану і комуністами.

Революційний етап **четвертого епохального циклу** 1949 – проголошення Китайської Народної Республіки (КНР). 1951 – 1953 рр. – Корейська війна. Зміцнення Гоміндану на Тайвані.

Інволюційний етап. 1958 – “великий стрибок”. 1966 – “культурна революція”. 1964 – Китай оволодів ядерною зброєю. 1976 – смерть Мао Цзедуна.

Коеволюційний етап. 1978 – Ден Сяопін початок реформ. 1989 – придушення демократичного руху. 1997 – повернення під контроль Китаю Гонконгу, 1999 – Макао.

КНР виявилася фактично напередодні еволюційного етапу історичного розвитку.

8.10. Індія

Індія є прикладом “неісторичної” цивілізації, яку час “боїться”. Хронологія давньоіндійської історії розмита на відміну від китайської. Тим не менше гіпотетичну схему зміни епохальних циклів індійської історії можна відтворити.

Революційна фаза **першого епохального циклу**. Найдавніші цивілізації 2300 – 1700 рр. до н. е. – Харappa Мохенджо–Даро близько 2000 р. до н. е. – вторгнення арійських племен. Кастова система.

Інволюційний період циклу тривав приблизно з X ст. до н. е. до V ст. до н. е.

Коеволюційна фаза. Виникнення буддизму. 327 – 325 рр. до н. е. – похід Александра Македонського. 268 – 231 рр. до н. е. – правління Ашоки. Широке розповсюдження буддизму.

Еволюційний період першого епохального циклу пов'язаний з виникненням конгломерату політичних утворень, що ворогували між собою. III – VI ст. н. е. – Імперія Гуптів. 616 – 647 рр. – держава Харши. Індуїзм в духовній сфері витискає буддизм.

Революційна фаза **другого епохального циклу** ідентифікується з мусульманським завоюванням Півночі Індії, що надало інший ритм історичному циклу. 998 – 1030 рр. – Махмуд Газневі. 1206 – 1526 рр. – Делійський султанат. Насильницька ісламізація країни.

Інволюційний період другого епохального циклу. Південна Індія 1347 р. – султанат Бахмані. Імперія Віджаянагар.

Коеволюційна фаза пов'язана з подвійним тиском європейців (1498 р. – відкриття Індії Васко да Гама) і мусульман на індуїстську цивілізацію. 1556 – 1605 рр. – Акбар. Контроль Північної Індії, Афганістан, Кашмір, Бенгалія, Гуджарат, Орисса. 1451 – 1526 рр. – Династія Лоді в державі Бахмані. 1526 – 1858 рр. – Династія Великих Моголів (моголами індуси називали мусульман).

Еволюційний період. 1757 р. – Ост – індська компанія, контроль Бенгалії. 1784 р. – Пітг. Закон про управління Індією. 1861 – 1941 рр. – Рабіндранат Тагор. 1845 – 1846 рр. – перша англо-сикхська війна. 1869 – 1948 рр. – Мохатма Ганді. 1885 р. – створення Індійського національного конгресу.

Революційна фаза **третього епохального циклу** пов'язана з боротьбою Індії за незалежність. 1948 р. – Індія – домініон. 1950 р. – Конституція Індії. Вихід з Британської Співдружності націй.

Інволюційний етап. 1962 р. – індо-китайська війна. 1971 р. – індо-пакистанська війна. Сімльські угоди. 1964 р. – смерть Дж. Неру. 1965 – 1988 рр. – Індіра Ганді.

Коеволюційна фаза циклу. 1991 р. – економічна реформа. Травень 1998 р. – Індія провела випробування атомної бомби.

Еволюційний період циклу лише бере свій початок і буде розгортатися в наступному ХХІ ст.

8.11. Японія

Революційна фаза **першого епохального циклу** 660 р. до н. е. Офіційна дата виникнення імператорської династії. Синтоїзм. Зв'язок імператора з богинею сонця Аматарасу.

Інволюційний період циклу V ст. до н. е. – V ст. н. е. Традиціоналізм. Вплив китайської соціокультурної традиції. 572 – 621 рр. н. е. – Сетоку Тайсі. Ранги. Початок коеволюційної фази. Розпов-

сюдження буддизму – дзен. 887 – 1068 рр. – правління клана Фудзівара. 895 р. – “закриття” Японії для іноземців. 958 – 1587 рр. – заборона карбування монет.

Еволюційний період 1192 – 1333 рр. – сегунат Мінамото. Самураї – опора державного апарату. 1274 – 1281 рр. – відбиття спроб монголів завоювати Японію. 1336 – 1477 рр. – війни між кланами самураїв.

Революційна фаза **другого епохального циклу**. 1603 – 1867 рр. – сегунат Токугава. 1615 р. – політичне об’єднання Японії столиця Едо (Токіо). 1636 р. – закриття Японії для європейських місіонерів.

Інволюційний період 1688 – 1703 рр. – епоха генроку, розквіт традиційної японської міської культури.

Коеволюційна фаза 1853 р. – Перрі (США) “відкрив” Японію для іноземців. 1867 – 1868 рр. – “революція Мейцзі”. Успішна буржуазно – демократична революція в Японії, що перетворила країну в індустріальний “Захід” на “Сході”. Еволюційний період циклу пов’язаний з прискороною модернізацією. Зміцнення військової могутності Японії дозволило проводити активну експансіоністську політику в Азії. 1894 – 1895 рр. – японсько–китайська війна.

Еволюційний період другого епохального циклу. 1904 – 1907 рр. – японсько–російська війна. 1910 – 1945 рр. – анексія Кореї. 1931 – 1945 рр. – контроль над Китаєм. Концепція “Азія для азійців”. 1941 – 1945 рр. – війна з США. Поразка Японії.

Революційна фаза **третього епохального циклу**. 1946 – 1949 рр. – окупація США – новий поштовх до індустріальної модернізації Японії, зміцнення її стратегічного союзу з США. 1951 р. – Сан–Франциско, мирний договір. 1951 – 1953 рр. – Корейська війна. Інволюційний період, який почався в 60–і роки ХХ ст. перетворив Японію на індустріальну супердержаву, третій після США і Європейського Союзу фінансово – економічний центр світу.

Внутрішньосоціальні процеси “просувають” сьогодні Японію по шляху до коеволюційних перехідних процесів. Про це свідчить фінансова криза 1997 р. і політичні реформи, що намічаються, – підготовка до перегляду Конституції, нав’язаної США, гостра криза ліберально–демократичної партії, що півстоліття керувала державою тощо.

8.12. Сполучені Штати Америки

США являє собою унікальне явище в світовій історії. Фактично за 300 років вони перетворилися з колонії на провідну світову державу. Це зумовлює специфіку розгортання національного епохального циклу. Країна в “прискороному” темпі переживала історію, що привела її до

розквіту, для якої інші провідні європейські країни “витратили” тисячоліття.

Революційна фаза **першого епохального циклу** пов’язана з заснуванням британських колоній найбільш “пасіонарними” вихідцями з Великобританії (1607). Перенесення на американський ґрунт соціального досвіду імігрантів із Старого світу створив у цілому сприятливий ґрунт для динамічного розвитку нової складної нації. Інволюційний період її становлення охоплює другу половину XVII ст. Швидше, ніж в Європі, тут розвивалася міська культура, що, як і сільська, була вільна від докапіталістичних пережитків. З іншого боку, внутрішні тенденції інволюційного періоду активно стимулювали розвиток екстенсивних рабовласницьких форм господарського розвитку південних штатів країни, створюючи завдяки цьому передумови для майбутнього конфлікту між рабовласницьким аграрним Півднем та індустріально зростаючою Північчю.

Коеволюційна фаза ідентифікується з подіями війни за незалежність США (1776 – 1783 рр.). Закономірним наслідком перехідного моменту в розвитку стала Декларація незалежності США (1776). З 1783 р. цілком можна говорити про стабільний еволюційно-демократичний розвиток США. Найважливішими видатними історичними діячами періоду були: Джордж Вашингтон (1732 – 1799 рр.) – один з батьків-засновників і перший президент США; Томас Джефферсон (1743 – 1826 рр.), котрий зміцнив конституційний порядок США; Бенджамін Франклін (1706 – 1790 рр.) – ідеолог американського прагматизму. Позиції США у Південній Америці були зміцнені доктриною Монро (1823), що побічно підтримала національно-визвольну боротьбу латино-американських народів проти колоніальних держав Європи. До цього ж еволюційного періоду відноситься заснування політичних партій США – демократичної (1828), республіканської (1854), а також політична діяльність Авраама Лінкольна (1809 – 1865 рр.).

Революційна фаза **другого епохального циклу** ідентифікується з перипетіями громадянської війни Півночі та Півдня (1861 – 1865 рр.), яка закінчилася відміною рабства, що дало додатковий імпульс динамічному розвитку національного ринку, прискорило органічний процес індустріалізації країни.

Зміцнення інволюційних тенденцій забезпечило економічне піднесення США до кінця XIX ст. і збільшило можливості США у зовнішньополітичній сфері. Після американо-іспанської війни (1898) посилюється експансія США в Латинській Америці, що призводить фактично до встановлення політичного контролю над більшістю

держав цього континенту. Подальшим змістом еволюційного періоду стала участь США в Першій світовій війні, однак перемога ізоляціоністів над курсом президента Вільсона (1919) тимчасово послабила зовнішньополітичні позиції країни в Лізі націй.

Події “Великої депресії” (1929 – 1933 рр.) стали поворотним (кoeволюційним) пунктом в історії США. Починаючи з “нового курсу” Франкліна Делано Рузвельта (1933 – 1945 рр.) країна вступає в еволюційний період другого епохального циклу. Після Другої світової війни (1939 – 1945 рр.) США перетворюються на супердержаву. Цьому сприяє оволодіння атомною бомбою (1942 – 1945 рр.), створення НАТО (1949), реалізація плану Маршалла (1947 – 1953 рр.), що забезпечило значне піднесення економік західноєвропейських держав.

Війна США у В’єтнамі (1964 – 1973 рр.), молодіжні протести (1968 – 1975 рр.), загострення расових проблем, Уотергейт, що закінчився відставкою Річарда Ніксона (1974), перемога в “холодній війні”, початок трансформаційних процесів у Центральній і Східній Європі та розпад СРСР (1989 – 1991 рр.), президентство Білла Клінтона (1992 – 2000 рр.), що привело США до гранично можливого статусу “останньої світової держави”¹⁹⁹, – все це дає серйозні підстави припускати, що **США перебувають напередодні революційних подій третього епохального циклу, імовірність яких із початком ХХІ ст. зростає.**

Загальний прогноз розвитку ситуації у відзначених вище країнах дослідної вибірки можна подати в такій таблиці.

№	Країна	Кількість завершених епохальних циклів	Епохальний цикл, що розвивається	Період (фаза) епохального циклу, що розвивається	Імовірність актуалізації перспективного перехідного періоду (революції/кoeволюції) з початком ХХІ ст.
1.	Ватікан	6	7	Evol.	Висока (Revol.)
2.	Італія	4	5	Evol.	Висока (Revol.)

¹⁹⁹ Бжезинский З. Великая шахматная доска: Господство Америки и ее геостратегические императивы. – М., 1999. – С. 248.

3.	Німеччина	3	4	Evol.	Висока (Revol.)
4.	Велико-британія	3	4	Evol.	Висока (Revol.)
5.	Франція	2	3	Evol.	Важко визначити
6.	Україна	2	3	Co-evol.	Актуально (Co-evol.)
7.	Росія	1	2	Co-evol.	Актуально (Co-evol.)
8.	Білорусь	1	2	Revol.	Актуально (Revol.)
9.	Китай	3	4	Evol.	Актуально (Co-evol.)
10.	Індія	2	3	Evol.	Низька
11.	Японія	2	3	Co-evol.	Висока (Co-evol.)
12.	США	1	2	Evol.	Висока (Revol.)

Аналіз суспільного розвитку із застосуванням методики універсального епохального циклу стосовно дослідження ситуації на рівні конкретних національно-державних утворень дає певні підстави стверджувати, що з початком нового тисячоліття зростає імовірність “входження” країн Заходу (країн європейського культурно-історичного ареалу, зокрема Італії, Німеччини, Великобританії і США) в смугу кризи – нових соціальних революцій, що дадуть світу нові обрії суспільного розвитку. Смісловим змістом нової ситуації в цьому регіоні стане утвердження нового типу політики, позбавленої колишньої “партійно-класової” спадкоємності. У той же час ситуацію в Азіатському регіоні (а з урахуванням інших характеристик розвитку) і в світі в цілому будуть визначати зростаючі тенденції, характерні для еволюційного періоду суспільного розвитку. На думку колишнього держсекретаря США Джеймса Бейкера, це такі: “лібералізація економічних відносин” і “поява дійсно світової економіки”, “послаблення духу колективізму (комуналізму)” і “розширення можливості для менш масштабних конфліктів”, “розвиток демократії не тільки як форми державного управління, а й як загальноприйнятого набору норм і культурних цінностей”, а в цілому – розширення конфлікту між “зростаючою глобальною демократичною культурою і новими рухами”²⁰⁰.

Таким чином, побудовані на глобальному, регіональному і частково національному рівнях гіпотетичні схеми зміни епохальних циклів всесвітньої історії підлягають емпіричній перевірці (верифікації). Ця робота передбачає розроблення системи емпіричних

²⁰⁰ Baker discusses historic changes in international affairs // ERF300 [Washington File, United States Information Agency]. – 1999. – March 24.

показників і проведення необхідних вимірів, у тому числі відповідних соціетальних показників. Однак вже і в такому вигляді вона підтверджує, на наш погляд, у цілому правильність запропонованої концепції історичного розвитку, що може стати теоретичною підставою для розроблення нових методологічних підходів у системі наук про суспільство.

ГЛАВА 9

Глосарій основних понять і соціальних теорій

Аномія – стан суспільної системи, для якого характерна відсутність узвичаєних цінностей і норм як універсальних регуляторів соціальної поведінки людей. Феномен аномії характерний для соціальних криз. Категорія аномії – одне з ключових понять у соціологічній концепції Е. Дюркгейма. В умовах глобальної аномії опинилося пострадянське суспільство. Поглиблення деморалізації породжує нормативну реакцію на аномію: традиційно–архаїчну (вимогу повернути стару систему цінностей) і авторитаристську (привести до влади сильну особистість, що створить “твердий порядок”). Існують також два типи ненормованої реакції на аномію: соціальний цинізм (ігнорування норм) і екстремізм (орієнтація на деструктивні засоби досягнення політичних цілей)²⁰¹.

Асиметрія (гр. *asymmetria* – нерозмірність) – відсутність або порушення симетрії як вищої рівноваги; природна властивість, притаманна всім живим ествам, в тому числі людині і суспільству. Природна асиметрія притаманна всім суспільним структурним утворенням, у тому числі соціетальним якостям, що відбивають відповідні бінарні показники (шкали); вони лежать в основі утворення епохальних і життєвих історичних циклів суспільного розвитку. Ступінь асиметрії, наприклад, у розподілі двох складових частин бінарних показників соціетальних якостей суспільства є історично змінною величиною і може відбивати стан еволюційного розвитку суспільства²⁰².

Бердяєв Микола Олександрович (1874 – 1948 рр.) – російський філософ. Соціальні теорії Бердяєва тісно пов’язані з його релігійною філософією. Історичний процес полягає в боротьбі добра проти

²⁰¹ Соціологія: короткий енцикл. словник. – К., 1998. – С. 26 – 27.

²⁰² Афонін Е. А. Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. – 1996. – № 1 – С. 52 – 53.

іраціональної свободи. Коли іраціональна свобода досягає панування, то реальність починає розпадатися і вертатися до первісного хаосу. У суспільному житті революція є крайньою формою повернення до хаосу. Творчість починається тільки в період після революції, тоді з'являються нові форми життя. Але навіть у творчі епохи історії люди ніколи не досягали тих цілей, які вони ставили перед собою. Історичні невдачі переносять земний час на вічний час у божественному житті. Історичний час може бути символізовано лінією, що простягається вперед, в екзистенціальному часі (царстві божому) немає відмінності між минулим і майбутнім, початком і кінцем. Тому життя в царстві бога є не частиною історії, а метаісторичним. Метаісторія постійно присутня як тло історії. Всі збочення особистості, що є в світі, переборюються шляхом тривалого процесу розвитку перевтілень у багатьох проекціях, відмінних від проекції об'єктивного світу явищ²⁰³.

Бінарний (лат. binarius – подвійний, складений з двох частин) – основна характеристика всіх природних процесів, оскільки вони складаються з двох протилежних фаз або сторін. При розгляді соціальної структури подвійність представляє бінарну систему, що заснована на взаємно врівноважених силах протилежних полюсів²⁰⁴.

Вектор соціально-історичного розвитку. Вектор (лат. vector – що несе) – відрізок прямої лінії певної довжини і напрямлення, що виражає величину, яка характеризується не тільки числовим значенням, а й напрямленням (наприклад, сила, швидкість)²⁰⁵. У контексті концепції, що пропонується, – визначення напрямлення соціально-історичного розвитку у вузлових і поворотних точках. Вузлова точка є синонімом поняття аттрактор – граничного стану, досягнувши якого, система вже не може повернутися в жодний з колишніх станів. Поворотна точка – синонімом поняття біфуркації – розгалуження старої якості на кінцеву множину цілком певних потенційно нових якостей. Вектор може бути умовно “позитивним”, направленим у бік “прогресу”, так і “негативним”, зображати

²⁰³ Лосский Н. О. История русской философии. – М., 1991. – С. 310 – 315.

²⁰⁴ Афонін Е. А. Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. – 1996. – № 1. – С. 53.

²⁰⁵ Краткий словарь иностранных слов. – М. – 1979. – С. 59.

відповідно “регресуючий” розвиток. Визначення вектора соціально–історичного розвитку є одним із методологічних інструментаріїв створення робочої гіпотези розгортання епохальних циклів²⁰⁶.

Виготський Леонід Семенович (1896 – 1934 рр.) – радянський психолог. Розробив вчення про розвиток психічних функцій у процесі опосередкованого спілкуванням засвоєння індивідом цінностей культури. Культурні знаки (перш за все знаки мови) слугують свого роду знаряддями, оперуючи якими суб’єкт впливає на іншого, формує власний внутрішній світ, основними одиницями якого є значення (узагальнення, когнітивні компоненти свідомості) і смисли (афективно–мотиваційні компоненти). Психічні функції, дані природою (“натуральні”), перетворюються на функції вищого рівня розвитку (“культурні”). Зароджуючися в прямих соціальних контактах дитини з дорослими, вищі функції після цього “врастають” в її свідомість. На основі цієї ідеї виникло уявлення про “зону найближчого розвитку” – розбіжність у рівні труднощі задач, що вирішуються дитиною самостійно (актуальний рівень розвитку) і під керівництвом дорослого. Тільки те навчання є дієвим, що “випереджає” розвиток²⁰⁷.

“Виклик” – “Відповідь” – поняття, запроваджене А. Дж. Тойнбі для позначення однієї з визначальних характеристик ритму існування цивілізацій. На думку Тойнбі, проходження цивілізацією основних етапів її життєвого циклу (виникнення, зростання, надлом, деградація і розпад) регулюється законом “виклик–відповідь”: кожний етап розвитку цивілізації є адекватною відповіддю на виклик навколишнього середовища – природного для перших, батьківських цивілізацій, природного і соціального – для наступних.

Виклики можуть бути стимульовані суворими умовами життя; раптовим ударом зовнішнього ворога; невігідним соціальним статусом. Виклик створюється, як правило, діяльністю декількох чинників. Відсутність виклику стимулює регрес. Виклик не повинен бути ані дуже слабким, оскільки тоді він не стимулює активну відповідь, ані занадто суворим, бо може зупинити народження цивілізації, або перервати її існування на певному етапі.

²⁰⁶ Бранский В. П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории // Общественные науки и современность. – 1999. – № 6. – С. 117 – 127.

²⁰⁷ Психология. Словарь. – М., 1990. – С. 70.

Оснoву адекватної відповіді створює діяльність творчої меншості, яка створює нові конструктивні ідеї історичних перетворень, що відповідають виклику. Розвиток цивілізації триває, доки меншість здатна відтворювати відповіді, адекватні виклику. Втративши цю здатність, панівна меншість деградує, на протилежному полюсі більшість представляє “внутрішній пролетаріат” – маргіналів. На зовнішніх кордонах концентрується “пролетаріат зовнішній” – молодші народи, що відстають від надломленої цивілізації за рівнем розвитку. Однак занепад цивілізації може, завдяки раціональній політиці панівного класу, бути відкладено²⁰⁸.

Відносини соціальні – відносини між групами людей, що займають різне становище в суспільстві, беруть неоднакову участь в його економічному, політичному і духовному житті, відрізняються стилем життя, рівнем і джерелами прибутку, структурою споживання. Суб’єктами відносин соціальних є різноманітні спільності людей, котрі активно взаємодіють на основі певного способу суспільної діяльності²⁰⁹.

Гармонізація – процес досягнення стану гармонії. Діалектичне “зняття” протиріч у процесі виникнення стану самоорганізуючої системи, що характеризується стійкістю відносно різноманітних дестабілізуючих факторів.

Гармонія (гр. harmonia – зв’язок, злагодженість, розмірність) – 1) поєднання музичних тонів в одночасному звучанні, співзвуччя; 2) погодженість, злагоджене поєднання, розмірність різних якостей, предметів, явищ, частин цілого²¹⁰.

Гегель Георг Вільгельм Фрідріх (1770 – 1830 рр.) – німецький філософ, обстоював у своїх працях розуміння історії як розвитку духу в часі. Мета історії, за Гегелем, розвиток свободи громадянина в громадянському суспільстві. Оскільки реалізація свободи з необхідністю включає в себе й те, що “світовий дух” сам усвідомлює себе вільним, історія є також і прогресом в усвідомленні свободи. На думку Гегеля, принципом історичного розвитку є відображення стану суспільства. Коли дух епохи зрозуміє сам себе, то форма історично завершиться. Розуміння значить подолання досі існуючої форми духу і

²⁰⁸ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 61 – 63.

²⁰⁹ Афонін Е. А. Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. – 1996. – № 1.

²¹⁰ Краткий словарь иностранных слов. – М., 1979. – С. 66.

завдяки цьому вихідної точки нового духу епохи. В цьому полягає істотна відмінність концепції історії Гегеля від марксистської концепції, що підкреслює зумовленість історичного розвитку більш динамічними продуктивними силами і менш рухомими суспільними відносинами. Розвиток світового духу минає не автоматично, він не може обійтися без практичної участі людей. Переслідуючи свої приватні інтереси, люди роблять значно більше, ніж вони задумали. Не усвідомлюючи цього, вони реалізують закономірності історії, підштовхуючи хід історії.

Гендер – одне з основних понять сучасної соціології, що означає набір очікуваних зразків поведінки (норм) для чоловіків і жінок. Гендер, на відміну від поняття статі, відноситься перш за все до соціально оформлених рис, притаманних “жіночості” і “мужності” (екзекутивність/інтенціональність). Термін “гендер” був запропонований 1968 р. американським психоаналітиком Р. Столлером²¹¹.

Гендерні ролі залежать від культури. В номадичних культурах (кочовиків і збирачів) освіта хлопчиків і дівчинок практично однакова, оскільки чоловіки і жінки виконують майже одну і ту ж роботу. У хліборобських суспільствах ролі більш диференційовані; в індустріальних суспільствах гендерні ролі надзвичайно різноманітні. Серед керівників у Південній Кореї жінки становлять 20%, у США – 17%, Швейцарії – 45%. Гендерні ролі залежать від епохи. З 1960 – 1995 рр. частка американських жінок у складі робітників зросла з однієї третини до майже трьох п’ятих²¹².

Група мала – соціальна група, члени якої безпосередньо взаємодіють між собою. Кількісний склад малої групи не перевищує кількох десятків людей. Сукупність малих груп, що функціонують у різних сферах життєдіяльності суспільства, визначає соціальне мікросередовище, що безпосередньо впливає на формування і розвиток особистості.

Група формальна – об’єднання людей для здійснення соціально заданої діяльності за умови їх безпосередньої комунікації і взаємодії²¹³.

Гумільов Лев Миколайович (1912 – 1994 рр.) розробив концепцію розвитку історії етносів. Етнос розглядається як природно

²¹¹ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 95.

²¹² Майерс Д. Соціальна психологія – Спб. – 1998. – С. 261 – 262.

²¹³ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 112, 115.

сформований на основі оригінального стереотипу поведінки колектив людей, існуючий як енергетична система, що протиставляє себе іншим таким же колективам. Нерівномірність розподілу біохімічної енергії живої речовини біосфери за тривалий історичний час відбилося на поведінці етнічних колективів у різні епохи і в різних регіонах. Ефект, створюваний варіаціями цієї енергії, як особлива властивість характеру людей, Гумільов назвав пасіонарністю. Пасіонарність – необоротне внутрішнє прагнення до діяльності, спрямоване на здійснення будь-якої мети. Мета ця уявляється пасіонарній особі інколи навіть цінністю життя. Етногенез розглядається як процес розвитку етносу від моменту виникнення до зникнення або переходу в стан гомеостазу. Фаза пасіонарного поштовху (пошук щастя з ризиком для життя). Акматична фаза (прагнення до ідеалу перемоги, жертвність); надлом (прагнення до благоустрою без ризику для життя), інерційна фаза, обскурація (тихий обиватель, що адаптувався до біоценозу ареалу). Приблизна схема фаз етногенезу, складена Л. Гумільовим, має наступний вигляд: Піднесення – “будь тим, ким ти повинен бути”, Акматична (пасіонарний перегрів) “Будь самим собою”, “Ми втомилися від великих” перехід у фазу надлому. Надлом – “тільки не так, як було” перехід в інерційну фазу “дайте жити!”. Інерційна фаза – “будь таким, як я”; обскурація – “будь таким, як ми”; перехід до гомеостазу “так коли ж це скінчиться”. Гомеостаз “будь самим собою задоволений”, перехід до меморіальної фази “А, адже не все ще загинуло!”. Меморіальна – “Згадаємо, як було прекрасно”; виродження – “а нам нічого не треба”.

Депресія (лат. depressio – пригніченість) – 1) пригноблений, пригнічений психічний стан; 2) застійний стан господарства після кризи перевиробництва, що характеризується зупиненням подальшого падіння виробництва, торгівлі і т. ін., і, в той же час, слабким попитом на товари, масовим безробіттям²¹⁴.

Еволюція (лат. evolutio – розгортання) – одна з форм розвитку в природі і суспільстві – безперервна кількісна зміна, на відміну від революції – докорінної якісної зміни; еволюція і революція – дві необхідні і взаємопов’язані форми руху, розвитку; еволюція готує революцію і створює для неї відповідний ґрунт, у той час як революція

²¹⁴ Краткий словарь иностранных слов. – М., 1979. – С. 88.

завершує еволюцію, сприяє подальшому розвитку, відкриває якісно нові можливості еволюції²¹⁵.

Ельконін Данило Борисович (1904 – 1984 рр.) – радянський психолог. Розвиваючи положення культурно-історичної теорії при вирішенні широкого кола проблем дитячої психології, висунув концепцію періодизації психічного розвитку дітей, засновану на понятті “провідної діяльності”²¹⁶.

Епоха (гр. ερσχη – зупинка) – період часу (звичайно тривалий) в історичному розвитку природи, суспільства, науки і т. ін., що відрізняється характерними особливостями, значними подіями, процесами, явищами.

Епохальний історичний цикл у контексті запропонованої концепції є гіпотетичною моделлю схеми циклічного історичного розвитку від революційного етапу – докорінного, якісного перевороту всієї соціальної структури суспільства, що спрямовує розвиток у напрямку прогресу або регресу, що узагальнює результати розвитку суспільства протягом всього епохального циклу і виводить його на новий етап розвитку, до інволюційного етапу, що є періодом засвоєння набутих суспільством під час революції нових якісних змін, далі – до коеволюційного етапу, що є фазовим переходом від стану інволюції до стану еволюції, котра виводить епохальний історичний цикл у стан максимального використання попередніх результатів етапів, у той же час еволюція готує нову революцію, що відкриває наступний епохальний цикл. Приблизна схема універсального епохального історичного циклу може бути такою: революція–інволюція–коеволюція–еволюція.

Ера (від лат. аега – вихідне число) – 1) момент, з якого ведеться літочислення, наприклад у християн – від Різдва Христового (наша ера); 2) великий історичний період, епоха²¹⁷.

Еріксон Ерік (1902 – 1994 рр.) – американський психолог, представник еґо-психології. На противагу тезі психоаналізу про антагонізм особистості та суспільства підкреслював біосоціальну природу і адаптивний характер поведінки особистості, центральною

²¹⁵ Афонін Е. А. Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. – 1996. – № 1. – С. 55.

²¹⁶ Психология. Словарь. – М., 1990. – С. 461.

²¹⁷ Краткий словарь иностранных слов. – М., 1979. – С. 344.

інтегральною якістю якої виступає психосоціальна ідентичність. Психосоціальна ідентичність, яка суб'єктивно переживається як почуття безперервної самототожності, базується на прийнятті особистістю цілісного образу себе в єдності з її різноманітними соціальними зв'язками. Зміна соціокультурних умов існування особистості веде до втрати колишньої і необхідності формування нової ідентичності. Особисті скрути, що виникають на цьому шляху, можуть призвести до важкого неврозу ("втрати себе"). На підставі цього Еріксон робить висновок про зумовленість масових неврозів глибокими потрясіннями в житті суспільства на поворотах історії²¹⁸.

Етап (від фр. *etape*) – окремий момент, відрізок часу в розвитку якого –небудь руху, процесу і т. ін.²¹⁹.

Закон соціальний – категорія для позначення форм прояву соціальної причинності, універсальної залежності в суспільстві об'єктивних, необхідних, тривких зв'язків, що повторюються, між процесами і явищами.

Закон соціальний є законом функціонування і розвитку соціальної реальності, він є законом суспільства не безпосередньо, а тільки через соціальну реальність. Закон соціальний виявляється тільки через діяльність людей, оскільки будь-які зв'язки між соціальними процесами і явищами виникають тільки завдяки діяльності людей. Закони соціальні характеризуються такими поняттями і термінами, як тип, зміст і структура, механізм, характер, сфера і направлення його дії, форми правління, функції, вимоги закону. Виявлення законів соціальних є необхідною умовою управління соціальними процесами, прогнозування їх розвитку. Категорія закон соціальний не є загально-визнаною ні класичною, ні сучасною соціологією²²⁰.

Ієрархія соціальна – структурна організація суспільства або окремих груп за ознакою рівнів із послідовним підпорядкуванням нижніх рівнів вищим. Якщо поняття стратифікація акцентує увагу на відмінностях, автономізує кожну страту (стан), то поняття соціальної ієрархії відбиває послідовну взаємозалежність і взаємопідпорядкованість різноманітних рівнів. Соціальна ієрархія характеризується: функціонально-цільовою єдністю її складових рівнів; домінантою

²¹⁸ Психологія. Словарь. – М., 1990. – С. 465 – 466.

²¹⁹ Краткий словарь иностранных слов. – М., 1979. – С. 347.

²²⁰ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 178 – 182.

суб'єктивних, організаційно–управлінських основ її формування та існування; здебільшого вертикальним характером зв'язків і пірамідальною моделлю структури соціуму; централізованістю функцій і структурних компонентів з їх одночасним поліцентралізмом, що є показником стабільності і життєздатності ієрархічних утворень²²¹.

Инволюція (лат. *involutio* – згортання) – зворотний розвиток, зменшення, спрощення, редукція, що пов'язане з втратою будь-якої функції. Инволюція в суспільному розвитку є періодом засвоєння придбаних суспільством під час революції нових якісних змін. Вона умовно нагадує період соціалізації людини, перш за все період її адаптації в разі зміни професії²²².

Інженерія соціальна – поняття, запроваджене в науковий обіг Карлом Поппером в 40–х рр. ХХ ст. Воно означає сукупність систематизованих методів, способів трансформації суспільних наук, перш за все соціологічних знань, у соціальні програми, проекти. З іншого боку, соціальна інженерія – специфічна галузь соціології, що досліджує методологічні і теоретичні підстави соціального винахідництва, конструювання нових або вдосконалення існуючих соціальних реальностей. У першому випадку інженерія соціальна виступає як практико–прикладна діяльність, у другому – як наука про цю діяльність, особливості і тенденції її функціонування і розвитку. К. Поппер розглядав інженерію як цілеспрямоване втручання людини в соціальні процеси “способом спроб і помилок”. Аналогічну позицію займав Ф. А. Хайек, який вважав, що порядок у суспільстві досягається за допомогою раціоналізованої спонтанності, а не через реалізацію програм. Основні функції соціальної інженерії: цілеутворююча (створення нової реальності продукує нові потреби); конструктивно–прогностична (запобігання несприятливим явищам); експертна, контрольна, проектно–конструкторська. Найскладнішими видами соціально–інженерної діяльності є соціальне конструювання та інновації²²³.

Карма – одне з кардинальних положень індійської філософської думки. Суть його в тому, що сума лихих і добрих справ кожної людини

²²¹ Там же. – С. 198 – 199.

²²² *Афонін Е. А.* Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. – 1996. – № 1. – С. 53.

²²³ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 203 – 204.

(його карма) визначає форму наступного переродження. Закон карми регулює нескінченний процес кругообігу живих тіл. Буддистська інтерпретація закону карми визнає можливість виправлення карми в умовах нинішнього існування заради досягнення в перспективі нірвани. Вища справедливість кармічного закону полягає у відплаті кожному за його заслуги.

З історичної точки зору поняття карми асоціюється з процесом подолання певних етапів розвитку, з “переродженнями” цивілізацій протягом зміни епохальних циклів. Наприклад, Західна Римська імперія – імперія Карла Великого – Священна Римська імперія. Це поняття також пов’язане з концепцією Шпенглера про “материнські” і “дочірні” цивілізації²²⁴.

Коеволюція – протилежний революції фазовий перехід (у напрямку від стану інволюції до стану еволюції). Коеволюція здійснюється в умовах одного епохального циклу, тому змінює лише полярність системних якостей суспільства або векторів соціального розвитку²²⁵.

Маркс Карл (1818 – 1883 рр.) – німецький філософ, основоположник наукового комунізму. Дійшов висновку, якщо кожний окремих процес є процесом розвитку, то значення матеріалістичної діалектики всезагальне. Розвиток є не безпосередній прояв, а сутність процесів, що відбуваються в природі і суспільстві. Загальність розвитку передбачає нескінченне різноманіття взаємообумовлених, взаємодіючих явищ, перетворення одних форм руху матерії в інші. В результаті цього загальний процес розвитку складається з безлічі особливих процесів, у тому числі і таких, що самі по собі не є процесами розвитку. Відрізняючи розвиток від простого переміщення, зворотних процесів, повторення, загальність розвитку осмислюється як суперечлива єдність різноманіття, єдність протилежностей. Припинення розвитку є перехід з однієї його форми в іншу. Ідеальним був би такий стан, в якому вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх. Провідну роль у суспільному розвитку відіграє класова боротьба.

Методологія історії (від греч. *metodos* – шлях пізнання і *logos* – слово, вчення) – система принципів, прийомів і процедур формування і

²²⁴ Васильєв Л. С. История религий Востока. – М., 1988. – С. 194 – 195, 205 – 210, 226 – 232, 380 – 383.

²²⁵ Афонін Е. А. Развитие Украины: макросоциальный подход // Віче. – 1996. – № 1. – С. 54.

використання методів історичного пізнання, а також вчення про цю систему. В історії розвитку методології історії можна виділити три етапи: класичний – чітке протиставлення суб'єкта і об'єкта історичного пізнання і дії, розуміння історичної реальності як у цілому “прозорої” для суб'єкта пізнання раціональними засобами; неklasичний – опозиція науково–центристському дослідженню історії (персоналізм, феноменологія, герменевтика, екзистенціалізм); сучасна постнекласична методологія історії, що характеризується синергетичною парадигмою, поліваріантністю, сценарійністю, плюралістичністю, нелінійністю. Історична реальність розглядається не як об'єктивна, незалежна від волі і свідомості суб'єкта глобального природно–історичного процесу, а, навпаки, індивідуальне існування людини сприймається як єдина аутентична форма історичного буття²²⁶.

Менталітет – це структура, склад душі людини, етносу, соціуму, співвідношення елементів і станів останніх²²⁷.

Механізм соціальний – сукупність дій, вчинків, невід'ємних від їх суб'єктів–носіїв, завдяки яким відбувається те або інше соціальне явище, здійснюється соціальний процес. Структуроутворюючим елементом механізму соціального є взаємодія соціальних суб'єктів, мотивація поведінки, правові і моральні норми, політичні переконання, соціальний статус і соціальна позиція, інституціональні засоби. Соціальні процеси і явища можуть бути соціальним механізмом процесів і явищ у ширшому контексті. Надання механізму соціальному свідомокерованого характеру реалізується через соціальні технології, за допомогою яких можна досягти оптимального варіанта такої дії. Механізму соціальному притаманні спонтанні чинники, що ускладнюють прогнозування конкретних наслідків дії. Функціонування механізму соціального є предметом наукового дослідження, соціальна технологія проектується з урахуванням мети трансформації, що є предметом соціоінженерної діяльності²²⁸.

Моделі соціальної дії – типові для великих соціальних спільностей способи дії, що регулюються цінностями і нормами, і характеризуються соціально–економічними ресурсами, що використо-

²²⁶ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 318 – 320.

²²⁷ Донченко Е. А. Социетальная психика. – К. – 1994. – С. 31.

²²⁸ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 320 – 321.

вуються, а також рівнем адаптації цих спільностей до інституціонального середовища²²⁹.

Модель – абстрактне представлення теорії, її операціоналізація, яку можна перевірити емпірично. При цьому не кожний вимір можна здійснити безпосередньо. Тому в створенні моделей використовуються конструкти і концепти. Конструкти – поняття, які можна визначити змістовно і виміряти за допомогою певної кількості індикаторів. Концепти – найбільш загальні поняття, які можна виміряти за допомогою конструктів. Моделювання соціальне – науковий метод пізнання соціальних явищ і процесів за допомогою відтворення їхніх характеристик на інших об'єктах. Потреба в моделюванні соціальному зумовлена необхідністю вдосконалення технології управління соціальною сферою, подолання труднощів у сфері соціального проектування і прогнозування, відвернення негативних наслідків певних управлінських рішень. Успішність моделювання соціального залежить від наявності відповідної теорії, яка описує явище, що підлягає моделюванню, а також від міри формалізації положень цієї теорії. Специфіка законів розвитку суспільства робить більш складним, ніж у природничих науках, питання адекватності соціального моделювання²³⁰.

Модерн (фр. moderne – новітній, сучасний) – напрям в архітектурі, декоративному і образотворчому мистецтві ХІХ – початку ХХ ст., що прагнув до створення нового стилю, вільного від історичних заповичень, до використання нових технічних можливостей.

Модернізація – сукупність різноманітних економічних, політичних, державно-правових, психологічних, культурологічних змін конкретного суспільства в напрямку його осучаснення і постійного вдосконалення; наближення соціальних і політичних систем та їхніх фрагментів до максимально можливого рівня розвитку²³¹.

Модернізувати (фр. moderniser – сучасний) – змінювати будь-що відповідно до сучасних вимог і смаків, оновлювати²³².

²²⁹ Дискін, Іосиф. Российская модель социальной трансформации // Три века отечественных реформ. – Т. 4. – М., 1999. – С. 1.

²³⁰ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 337 – 341.

²³¹ Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. – К., 1999. – С. 173.

²³² Краткий словарь иностранных слов. – М., 1979. – С. 175.

Нова економічна політика (НЕП) проводилася в СРСР у 1921 – 1929 рр. як засіб подолання кризи, що генерувалася політикою “воєнного комунізму”. НЕП був симбіозом обмеженої свободи приватної ініціативи і регульованого “державного комунізму” під політичним контролем ВКП (б). Подібна модель діє в Китаї з початком реформ Ден Сяопіна у 1978 р.

Онтогенез (від гр. *ontos* – суть + *genesis* – походження, розвиток) – індивідуальний розвиток організму від моменту зародження до закінчення життя. Розвиток особистості розуміється як перспективно спрямований природно-історичний процес формування суб’єкта певної форми життєдіяльності, в якій психічний розвиток людини взаємообумовлений реальним розвитком особистості. Людський індивід у своєму життєвому розвитку відтворює досягнення історії людської культури. Розвиток діяльності – умова і спосіб розвитку особистості. Історичне походження провідних видів діяльності дозволяє раціонально пояснити аналогії між психічним розвитком індивіда та історичним розвитком людства. Кожна історична епоха, кожне суспільство породжують власну періодизацію психічного розвитку дитинства, межі і зміст яких визначаються конкретно-історичною ситуацією розвитку дитини, що акумулює вимоги певного суспільства до дитинства та його меж²³³.

Особистість – 1) система саморегулювання соціальної активності людини, становлення якої робить її суб’єктом цієї активності і соціальних відносин, в які вступає людина, 2) система психологічних механізмів соціальної суб’єктивності людини, що формуються лише через взаємодію з іншими людьми на основі тієї культури, носіями якої вони є. Особистість людини в її діяльнісних проявах виявляється для інших людей як певна сукупність соціально значущих рис особистості. Становлення особистості починається з перших контактів новонародженого з соціальним світом і відбувається в процесі соціалізації індивіда, насамперед завдяки спілкуванню з іншими людьми. Особистість – система складна, поліструктурна і поліфункціональна. Загальні функціональні підсистеми: 1) механізми внутрішнього регулювання спрямування діяльності людини, регулювання того, що вона робить, 2) механізми внутрішнього регулювання способів діяльності –

²³³ Фельдштейн Д. І. Психологія розвитку особистості в онтогенезі. – М., 1989. – С. 208.

того, як людина будь-що робить. Соціальні якості особистості, детерміновані історично, водночас визначають подальший розвиток суспільства²³⁴.

Період – з історичної точки зору хронологічний проміжок між певними важливими подіями, що істотно впливають на ритм зміни етапів суспільно-історичного розвитку. Наприклад, період хрестових походів, великих географічних відкриттів, період Великої французької революції і т. ін.

Періодичність – періодичний порядок, похідний від опосередкованого існування певного числа елементів, що створюють безперервний ряд. Періодичність складається з відмінностей в межах єдиної сутності. Періодичність є різноманітністю того, що відносно різне. Тому в будь-якому періоді необхідно розрізнити: а) межі або полюси періоду; б) обмежену кількість елементів, включених у період, завдяки їхнім властивостям знаходитися між цими двома полюсами; в) внутрішню послідовність, що існує між двома або більшою кількістю елементів. Ця послідовність відображає співвідношення між якістю і кількістю (тобто можливість переходу одного в інше). Представлення періоду в тимчасовому вимірі еквівалентно визначенню процесу. Цей процес буде еволюційним, якщо він вичерпується, і регресивним (інволюційним), якщо він висхідний (або такий, що повторюється)²³⁵.

План соціального розвитку – науково обгрунтована система показників удосконалення умов праці і побуту, підкріплена відповідними калькуляціями, прогнозами матеріально-технічного забезпечення.

Політика (від гр. *politiká* – державні, суспільні справи) – сфера діяльності, пов'язана з відносинами між суспільними класами, націями та іншими соціальними групами, ядром якої є проблема завоювання, утримання і використання державної влади. Політика – історичне явище, що виникає з диференціацією суспільства. Зміст політики визначається соціальними відносинами. Зовнішня політика є продовженням внутрішньої політики іншими засобами. Політика є концентрованим вираженням економіки. Однак, оскільки без політичної влади

²³⁴ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 373 – 374.

²³⁵ *Афонін Е. А.* Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. – 1996. – № 1. – С. 54

неможливо утримати економічне панування, політика має першість над економікою²³⁶. *Політика* (греч. politike – державна діяльність) – сфера життєдіяльності суспільства, система певних суспільних відносин, взаємодії класів, націй, інших соціальних груп, держав. Це сукупність дій, заходів, установ, за допомогою яких погоджуються інтереси окремих класів суспільства, здійснюється переважне задоволення інтересів економічно панівних верств суспільства шляхом представлення їхніх інтересів як інтересів загальних. Політика – це мистецтво можливого, чинник збереження умовності диференційованого суспільства²³⁷.

Політика соціально-економічна як свідомо цілеспрямована дія проводиться з раціоналізацією державного апарату (М. Вебер), має своєю метою органічний розвиток. Потреба в ефективній соціально-економічній політиці як регулятивному механізмі ринкової стихії виникає в кризові періоди, наприклад, під час “великої депресії” (1929 – 1933 рр.) і “нового курсу” президента США Ф. Д. Рузвельта.

Постмодернізм – міждисциплінарний інтелектуальний рух, не стільки нова теоретична парадигма, скільки новий ракурс бачення, набір концептуальних підходів до соціокультурної реальності. Це: 1) нова тенденція в самосвідомості розвинутих західних суспільств, яку Ж. Ф. Ліотар характеризує як недовіру до метатеорій, відмову від звернутих у майбутнє “великих завдань” людства – ідей прогресу, послідовного розвитку свободи, універсальності знань, індустріально-технічного розвитку, звільнення людини від тягара щоденної праці; 2) глобальний стан цивілізації трьох останніх десятиріч XX ст.

Схематично-семантичне протиставлення модернізму і постмодернізму, створене за методом бінарних опозицій американським літературознавцем Іхабом Хасаном:

Дискурс модернізму	Модернізація	Дискурс постмодернізму	Постмодернізація
Оповідання	Універсалізація історії	Антиоповідання	Локалізація історії

²³⁶ Політичний словник. – К., 1982. – С. 420

²³⁷ Короткий політологічний словник. – К., 1992. – С. 63 – 64.

Метатеорії	Догма	Антитеорії	Дискурс
Парадигма	Лінійність	Синтагма	Нелінійність
Монізм	Стандартизація, масовізація	Плюралізм	Поліваріантність, індивідуальність
Цілісність	Гомогенність часу	Мозаїчність	Гетерогенність часу
Мета	Дегуманізація	Гра	Гуманізація
Ієрархія	Бюрократизація	Анархія	Демократизація

На відміну від позитивізму, що теоретично забезпечував процес модернізації, який прагнув обґрунтувати системну єдність соціального світу, теоретично постмодернізмом вважають різноманітність, мозаїчність фундаменту сучасного світу. Відмінною рисою відповідного концептуального підходу є еkleктизм, рівноправність різноманітних стилів мислення, плюралізм естетичних стандартів, заперечення поділу на “високу” і “низьку” культуру, розрив з культурною традицією модерністського просвітництва. Заперечується доцільність створення єдиної теорії, однак усвідомлюється необхідність використання всієї теоретичної спадщини для здійснення нового синтезу²³⁸.

Прогрес (лат. *progresus*) – розвиток нового, передового; рух до вищого ступеня розвитку, більш сучасного стану; зміни на краще²³⁹.

Прогрес і регрес – співвідносні поняття, що позначають розвиток суспільства або його підсистем по висхідній лінії від менш досконалого стану до більш сучасного (прогрес) і повернення до старих, віджилих форм розвитку, що свідчить про суспільний застій і

²³⁸ Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. – К., 1999. – С. 173.

²³⁹ Краткий словарь иностранных слов. – М., 1979. – С. 222.

деградацію (регрес). Проблемним є визначення шкали цінностей критеріїв досконалого стану суспільства. Наприклад, марксизм критерієм суспільного прогресу вважає розвиток способу виробництва. Інший підхід пов'язаний із визначенням рівня гуманізації суспільства. Всі показники, що фіксують рух суспільства вперед, і не є показниками регресу (занепаду, деградації та стагнації) можуть бути емпіричними свідченнями суспільного прогресу²⁴⁰.

Прогноз (гр. prognosis – передбачення) – передбачення, пророкування, що ґрунтується на певних даних. Якщо прогноз складений в певний момент часу і не переглядається із змінами обставин, які впливають на окремі елементи прогнозу, то є мало шансів на збіг прогнозу і дійсності²⁴¹. Наукове прогнозування майбутнього є дуже складним прикладним завданням гуманітарних наук. Оскільки неможливо передбачити ані кінцевого результату, ані моменту завершення історичних процесів (до того ж єдиний урок, що дає історія: на її уроках не навчаються тільки ті, хто не хоче вчити уроки історії), оскільки можливість футурологічного використання історії уявляється примарною. Однак нова парадигма соціології історії дозволяє на рівні гіпотези створити методіку наукового прогнозування, зокрема використовуючи принципи соціальної інженерії.

Проект (лат. proiectus – кинутий вперед) – 1) розроблений план будівлі, схема технологічного процесу і т. ін., 2) попередній текст документа, 3) план, задум²⁴².

Процес соціальний (лат. processus – проходження, просування) – послідовна зміна стану або руху елементів соціальної системи та її підсистем будь-якого соціального об'єкта; здійснюється під впливом внутрішніх або зовнішніх умов, має стабільний порядок взаємодії складових компонентів, тривалість у часі і спрямування до того або іншого стану соціального об'єкта. Часто згадані процеси є парними, мають симетричні структурні механізми, що розрізняються знаком

²⁴⁰ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 430 – 431.

²⁴¹ Ойзерман Т. И. Научно-технический прогресс: возможности и границы предвидения // Социс. – 1999. – № 8. – С. 5.

²⁴² Краткий словарь иностранных слов. – М., 1979. – С. 222

спрямування: інтеграція і дезінтеграція соціальної системи, стабільність (статичність), плинність (динамічність) соціальної структури²⁴³.

Розвиток особистості – процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації та виховання. Маючи природні анатомо-фізіологічні передумови до становлення особистості, дитина вступає в процесі соціалізації у взаємодію з навколишнім світом, опановуючи при цьому досягнення людства. Здібності та функції особистості, що формуються в ході цього процесу, відтворюють історично сформовані людські якості. Опанування дійсності у дитини здійснюється в її діяльності за посередництва дорослих. Процес виховання є провідним у розвитку особистості. Тип розвитку особистості визначається типом групи, в яку вона інтегрована.

Розвиток соціальний – тип змін у суспільстві, що характеризується переходом усіх соціальних відносин до якісно нового стану. Соціальний розвиток є наслідком взаємодії сукупності соціальних процесів, основою яких є цілеспрямована діяльність людей – суб'єктів цих процесів. Механізм соціального розвитку функціонує через виникнення в процесі діяльності нових потреб у різних соціальних суб'єктів і пошук можливостей їх задоволення. Соціальна еволюція як поступові кількісні зміни в соціальній системі підготовляє і завершує соціальну революцію як якісні зміни в усіх суспільних структурах, що змінюються внаслідок докорінної перебудови суспільних відносин і соціальних інститутів. Характеристикою соціального розвитку є соціальний час, в якому виявляється напрямок розвитку. Важливу роль у забезпеченні стабільності соціального розвитку відіграють соціальні реформи і соціальне планування²⁴⁴.

Революція соціальна (від пізньолат. *Revolutio* – переворот) – докорінні якісні зміни суспільного життя, що забезпечують поступальний прогресивний розвиток. Розрізняється революція соціальна як суспільно-політичний переворот, що охоплює суспільство в цілому, і революція як якісні зміни в окремих галузях суспільного життя. Соціальній революції передують революційна ситуація – комплекс соціально-економічних і політичних передумов для радикальних революційних змін. Активізація політичної діяльності стимулює

²⁴³ Афонін Е. А. Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. – 1996. – № 1. – С. 54

²⁴⁴ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 457 – 458.

виникнення революційних рухів, що об'єднують провідні соціально-політичні сили на певному етапі розвитку суспільства. Політичні сили революції прагнуть до влади як до засобу реалізації своїх інтересів. Переділ влади і власності концентрує основний сенс соціальної революції. В. Паретто вважав сенсом соціальної революції зміну персонального складу панівної еліти.

У контексті запропонованої концепції універсального епохального циклу революція є протилежним коеволюції фазовим переходом від одного нормативного стану (еволюції) до іншого нормативного стану (інволюції). Революція є заключною фазою розвитку епохального циклу, в якій “узагальнюються” попередні результати. У той же час, змінюючи вектор соціального розвитку і надаючи суспільству принципово нові історичні можливості, революція “відкриває” новий епохальний цикл. На цій фазі відбуваються докорінні зміни соціетальних (загальносистемних) характеристик суспільства, наслідком яких є розрив безперервності епохального циклу і вихід суспільної системи на новий рівень і нову траєкторію розвитку²⁴⁵.

Регрес (лат. regressus – зворотний рух) – повернення, перехід від вищих форм розвитку до нищих, зміна на гірше, протилежність прогресу²⁴⁶.

Результати соціального розвитку – можуть бути різними залежно від досягнення відповідних цілей. Спрощення соціальної структури, регрес в умовах перехідних періодів соціально-історичного розвитку може бути причиною негативних результатів, з іншого боку, “ціна” за прогрес, наприклад, у разі насильницької модернізації (індустріалізація в СРСР) може виявитися занадто високою, такою, що знищує потенціал соціального капіталу, тобто сукупної можливості перспективи соціального розвитку.

Реінкарнація – можливість перевтілення померлого предка в його тотем і потенційна можливість відродження в тій або іншій формі. Наприклад, відродження античної культурної традиції в часи Ренесансу²⁴⁷.

²⁴⁵ Афонін Е. А. Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. – 1996. – № 1. – С. 54 – 55.

²⁴⁶ Краткий словарь иностранных слов. – М., 1979. – С. 236.

²⁴⁷ Васильев Л. С. История религий Востока. – М., 1988. – С. 32, 58.

Рубінштейн Сергій Леонідович (1889 – 1960 рр.) – радянський психолог і філософ. Засновник діяльнісного підходу в психології. Людина і її психіка формуються і виявляються в практичній діяльності і тому повинні вивчатися через їх прояви в основних видах діяльності. Основними особливостями діяльності Рубінштейн вважав: соціальність – діяльність здійснюється тільки суб'єктом; діяльність як взаємодія суб'єкта з об'єктом є змістовною, предметною, а не суто символічною та фіктивною; діяльність завжди творча і самостійна. Діяльність визначається своїм об'єктом, не прямо, а лише опосередковано через її внутрішні, специфічні закономірності (через цілі, мотиви і т. ін.)²⁴⁸.

Соловйов Володимир Сергійович (1853 – 1900 рр.) – російський філософ. Творець православної християнської філософії, що є за своїм характером антропоцентричною. Вчення про боголюдство як джерело відродження світу використане Соловйовим для тлумачення історії людства і проблем соціального життя. Світ у своєму розвитку проходить такі етапи: перший (до людини) – еволюція природи, другий (людська діяльність) – історія. Оскільки нижчий рівень не зникає, а об'єднується з більш досконалою діяльністю, еволюція не є тільки процес розвитку і вдосконалення, а й процес збирання всесвіту²⁴⁹.

Соціальна психіка – історико–культурна і психологічна готовність соціуму до відтворення певних поведінкових моделей реагування на проблемну ситуацію, необхідність вирішення нових завдань, що висувуються суспільним життям. Психіку спільності, тобто певного не випадкового людського утворення (суспільства, нації, етносу, сім'ї, соціальної організації) також називають ментальністю, духом народу. Психіка соціетальна є своєрідною психокультурою, реалізованою в матеріальних явищах (предмети культури і побуту, архітектура, музика, література, живопис, ритуали, традиції), енергії (ритми соціуму, що відбиваються в поведінці, міміці, швидкості реакцій), інформації (“ноосфера”, соціальний і природний метаболізм). Соціетальна психіка складається з групи властивостей, станів і процесів, котрі через свою складність і багатомірність вивчаються за допомогою

²⁴⁸ Психология. Словарь. – М., 1990. – С. 347.

²⁴⁹ Лосский Н. О. История русской философии. – М., 1991. – С. 146 – 157.

структурно–функціональної моделі²⁵⁰. Соціетальна психіка – колективний словник історико–культурної спадковості суспільства²⁵¹.

Соціальна синергетика досліджує загальні закономірності соціальної самоорганізації, тобто взаємовідносин соціального порядку і соціального хаосу. *Порядок* – безліч елементів будь–якої природи, між якими існують тривкі (“регулярні”) відношення, що повторюються в просторі і часу. *Хаос* – множина елементів, між якими немає тривких відносин, що повторюються. Оскільки самоорганізація є якісна і структурна зміна деякої об’єктивної реальності, оскільки синергетика є *теорією розвитку*. Традиційна теорія (діалектична концепція Гегеля і Маркса) розглядала розвиток як процес переходу від одного порядку до іншого. Для синергетики характерно уявлення про хаос як про такий же закономірний етап розвитку, що і порядок. Синергетика розглядає процес розвитку як закономірне і при цьому багаторазове чергування порядку і хаосу. Сутність розвитку соціальної реальності не зводиться ані до одностороннього збільшення порядку (О. Конт), ані до одностороннього зростання міри свободи (хаосу) (Г. Спенсер). *Розвиток* є зростання ступеня синтезу порядку і хаосу, зумовлений прагненням до максимальної тривалості. Глобальний процес набуває нелінійного і асимптотичного характеру²⁵².

Соціальна ефективність. У загальнонауковому значенні поняття “ефективність” похідне від поняття “ефект”, що з’явилося в природничих науках і спочатку позначало “явище”, що супроводжується певним результатом. З розширенням сфери наукового пізнання термін “ефект” стає близьким синонімом термінів “корисний результат”, “корисна дія, що приводить до бажаного результату”. Ефективність характеризує відношення між рівнями певної діяльності за ступенем наближення до кінцевої або заданої мети. З цієї точки зору ефективність виступає як міра діяльності, так і певна якість системного об’єкта. Застосовуючи це поняття, ми визначаємо не тільки якісно, а й кількісно, як реалізована певна теоретична можливість досягнення мети по відношенню до самої мети. Здійснюючи порівняння цієї можливості з самою метою, необхідно виконати виміри, після цього за

²⁵⁰ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 437 – 439.

²⁵¹ Донченко Е. А. Социетальная психика. – К., 1994. – С. 49 – 50.

²⁵² Бранский В. П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории // Общественные науки и современность. – 1999. – № 6. – С. 117 – 127.

прийнятим критерієм здійснити порівняння. Ефективність як один із можливих наукових критеріїв пізнання існуючих систем у кінцевому рахунку має ціннісну природу. Оцінка відношення засобів до мети відрізняє ціннісний аспект пізнання дійсності від інших пізнавальних суджень.

Соціального розвитку сенс – одна з найбільш абстрактних і водночас важливих ціннісних категорій. У книзі Франкла “Людина в пошуках сенсу”²⁵³ відзначається, що знаходження категорії сенсу дозволяє подолати екзистенціальну порожнечу, наповнити життя цілісним змістом. Це можна сказати і про соціальний розвиток. Категорія, окрім вульгарного наповнення типу понять “американська мрія” або російського “из грязи в князи”, має глибокий історіософський сенс, особливо чітко усвідомлюваний в періоди соціальних катаклізмів, коли радикально змінюється вектор соціально-історичного розвитку. Втрата сенсу соціального розвитку свідчить про глибоку ціннісну кризу, наприклад, часи падіння Західної Римської імперії, розпаду СРСР і т. ін.

Соціального розвитку мета – визначається залежно від конкретно-історичної ситуації згідно з досягнутим рівнем розвитку соціальних структур і інститутів. Осмислення (не завжди раціональне) коротко- і довгострокових завдань соціального розвитку наповнює сенсом суспільне життя, дозволяє визначити ціннісні орієнтири в контексті понять мета і засіб.

Соціальні програми – викладення основних положень діяльності соціальних структур, політичних партій, організацій на певну перспективу. Програми максимум визначають кінцеву мету, загальні завдання, дають теоретичне обґрунтування принципів і методів їх вирішення. Програми мінімум визначають найближчі завдання, конкретні плани діяльності для досягнення кінцевої мети. Суб'єктами соціального програмування виступають органи державного управління різних рівнів. Цільове соціальне програмування може бути важливим директивним плановим документом, включаючим ресурсне, виконавське і тимчасове забезпечення комплексу соціально-економічних, науково-дослідних і організаційно-управлінських заходів, що забезпечують найбільш ефективно і своєчасне вирішення загальнодержавних соціальних проблем²⁵³.

²⁵³ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 506 – 507.

Соціальна генеза (від лат. *societas* – суспільство і гр. *genesis* – походження) – процес утворення, становлення і подальшого розвитку суспільства як вищої форми природної організації²⁵⁴.

Соціальний процес – послідовна зміна станів суспільства або його окремих систем. Виявляється як рух у часі низки соціальних подій і явищ певного спрямування²⁵⁵.

Соціетальний (від лат. *societas* – загальний) – термін, запропонований у 1903 р. соціологом А. Г. Келлером для опису організаційних аспектів життя суспільства; використовується в процесі інтерпретації соціальних відносин, притаманних не штучно створеним, а історично сформованим спільнотам – нації, етносу, класу, соціальній групі, суспільству в цілому. Синонімом терміна “соціетальний” є поняття “загальносистемний”²⁵⁶.

Соціетальний показник – якісна і кількісна характеристика соціетальних властивостей, станів і процесів. Відповідні показники є результатом емпіричного соціологічного дослідження і виконують інструментально–методологічну функцію з метою перевірки і верифікації гіпотези.

Соціетальні стани – три взаємоперехідних в процесі розвитку стани соціального об’єкта: конвенціональний – відповідь на виклик “так”, коригуючий – “ні” і хаотичний – “інше”.

Соціетальні властивості – система якісних і кількісних характеристик соціетальної психіки. Будучи вираженою через шкали бінарних опозицій, цю систему утворюють шість пар властивостей. Перша – екстраверсія/інтроверсія. Екстраверсія – суспільство, відкрите діалогу, менш традиційне, прагне добре виглядати перед іншими, динамічне, спроможне освоювати великі території. Інтроверсія – закрите суспільство, найбільш комфортно почуває себе на своїй території, перероблює себе, а не ситуацію. Друга пара властивостей (раціональність/іраціональність) зумовлює поведінкові пріоритети суспільства – розум або інтуїція. Третя пара властивостей (емоційність/прагматичність) характеризує специфічність форм реагування – в

²⁵⁴ *Афонін Е. А.* Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. – 1996. – № 1. – С. 55.

²⁵⁵ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 500 – 501.

²⁵⁶ *Афонін Е. А.* Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. – 1996. – № 1. – С. 55.

опорі на емоційно–чуттєві процеси або на розумові (когнитивні). Четверта пара (сенсорність/інтуїтивність) характеризує установку на “земні цінності” або на “абстрактні ідеали”. П’ята пара (екстернальність/інтернальність) характеризує потенційні можливості з точки зору самовизначення. Нарешті, шоста пара властивостей: інтенціональність/екзекутивність. Інтенціональність – якість, що характеризує зовнішню активність суб’єкта. Ознаки інтенціональності: воля, самодостатність, організаційна чіткість. Екзекутивність – якість, що характеризує залежність суб’єкта від зовнішніх обставин. Ознаки: повільність дій, рефлексивність мислення. Соціетальні показники можна представити у вигляді відповідних бінарних шкал–опозицій, кожна з яких у стабільно функціонуючому суспільстві збалансована асиметрично з превалюванням однієї з частин бінарної опозиції. У перехідному стані суспільства ці частини показника можуть короткочасно (ситуативно) набувати форми симетрії і значення 50×50, що є ознакою вкрай нестійкого (неурівноважного) стану суспільства. Україна мала подібні стани під час так званої “конституційної кризи” (1995), на заключному етапі прийняття Конституції (1996) і в період виборів Верховної Ради 13–го скликання (1998), що зовні виявлялося у формі кризових загострень.

Соціетальний процес – послідовна закономірна зміна соціетальних властивостей і станів у ході історичного розвитку націй, регіонів, цивілізацій. Різновидами соціетальних процесів є ідентифікація, інвестиція, маргіналізація, девіація, індивідуація²⁵⁷.

Соціологія історична – галузь соціологічної науки, що вивчає соціальні закономірності розвитку суспільства, його систем, інститутів, явищ суспільного життя в процесі їх історичної еволюції. У порівнянні історичних явищ і процесів визначається загальне і особливе в них, зміни, тенденції, стадії розвитку. Предметом дослідження соціології історичної є соціальна історія суспільства, оскільки згідно з ідеєю Фюстеля де Куланжа: “Історія не є сукупністю фактів, що відбулися в минулому. Це наука про людське суспільство”. Спостерігається тенденція синтезу історії і теорії соціології²⁵⁸.

Соціоніка – наука, що виникла на стику соціології, психології та інформатики, яка розглядає особистість, групу, націю як носіїв певного

²⁵⁷ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 438.

²⁵⁸ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 535 – 538.

типу інформаційного метаболізму (обміну), що взаємодіють один з одним на основі об'єктивних законів, пов'язаних із ментальною сферою людини. Юнг обґрунтував існування восьми психологічних типів і ввів в науку поняття “психічної функції”. Розвинені свідомі функції одних типів особистості “загартовують” такі ж функції інших типів – саме ті, що у них не розвинені і заховані в підсвідомості. Психічна функція – це здатність людини з особливим умінням розбиратися в одному з аспектів інформаційного потоку.

Типи інформаційного метаболізму²⁵⁹.

Ірраціо- нальний	Інтуїтивний	Логічний	Екстраверт Інтроверт	Дон-Кіхот Бальзак
		Етичний	Екстраверт Інтроверт	Гекслі Ссенін
	Сенсорний	Логічний	Екстраверт Інтроверт	А. Македонський Ж. Габен
		Етичний	Екстраверт Інтроверт	Ю. Цезарь Дюма
Раціо- нальний	Логічний	Інтуїтив- ний	Екстраверт Інтроверт	Дж. Лондон Декарт
		Сенсорний	Екстраверт Інтроверт	Ш. Холмс М. Горький
	Етичний	Інтуїтив- ний	Екстраверт Інтроверт	Гамлет Д-р Ватсон
		Сенсорний	Екстраверт Інтроверт	Гюго Драйзер

Соціум (лат. *socium* – загальний) – тип соціальності, існуючий як стабільне співтовариство людей, що характеризується єдністю природних, суспільно-виробничих, духовних та інших умов життєдіяльності, генетичним зв'язком генерацій, стабільністю соціальної організації, певною культурою. Виявляється у формі суспільства, великих і малих соціальних груп. Як соціальна реальність

²⁵⁹ Букалов А. В., Бойко А. Г. Соционика: тайна человеческих отношений и био-энергетика. – К., 1992.

соціум є цілісною, самоорганізованою, живою, відкритою системою, що функціонує завдяки обміну діяльністю та інформацією між індивідами і спільнотами. Виробництво матеріальних і духовних благ є засобом існування соціуму, а не його метою. Спосіб соціальної організації, що історично виник, є формою вирішення протиріч між індивідуальними і суспільними засадами²⁶⁰.

Схід–Захід – географічна диференціація всесвітньо–історичного процесу, що надає йому цивілізаційні та регіональні особливості. Предметно–культурні запозичення як наслідок мирних контактів (“Великий шовковий шлях”) або військових конфліктів (греко–персидські війни, походи А. Македонського; хрестові походи, великі географічні відкриття; колоніальні загарбання) сприяли прискоренню історичного розвитку найчастіше “Заходу” за рахунок підпорядкування “Сходу”. Приблизно до XV ст., коли сформувалися особливості історичного розвитку Заходу як результат Реформації, Ренесансу, а пізніше Просвітництва, соціокультурні цінності Сходу були універсальними, а Заходу – унікальними. З другої половини XX ст. західні цінності, навпаки, декларуються як універсальні. Японія, наприклад, стала “заходом” на Сході, Турція – “сходом” на Заході.

Суспільство – якісно відмінне від природи, складне, багатомірне, внутрішньо поділене і водночас органічно цілісне утворення, що існує як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії і об’єднання індивідів і їх груп, в яких виявляється всебічна і багаторівнева взаємозалежність людей. У вузькому розумінні: а) діахронічно або синхронічно фіксований соціальний організм, б) відносно самостійний і стабільний цілісний момент такого організму, в) спільна основа, “поле” перетину і нашарувань індивідуальних дій людей (А. Тойнбі), г) корелят держави (громадянське суспільство), д) корелят спільності. Абстрактно–філософська характеристика суспільства як всеосяжної системи, обмеженою умовами соціальності і смислової комунікації, а в просторовому вимірі виникає світове, планетарне суспільство. Соціологія вивчає суспільство крізь призму соціальної реальності як соціальну систему, що відрізняється певною організацією своїх елементів і структур²⁶¹.

²⁶⁰ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 585 – 586.

²⁶¹ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 620 – 622.

Тойнбі Арнольд Джозеф (1889 – 1975 рр.) – англійський історик і соціолог. Розробив концепцію цивілізаційного розвитку, що має два ступеня безперервності. Потрібно розрізняти безперервність між послідовними періодами і фазами в історії одного і того ж суспільства і безперервність як зв'язок у часі самих суспільств. Глави історії будь-якого окремого суспільства нагадують послідовні сходи досвіду людини. Так, зв'язок між одним суспільством і іншим нагадує відносини між батьком і дитиною. Цивілізації розвиваються завдяки пориванню, що тягне їх від виклику через відповідь до подальшого виклику: від диференціації через інтеграцію до нової диференціації. Цей процес не має просторових координат, бо прогрес, що називається зростанням, являє собою кумулятивний поступальний рух як опанування зовнішнім світом і як внутрішня самодетермінація і самоорганізація. Зростаючі цивілізації відрізняються від примітивних суспільств поступальним рухом за рахунок творчої меншості. Тойнбі заперечував думку О. Шпенглера про те, що розвиток цивілізації можна порівняти з розвитком організму, що проходить фази дитинства, юності, зрілості і старості. Догматично стверджувати, що кожному суспільству наперед визначено термін існування. Це те саме, що вимагати, щоб кожна п'єса складалася з однакового числа актів. Розвиток суспільства переривається зламом внаслідок внутрішнього вибуху, в результаті якого суспільство втрачає властивість самодетермінації. Правляча меншість створює універсальну державу, внутрішній пролетаріат – всесвітню церкву, а зовнішній пролетаріат – загони збройних варварів. В історії падіння будь-якої цивілізації можна вловити ритм розпаду. Утворення універсальної держави – симптом соціального розпаду, наступний злам стимулює остаточний розпад.

Трансформація (від лат. *transformatio* – перетворення) – взаємно стимулюючі зміни моделей соціальної дії, з одного боку, і функціонування соціальних інститутів, пов'язаного з навмисним, цілеспрямованим впливом номінальних установлень (формальні норми, процедури або правила) – з іншого.

Трансформація соціальна – перетворення, реформування, видозмінення. Поняття соціальної трансформації пов'язане з процесом коеволюції, тобто розвитку, протилежного революції, коли змінюється полярність соціальних якостей суспільства.

Поняття “трансформація” в радянській ідеологічній системі було пов’язане з критикою концепцій “постіндустріального суспільства”, “держави загального благополуччя”, пов’язаних із теоретичним обґрунтуванням еволюції капіталізму під впливом науково-технічної революції, зміною форм управління виробництвом, що виключало необхідність революційної боротьби робітничого класу. Після “перебудови” (середина 80-х років ХХ ст.) поняття “трансформація” пов’язане з демократичними перетвореннями і економічними реформами, що демонтують модель “казарменного соціалізму”.

Фаза (гр. phasis – поява) – 1) певний момент, стадія у розвитку, в зміні форми або стану когось-небудь, чогось-небудь; певний період у розвитку історичного процесу; 2) окрема складова будь-якої неоднорідної фізико-хімічної системи²⁶².

Цивілізація (від лат. civilis – громадянський, суспільний) – рівень суспільного розвитку, матеріальної і духовної культури²⁶³.

1) Форма існування живих істот, наділених розумом, 2) синонім культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства, 3) процес становлення громадянського суспільства, 4) порівняно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі і часі, що може мати ієрархічні рівні. Термін введений Мірабо (1757) і використаний Фергюсоном, пізніше Морганом і Енгельсом для позначення вищої епохи у порівнянні з дикунством і варварством. Шпенглер розглядав цивілізацію як завершальний етап існування культури, Тойнбі – як одиницю історичного процесу. Цивілізаційний підхід до дослідження історії концентрується на мозаїці культурно-історичних форм, що класифіковані відповідним чином. Кожна цивілізація збагатилася своїм досвідом людства²⁶⁴. Американський політолог С. Хантингтон вважає, оскільки відмінності між цивілізаціями склалися століттями, вони фундаментальніші і триваліші, ніж відмінності ідеологічні і класові. Сучасні конфлікти будуть переміщатися з політичних кордонів на лінії стикання цивілізацій, особливо в країни, населення яких представлено різноманітними цивілізаційними групами.

²⁶² Краткий словарь иностранных слов. – М., 1979. – С. 297.

²⁶³ Там же. – С. 322.

²⁶⁴ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 675 – 677.

Цикл (гр. *kuklos* – коло) – сукупність пов'язаних між собою явищ, процесів, що відбиває завершене коло розвитку протягом певного часового періоду. Всі природні процеси циклічні, в тому числі рух розвитку цивілізації або окремого суспільства в просторі і часі, зміна форм або умов їхнього існування, незалежно від того, йдеться про цикли, що стосуються конкретних сфер суспільного життя (політики, економіки, культури), або про еволюцію суспільних ознак, що знаходяться в основі цих феноменів²⁶⁵. Цикл – сукупність процесів, праць, явищ, що взаємопов'язані і утворюють певну систему або закінчене коло розвитку²⁶⁶.

Час історичний – процес рівняння енергетичних потенціалів між елементами етносфери, що порушується пасіонарними поштовхами²⁶⁷.

Час соціальний – фундаментальна форма соціально-історичного існування людей і умова їхньої діяльності. Великі і малі масштаби соціального життя пов'язані з метричними характеристиками часу: тривалістю, послідовністю, повторюваністю, одномоментністю, різномоментністю, ритмом. Часу існування соціальних суб'єктів притаманні діахронічні та синхронічні складові. Характерним прикладом є життя генерацій. Співіснування різноманітних генерацій характеризує історичний сенс соціальної реальності, що робить соціальний час неоднорідним. Час соціальний діалектично характеризує діяльність і спілкування. Час соціальний у модусі майбутнього може бути об'єктом планування і прогнозування, соціального моделювання. Ставлення до історичного минулого і майбутнього органічно входить в етнічну (національну) самосвідомість індивідів. Вектор часу соціального направлений з минулого через теперішнє до майбутнього²⁶⁸.

Шпенглер Освальд (1880 – 1936 рр.) – німецький філософ і історик, який концептуально пов'язав ідею розвитку культури і цивілізації. Культура народжується в ту мить, коли з прадушевного стану вічно дитинячого людства прокидається велика душа, якийсь лик

²⁶⁵ *Афонін Е. А.* Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. – 1996. – № 1. – С. 55.

²⁶⁶ Краткий словарь иностранных слов. – М., 1979. – С. 322.

²⁶⁷ *Гумилёв Л. Н.* Этногенез и биосфера Земли. – Л., 1989. – С. 495.

²⁶⁸ Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 680 – 683.

із безодні, щось обмежене і минуче з необмеженого. Вона розквітає на ґрунті строго відмежованого ландшафту, до якого вона залишається прив'язаною вегетативно. Культура помирає, коли ця душа здійснила вже повну суму своїх можливостей у вигляді народів, мов, віровчень, мистецтв, держав, наук, і, таким чином, знову повертається в прадушевну стихію. Як тільки мета досягнута, та ідея, вся повнота внутрішніх можливостей завершена і здійснена назовні, культура раптом клякне, відмирає, її кров згортається, сили пропадають – вона стає цивілізацією. У матеріалістичному розумінні історії панують закони каузальної природи, світова історія наповнюється ідеалами корисності, зокрема освіти, гуманності, миру в усьому світі, що позначаються як цілі історії, які досягаються за допомогою прогресу. Історія є вічне становлення і, отже, вічне майбутнє; природа є те, що стало, і, отже, вічне минуле.

Штомпка Петро – сучасний польський соціолог. Систематизував основні концепції розвитку, що стисло викладені в його книзі “Соціологія соціальних змін. – М., 1996”. У ній, зокрема, представлені основні категорії: прогрес, соціальний час, історична традиція, найбільш впливові концепції історичного розвитку: класичний еволюціонізм – ідеалістична концепція еволюції О. Конта; натуралістична концепція еволюції Г. Спенсера, матеріалістична концепція еволюції Л. Моргана; соціологічна концепція еволюції Е. Дюркгейма; коеволюціонізм у культурній антропології соціології. Подаються також теорії модернізації та історичних циклів як специфічні концепції розвитку, а також критика концепцій розвитку, зокрема спростування “історизму” К. Поппера. П. Штомпка представляє власну концепцію історичного розвитку в контексті ідей як історичної сили, діяльності великих особистостей як агентів змін, соціальних рухів як чинників соціальних змін і революцій як вершин соціальних змін. Концепція А. Тоффлера обґрунтовує відмову від ідеї прогресу, нескінченного числа стадій зростання, на якій ґрунтувалися майже всі теорії розвитку в соціології XIX – XX ст. Нескінченне індустріальне зростання не може бути дійсною метою людства. Історичний розвиток описується в термінах безперервного хвильового руху. Перша і друга хвиля – аграрна та індустріальна епохи, третя хвиля – спроба створення нової цивілізації з неіндустріальними цінностями, основаними на органічному злитті природи і техніки, що відповідає безпосереднім потребам окремої людини.

Ідея прогресу як мети розвитку суспільства пов'язана з розвитком психіки людини – як закономірної зміни психічних процесів у часі, що виражається в їх кількісних, якісних і структурних перетвореннях. Розвиток психіки характеризується необоротним характером змін, спрямуванням (тобто спроможністю до накопичення змін, “надбудови” нових змін над попередніми) і їхнім закономірним характером. Розвиток психіки реалізується у формі філогенезу (становлення структур психіки в ході біологічної еволюції виду або соціокультурної історії людства в цілому і окремих його етнічних, соціальних, культурних груп) і у формі онтогенезу (формування психічних структур протягом життя окремого організму).

Юнг Карл-Густав (1875 – 1961 рр.) – швейцарський психіатр, психолог, засновник аналітичної психології. Висунув положення про те, що окрім індивідуального підсвідомого існує також колективне несвідоме. Фундамент духовного життя складає успадковуваний досвід попередніх генерацій, що утворений сукупністю архетипів. Архетип – спосіб зв'язку образів, що переходять з генерації в генерацію. Згідно з Юнгом архетип являє собою структурні елементи людської психіки, що заховані в колективному несвідомому, спільному для всього людства. Вони успадковуються подібно тому, як успадковується будова тіла. Набір архетипів обмежений; вони лежать в основі творчості і сприяють внутрішній єдності людської культури, роблять можливим взаємозв'язок різноманітних епох розвитку і взаєморозуміння людей²⁶⁹.

²⁶⁹ Психология. Словарь. – М., 1990. – С. 473.

Висновки

Прикладне значення викладеної концепції визначається можливістю створення соціально-історичного прогнозу. Проблема науково обгрунтованої прогностики, з одного боку, надзвичайно складна методологічно, з іншого боку, настільки ж важлива як в політичному, так і в соціально-економічному контексті. “З неможливості визначити кінцеву мету розвитку, – відзначав А. Тойнбі, – випливає неможливість точно визначити і характер самого розвитку”²⁷⁰. Методологічною підставою коротко-, середньо- і довгострокових прогнозів може бути ідея розгортання універсального епохального циклу. Використання цієї концепції для футурологічних розроблень соціально-історичного розвитку на глобальному, регіональному і національному рівнях має свої особливості. Однак, перш за все, зупинимося на загальних закономірностях, що є наслідками запропонованої концепції. Слід визнати, що найбільшу методологічну проблему створює своєрідна “міграція” формату суб’єкта дослідження. Наприклад, якщо в перехідній (кoeволюційній) фазі епохального циклу, як наслідок домінуючих в інволюційному періоді норм “колективістської моралі”, свого максимуму досягає вплив суб’єкта “ми”, то в революційній фазі циклу суб’єкт індивідуалізується і когорта “революціонерів” стає настільки масовою, що перевищує попит суспільства на “стрясателів” основ.

В інволюційному періоді циклу економіка, як правило, розвивається екстенсивно за рахунок залучення все нових ресурсів, що не поповнюються. Еволюційний же період циклу визначає тенденція інтенсивного, ліберального розвитку економіки. Зазнає також певних змін тип демографічного відтворення. Якщо для інволюційного періоду характерна модель, що визначається показниками відносно високої народжуваності і смертності, панівні соціальні позиції займає традиційна родина, то в еволюційному періоді циклу, навпаки,

²⁷⁰ Тойнби А. Дж. Постигание истории. – М., 1991. – С. 34.

визначальною стає тенденція до зниження рівня народжуваності і смертності. Як наслідок – суспільство зштовхується з ефектом “старіння” населення. Набирають сили егалітаристські внутрісімейні відносини.

Звичайно, запропонована гіпотетична схема–прогноз може бути всього лише ілюстрацією, а не визначенням усіх можливостей методу. Наприклад, у політичній сфері ми можемо говорити лише про основні тенденції майбутнього. З початку нашої ери (епохи Христа) головним протиріччям суспільного розвитку було протиріччя “між формами релігійної і наукової свідомості”. При цьому для країн західно-європейського культурного ареалу (нинішнього авангарду всесвітньо-історичного процесу) хронологічними рамками діалектичного подолання згаданого протиріччя стала епоха Просвітництва. Часовими рамками для розв’язання нового діалектичного протиріччя (“мораль–право”) стала для цих країн епоха Модерну і Постмодерну. Завершуючи цей історичний період, країни Західної Європи і Північної Америки стоять перед новою епохою, змістом якої стане протиріччя між політичною і буденною свідомістю. Трохи “зміщеною” (з точки зору глобального аналізу – на 100 – 150 років) стає ситуація для країн Центральної і Східної Європи та Азії, для яких у першій половині XXI ст. буде все ще актуальним зміст епохи Постмодерну.

Зміна тенденцій, що дали підстави для прогнозу, з часом вимагатиме внесення відповідних коректив. У цілому ж глибина і деталізація прогнозу залежить від ступеня прогресу соціальних наук.

Уже відзначалося, що на глобальному рівні можна ідентифікувати завершення інволюційного етапу восьмого (від Різдва Христового – четвертого) епохального циклу, що в цілому підводить підсумок розвитку індустріальної цивілізації, і “виводить” світ до активної життєдіяльності в умовах тенденцій еволюційного періоду епохального циклу. Причому, якщо ця ситуація у повній мірі характерна для країн азіатсько-євразійського мегарегіону, то змістом основних тенденцій розвитку країн, що належать зараз до авангарду всесвітньо-історичного процесу, все виразніше стає їх наближення до умов становлення постіндустріальної (інформаційної) цивілізації. Використовуючи механізми новітніх технологій, вони стимулюють створення глобальної економічної системи. Водночас на порозі XXI ст.

збільшується глобальна нерівність між країнами ядра і периферії нової системи²⁷¹.

Радикальні геополітичні зміни 90-х рр. ХХ ст. трансформували систему міжнародних відносин. Після розпаду СРСР США залишилися єдиною “універсальною” супердержавою і збережуть домінуюче становище приблизно до середини ХХІ ст. Водночас об’єктивно, на основі розвитку нових центрів сили буде формуватися новий антиамериканський блок на чолі з Китаєм і Росією. Міжнародна система, основана на конкуренції багатьох центрів сили, стимулює численні війни, породжує нестабільність.

Перспектива відкритого конфлікту між силами глобалізації (західноєвропейським анклавом) і агентами локалізації – представленими в ХХ ст. європейським націоналізмом, а в ХХІ ст. – ісламським фундаменталізмом – може втягнути світову цивілізацію в стан “нового варварства”, що, певно, “відповідає” за змістом перехідній (коеволюційній) фазі людства і його остаточному переходу до заключного еволюційного періоду восьмого (четвертого) епохального циклу на глобальному рівні.

Різна футурологічна доля очікує окремі регіони. Для Євразії явною стає тенденція завершення формування “Великої Європи” – від французького Бреста до Бреста білоруського, хоча не виключені зриви в процесі європейської інтеграції, зокрема пов’язані з проблемами формування загальної, зовнішньої оборонної політики Європейського Союзу, долею єдиної грошової одиниці “євро”, перерозподілом економічної могутності в рамках трансатлантичного співтовариства. Важливе значення для майбутнього Євразії має доля Росії.

Зміцнення федеративної єдності стабілізує ситуацію в регіоні. Азія переборює наслідки фінансової кризи 1997 р., водночас загостриться конкуренція між Китаєм, новими ядерними державами Індією і Пакистаном, а також Японією, яка зміцнює свої геополітичні можливості за допомогою військово-політичного союзу з США. Водночас відсутність азіатської системи безпеки посилює нестабільність, що породжується тривалими конфліктами, такими як міждержавний індійсько-пакистанський конфлікт або етно-релігійні

²⁷¹ *Арсенко А. Г.* Глобалізація: Основний зміст та соціально-економічні й політичні наслідки напередодні ХХІ ст. // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. – К., 1999. – С. 23 – 51.

протириччя, що руйнують Індонезію. Політичні протириччя можуть зупинити тенденції азіатської економічної інтеграції, що позначиться на планах створення до 2025 р. азіатсько-тихоокеанської зони вільної торгівлі.

Африка, продовжуючи знаходитися в темряві злиденності і локальних регіональних конфліктів, має гіпотетичні шанси в системі глобальної економіки. Небезпечною стає тенденція етно-політичних конфліктів, що зруйнували Сомалі, Заір, дестабілізують ситуацію в зоні Великих озер. Подальше зростання населення може призвести до регіональної демографічної катастрофи.

Північна Америка, розвиваючи інтеграційні структури північно-американської зони вільної торгівлі (НАФТА), поступово здійснює економічну експансію в Південну Америку з метою створення зони вільної торгівлі від Аляски до Вогняної Землі. Демократизація влади в країнах Латинської Америки створює загальнополітичне поле обох Америк. Саме подальше зближення Північної і Південної Америки стане тенденцією наступного етапу регіонального епохального циклу.

Відзначимо, що тенденції соціально-історичного розвитку на глобальному і регіональному рівнях виявляють відповідний вплив на національний рівень розвитку. Причому, чим нижче ієрархічний рівень “елементу” єдиної суспільної системи людства, тим сильніше стає десінхронізація розвитку, що визначається своїми особливостями.

Україні після виходу з трансформаційної кризи (2000 – 2012 рр.) у цілому призначено повторити, щоправда, з притаманними їй соціокультурними особливостями, історичний досвід західноєвропейських країн і країн Північної Америки післявоєнного періоду. Очікується також, що до другої половини ХХІ ст. країна “підійде” до революційної фази нового епохального циклу.

Росія з часу розпаду СРСР, так само як і Україна, перебуває в стадії трансформаційної кризи (коеволюційна фаза епохального циклу). При цьому залишається висока імовірність збереження історичної “інерції” об’єднання Росії, України і Білорусі за типом Європейського Союзу. Збереження невизначеності реформування федеральної структури (доля російсько-білоруського союзу, визначення статусу Чечні та інших регіонів) Росії стимулює регіональне напруження, що порушує православно-мусульманський консенсус.

Білорусь, на відміну від України і Росії, перебуває по суті в революційній фазі, що відкриває новий епохальний цикл розвитку.

Цілком виразні “революційні” риси нинішньої ситуації ми бачимо в поведінці сучасного керівництва Білорусі. У цілому можна, як нам уявляється, говорити про те, що в Білорусі, з одного боку, і в Україні і Росії, з іншого боку, відбуваються прямо протилежні за спрямуванням процеси і фази розвитку. Говорячи символічною мовою М. Реріха, Білорусь, певно, стане своєрідною “сполучною тканиною” між трьома східнослов’янськими народами.

Провідні держави – члени Європейського Союзу – Франція завершує еволюційний етап циклу, який почався зі студентських заворушень 1968 р. Ідентифікація національних інтересів з імперативами, що диктуються ЄС, залишається для цієї країни все ще проблемною. Основні тенденції подальшого соціально-історичного розвитку Франції визначають президентські і парламентські вибори 2002 р. Що стосується Німеччини, то вона з приходом у 1998 р. до влади червоно-зеленої коаліції і після національного об’єднання 1990 р., яке стимулювало процес європейської інтеграції, наблизилася фактично до революційної фази нового епохального циклу. Першими симптомами цього є можлива реструктуризація політичної системи країни у зв’язку зі скандалом навколо фінансування партій. Явно визначається тенденція поступового відмирання традиційних політичних партій індустріальної епохи та об’єктивне формування “партій нового типу” як породження нових постіндустріальних цінностей часів “Інтернету”. Великобританія. Перемога лейбористів на виборах 1997 р. позначила собою початок заключної фази еволюційного етапу епохального циклу. Цю фазу розвитку наближає міцніюча тенденція передачі владних повноважень від центру на місця (відновлення асамблей у Шотландії, Уельсі, Північній Ірландії). Дається взнаки географічна і економічна близькість до Європи (відкриття тунелю під Ла-Маншем, наміри провести після виборів 2002 р. референдум про вступ до Монетарного союзу). Італія також перебуває напередодні революційного етапу розвитку. Можуть загостритися протиріччя між багатою Північчю і бідним Півднем, який опинився в центрі перетину шляхів нелегальної міграції в Європу. Загрозу становить географічна близькість Італії до конфліктних зон на Балканах, Близькому Сході і в Північній Африці. Ватикан опинився перед вибором між послабленням позицій католицької церкви і спробами об’єднання всіх існуючих християнських конфесій під дахом

універсальної церкви, що в системі езотеричних знань буде однією з ознак наближення “кінця часів”.

Китай, із властивою йому конфуціанською традицією і особливостями більш тривалих епохальних циклів на рубежі ХХІ ст., “розмивається” в трансформаційних процесах (1978 –?) коеволюційного перехідного періоду і безумовно стає в першій чверті ХХІ ст. одним із світових “центрів сили” (за З. Бжезінським). З виходом Піднебесної на ці позиції з’являється можливість вирішення тайваньської проблеми на нових об’єднуючих принципах країн із збігаючими векторами соціального розвитку.

Індія, так само як і Китай (щоправда, з деяким запізненням), іде шляхом коеволюційного етапу розвитку епохального циклу. Змістом цієї фази розвитку стає пошук злагоди між індуїстами і мусульманами з метою збереження єдності країни, що дозволить Індії в наступний еволюційний період стати слідом за Китаєм одним із регіональних лідерів, що претендують на вплив не тільки в Південній Азії, а й в світі в цілому.

Ситуація в Японії, актуалізуючи синтез традиційних і постмодерністських цінностей, наближається до коеволюційної фази епохального циклу. Її зміст вбачається в трансформації по суті все ще індустріального суспільства, хоча і порівняно більш розвиненого, ніж це мало місце в інших індустріальних державах. Маючи більш короткі у порівнянні з Китаєм та Індією цикли розвитку, Японія “приречена” відповідно на більш радикальний прояв трансформаційних процесів. У такій ситуації очевидна непередбачуваність подій в них і загалом некерованість ситуацією переходу.

США перебувають напередодні революційної фази нового епохального циклу. Механізм цих історичних змін може бути “запущений” у найближчий період 2000 – 2002 рр. (період найбільшої сонячної активності). Очевидно, що в першій чверті ХХІ ст. США доведеться, як і в часи “Великої депресії”, стати лідером нової епохи, відкрити світу новий досвід політики, що остаточно “покінчила” з традиційною практикою партійно–класової парадигми. Власне, вже у надрах другої половини ХХ ст. при активній участі США були створені передумови для такої політики в особі ООН, як можливої предтечі нового світового уряду. Ці передумови посилюють нинішні тенденції глобалізації економічного розвитку світу.

Імовірний економічний спад у період революційної кризи в значній мірі буде компенсований процвітанням економіки 90-х рр. XX ст. і нинішнім рівнем світового фінансового контролю США. Причому, якщо лідерству країни в технологічній сфері, мабуть, нічого не загрожує, то імовірність зниження політичного впливу США достатньо велика. Адже нація вже не готова платити життям своїх солдатів за перемоги в локальних війнах. Визначальними в “руйнації” гегемонізму США можуть стати внутрішні (расові) чинники. За рахунок збільшення чисельності афро-американців, іспано-американців (вихідців з країн Південної Америки) і азіато-американців в першій половині XXI ст. кардинально зміниться етнічна структура населення США. Ситуація буде сприяти посиленню расистського екстремізму, перебоєм у роботі етнокультурного “плавильного тигля”. У цьому випадку достатньо імовірним стане руйнування “дво-партійного” політичного механізму, що стимулюється також можливим розколом у фінансовій олігархії, фракції якої можуть бути орієнтовані на збереження робочих місць у США або на експорт капіталу, що формалізується в ізоляціоністській або експансіоністській зовнішньополітичній стратегії. Основу майбутньої ситуації в країні “відкриє” нове глобальне протиріччя суспільного розвитку – протиріччя між політичною і буденною свідомістю. Верифікація робочої гіпотези емпіричними даними дозволить уточнити прогнозовані тенденції.

Бібліографія

1. Авторитаризм и демократия в развитых странах. - М., 1996.
2. Актуальные проблемы глобализации // МЭиМО, 1999. - № 4. - С. 37-52.
3. Актуальные проблемы политики и экономики современной Японии. - М., 1991.
4. *Альперович М.С., Слезкин Л.Ю.* История Латинской Америки. - М., 1991.
5. *Андерсон П.* Размышления о западном марксизме. - М., 1991.
6. *Андреева Г.М.* Социальная психология. - М., 1997.
7. *Антонова Е.В.* Месопотамия на пути к первым государствам. - М., 1998.
8. *Антонович И.И.* Социодинамика идеологий. - Минск, 1995.
9. *Арендт Х.* Истоки тоталитаризма. - М., 1996.
10. *Арсеенко А.Г.* Глобалізація: Основний зміст та соціально-економічні й політичні наслідки напередодні ХХІ ст. // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття.- К.,1999. - С. 23-51.
11. *Арон, Раймон.* Этапы развития социологической мысли. - М., 1993.
12. *Афонін Е.А.* Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. - 1996. - № 1 - С. 45-55.
13. *Афонін Е.А.* Становлення Збройних сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми. - К., 1994.
14. *Афонін Е.А.* Тенденції розвитку українського суспільства перехідної доби: (соціально-психологічний вимір) // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін (1994-1999 рр.). Інформаційно-аналітичні матеріали. – К., 1999. – С. 85-90.
15. *Афонін Е.А.* Україна – Європа – Світ: шляхом коеволюції // Вісник Харківського державного університету «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Х., 1999. - № 433. – С. 13-16.
16. *Ахиезер А.С., Ильин В.В., Панарин А.С.* Реформы и контрреформы: Циклы модернизационного процесса. - М., 1996.

17. *Ахиезер А.С.* Россия: критика исторического опыта: Т. 1, 2. - М., 1991.
18. *Баглай В.Е.* Ацтеки: История, экономика, социально-политический строй (доколумбовый период). - М., 1998.
19. *Бандурко А.М., Зеленский А.Ф.* Вандализм. - Х., 1996.
20. *Бандурко А.М., Друзь В.А.* Конфликтология: Учеб. пособие для вузов. - Х., 1997.
21. *Барг М.А.* Эпохи и идеи: становление историцизма. - М., 1987.
22. *Бергер П., Лукман Т.* Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания. - М., 1995.
23. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска: Господство Америки и ее геостратегические императивы. - М., 1999.
24. *Бицилли П.М.* Место Ренессанса в истории культуры. - СПб, 1996.
25. *Бонгард-Левин Г.М., Ильин Г.Ф.* Индия в древности. - М., 1985.
26. *Букалов А.В., Бойко А.Г.* Соционика: тайна человеческих отношений и биоэнергетика. - К., 1992.
27. *Бургин М.С., Кузнецов В.И.* Номологические структуры научных теорий. - К., 1993.
28. *Брайчевский М.Ю.* Походження Русі. - К., 1968.
29. *Бранский В.П.* Социальная синергетика как постмодернистская философия истории // Общественные науки и современность. - 1999. - № 6. - С. 117-127.
30. *Брейхин К.* Великолепная семерка. - М., 1992.
31. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV-XVIII. - К., 1995.
32. *Брук С.И.* Население мира: Этнодемографический справочник. - М., 1986.
33. *Бургин М.С., Оноприенко В.И.* Социальные стереотипы и научные парадигмы как регуляторы научной деятельности. - К., 1996.
34. *Бурстин Д.* Американцы: национальный опыт. - М., 1993.
35. *Бюттнер М.* История Африки с древнейших времен. - М., 1981.
36. *Васильев А.А.* История Византийской империи: от начала крестовых походов до падения Константинополя. - СПб., 1998.
37. *Васильев Л.С.* История религий Востока. - М., 1988.
38. *Вебер, Макс.* Избранные произведения. - М., 1990.
39. *Вебер, Макс.* Соціологія: Загальноісторичні аналізи. Політика. - К., 1998.

40. *Васильев Л.С.* Древний Китай. - М., 1995.
41. *Виппер Р.Ю.* История средних веков. - К., 1996.
42. *Власть: Очерки современной политической философии Запада.* - М., 1989.
43. *Гаврилишин Б.* Дороговкази в майбутнє. - К., 1993.
44. *Гаджиев К.С.* Геополитика. - М., 1997.
45. *Галкин А.А., Красин Ю.А.* Россия на перепутье: Авторитаризм или демократия: Варианты развития. - М., 1998.
46. *Глобальні трансформації і стратегії розвитку.* К., 1998.
47. *Горбатенко В.П.* Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. - К., 1999.
48. *Горбачев М.С.* Перестройка и новое мышление для нашей страны и всего мира. - М., 1987.
49. *Гренвилл, Джон.* История XX века: Люди. События. Факты. - М., 1999.
50. *Гриценко О.А.* «Своя мудрість»: Національні міфології та «громадянська релігія» в Україні. - К., 1998.
51. *Гришелева Л.Д., Чегодарь Н.И.* Японская культура нового времени: Эпоха Мейдзи. - М., 1998.
52. *Громов М.А., Мацкевич А.А., Семенов В.А.* Западная теоретическая социология. - СПб., 1996.
53. *Грушевський М.* Історія України - Русі.- Т.9. Ч.2. - К., 1931.
54. *Гумилёв Л.Н.* География этноса в исторический период. - Л., 1990.
55. *Гумилев Л.Н.* Древняя Русь и Великая степь. - М., 1989.
56. *Гумилев Л.Н.* Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации. - М., 1993.
57. *Гумилёв Л.Н.* Этногенез и биосфера земли. - Л., 1989.
58. *Датт Р.П.* Кризис Британики. Британская империя. - М., 1954.
59. *Дбюн П.М., Пеласси Д.* Сравнительная политическая социология. - М., 1994.
60. *Джилас М.* Лицо тоталитаризма. - М., 1991.
61. *Джонсон П.* Современность: Мир двадцатых по девяностые годы. - М., 1995.
62. *Дилигенский Г.Г.* Социально-политическая психология. - М., 1996.
63. *Дискин, Иосиф.* Российская модель социальной трансформации // Три века отечественных реформ. - Т. 4. - М., 1999.
64. *Добиаиш-Рождественская О.А.* Культура западноевропейского средневековья. - М., 1998.
65. *Долгов С.И.* Глобализация экономики: новое слово или новое

- явление. - М., 1998.
66. *Донченко Е.А.* Социетальная психика. - К., 1994.
 67. *Драйзен И.* История эллинизма: В 3-х т. - Ростов н/Д, 1995.
 68. *Дэн Сяопин.* Основные вопросы современности. - М., 1988.
 69. *Дюбиж.* Европа в средние века. - Смоленск, 1994.
 70. *Дюркгейм, Эмиль.* О разделении общественного труда. - М., 1996.
 71. *Евстигнеева Л.П., Евстигнеев Р.Н.* Экономическая глобализация и постмодерн // ОНС. - 2000. - № 1. - С. 5 - 14.
 72. *Ерасов Б.С.* Социальная культурология: Ч. 1, 2. - М., 1994.
 73. *Журавський В.С.* Політичний процес в сучасній Україні: політологічний аналіз. Автореф... дис. на здоб. наук. ступ. д-ра політ. наук. - К., 1996.
 74. *Заздравнова О.И.* Идеология в эволюционирующем социуме. - Х., 1999.
 75. *Здравомыслов А.Г.* Социология конфликта. - М., 1995.
 76. *Зелинский Ф.Ф.* История античной культуры. - СПб., 1995.
 77. *Иванин Е.* Становление европейской системы государств. - М., 1989.
 78. *Иванов К.А.* Многоликое средневековье. - М., 1996.
 79. *Ивченко О.Г.* Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива і сучасний стан. - К., 1997.
 80. История политических и правовых учений. - М., 1988.
 81. Історія світової культури: Культурні регіони: Навч. посібник. - К., 1997.
 82. История теоретической социологии: В 4-х т. - М., 1997.
 83. *Жантор К.М.* История против прогресса: (опыт культурно-исторической генетики). - М., 1992.
 84. *Капитонов Э.А.* Социология XX века: История и технологии. - Ростов, 1996.
 85. *Карев А.В., Комов К.В.* История христианства. - СПб, 1997.
 86. *Карлейль Т.* История французской революции. - М., 1991.
 87. *Кеннеди П.* Вступая в двадцать первый век. - М., 1997.
 88. *Кинг А., Шнайдер Б.* Первая глобальная революция: Докл. Римского клуба. - М., 1991.
 89. *Кирсанов В.Н., Петров Г.Н.* История России и Европы в XX веке: сравнительный анализ 1917-1985. - М., 1995.
 90. *Киссинджер Г.* Дипломатия. - М., 1997.

91. *Коллінгвуд Р.* Ідея історії. - К., 1996.
92. *Коломойцев В.Е.* 100 днів Президента Ф.Д.Рузвельта. - Луганськ, 1997.
93. Консерватизм: Антологія. - К., 1998.
94. *Коротаев А.В.* Тенденции социальной эволюции // *Общественные науки и современность.* – 1999. - № 4. - С. 112-125.
95. *Костин В.А., Костина Н.Б.* Социальные изменения в концепциях исторического процесса // *Социс.* – 2000. - № 1. – С. 6-15.
96. *Красильщиков В.* Ориентиры грядущего: Постиндустриальное общество и парадоксы истории // *Общественные науки и современность.* - 1993. - № 2. - С. 165-175.
97. Краткий словарь иностранных слов. – М., 1979.
98. *Кремень В.Г.* Україна: альтернативи поступу: Критика історичного досвіду. - К., 1996.
99. *Крижановський О.П.* Історія стародавнього Сходу. - К., 1996.
100. *Крымский С.* Понятие концептуальной системы // *Людський інтелект: Філософсько-методологічні дослідження / Філософські пошуки, вип. I (V-VI).* – Львів, 1998. – С.197-205.
101. *Кузнецов В.* Понятие и его структуры: Методологический анализ. - К., 1997.
102. *Куценко О.* Агенты социальных изменений: теоретическое осмысление современной трансформации // *Інтеграція України в світове співтовариство: Матеріали науково-практичної конф., Київ 19-20 гр. 1998 р.* – К., 1999. – С. 125-134.
103. *Кучменко Е.М.* Взаємовпливи Заходу і Сходу в контексті історії культури Європи і Америки (XVII-XX ст.) - К., 1999.
104. *Кэмпбелл Дж.* Герой с тысячьо лицами: Миф-Архетип, бессознательное. - К., 1997.
105. *Лавровский В.М., Борг М.А.* Английская буржуазная революция. - М., 1958.
106. *Ларуш, Лондон.* Меморандум: Перспективы возрождения народного хозяйства России. - М., 1995.
107. Латинская Америка: Справочник. - М., 1990.
108. *Лафантейн О.* Общество будущего. Политика реформ в изменяющемся мире. – М., 1990.
109. *Лебедева И.П., Маркорян С.Б., Молодякова Э.В.* Японский феномен. - М., 1996.
110. *Ле Гофф Ж.* Цивилизация средневекового Запада. - М., 1992.

111. *Лебон Г.* Психология народов и масс. - СПб., 1995.
112. *Лозинский С.Г.* История папства. - М., 1986.
113. *Лосский Н.О.* История русской философии. - М., 1991.
114. *Лотман Ю.М.* Культура и взрыв. - М., 1992.
115. *Лурье С.В.* Историческая этнология. - М., 1997.
116. *Маимзен Т.* История Рима: В 4-х т. - Ростов н/Д., 1997.
117. *Майерс Д.* Социальная психология. - СПб., 1998.
118. *Мамардашвили М.* Мысль в культуре // *Философские науки.* 1989. - № 11. - С. 75-81.
119. *Мамардашвили М.К.* Необходимость себя. - М., 1996.
120. *Манфред А.З.* Великая французская революция. - М., 1983.
121. *Маркс К.* До критики політичної економіки // *Маркс К., Энгельс Ф.* Твори. - Т.13.
122. *Марчук Н.Н.* Становление национальных государств в Латинской Америке. - М., 1989.
123. *Массон В.М.* Первые цивилизации. - Л., 1989.
124. *Международное право: Учебник.* - М., 1995.
125. *Международные отношения: социологические подходы.* - М., 1998.
126. *Мельянцева В.А.* Восток и Запад во втором тысячелетии: экономика, история и современность. - М., 1996.
127. *Михальченко М.* Україна - 1996: Час соціальних бурь і потрясінь // *Віче.* - 1995. - № 10. - С. 72-79.
128. *Міграційні процеси в сучасному світі: Світовий, регіон. та нац. виміри: Понятійний апарат, концеп. підходи, теорія та практика: Енциклопедія.* - К., 1998.
129. *Митрофанов А.В.* Шаги новой геополитики: нужный вестник. Б.н., 1997.
130. *Могилевкин И.М.* Метастратегия: проблемы пространства и времени в политике России. - М., 1997.
131. *Монтескье Ш.Л.* Избранные произведения. - М., 1955.
132. *Неклесса А.И.* Конец цивилизации или конфликт истории // *МЭиМО.* - 1999. - № 5.
133. *Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология.* - М., 1999.
134. *Ойзерман Т.И.* Научно-технический прогресс: возможности и границы предвидения // *Социс.* - 1999. - № 8. - С. 3-12.
135. *Опарин А.А.* Всемирная история пророчества Библии. - Х., 1997.
136. *Орлов А.Г.* Политические системы стран Латинской Америки. - М.,

- 1982.
137. *Орлова И.Б.* Евразийская цивилизация: соц.-ист. ретроспектива и перспектива. - М., 1998.
 138. *Ортега-и-Гассет Х.* История как система // Вопросы философии. – 1996. - № 6. - С. 102.
 139. *Павленко Ю.* Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства. - К., 1998.
 140. *Парсонс Т.* Система современных обществ. - М., 1997.
 141. *Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В.* Пути и перепутья современной цивилизации. - К., 1998.
 142. *Перегудов С.П.* Тэтчер и тэтчеризм. - М., 1996.
 143. *Петров А.М.* Запад-Восток: Из истории идей и вещей. - М., 1996.
 144. *Пилипенко В.Е., Поддубный В.А., Черненко И.В.* Социальный морфогенез: Эволюция и катастрофы (синергетический подход). - К., 1993.
 145. *Платонов С.* После коммунизма: Второе пришествие: Беседы. - М., 1991.
 146. *Плеханов Г.В.* К вопросу о развитии монистического взгляда на историю. - М., 1949.
 147. *Подольск Н.Г.* Ганза: мир торговли и политики в XVI-XVII ст. - К., 1998.
 148. *Політичний словник.* - К., 1982.
 149. *Поляков Л.* Арийский миф: Исследование истоков расизма. - СПб., 1996.
 150. *Поппер К.* Злиденність історизму. - К., 1994.
 151. *Поппер К.* Открытое общество и его враги: В 2-х т. - М., 1992.
 152. *Рейган Р.* Откровенно говоря: Избр. речи. - М., 1997.
 153. *Ритцер Д.* Нынешнее состояние социологической теории: новые синтезы // Социологическая теория сегодня. - К., 1994.
 154. *Романовский Н.В.* Социология и социологи перед лицом глобальных катаклизмов // Социс. – 1999. - № 3. - С. 3-11.
 155. *Рубель В.А.* Історія середньовічного Сходу: Курс лекцій. - К., 1997.
 156. *Рижков В.А.* Концепція як форма наукового знання. - К., 1995.
 157. *Савицкий П.Н.* Континент Евразия. - М., 1997.
 158. *Салливан, Уильям.* Тайны инков: Мифология, астрономия и война со временем. - М., 1998.
 159. *Сахаров А.Д.* Воспоминания: В 2-х т. - М., 1996.
 160. *Сейбейн Джордж Г., Торсон Томас Л.* Історія політичної думки. -

- К., 1997.
161. *Семенникова Л.И.* Россия в мировом сообществе цивилизаций. - Брянск, 1999.
 162. *Семенникова Л.И.* Цивилизация в истории человечества. - Брянск, 1998.
 163. *Серебрянников В.В.* Социология войны. - М., 1998.
 164. *Сиджанская Д.* Федералистское будущее Европы: от Европейского сообщества до Европейского Союза. - М., 1998.
 165. *Смелзер, Нейл.* Социология. - М., 1994.
 166. *Смит А.* О происхождении и причинах богатства народов. - М., 1962.
 167. *Соболь О.М.* Постмодерн і майбутнє філософії. - К, 1997.
 168. *Согрин В.В.* Основатели США. - М., 1983.
 169. *Согрин В.В.* Президенты и демократия: американский опыт. - М., 1998.
 170. *Современные Соединенные Штаты Америки: Энцикл. справочник.* - М., 1988.
 171. *Сорокин К.Э.* Геополитика современности и геостратегия России. - М., 1996.
 172. *Сорокин П.А.* Обзор циклических концепций социально-исторического процесса // Социс. – 1998. - № 12. – С. 3-14.
 173. *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество. - М., 1992.
 174. *Сорос Дж.* Відкрите суспільство чи національна диктатура?: Розшир. варіант лекції, виголошеної 18 лист. 1992 р. в Гарвард клубі у Нью-Йорку. – К., 1993.
 175. *Сорос Дж.* Утверждение демократии. - К., 1994.
 176. *Социологическая теория сегодня: Сборник статей американских и украинских теоретиков.* - К., 1994.
 177. *Соціальні технології: Актуальні проблеми теорії та практики: Вип. 2-3. Соціальні технології у сучасному суспільстві.* - Київ-Запоріжжя-Одеса, 1998
 178. *Соціологія: короткий енцикл. словник.* - К., 1998.
 179. *Спенсер Г.* Синтетическая философия. - К., 1997.
 180. *Стратегії розвитку України: виклики часу та вибір: Вип. 22.* - К., 1994.
 181. *Суспільство на порозі ХХ століття: філософське осмислення плінного світу.* – К., 1999.

182. *Сухарев В.А.* Психология народов и наций. – Б.н., 1997.
183. *Танчер В.В., Ручка А.А.* Теория конфликта // Очерки истории социологической мысли. - К., 1992. - С. 219-244.
184. *Тарнас Р.* История западного мышления. - М., 1995.
185. *Тихвинский С.Л.* Китай и всемирная история. - М., 1988.
186. *Ткаченко В., Роент О.* Україна: на межі цивілізацій: (історико-політологічна розвідка). - К., 1995.
187. *Ткаченко В.М., Кремень В.Г.* Україна у контексті глобалізму. - К., 1998.
188. *Тойнби А.Дж.* Постижение истории. - М., 1991.
189. *Токвіль, Алексіс.* Про демократію в Америці. - К., 1999.
190. *Тоффлер Э.* Третья волна // США: экономика, политика, идеология. - 1992. - № 7.
191. *Трофимова Е.И.* Стилиевые реминисценции в русском пост-модернизме 1990-х годов // ОНС. – 1999. - № 4. – С. 169-176.
192. *Трояновская М.О.* США у истоков двухпартийной системы. - М., 1989.
193. *Тягло А.В., Воропай Т.С.* Критическое мышление: Проблема мирового образования XXI века. – Х., 1999.
194. *Українське суспільство на порозі третього тисячоліття.* - К., 1999.
195. *Фельдштейн Д.И.* Психология развития личности в онтогенезе. - М., 1989.
196. *Философия истории. Антология.* - М., 1995.
197. *Фофанов В.П.* Социальная деятельность как система. - Новосибирск, 1991.
198. *Франк С.Л.* Духовные основы общества. - М., 1992.
199. *Фромм, Эрих.* Анатомия человеческой деструктивности. - М., 1994.
200. *Фукуяма Ф.* Конец истории? // Вопросы философии. – 1990. - № 3. – С. 134-148.
201. *Фурман О.О.* Єдина Європа: проблеми становлення. - К., 1990.
202. *Фурсенко А.А.* Американская революция и образование США. - Л., 1978.
203. *Хабермас, Юрген.* Демократия. Разум. Нравственность, - М., 1995.
204. *Хайек Ф.А.* Пагубная самонадеянность: Ошибки социализма. – М., 1992.
205. *Хобсбаум Э.* Нации и национализм после 1780 года. - СПб., 1998.
206. *Холфин Н.А.* Создание и распад Британской империи. - М., 1961.
207. *Хорос В.Г.* Постиндустриальный мир – надежды и опасения (к

- постановке проблемы) // МЭиМО. – 1999. - № 12.
208. *Хэллоуэлл Дж.* Моральные основы демократии. - М., 1993.
 209. *Цанф В.* Теория модернизации и различие путей общественного развития // Социс. – 1998. - № 8. – С. 14-26.
 210. *Черняк У.Б.* Цивилиография: Наука о цивилизации. - М., 1996.
 211. *Чижевский А.Л.* Космический пульс жизни: Земля в объятиях солнца: Гелиотаракция. - М., 1995.
 212. *Чмихов Л.Ю.* Давняя культура. - К., 1994.
 213. *Шильман М.Е.* Такты истории: Алгоритм развития всемирной истории. – Б.н., 1998.
 214. *Ширгазин О.Р.* Применение циклических закономерностей для региональных и глобальных прогнозов // Человек. - 2000. - № 1. - С. 57-66.
 215. *Шлезингер А.М.* Циклы американской истории. - М., 1992.
 216. *Шпенглер А.* Закат Европы. - М., 1993.
 217. *Штомпка П.* Социология социальных изменений. - М., 1996.
 218. *Шумпетер Й.* Капіталізм, соціалізм і демократія. - К., 1995.
 219. *Эйдус Х.Т.* История Японии с древнейших времен до наших дней. - М., 1968.
 220. *Эйзенштадт Ш.* Революция и преобразование обществ: Сравнит. изучение цивилизаций. - М., 1999.
 221. *Юнг К.-Г.* Синхроничность. - М., 1997.
 222. *Юнг К.-Г.* О психологии восточных религий и философий. - М., 1994.
 223. *Яковец Ю.В.* Циклы. Кризисы. Прогнозы. - М., 1999.
 224. *Яковец Ю.В.* История цивилизаций: Учеб. пособие. - М., 1997.
 225. *Якушик В.* Різновиди політичних режимів // Віче. - 1995. - № 9. - С.130-133.
 226. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории. - М., 1991.
 227. *Abrams, Philip.* Historical Sociology. - Ithaca, 1982.
 228. *Adam, Barbara.* Social versus natural time, a traditional distinction reexamined // Young and Schuller. – 1988. – P. 198-226.
 229. *Adam, Barbara.* Time and Social Theory. – Cambridge, 1990.
 230. *Adamson M., Borgos S.* This Mighty Dream: Social Protest Movements in the United States. - Boston, 1984.
 231. *Addis, Laird.* Historicism and historical laws of development // Inquiry. – 1968. – P. 155-174.

232. *Alexander, Jeffrey C.* (ed) Neo-functionalism. – London, 1985.
233. *Alexander, Jeffrey C.* The Antinomies of Classical Thought: Marx and Durkheim: (vol. 2 of Theoretical Logic in Sociology). – Berkley, 1982.
234. *Alexander, Jeffrey C.* Durkheim's problem, and differentiation theory today. London, 1988. - P. 49-77.
235. *Alexander, Jeffrey C.* Between progress and apocalypse: social theory and the dream of reason in the twentieth century // Alexander J., Sztompka P. (eds) Rethinking Progress, London, 1990. - P. 15-38.
236. *Alexander, Jeffrey C.* Post-modernization theory. – Uppsala, 1992.
237. *Alexander, Jeffrey C., Colomy, Paul* (eds) Differential Theory and Social Change: Historical and Comparative Approaches. - New York, 1988.
238. *Antonio R. J., Piran P.* Historicity and the poverty of empiricism. – Uppsala, 1978.
239. *Appelbaum, Richard P.* Theories of Social Change. – Chicago, 1970.
240. *Apter, David.* Some Conceptual Approaches to the Study of Modernization. - Englewood Cliffs, 1968.
241. *Archer, Margaret S.* Structuration versus morphogenesis // Eisenstadt S.N., Helle H.J. (eds) Macro-Sociological Theory, vol. 1., London, 1985. P. 58-88.
242. *Archer, Margaret S.* Taking time to link structure and agency. - New Delhi, 1986.
243. *Archer, Margaret S.* Culture and Agency. Cambridge, 1988.
244. *Archer, Margaret S.* The morphogenesis of agency. – Uppsala, 1989.
245. *Archer, Margaret.* Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach. - Cambridge, 1995. - P. 318-378.
246. *Aron, Raymond.* Introduction to the Philosophy of History. – London, 1961.
247. *Aron, Raymond.* Main Currents in Sociological Thought, vol. I. - Garden city, 1968.
248. *Aron, Raymond,* Progress and Disillusion: The Dialectics of Modern Society. - New York, 1969.
249. *Ash, T. Garton.* Eastern Europe: the year of truth // New York Review of Books. 1990. - 15 February. - P. 17-22.
250. *Ash, T. Garton.* We the People: The Revolution of 89. – Cambridge, 1990.
251. *Avineri, Shlomo* The Social and Political Thought of Karl Marx. - Cambridge, 1968.
252. *Banks, Joseph A.* The Sociology of Social Movements. – London, 1972.

253. *Bauman, Zygmunt*. Sociological responses to postmodernity // Mongardini C., Maniscalco M.L. (eds) *Moderno e Postmoderno*. - Rome, 1989. - P. 127-52.
254. *Bauman, Zygmunt*. *Modernity and Ambivalence*. – Cambridge, 1991.
255. *Bell, Daniel*. *The Coming of the Post-industrial Society*. – London, 1974.
256. *Bell, Wendell*, Mau J.A. (eds) *The Sociology of the Future*. - New York, 1971.
257. *Berlin, Isaiah*. The concept of scientific history // W.H.Dray (ed.), *Philosophical Analysis and History*. - New York, 1966. P. 5-53.
258. *Bernstein, Richard J.* *Praxis and Action*. - London, 1972.
259. *Bhaskar, Roy*. *Scientific Realism and Human Emancipation*. - London, 1986.
260. *Biersterdt, Robert*. *American Sociological Theory: A Critical History*. - New York, 1981.
261. *Black, Cyril E.* (ed.) *Comparative Modernization*. - New York, 1976.
262. *Blau, Peter M.* *Exchange and Power in Social Life*. - New York, 1964.
263. *Blumer, Herbert*. *Collective behavior* // J.B.Gittler. *Review of Sociology. Analysis of a Decade*. 1957. – P. 127-58.
264. *Bock, K.* *Theories of progress, development and evolution* // T.Bottomore, R.Nisbet (eds). *A History of Sociological Analysis*. - New York, 1978. P. 39-80.
265. *Boudon, Raymond*. *The Logic of Social Action*. - London, 1981.
266. *Boudon, Raymond*. *Theories of Social Change: A Critical Appraisal*. – Cambridge, 1986.
267. *Boulding, Kenneth E.* *The place of the dynamics of society* // G.K.Zollschan, W.Hirsch (eds). *Explorations in Social Change*. – Boston, 1964. – P. 5-16.
268. *Boulding, Kenneth E.* *The learning process in the dynamics of total societies* // S.Z.Klausner (ed.). *The Study of Total Societies*. - New York, 1967. P. 98-113.
269. *Braudel, Fernand*. *History and the social sciences* // P.Burke (ed.). *Economy and Society in Early Modern Europe*. – London, 1972. – P. 11-42.
270. *Braudel, Fernand*. *On History*. – London, 1980.
271. *Breed, Warren*. *The Self-Guiding Society*. - New York, 1971.
272. *Brinton, Crane*. *Anatomy of Revolution*. - New York, 1965.
273. *Brzezinski, Zbigniew*. *Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era*. - New York, 1970.

274. *Buckley, Walter*. Sociology and Modern Systems Theory. - Englewood Cliffs, 1967.
275. *Bullock, Alan, Stallybras, Oliver* (eds). The Fontana Dictionary of Modern Thought. – London, 1977.
276. *Buhl, Walter L.* The Historicity of Social Systems // Osterreichische-Zeitschrift-fur-Soziologie. - 1989. - 14,1. - P. 3-15.
277. *Burke P.* Sociology and History. – London, 1980.
278. *Burklin, Wilhelm P.* Why Study Political Cycles? An Introduction // European-Journal-of-Political-Research. - 1987. - 15, 2. - P. 131-143.
279. *Burns, Tom R., Buckley W.* Power and Control. – London, 1976.
280. *Burns, Tom R., Dietz, Thomas.* Institutional dynamic: an evolutionary perspective. - Buenos Aires, 1991.
281. *Burns, Tom R., Flam, H.* The Shaping of Social Organization. - Beverly Hills, 1987.
282. *Burns, Tom R., Baumgartner, T., Deville, P.* Man, Decisions, Society: The Theory of Actor-System Dynamics for Social Scientists. - New York, 1985.
283. *Burrin, Wilhelm.* Why Study Political Cycles? // European Journal of Political Research, 1987, № 2.
284. *Cardoso, Fernando, Faletto, E.* Dependency and Development in Latin America. – Berkley, 1969.
285. *Carlyle, Thomas.* On Heroes, Heroes-Worship and the Heroic in History. – London, 1963.
286. *Chirot, Daniel.* Social Change in the Twentieth Century. - New York, 1977.
287. *Chodak, Szymon.* Societal Development. - New York, 1973.
288. *Cohen E., Lissak M., Almagor U.* (eds) Comparative Social Dynamics; Essays in Honor of S. N. Eisenstadt. – Boulder, 1985.
289. *Collins R.* Theoretical Sociology. - San Diego, 1988.
290. *Collins, Randall.* Weber's last theory of capitalism: a systematization // American Sociological Review, 1980, 45 (December). 1980. - P. 925-1042.
291. *Dahrendorf, Ralf.* Class and Class Conflict in Industrial Society. – Stanford, 1959.
292. *Dahrendorf, Ralf.* Essays in the Theory of Society. – Stanford, 1968.
293. *Dahrendorf, Ralf.* Life Chances. – Chicago, 1979.
294. *Dahrendorf, Ralf.* Recent changes in the class structures of European societies // Daedalus, 1964. - 93, 1.
295. *Dahrendorf, Ralf.* Reflections on the Revolution in Europe. – London,

- 1990.
296. *Darwin, Charles*. On the Origin of Species. - New York, 1964.
297. *Dunn, John*. Modern Revolutions: An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon. – Cambridge, 1972.
298. *Durkheim, Emile*. The Division of Labor in Society. - New York, 1964.
299. *Eisenstadt, Shmuel N*. Development, modernization and dynamic of civilization // Cultures et Developpement. - 1983, 15, 2. - P. 217-252.
300. *Eisenstadt, Shmuel N*. Modernization: Protest and Change. - Englewood Cliffs, 1966.
301. *Eisenstadt, Shmuel N*. The Political Systems of Empires. – Glencoe, 1963.
302. *Eisenstadt, Shmuel N*. Revolution and the Transformation of Societies. - New York, 1978.
303. *Eisenstadt, Shmuel N*. Tradition, Change and Modernity. - New York, 1973.
304. *Eliade, Mircea*. Cosmos and History. - New York, 1959.
305. *Elias, Norbert*. The Civilizing Process: vols 1, 2. – Oxford, 1982.
306. *Elias, Norbert*. Technik und Zivilisation. – Hamburg, 1986.
307. *Erikson K. T*. Sociology and the historical perspective // Bell and Mau. - 1971.
308. *Erikson, Eric*. Identity and the life cycle. - New York, 1994.
309. *Etzioni, Amitai*. A socio-economic perspective on friction. – Washington, 1991.
310. *Etzioni-Havely, Eva*. Social Change: The Advent and Maturation of Modern Society. – London, 1981.
311. *Featherman, David L., Lerner, Richard M*. Ontogenesis and Sociogenesis: Problematics for Theory and Research about Development and Socialization across the Lifespan // American-Sociological Review. - 1985. - 50, 5, Oct. - P. 659-676.
312. *Fletcher, Ronald*. The Making of Sociology: vol. 1-3. - New York, 1971.
313. *Fontvielle, Lous*. Long Cycle Theory: Dialectical and Historical Analysis // Centre regional productivite & etudes economiques. - 1991. - 14, 2, Spring. - P. 233-261.
314. *Frankel, Boris*. The Post-industrial Utopians. – Cambridge, 1987.
315. *Fromm E*. To Have or to Be? – London, 1979.
316. *Fromm, Erich*. Escape from Freedom. - New York, 1941.

317. *Fromm, Erich*. The Sane Society. – London, 1963.
318. *Fontvieille, Louis*. Long Cycle Theory: Dialectical and Historical Analysis // Review, 1991, № 2.
319. *Fukuyama, Francis*. The end of history? // The National Interest (summer). – 1989. – P. 3-18.
320. *Fukuyama, Francis*. The End of History and the Last Man. - New York, 1989.
321. *Gamson W. A.* Strategy of Social Protest. - Homewood, IL, 1975.
322. *Garfinkel, Howard*. Studies in Ethnomethodology. – Glencoe, 1967.
323. *Gella, Aleksander*. Ewolucjonizm a początki socjologii: (Evolutionism and the beginnings of sociology). – Wrocław, 1966.
324. *George, Manson U.* The Social Construction of Life Cycle Crises // Humanity-and-Society/ - 1981/ - 5, 2, June. - P. 120-139.
325. *Gewirth, Allan*. Can men change laws of social science? // L.I.Krimerrnan (ed.). The Nature and Scope of Social Science: A Critical Anthology. - New York, 1969. P. 217-227.
326. *Giddens, Anthony*. Capitalism and Modern Social Theory. – Cambridge, 1971.
327. *Giddens, Anthony*. Central Problems in Social Theory. – London, 1979.
328. *Giddens, Anthony*. A Contemporary Critique of Historical Materialism. – London, 1981.
329. *Giddens, Anthony*. Introduction to Sociology. - New York, 1990.
330. *Giddens, Anthony*. The Consequences of Modernity. – Cambridge, 1990
331. *Gills, Barry K., Frank, Andre-Gunder*. World System Cycles, Crises, and Hegemonial Shifts (1700 BC to 1700 AD) // Review. - 1992. - № 4. - P. 621-687.
332. *Goodich, Michael E.* From birth to old age: The human life cycle in madicual thought, 1250-1350. - Haifa, 1989.
333. *Goody J.* Time: social organization // International Encyclopedia of the Social Sciences. 1968, vol. 16. P. 30-42.
334. *Gunder, Frank, Andre*. Latin America, Underdevelopment of Revolution. - New York, 1969.
335. *Gurvitch, Georges*. Social structure and the multiplicity of times // Tiryakian, 1963. – P. 171-184.
336. *Gurvitch, Georges*. The Spectrum of Social Time. – Dordrecht, 1964.
337. *Habermas, Jurgen*. A reconstruction of historical materialism // T.Bottomore, P.Goode (eds). Readings in Marxist Sociology. Oxford, 1983. – P. 212-218.
338. *Habermas, Jurgen*. Philological Discourse of Modernity. – Cambridge

- 1987.
339. *Hamelink C.J.* Cultural Autonomy in Global Communications. - New York, 1983.
340. *Hassan F.A.* Demographic studies in archaeology. - New York, 1998.
341. *Hassard, John* (ed.). The Sociology of Time. – London, 1990.
342. *Hegel, Georg W.F.* The Philosophy of History. - New York, 1956.
343. *Hobsbawm, Eric.* The idea of progress in Marx's thought // T.Bottomore, P.Goode (eds). Readings in Marxist Sociology. – Oxford, 1983. P. 208-212.
344. *Hobson J.A.* Imperialism: A Study. - New York, 1902.
345. *Hook, Sidney.* The Hero in Hiatory. – Boston, 1955.
346. *Huntington, Samuel P.* The change to change: modernization, development and politics // Black. - 1976. - P. 25-61.
347. *Huntington, Samuel P.* Political Order in Changing Societies. - New Haven, 1968.
348. *Inkeles, Alex, Smith, D.H.* Becoming Modern. - Cambridge, MA. – 1974.
349. *Jahoda, Marie.* Time: a social psychological perspective // Young and Schuller. - 1988. – P. 154-171.
350. *Johnson, Chalmers.* Revolution and the Social System. – Stanford, 1964.
351. *Johnson, Chalmers.* Revolutionary Change. – London, 1968.
352. *Kapuscinsky, Ryszard.* Revolution // The New Yorker. - 1985. - 11 March. - P. 86-101.
353. *Kerr C., Dunlop J.T., Harbison F., Harbison H., Myers C.A.* Industrialism and Industrial Man. - Cambridge, 1960.
354. *Kimmel, Michael S.* Revolution: A Sociological Interpretation. – Cambridge, 1990.
355. *Kotkin, Joel, Kishimoto, Yoriko.* The Third Century America's Resurgence in the Asian Era. - New York, 1988.
356. *Kuhn, Thomas S.* The Structure of Scientific Revolutions. – Chicago, 1970.
357. *Kumar, Krisham.* Prophecy and Progress: The Sociology of Industrial and Post-industrial Society. – Harmondsworth, 1978.
358. *Kumar, Krisham.* The Rise of Modern Society: Aspects of the Social and Political Development of the West. - Oxford, 1988.
359. *Land, Kenneth-C.* Theories, Models and Indicators of Social Change //

- International-Social-Science-Journal. - 1975. - 27, 1. - P. 7-37.
360. *Lang K., Lang, G.* Collective Dynamics. - New York, 1961.
361. *Lauer, Robert H.* (ed.) Social Movements and Social Change. - Carbondale, 1976.
362. *Lenski, Gerhard.* History and social change // American Journal of Sociology. 1976. - 82, 3. - P. 548-564.
363. *Lenski, Gerhard E., Lenski, J.* Human Societies: An Introduction to Macrosociology. - New York, 1974.
364. *Levin D.* Moments in time: a historian's context of declining fertility // The European experience of declining fertility, 1850-1970. - Cambridge, 1992. - P. 326-338.
365. *Levy, Marion J.* The Structure of Society. - Princeton, 1952.
366. *Levy, Marion J.* Modernization and the Structure Societies. - Princeton, 1966.
367. *Loomis C.P., Loomis Z. K.* Modern Social Theories. - Princeton, 1961.
368. *Lukacs, Gyorgy.* History and Class Consciousness. - Cambridge, 1971.
369. *Luhmann N.* Social Systems. - Stanford, 1995.
370. *Lukes, Steven.* Marxism and Morality. - Oxford, 1985.
371. *Lyotard, Jean-Francois.* The Post-Modern Condition. - Minneapolis, 1988.
372. *Magee, Bryan.* Karl Popper. - New York, 1973.
373. *McMurtry J.* The Structure of Marx's World-View. - Princeton, 1978.
374. *Merton, Robert K.* Social-structure and anomie // American Sociological Review. - 1938. - 3. P. 672-682.
375. *Merton, Robert K.* Social Theory and Social Structure. - New York, 1968.
376. *Merton, Robert K.* The Sociology of Science. - Chicago, 1973.
377. *Merton, Robert K.* Progress in science? A shapeless cloud of a question - Philadelphia, 1982.
378. *Moore, Wilbert E.* Man, Time and Society. - New York, 1963.
379. *Moore, Wilbert E.* Social Change. - Englewood Cliffs, 1963.
380. *Neidhardt, Friedhelm, Rucht, Dieter.* The analysis of social movements: the state of art and some perspectives for further research // D.Rucht (ed.). Research on Social Movements. - Frankfurt, 1991. - P. 421-464.
381. *Nettl J.P., Roberston R.* International Systems and the Modernization of Societies. - London, 1968.
382. *Nisbet, Robert.* Social Change and History. - New York, 1969.

383. *Nisbet R.A.* Developmentalism: A Critical Analysis // Theoretical Sociology. - New York, 1970. - P. 167-204.
384. *Nisbet, Robert.* History of the Idea of Progress. - New York, 1980.
385. *Oberschall, Anthony.* Social Conflict and Social Movements. - Englewood Cliffs, 1973.
386. *Parson, Talcott.* Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives. - Englewood Cliffs, 1966.
387. *Parson, Talcott.* The System of Modern Societies. - Englewood Cliffs, 1971.
388. *Piaget, Jean.* Structuralism. - New York, 1971.
389. *Plamenatz, John.* Man and Society: vol. 2. – Harlow, 1986.
390. *Popper, Karl R.* Postscript: after Twenty years, to Logic of Scientific Discovery, second ed. - New York, 1968.
391. *Quadagno, Jill S.* Paradigms in evolutionary theory: the sociological model of natural selection // American Sociological Review. – 1979. - 44 (February). - P. 100-109.
392. *Robertson, Roland.* Globality, global culture, and images of world order // Haferkamp and (eds). – 1992. - P. 395-411.
393. *Rostow, Walt W.* The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. – London, 1960.
394. *Rude G.* The Crowd in History. - New York, 1964.
395. *Sahlins, Marshall.* Evolution: specific and general // Sahlins and Service. – 1960. - P. 12-44.
396. *Sahlins, Marshall, Service F.* (eds) Evolution and Culture. - Ann Arbor, 1960.
397. *Schafer, Wolf.* Global history: conceptual feasibility and environmental reality. – Stony Brook, 1991.
398. *Shah A.* Traditional Family Values. Fertility and Social Change // Economic Outlook. - 1994 Feb.
399. *Shama, Simon.* Citizens: A Chronicle of the French Revolution. - New York, 1989.
400. *Shils, Edward.* Charisma: The International Encyclopaedia of the Social Sciences. - Vol. 2. - P. 386-90.
401. *Skockpol, Theda* (ed.) Vision and Method in Historical Sociology. – Cambridge, 1984.
402. *Smelser, Neil J.* Social Change in the Industrial Revolution. – London, 1959.
403. *Smelser, Neil J.* Essays in Sociological Explanation. - Englewood Cliffs, 1968.

404. *Smelser, Neil J.* Processes of social change // N.J.Smelser (ed.). *Sociology: An Introduction*. - New York, 1973.
405. *Smith, Anthony D.* The Concept of Social Change: A Critique of the Functionalist Theory of Social Change. – London, 1973.
406. *Sorgi, Tommaso.* The integral sociology of P.A. Sorokin // *Sociologia*. - 1975. - 9, 1, Jan. - P. 5-48.
407. *Sorokin, Pitirim A.* Social and Cultural Dynamics: vols. 1-4. - New York, 1937.
408. *Sorokin, Pitirim A.* Sociological Theories of Today. - New York, 1966.
409. *Sorokin, Pitirim A.* The Sociology of Revolution. - New York, 1966.
410. *Sorokin, Pitirim, Merton, Robert K.* Social time. A methodological and functional analysis // *American Journal of Sociology*. – 1937. - 42, 5. - P. 615-629.
411. *Spencer, Herbert.* On Social Evolution. – Chicago, 1972.
412. *Steward, Julian H.* Theory of Culture Change. – Urbana, 1979.
413. *Swingewood, Allan.* Marx and Modern Social Theory. – London, 1975.
414. *Sztompka, Piotr.* Social development: the dialectics of theory and action // *Reports on Philosophy*. – 1983. - № 7. – P. 79-98.
415. *Sztompka, Piotr.* The global crisis and the reflexiveness of the social system // *International Journal of Comparative Sociology*. – 1984. – 25, 1-2. – P. 45-58.
416. *Sztompka, Piotr.* The renaissance of historical orientation in sociology // *International Sociology*. – 1986. - 1, 3. - P. 321-337.
417. *Sztompka, Piotr.* Agency and progress; the idea of progress and changing theories of change // J.Alexander, P.Sztompka (eds). *Rethinking Progress*. – London, 1990. – P. 247-263.
418. *Sztompka P.* Society in Action: The Theory of Social Becoming. – Cambridge, 1991.
419. *Taylor, James B., Brill, Howard.* Methodology of Long Cycles: A Debate // *Review*. - 1988. - № 3. - P. 371-411.
420. *Taylor, Stan.* Social Science and Revolutions. – London, 1984.
421. *Tilly, Charles.* From Mobilization of Revolution. - Reading, MA, 1978.
422. *Tilly, Charles.* As Sociology Meets History. - New York, 1981.
423. *Tocqueville, Alexis de.* The Old Regime and the French Revolution. - New York, 1955
424. *Toffler, Alvin.* Future Shock. – London, 1970.
425. *Toffler, Alvin.* The Eco-Spasm Report. - New York, 1975.
426. *Tominaga, Ken'ichi.* Typology in the methodological approach to the

study of social change // S.N.Eisenstadt, H.J.Helle. Macro-Sociological Theory (Perspectives on Sociological Theory, vol. 1. London, 1985. - P. 168-96.

427. *Tourain, Alain*. The Post-industrial Society. – London, 1974.
428. *Tourain, Alain*. The Self-production of Society. - Chicago: University of Chicago Press. - 1977.
429. *Toynbee, Arnold*. Study of History, 12 vol. - London, 1934-1961.
430. *Wallerstein, Immanuel*. The Capitalist World-Economy. - Cambridge, 1983.
431. *Wallerstein, Immanuel*. The Modern World-System I. - New York, 1974.
432. *Wallerstein, Immanuel*. The Modern World-System II. - New York, 1980.
433. *Wallerstein, Immanuel*. The Modern World-System III. - San Diego, 1989.
434. *Wallerstein, Immanuel*. Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms. - Cambridge, 1991.
435. *Weber, Max*. The Protestant Ethic and Spirit of Capitalism. - New York, 1958.
436. *Weber, Max*. The Sociology of Religion. - Boston, 1963.
437. *White, Leslie*. The Evolution of Culture. - New York, 1959.
438. *Williams, Robin M*. American Society. - New York, 1970.
439. *Young, Michael*. The Metronomic Society: Natural Rhythms and Human Timetables. - Cambridge, MA, 1988.
440. *Zerubavel, Eviatar*. Hidden Rhythms: Schedules and Calendars in Social Life. - Chicago, 1981.

Додатки

ДОДАТОК 1

ТЕМА ПУБЛІЧНОЇ ДОПОВІДІ,
ЗРОБЛЕНОЇ ДОКТОРОМ СОЦІОЛОГІЧНИХ НАУК Е. А. АФОНІНИМ
22 ЖОВТНЯ 1998 Р. В НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ
ІМ. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

ТЕМА ДОПОВІДІ: “СОЦІАЛЬНИЙ РЕЛЯТИВІЗМ АБО СОЦІОЛОГІЯ ПЕРЕХІДНОЇ ДОБИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ”

1. ЦИКЛІЧНА ЗАДАНИСТЬ ПРИРОДИ І ПРИРОДНИХ ПРОЦЕСІВ

- 1.1. Цикли “космічні”, “біологічні”, “соціальні” (за термінологією П. Сорокіна).
- 1.2. Цикли розвитку особистості в онтогенезі (за узагальненням Д. Фельдштейна).
- 1.3. Експериментальне підтвердження гіпотези еволюційних змін “соціопсихотипу” (на матеріалах комплексу соціологічних та соціально–психологічних досліджень, здійснених в системі органів держбезпеки СРСР у другій половині 80–х рр. та під час виборчих кампаній 1994 і 1998 рр. в Україні).
- 1.4. Епохальний соціально–історичний цикл (авторська концепція).

2. ПРОБЛЕМА МАКРО (ІНТЕГРАЛЬНИХ) ПОКАЗНИКІВ В СОЦІОЛОГІЇ

- 2.1. Принцип Луї Пастера – П’єра Кюрі.
- 2.2. Соціетальні процеси, стани, властивості. Соціетальні показники (за О. Донченко).
- 2.3. Статистичні ефекти “демографічного переходу”.
- 2.4. Методи математичної статистики та їх використання в соціальних дослідженнях під час перехідної доби суспільного розвитку.

3. КОНКРЕТНО СОЦІОЛОГІЧНІ (МОНІТОРИНГОВІ) ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ (УКРАЇНА, РОСІЯ, БІЛОРУСЬ).

4. ФАКТОР СОНЯЧНОЇ АКТИВНОСТІ І ЙОГО ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ПРОЦЕСИ. ЧИ ВИРОГІДНИЙ-ТАКИ СОЦІАЛЬНИЙ ВИБУХ В УКРАЇНІ?

5. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ НОВОГО ПІДХОДУ.

ДОДАТОК 2

ТЕКСТ ІНФОРМАЦІЇ, ПОШИРЕНОЇ ПІД ЧАС РОБОТИ 65 ЩОРІЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ФЕДЕРАЦІЇ БІБЛІОТЕЧНИХ АСОЦІАЦІЙ (*IFLA '99, БАНГКОК, ТАЙЛАНД*) ТА ЩОРІЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ КОРЕСПОНДЕНТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЦЕНТРУ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ДОКУМЕНТАЦІЇ (*ECPRD-CORRESPONDENTS CONFERENCE, БЕРН, ШВЕЙЦАРІЯ*)

Високоповажні колеги!

Групою науковців — представників недержавних неприбуткових організацій — Українського товариства сприяння соціальним інноваціям, Атлантичної Ради України та бібліотечного підрозділу українського парламенту розпочато ініціативне дослідження в контексті соціології історії, що охоплює період 2000 років (від Різдва Христового).

ПРОЕКТ ЗУМОВЛЮЄ:

- * Глобалізація трансформаційних процесів;
- * Об'єктивність, незворотність і кардинальний характер нинішніх соціальних змін;
- * Невідповідність існуючих уявлень новим умовам суспільного розвитку;
- * Зростання небезпек, що набувають крайніх форм під час перехідної доби;
- * Зниження ефективності діяльності глобальних, регіональних, політичних, економічних та інших міжнародних і національних інституцій.

Сьогодні вже вкотре знов виникає нагальна потреба ґрунтовного переосмислення історичного розвитку, внесення корективів до існуючих уявлень щодо періодизації історії і створення дієвих прогностичних моделей суспільного розвитку. Мотиви реалізації цих нагальних потреб, власне, й стали основою дослідницької ініціативи.

ГОЛОВНОЮ МЕТОЮ базового етапу дослідницького проекту має стати розробка прикладної моделі “універсального епохального циклу” як засобу соціального аналізу і прогнозування. Подальша робота в проєкті набуватиме відкритого, міждисциплінарного характеру завдяки розширенню участі в ньому фахівців у галузях політичної науки, економіки, права, психології, етнології, релігієзнавства, мовознавства, мистецтвознавства та ін.

ДОСЛІДНИЦЬКІ ПЛАНИ здійснюватимуться на широкому історичному матеріалі, що його репрезентують 50 країн світового співтовариства, відібраних за географічною, культурно–релігійною та демографічною ознаками. До вибірки входять 20 країн Європи, 15 – Азії, 7 – Африки, 3 – Північної та 4 – Південної Америки, а також Австралія.

Планом дослідження передбачається використання сучасних методологій, методів і технологій. Зокрема, **Internet використовуватиметься з метою:**

- * Телекомунікації учасників;
- * Публікації поточних результатів дослідження;
- * Діагностики тощо.

Розгорнута концепція дослідження буде представлена наприкінці 1999 р.

ГАРАНТІЇ УСПІШНОСТІ ПРОЄКТУ складає наявний у дослідницької групи методологічний і методичний інструментарій, який вже сьогодні дозволяє отримувати низку вагомих прикладних результатів, в тому числі в контексті оптимізації національних бюджетних соціальних витрат, міжнародної співпраці та колективної безпеки.

Звертаюсь до Вас, шановні колеги, сподіваючись на конструктивний діалог і підтримку дослідницького проекту.

З повагою,

Едуард Афонін,
керівник проекту,
доктор соціологічних наук,
завідувач відділу інформаційно–бібліотечного забезпечення
Секретаріату Верховної Ради України,
Президент Українського товариства
сприяння соціальним інноваціям

Адреса для листування:

Едуард Афонін,
завідувач відділу
інформаційно–бібліотечного забезпечення
Секретаріату Верховної Ради України,
01008, р. Київ–8, вул. Садова, 3
Тел./факс: (380 44) 226–2145

ДОДАТОК 3

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ РОБОЧОЇ ГРУПИ ПРОЕКТУ,
ПРИСВЯЧЕНОГО ОБГОВОРЕННЮ БАЗОВОЇ ІСТОРИКО–
СОЦІОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ “СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК
ВІД РІЗДВА ХРИСТОВОГО”

ПРОТОКОЛ № 1
ЗАСІДАННЯ РОБОЧОЇ ГРУПИ З НДР “СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК
ВІД РІЗДВА ХРИСТОВОГО”
м. Київ, 10 вересня 1999 року

ПРИСУТНІ: Афонін Е. А., доктор соціологічних наук, президент Українського товариства сприяння соціальним інноваціям (УТССІ); Бандурка О. М., доктор юридичних наук, ректор Університету внутрішніх справ (м. Харків); Кокошинський О. А., віце-президент Атлантичної ради України; Малишко М. І., кандидат юридичних наук, професор, завідуючий кафедрою Київського національного університету культури і мистецтв; Мартинов А. Ю., кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії НАН України; Рябіко В. В., доцент, віце-президент Українського товариства сприяння соціальним інноваціям (УТССІ); Саламатов В. О., кандидат психологічних наук, завідуючий відділом Академії державного управління при Президентові України; Чечнев Б. О., кандидат філософських наук, відповідальний секретар Всеукраїнського тижневика “Закон і бізнес”.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

1. Вступне слово про ідею та організацію міждисциплінарної НДР “Суспільний розвиток від Різдва Христового”.

Доповідач – Афонін Е. А.

2. Про концепцію НДР “Суспільний розвиток від Різдва Христового як предмет соціології історії (соціології соціальних змін)”.

Доповідач – Мартинов А. Ю.

СЛУХАЛИ:

1. Вступне слово “Про ідею та організацію міждисциплінарної НДР “Суспільний розвиток від Різдва Христового”.

Афонін Е. А. – виклав основні положення запропонованої НДР “Суспільний розвиток від Різдва Христового”. Зокрема, він зазначив, що ідея проекту визрівала протягом останнього десятиліття, яке відзначилось радикальними і багато в чому не прогнозованими змінами такими, наприклад, як: “падіння Берлінського муру”, “розвал СРСР” і економічний занепад країн-республік колишнього СРСР, економічне піднесення південноазіатських “тигрів” тощо.

Перший концептуальний виклад ідеї проекту був висловлений автором у заключній (прикладній) частині наукової доповіді “Соціальний релятивізм або соціологія перехідної доби суспільного

розвитку”, яку було зроблено 22 жовтня 1998 р. в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського (бібліотеці Національної академії наук України).

Головна ідея проекту полягає в тому, що на основі циклічних уявлень про суспільний розвиток з’являється надійна інструментальна можливість реконструювати об’єктивну логіку основних історичних змін, що їх супроводжують такі події, як “революції”, “трансформації”, державні перевороти, різноманітні прояви стихії соціального протесту, численні громадянські конфлікти, локальні і глобальні війни тощо. Останні припадають на так звані транзитивні (перехідні) стани суспільного розвитку і цілком можуть слугувати своєрідними індикаторами епохальних змін.

Методологічно необхідним для аналізу епохальних змін, на думку Е. А. Афоніна, є здійснене на початку ХХ ст. О. Чижевським дослідження²⁷² зв’язку між історичним процесом, або соціально-історичною активністю людства і діяльністю Сонця, ступенем його активності. Встановивши тут існування прямого зв’язку, дослідник не знайшов жодного виключення починаючи від 500 року до нашої ери. Додамо лише, що за висновками О. Чижевського, не кожний “мах” сонячної активності викликає своєрідний “мах” історичної активності. Для реалізації останнього необхідна наявність відповідних внутрішніх (за автором – соціально-економічних, політичних і, необхідно додати, – духовних) передумов.

Важливими також є уявлення про циклічний характер психічного розвитку людини, адже вона є одним з головних елементів суспільної будови. Зокрема, в цьому відношенні привертають увагу теоретико-практичні узагальнення, зроблені Д. Фельдштейном²⁷³. Спираючись на розроблені в психологічній науці діяльнісний підхід (С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, А. Брушлинський та ін.) і вікову періодизацію психічного

²⁷² Див.: *Чижевський А. Л.* Космический пульс жизни: Земля в объятиях Солнца: Гелиотараксия. – М: Мысль, 1995. – С. 766. У викладених тут результатах дослідження 1915 року автор розглянув структуру 12-річного циклу діяльності сонця, яку складають чотири «епохи» (періоди), в тому числі 3-х річна “епоха” максимальної сонячної активності (“мах”), на яку, власне, й припадають основні переміни в суспільному розвитку.

²⁷³ Див.: *Фельдштейн Д. И.* Психология развития личности в онтогенезе. – М.: Педагогика, 1989. – С. 208.

розвитку особистості в онтогенезі (Д. Ельконін), цей дослідник довів циклічний (періодичний) характер змін у психологічній структурі особистості і відповідно – в психологічній структурі діяльності, в якій поперемінно актуалізується комунікативний чи предметний її плани.

Узагальнюючи на вищезазначених теоретичних засадах ідею в дусі антропосоціогенетичного підходу, гадаю, цілком правомірно розглядати радикальні суспільні зміни в контексті соціетальних процесів, станів і властивостей, що реалізуються в межах єдиного епохального історичного циклу. Суспільна ж історія складається з послідовно реалізованих епохальних історичних циклів.

Викладені та інші аспекти запропонованого базового концепту опубліковано в статті: Розвиток України: макросоціальний підхід // Віче. – 1996. – № 1. – С. 39 – 49. Більш докладніше про це має доповідати А. Ю. Мартинов.

Щодо загальної схеми організації НДР, то тут ми виходимо з необхідності виокремлення двох аспектів роботи. Один з них пов'язаний із розробкою базової соціологічної концепції, над якою нині працює А. Ю. Мартинов. До розробки методологічних засад проекту підключатимуться Б. О. Чечнев і я. Ми сподіваємося також на поточну експертну допомогу у відпрацюванні методологічних засад НДР кожного з членів робочої групи. З метою забезпечення принципу відкритості дослідницького проекту, автори планують спеціальний етап апробації і поширення інформації про базову концепцію шляхом її публікації окремою брошурою (українською та англійською мовами), а також на спеціальній (присвяченій проекту) сторінці в Інтернет. Сподіваємося, що такі заходи дозволять оптимізувати зміст базової концепції, а також стимулювати широку міждисциплінарну (в галузі суспільних і гуманітарних дисциплін) дослідницьку практику.

Відкритість проекту і “вільний” доступ до роботи над його завданнями не знімає можливості заглиблення до спеціальних прикладних досліджень. Отже, ми передбачаємо організаційне сприяння різноплановим теоретичним і практичним розробкам в галузі дисциплін суспільного і гуманітарного циклу. Зокрема, нам бачиться, що кожний з представлених членів робочої групи по розробці НДР на основі базової концепції готуватиме прикладний варіант концепції і дослідження. Останні можуть виконуватися як безпосередньо самим членом робочої групи, так із залученням інших учасників, докторантів і аспірантів, студентів і викладачів, представників політики, економіки,

науки, культури і освіти. У руслі базової концепції циклічного соціального розвитку об'єктом спеціальних досліджень може стати розвиток окремих соціальних (в тому числі державних) інститутів. Цілком можливим є дослідження циклів розвитку політики, економіки, науки (природничої чи гуманітарної), освіти, літератури, мистецтва, спорту тощо. Робоча група проекту бере на собі обов'язок щодо координації таких досліджень і сприяння широкому висвітленню здобутих в рамках проекту результатів.

У рамках робочої групи плануємо:

1. Провести розширене обговорення базової концепції НДР “Суспільний розвиток від Різдва Христового як предмет соціології історії (соціальних змін)”.
2. Вирішити питання щодо організації в Інтернет спеціальної WEB-сторінки дослідницького проекту.
3. Підготувати для оприлюднення базову концепцію НДР “Суспільний розвиток від Різдва Христового як предмет соціології історії (соціальних змін)”.

ЗАПИТАННЯ:

Саламатов В. О. – Як враховувати зміст конкретних понять? Наприклад, в крос-культурних дослідженнях за західноєвропейськими критеріями Україна є дуже колективістською країною. А в нас (в Україні) всі говорять про індивідуалізм українського суспільства.

Афонін Е. А. – за соціетальними (макросоціальними чи загальносистемними) критеріями і циклічними уявленнями, що лягли в основу нашої розробки, Україні радянської доби була притаманна така соціетальна якість, як “екзекутивність”, яка в цілому визначала її поведінку дійсно як “колективістську”. Відповідний соціальний норматив проявлявся у всіх аспектах життя населення радянської України, стимулюючи людей до жертвовності. “Раніше думай про Батьківщину, а потім про себе”, – повторювали ми, обираючи професію чи взірць для наслідування, оцінюючи себе чи оточуючих нас людей. Спираючись на результати порівняльного аналізу можна навіть стверджувати, що в Україні колективізм був виражений більше, ніж в Росії. Чудовим доказом цього є доволі розхоже в ті часи уявлення про те, що Україна однією з перших республік СРСР (передусім серед РРФСР, УРСР, БРСР) кожного разу незмінно випереджала інших,

розгортаючи всенародну ініціативу по виконанню чергових рішень Політбюро ЦК КПРС.

Сьогодні ж посттоталітарна Україна тяжіє до іншого соціального виміру, іншої соціальної якості. Йдеться про “інтенціональність”, прояви якої побутова свідомість, власне, й сприймає як індивідуалізм. Адекватною цим соціальним нормативам стає дзеркально протилежна попередній формула: “Держава є сильною за наявності сильних громадян”. Нові соціетальні якості стверджуються шляхом нелінійних соціальних змін, створюючи так званий транзитивний (перехідний) стан суспільства, якому певним чином притаманна флуктуація – коливання між двома вище визначеними нормативними станами.

Отже, цілком виправданим є те, що західний спостерігач бачить сьогодні Україну як “колективістську”, а вітчизняний – як “індивідуалістську” країну.

Саламатов В. О. – Я мову веду дещо про інше. Семантика одних і тих же понять, зрозуміло, змінюється від культури до культури, тому в рамках дослідження у нас з’явиться подвійний і навіть потрібний контекст. Тому методологічно доцільним було б виходити з традицій московської школи логіки, розглядати конкретні поняття лише в контексті, адже ми не можемо встановити соціетальні характеристики, наприклад, Трипільської культури.

Афонін Е. А. – По–перше, обраний в дослідженні підхід в принципі дозволяє ретроспективно визначати соціетальні характеристики будь–якої, в тому числі Трипільської, культури. Не скажу, що це просто. Для цього потрібні репрезентативні об’єктивні свідчення, так би мовити “сліди” відповідної культури.

По–друге, визначення соціетальних характеристик сучасного соціального об’єкта базується в нашому підході на універсальній, цілісній, стандартизованій символічній моделі, якій притаманний механізм автокорекції, тобто здатність корегувати незалежно від бажання експериментатора (“автоматично”) задіяну символічну модель з урахуванням природно–географічних відмінностей конкретного культурного середовища. Іншими словами, розробленому нами концептуальному підходу, який передбачається використовувати в дослідженні, іманентно притаманні вимоги московської школи логіки.

На наш погляд, більш серйозну проблему для дослідження складає його фінансова незабезпеченість, адже вже на першому етапі роботи є вкрай важливим проведення конкретних вимірів соціетальних

характеристик по визначеній в дослідженні репрезентативній виборці (близько 50 країн). Ці дані і відповідні хронологічні таблиці дозволять реконструювати історичні цикли країн вибірки, регіону та цивілізації в цілому. Загальна вартість основного емпіричного матеріалу, за розцінками “Gellap–International”, складає 0,4 млн. амер. доларів. Щоправда, і тут можна, гадаю, знайти вихід із становища, зокрема спробувати використати альтернативний спосіб вимірювання, який надають можливості INTERNET.

Саламатов В. О. – Порівняльний аналіз повинен бути з мінімумом ідеологічних (політичних) навантажень.

Афонін Е. А. – Предмет нашого дослідження виходить за рамки політичного аналізу, бо соціетальний рівень є інтегральним рівнем аналізу цілісного об’єкта, політичний аспект в якому виступає на правах складової.

СЛУХАЛИ:

2. Про концепцію НДР “Суспільний розвиток від Різдва Христового як предмет соціології історії (соціальних змін)”.

Мартинов А. Ю. – виклав основні концептуальні ідеї НДР “Суспільний розвиток від Різдва Христового”.

Зокрема, характеризуючи актуальність дослідження він підкреслив, що на межі третього тисячоліття від Різдва Христового в умовах планетарної кризи людство зіткнулось з проблемами глобалізації трансформаційних процесів. Виникла світова економічна система, яка впливає на розвиток не лише окремих регіонів, а й цивілізації в цілому. Посилюються екологічні, демографічні загрози. Реальністю стають війни за перерозподіл ресурсів (природних, енергетичних, біологічних, культурних, інформаційних тощо) в процесі політичних, економічних та соціальних змін, що є проявом сутності історичного розвитку країн, континентів і людства.

У контексті зазначених глобальних перемін, посилення непрогнозованості поведінки суб’єктів історичного процесу виникає нагальна потреба гармонізації існуючих уявлень щодо історичного розвитку, пошуку нових підходів, методологій, моделей для адекватного історичному виклику аналізу і прогнозу.

В основу концептуальної побудови авторського підходу покладено наступні ідеї.

Розвиток природи і природних процесів, соціально–історичних, в тому числі психічних, процесів становлення особистості має циклічний характер.

Важливим категоріальним елементом індивідуального та суспільно–історичного аналізу є соціальна діяльність (С. Рубінштейн, Л. Виготський, О. Леонтьєв А. Брушлінський та ін.). Відповідно до психологічної структури соціальної діяльності в процесі розвитку останньої періодично змінюється ієрархія двох основних її планів: предметного і комунікативного (Д. Ельконін, Д. Фельдштейн та ін.). Кожний з них по чергово виконує функції то мети, то засобу.

Глобальні соціальні зміни є результатом інтегральної взаємодії політичного, економічного та природного факторів (П. Сорокін, О. Чижевський, Л. Гумільов). У циклічних побудовах синхронізація максимумів їх прояву, власне, й призводить до трансформаційних соціальних змін.

Суспільство як суб'єкт історії та цивілізації проходить в своєму розвитку великий життєвий цикл. Історична генеза соціуму фактично є реалізацією епохальних циклів, кожний з яких складається з двох нормативних та двох трансформаційних періодів. Перший епохальний період “інволюція” загалом характеризується згортанням соціальних процесів у просторі, відносним спрощенням соціальної структури та провідною роллю традиціоналізму. Історичним завданням “інволюційного” періоду є органічне засвоєння соціетальних характеристик, набутих суспільством у попередній період розвитку. Таке традиційне суспільство є суспільством “закритого” типу. Воно має властиві йому соціальні нормативи і механізми підтримки сталого стану. Ступінь свободи індивідууму в такому суспільстві обмежена впливом колективу. У соціально–психологічному сенсі визначальним стає емоційно–чутливий поведінковий психотип особистості.

Другий нормативний період – “еволюція” характеризується розгортанням соціальних процесів у просторі, ускладненням соціальної структури. Провідною тенденцією стає інноваційна активність громадян, яка базується на зростанні свободи індивіду та предметно–когнітивного компоненту в психологічній структурі особистості. Основною характеристикою є стабільність змін.

Транзитивні (перехідні) періоди суспільного розвитку характеризуються протилежними за напрямом змін історичними фазами: “революція” та “кoeволюція”. Зокрема, “революція” є докорінним

якісним переворотом всієї соціальної структури суспільства. Вона створює механізм трансформаційного переходу від одного нормативного стану “еволюції” до іншого нормативного стану “інволюції”. Все це пов’язано одночасно з радикальною зміною соціетальних характеристик. “Революція” підводить, умовно кажучи, підсумок попередньої історичної епохи (циклу) і започатковує нову. “Коеволюція” є фазовим переходом від нормативного періоду “інволюції” до нормативного періоду “еволюції”. Цей перехід реалізується в рамках одного епохального циклу, тому тут змінюється лише “вектор” соціального розвитку.

Схема універсального епохального циклу може бути представлена у такому вигляді: “революція” – “інволюція” – “коеволюція” – “еволюція” – “революція”. Зазначимо, що в рамках певних послідовно здійснюваних епохальних циклів розв’язуються три групи глобальних протиріч, що формують антропосоціогенетичний зміст суспільного розвитку. Йдеться про протиріччя між науковою та релігійною свідомостями, яке виконує роль “пружини”, що спричиняє динамізм початкового циклу суспільного розвитку. На тлі вирішеного протиріччя виникає не менш потужне протиріччя між правовою свідомістю і мораллю. Саме це стрижневе протиріччя вирішується в епоху індустріального та постіндустріального суспільств. Новітня історія, що відкриватиметься перед людством ближчим майбутнім, буде творитися під впливом нового глобального протиріччя – протиріччя між політичною та побутовою свідомістю. До отримання всебічної емпіричної інформації побудова викладеної схеми в основі своїй є поки що гіпотетичною, хоча наявні окремі емпіричні дані роблять її досить перспективною.

ВИСТУПИЛИ:

Афонін Е. А. – Існують спроби опису соціальних трансформацій через економічні та політичні зміни і процеси, однак ще й досі перехідна доба суспільного розвитку несе в собі загрозу і дарує нам чимало несподіваних сюрпризів. Все ще немає такого інструментарію, котрий дозволяв би дістати адекватне розуміння сутності перехідних процесів. Соціальна наука в цілому залишається неспроможною охопити всієї повноти таких змін. Водночас вона наголошує на зростанні у перехідну добу суспільного розвитку ролі суб’єкта. На наш погляд, було б цілком коректним твердження, що різні типи перехідних

процесів супроводжуються посиленням ролі й різних типів суб'єктів. Зокрема, під час “революції” зростає роль суб'єкта-індивіда. Це ми чітко прослідковуємо у добу революцій 1905 – 1917 рр., коли, умовно кажучи, наявна на той час когорта революціонерів перевищувала попит на них. Отже, висока “конкуренція” породжувала й сильні персоналії. Цілком протилежну картину ми спостерігаємо під час трансформації (“кoeволюції”). Тут посилюється роль суб'єкта-соціуму. Саме внаслідок теперішнього коеволюційного періоду в Росії та Україні таку популярність мають телепрограми російського журналіста В. Познера “Ми”, що породили низку програм, дійовими особами яких є великі групи учасників. Це такі програми в Україні, як: “Табу”, “Караоке на майдані”, “Ранкова зірка”, “Епіцентр” тощо. Все частіше проявляє себе феномен “Ми” в політичному житті країни (політичне об'єднання “Ми”, “парламентська більшість” тощо).

Певною мірою до своєрідних закономірностей, що супроводжують два типи перехідних процесів, можна, здається, віднести й два типи деформацій просторово-часового континууму. Якщо під час “революції” відбувається деформація цих структур у бік майбутнього, то під час “кoeволюції” ці структури деформуються у протилежному напрямі – в минуле. Все це потребує перевірки на емпіричному матеріалі.

Конструктивним методологічним принципом обраного підходу мало б, на нашу думку, стати положення теорії О. Чижевського щодо впливу сонячної активності на соціально-історичні процеси. Однак, як зазначалось, це правило виконується лише за наявності відповідних соціально-політичних, економічних та духовних передумов.

На сьогодні існують об'єктивні дані систематичних спостережень за діяльністю сонця, що їх здійснено протягом 23 циклів, кожний з яких складає 12 років. З метою залучення цієї інформації до проекту планується підключити дослідників астрономічної обсерваторії Київського університету імені Тараса Шевченка.

При аналізі емпіричних показників застосовуватиметься компаративний аналіз. Яскраву демонстрацію релевантності гіпотези дослідження про різний рівень складності соціальних структур “інволюційного” і “еволюційного” суспільств дає порівняльний аналіз. Так, в країнах “великої депресії” кількість соціальних ролей складає близько 70000. На нашому вітчизняному просторі – лише 30 000 – 40 000. Гадаю, що спеціально розроблена система емпіричних показників

дасть можливість перевірити головну ідею циклічності суспільного розвитку.

Саламатов В. О. – Дійсно, це можна описати в термінах Е. Дюркгейма. Подібні дослідження вже існують.

Афонін Е. А. – Порядком уточнення хотів би додати, що даний підхід здійснюватиметься з використанням конкретних емпіричних показників і їх вимірів. Отже, він не обмежуватиметься соціально-філософським аналізом.

Які, на Вашу думку, Андрію Юрієвичу, можна взяти орієнтири щодо періоду, з якого було б доцільно розпочати дослідження суб'єктів історії? Від моменту утворення держави чи раніше?

Мартинов А. Ю. – Тут треба знайти оптимальний варіант. Серед можливих варіантів є такі: додержавне утворення, певна спільнота або держава. Суттєву складність при цьому додає проблема визначення віку історичного суб'єкта. Нагадаю, що в ері “від Різдва Христового” немає нульового року. Дату Різдва визначив у 525 р. Діонісій Малий. Якщо за хронологічною шкалою третє тисячоліття почнеться з 1 січня 2001 р., то за астрономічною шкалою за нульовий рік прийнято вважати перший рік нашої ери і відповідно третє тисячоліття розпочнеться 1 січня 2000 р.

Існують також методологічні проблеми перерваних циклів розвитку історичних суб'єктів. Наприклад, у вітчизняній історії це є період з 1654 по 1991 роки. Аналогічна ситуація існує в країнах – колишніх колоніях (Африка, Південно-Східна Азія тощо). Тобто є багато суто історичних методологічних проблем.

Рябіко В. В. – Проблема настільки ж цікава, наскільки й складна. Отже, багато в чому самий підхід формуватиметься у ході дослідження.

Кокошинський О. А. – Можливо методологічні підстави мусять розробити соціологи. Доцільно вже зараз для розробки кожної з прикладних проблем цього комплексного дослідження зробити відповідні групи розробників.

Малишко М. І. – Переходячи від глобального до локального рівня, я вже бачу в дослідницькому проекті певний правовий блок проблем.

Право – писане і тому турбує, чи ми можемо зрозуміти, наприклад, китайську традицію. Чого варті в цьому контексті лише думки Конфуція. Мене турбує також питання щодо практичних

результатів дослідження, якими вони можуть бути? Останнім часом я займаюсь розшифровкою Нострадамуса. Постфактум аналізувати можна, але прогнозувати події – це важко.

Афонін Е. А. – В транзитивному стані суспільство “переживає” інституціональні зміни, “розмиваються” соціальні структури, слабшають соціальні зв’язки, порушується ієрархія факторів, які складають механізми відтворення соціальних структур. У тому числі “розмивається” причинно–наслідковий зв’язок, що лежить в основі раціонального наукового засобу, а, отже, наукові методи є не завжди адекватними в період трансформації. Що ж тоді за цих умов може забезпечити прогностичні функції державного управління? Адже наука працює там, де зберігаються саме причинно–наслідковий характер зв’язку в соціальній структурі.

Очевидно, що подібне до нашого глобальне дослідження має бути побудоване на принципах синтезу древніх і наукових знань, методів і методологій. Саме інтеграція традиційного та інноваційного є тим засобом, який спроможний дати адекватні результати в умовах перехідної доби суспільного розвитку.

Чечнев Б. О. – Дослідження може мати несподіваний результат. Люди, які зібрались тут можливо домовились зустрітись тисячу років тому. У процесі дослідження великих циклів важливо враховувати езотеричне знання. Ми стоїмо перед періодом глобального перелому, яке можна порівняти із загибеллю Атлантиди. На період 2002 – 2012 рр. припадає закінчення космічних еволюційних циклів: 26000, 12000, 9000, 6000, 2000 років. У зв’язку з цим цікавим є співпадання календарів. Наприклад, Кельтський календар та календар Майя визначають 2012 рік за період, коли закінчується час. Після цього починається новий глобальний еволюційний цикл. Як говорить Біблія: буде нова Земля і нове Небо. Треба визначитись в методологічних питаннях. Те, що академічна раціональність вважає за порушення, Господня гармонія знімає. Наш час можна визначити як замкнене колесо. Це змія, яка кусає свій хвіст. Вихід з цього положення буддисти, наприклад, знаходять в нірвані, християни – в практиці. Проблеми переходу є окремою темою, як і великі цикли. План планетарних еволюцій можливо записаний в пам’ятній книзі Бога або в східній традиції – в свитках Акаші. Одним з результатів досліджень може бути перегляд уявлень про себе.

Афонін Е. А. – Звичайно, можна піднятися на рівень великих (планетарних і космічних) циклів. Вони безперечно впливають на макро– і мікросоціальні зміни. Отже, дослідження можна провести або в раціональному, або в езотеричному ключі. До якого з результатів готове суспільство? Може, Борис Олексійович, варто зайнятися цим з позицій езотеричного підходу, попрацювати з концептуалізацією апарату дослідження? Щодо прикладних результатів дослідження, то вони мають бути виписані, на мій погляд, в раціоналістичній традиції.

Голова засідання Е. А. Афонін
Секретар засідання А. Ю. Мартинов

Наукове видання

АФОНІН Едуард Андрійович

доктор соціологічних наук, завідувачий відділом інформаційно-бібліотечного забезпечення апарату Верховної Ради України

БАНДУРКА Олександр Маркович

доктор юридичних наук, професор, народний депутат України, ректор Університету внутрішніх справ (м. Харків)

МАРТИНОВ Андрій Юрійович

кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України

СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК ВІД РІЗДВА ХРИСТОВОГО

Редактор *А. І. Осауленко*
Дизайн обкладинки *М. А. Назаренка*
Технічна редакція *З. С. Машкової*
Комп'ютерна верстка *Т. С. Бушиневої, Л. П. Павлової*
Коректор *Н. М. Молчанова*

Оригінал-макет та фотоформи виготовлено
у Парламентському видавництві

Підписано до друку 15.05.2000.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 18,2. Обл.-вид. арк. 17,25. Тираж 320 прим. Вид. № 169.
Зам.

Парламентське видавництво
04053, м. Київ-53, Несторівський провул., 4.

Віддруковано з фотоформ у фірмі «ВІПОЛ» 032151, м. Київ-151, вул. Волинська, 60.

Афонін Е. А., Бандурка О. М., Мартинов А. Ю.

A94 Суспільний розвиток від Різдва Христового = Social development AD / Укр. тов-во сприяння соц. інноваціям, Атлантична рада України, Від. інф.-бібл. забезпечення апарату Верховної Ради України; Пер. з укр. В. В. Кухтіна. – К.: Парлам. вид-во, 2000. – 316 с. (Серія: відкрита досл. концепція; Вип. 1). – Текст паралельно укр. та англ. мовами.

ISBN 966-611-052-0

Запропонована праця належить до рідкісних нині загальносоціологічних розробок у галузі концептуального аналізу всесвітньої історії, які після кризи марксистської і позитивістської моделей стають предметом зростаючого інтересу наукової громадськості. Автори працюють на перетині фундаментальної проблематики соціології та психології, історичної науки та соціальних форм економічного розвитку. Значну увагу приділено аналізу перехідних процесів, ключових і переломних циклів всесвітньої історії. Як аналітичний інструмент і засіб прогностики пропонується оригінальна модель універсального епохального циклу.

Для дослідників, викладачів і студентів кафедр суспільних і гуманітарних дисциплін, усіх, хто цікавиться минулим, сучасним і майбутнім світового розвитку.

The present work is referred to sociology-wide elaborations, being rare at present, in the field of conceptual analysis of the world history, which have attracted increasing interest of the scientific community after the crisis of the marxist and positivistic models. The authors are working at the intersection of the fundamental problems of sociology, psychology, historical science, and social forms of economic development. A significant attention is paid to the analysis of transient processes, key and critical points of the world history. As an analytic tool and means of prognostication, the original model of universal epochal cycle is proposed.

For researchers, lecturers and students of chairs of social and humanitarian disciplines, for all who is interested in the past, the present, and the future of the world development.

ББК 60.5